

proust

Romanul *În căutarea timpului pierdut* de Marcel Proust cuprinde șapte părți: *Swann*, *La umbra fetelor în floare*, *Guermites*, *Sodoma și Gomora*, *Prizoniera*, *Fugara și Timpul regăsit*, care vor apărea în «Biblioteca pentru toți» în 13 volume, până în anul 1971, constituind prima traducere românească integrală a capodoperei marelui scriitor francez.

Primele două părți au apărut în anul 1968 în «Biblioteca pentru toți», în 4 volume: nr. 469—472.

507

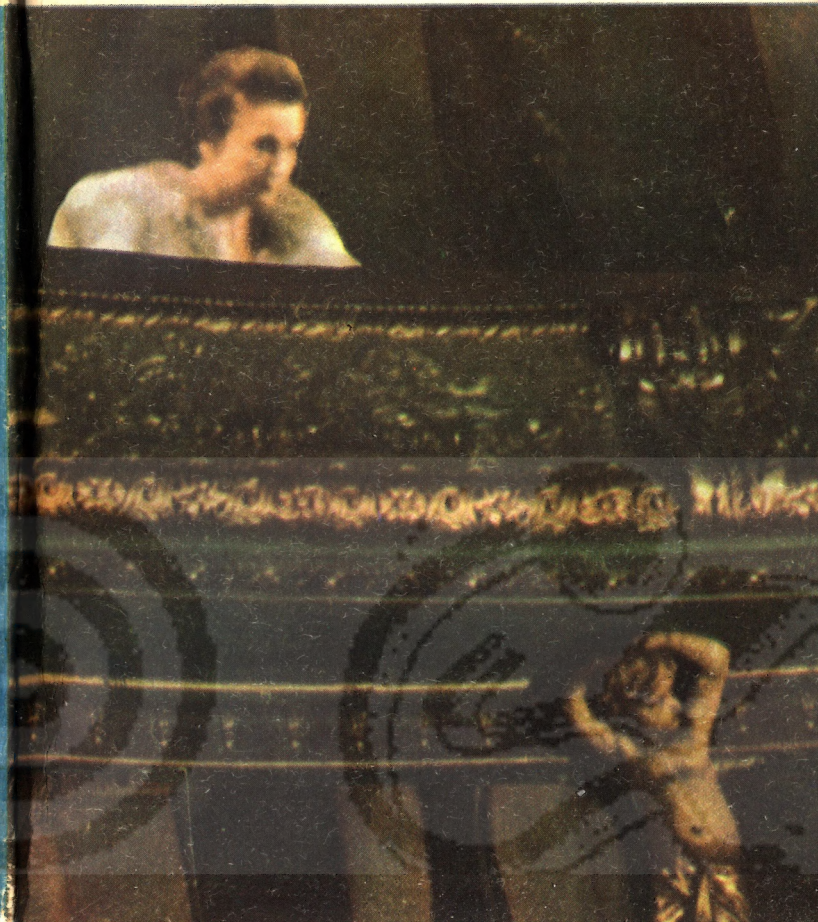
proust

guermantes

★

(În căutarea timpului pierdut V)

proust

editura pentru literatură

Vol. V—VI lei 10

Ilustrația copertei : *Petre Vulcănescu*

marcel proust

guermantes

(în căutarea timpului pierdut, V)

ROMAN

**TRADUCERE DE
RADU CIOCULESCU**

1969

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

Începînd cu volumele de față, tălmăcirea ciclului proustian *În căutarea timpului pierdut*, care n-a putut să fie revăzută de traducător în vederea publicării, a fost pregătită pentru tipar și revizuită stilistic de soția acestuia, doamna Eugenia Cioculescu.

„BIBLIOTECA PENTRU TOȚI”

Confruntarea volumelor s-a efectuat după :

MARCEL PROUST

A LA RECHERCHE DU TEMPS PERDU

Bibliothèque de la Pléiade, N.R.F., vol. II, Paris, 1959.

I

Piuitul de dimineată al păsărilor îi părea anost Françoisei. Fiecare cuvînt al „jupîneselor“ o făcea să tresară ; incomodată de pașii lor, își puna întrebări în legătură cu ele ; căci ne mutasem. Fi-rește, servitorii nu forfoteau mai puțin la al „șaselea“ din fosta noastră locuință ; dar îi cunoștea ; acel du-te-vino avea pentru ea ceva prietenos. Acum dădea chiar tăcerii o atenție dureroasă. Cum noul nostru cartier părea tot atît de liniștit pe cît de zgomotos era bulevardul în care locuisem pînă atunci, cîntecul (deslușit chiar de departe, cînd este încă slab ca un orchestral) al unui trecător storcea lacrimi din ochii Françoisei în exil. De aceea, dacă-mi bătusem joc de ea care era adînc mîhnită că trebuie să părăsească un imobil în care eram „atît de stimați de toți“, și își făcuse bagajele plîngînd, potrivit riturilor de la Combray și spunînd că fosta noastră casă era superioară tuturor celorlalte case, în schimb eu, care asimilam tot atît de lesne lucrurile noi pe cît de ușor le părăseam pe cele vechi, m-am apropiat de bătrîna noastră servitoare cînd am văzut că instalarea într-o casă în care nu primise de la portarul care nu ne cunoștea încă, semnele de respect necesare

bunei sale hrane morale, aproape că o prăpădise. Numai ea mă putea înțelege ; firește, tînărul ei lacheu n-ar fi fost în stare ; pentru el, care nu era nicidecum de la Combray, a se muta, a locui în alt cartier era ca și cum și-ar fi luat o vacanță în care noutatea lucrurilor oferea aceeași tihnă ca și cînd ar fi călătorit ; se credea la țară ; și un guturai îi dădu, ca și o răceală contractată în vagonul unde geamul n-ar fi fost bine închis, impresia minunată că fusese pe alte meleaguri ; ori de cîte ori strănuta și se bucura că găsisese un loc atît de grozav, căci dorise totdeauna să aibă stăpîni care să călătorească mult. De aceea, fără să mă gîndesc la el, m-am dus glonț la Françoise ; cum rîsesem de lacrimile ei cu prilejul unei plecări care mă lăsase indiferent, îmi întîmpină cu răceală tristețea, pentru că o împărtășea. Egoismul nervoșilor sporște paralel cu pretinsa lor „sensibilitate“ ; ei nu pot suferi ca alții să-și manifeste indispozițiile cărorora ei înșiși le acordă din ce în ce mai multă atenție. Françoise, care nu lăsa neobservată cea mai ușoară indispoziție din cîte încerca, dacă sufeream întorcea capul ca să nu am plăcerea de-a vedea că suferința mea era compătimită, ba chiar remarcată. Făcu la fel, îndată ce am vrut să-i vorbesc de noua noastră casă. De altminteri, trebuind să se ducă după două zile să aducă niște haine uitate în casa pe care o părăsisem, în timp ce aveam încă, de pe urma mutării „temperatură“, iar pe de altă parte, asemenea unui boa care tocmai a înghițit un bou, mă simțeam neplăcut deformat de un lung scrin pe care vederea mea avea să-l „mistuie“, Françoise, neîncrezătoare cum sînt toate femeile, se întoarse spunînd că crezuse că avea să se înăbușe pe fostul nostru boulevard, că se „zăpăcise“ de-a binelea în drum, că nu văzuse niciodată niște scări

atît de incomode, că nu s-ar mai întoarce să locuiască acolo, chiar dacă i s-ar oferi „un imperiu“ și i s-ar da milioane — ipoteze gratuite — că toate (adică cele în legătură cu bucătăria și coridoarele) erau mai bine orînduite în noua noastră casă. Dar e timpul să spun că aceasta — și ne mutasem în ea pentru că bunica neducînd-o prea bine cu sănătatea, motiv pe care ne ferisem să i-l invocăm, avea nevoie de un aer mai curat — era un apartament care făcea parte din palatul Guermantes.

La vîrsta la care Numele, oferindu-ne imaginea necunoscutului pe care l-am turnat în ele, în același moment în care desemnează și pentru noi un loc real, ne silesc prin asta să identificăm și pe unul și pe altul, astfel încît pornim într-o cetate în căutarea unui suflét pe care ea nu-l poate cuprinde, dar pe care nu mai avem puterea să-l eliminăm din numele ei, ele nu dau numai orașelor și fluviilor o individualitate așa cum le-o conferă picturile alegorice, nu împuținează numai universul fizic cu diferențe și-l populează cu miraculos, ci și universul social : atunci fiecare castel, fiecare palat sau casă mare vestită are stăpîna sau zîna lui, după cum pădurile au geniile și apele divinitățile lor. Uneori, ascunsă în adîncul numelui ei, zîna se transformă după capriciul închipuirii noastre care o hrănește ; astfel, atmosfera în care doamna de Guermantes exista în mine, după ce fusese ani de-a rîndul numai reflexul unei sticle de lanternă magică și al unui vitraliu de biserică, începea să atingă culorile, cînd cu totul alte vise o impregnară cu umezeala spumoasă a torentelor.

Totuși, zîna dispăre dacă ne apropiem de ființa reală căreia îi corespunde numele ei, căci numele începe atunci să o reflecteze și nu mai conține nimic din zîna ; zîna poate renaște dacă ne depăr-

tăm de persoană; dar dacă rămînem lîngă ea, zîna moare definitiv și împreună cu ea numele, ca acea familie de Lusignan care avea să se stingă în ziua în care dispărea zîna Melusine. Atunci numele, sub ale cărui zugrăveli succesive vom putea sfîrși prin a regăsi la origine portretul frumos al unei străine pe care nu vom fi cunoscut-o niciodată, nu este decît simpla carte fotografică de identitate la care ne raportăm ca să știm dacă cunoaștem, dacă trebuie să salutăm sau nu un trecător. Dar dacă o senzație din trecut — ca acele instrumente muzicale înregistratoare care păstrează sunetul și stilul diferiților artiști ce au cîntat la ele — îngăduie memoriei noastre să ne facă să auzim aceste nume cu timbrul deosebit pe care-l înfățișa atunci urechii noastre, și acest nume în aparență neschimbat, simțim distanța care desparte unul de altul visele care au însemnat pentru noi rînd pe rînd silabele sale identice. Putem scoate pentru o clipă din ciripitul său din cutare timp îndepărtat pe care-l auzim iarăși, ca din acele mici tuburi de care te slujești în pictură, nuanța justă, uitată, misterioasă și proaspătă a zilelor pe care am crezut că ni le-am amintit, cînd dădeam, ca pictorii proști, întregului nostru trecut așternut pe o aceeași pînză, tonurile convenționale și toate la fel cu memoria voluntară. Or, dimpotrivă, fiecare din clipele care l-au alcătuit, folosea, pentru o creație originală, într-o armonie unică, culorile epocii pe care nu le mai cunoaștem și care, de pildă, mă încîntă încă pe neașteptate cînd, grație vreunei întîmplări, numele Guermantes, redobîndindu-și pentru o clipă, după atîția ani, sunetul, atît de deosebit de cel de astăzi, pe care-l avea pentru mine în ziua nunții domnișoarei Percepied, îmi redă acel mov atît de

gingaș, prea strălucitor, prea nou cu care se catifela cravata înfioată a tinerei ducese și ochii ei însoriți de un suris albastru ca un brebenel ce nu-l poți culege. Numele Guermantes de atunci este asemănător unuia din balonașele în care ai pus oxigen sau alt gaz : cînd reușesc să-l sparg, să fac să-i iasă conținutul, respir aerul de la Combray din acel an, din acea zi, amestecat cu un parfum de rujă albă scuturată de vîntul din colțul pieței, vestitor al ploii, care rînd pe rînd gonea soarele, îl lăsa să se aștearnă pe covorul de lînă roșie al sacristiei și să se înveșmînteze cu o carnație strălucitoare, aproape roz, de mușcată și cu acea gingășie, cum s-ar spune wagneriană, care conferă festivității atîta noblețe. Dar chiar în afară de rarele clipe ca acestea, cînd pe neașteptate simțim entitatea originală tresărind și reluîndu-și forma și cizelura printre silabele astăzi moarte, dacă în vârtejul vertiginos al vieții curente, în care sînt numai de un folos practic, numele a pierdut orice culoare ca o sfîrlează prismatică ce se învîrtește prea iute și pare cenușie, în schimb cînd pe aripile visului, medităm și încercăm, ca să ne întoarcem la trecut, să încetinim, să amînăm mișcarea perpetuă în care sîntem tîrîți, revedem puțin cîte puțin apărînd, alăturate, dar cu totul distincte unele de altele, nuanțele pe care același nume ni le-a înfățișat rînd pe rînd de-a lungul vieții noastre.

Fără îndoială, nu știu ce formă lua în ochii mei acest nume de Guermantes cînd doica mea — care fără îndoială ignora, după cum eu însumi ignorez astăzi în onoarea cui fusese compus — mă lega cu acel vechi cîntec : *Slavă Marchizei de Guermantes* sau cînd, peste cîțiva ani, bătrînul mareșal de Guermantes, copleșindu-mi bona de

mfndrie, se oprea pe Champs-Élysées, spunînd : „Ce copil frumos !“, și scotea dintr-o bombonieră de buzunar o pastilă de ciocolată. Acești ani ai primei mele copilării nu mai sînt în mine, îmi sînt exteriori, nu mai pot afla nimic despre ei, ca și despre ceea ce a avut loc înainte de nașterea noastră, din spusele altora. Dar mai tîrziu găsesc rînd pe rînd în durata în mine a acestui nume, șapte sau opt figuri diferite : cele dintîi erau cele mai frumoase ; puțin cîte puțin visul meu silit de realitate să părăsească o poziție ce nu putea fi ținută, se retransă ceva mai înapoi, pînă ce fu obligat să se retragă și mai mult. În timp ce doamna de Guermantes își schimba locuința, care provenea la rîndul ei din acest nume pe care-l fecunda din an în an cutare cuvînt auzit care-mi modifica reveriile ; această locuință le reflecta pînă și în pietrele ei care ajunseseră lucioase ca suprafața unui nor sau a unui lac. Un foișor îngust, care era numai o fișie de lumină portocalie și de la a cărui înălțime seniorul și doamna sa hotărau asupra vieții și morții vasalilor lor, făcuse loc — tocmai la capătul acestei „direcții Guermantes“, unde, în răstimpul atîtor după-amieze frumoase, urmam cu părinții mei cursul Vivonnei — acelui ținut cu puhoaiie în care ducesa mă învăța să pescuiesc păstrăvi și să cunosc numele florilor cu ciorchini violeti și roșiatici care împodobesc zidurile joase ale îngrădirilor învecinate ; apoi a urmat ținutul ereditar, domeniul poetic, unde această trufașă seminție a Guermantilor se ridica deja deasupra Franței ca un turn îngălbenit și înflorit care străbate veacurile, chiar dacă cerul era gol, acolo unde aveau să răsară mai tîrziu Notre-Dame de Paris și Notre-Dame de Chartres, cînd în virful colinei de la Laon naosul catedralei nu se așezase ca arca

lui Noe pe vârful muntelui Ararat, plină cu Patriarhi și Drepti aplecați cu mare îngrijorare la ferestre ca să vadă dacă minia Domnului s-a potolit, ducînd cu ea soiurile de vegetale care se vor înmulți pe pămînt, plină cu dobitoace care scapă chiar și prin turnuri pe ale căror acoperișuri boii, plimbîndu-se agale, priveau de sus cîmpia Champagniei ; cînd călătorul care pleca pe înserate din Beauvais încă nu vedea cum îl urmăreau, rotindu-se, aripile negre și nemișcate ale catedralei, desfășurate pe năframa de azur a amurgului. Acest Guermantes era ca un cadru de roman, un peisaj imaginar pe care mi-l înfățișam anevoie și simțeam cu atît mai multă plăcere descoperindu-l închis între moșiile și drumurile reale care deodată se împregneau cu unele ciudățenii heraldice, la două poște de o gară ; îmi aduceam aminte de numele localităților vecine ca și cum ele ar fi fost așezate la poalele Parnasului sau ale Heliconului, și mi se păreau prețioase ca acele condiții materiale datorită cărora — în știința topografică — se produce un fenomen misterios. Revedeam blazoanele pictate pe postamentele vitraliilor de la Combray și ale căror părți fuseseră ocupate, veac cu veac, de toate senioriile pe care, prin căsătorii sau achiziții, această familie ilustră le făcuse să zboare spre ea din toate colțurile Germaniei, ale Italiei și ale Franței ; nesfîrșite întinderi de pămînt de la miazănoapte, cetăți puternice de la miazăzi, venite să se împreune și să se alcătuiască în Guermantes, și, pierzîndu-și materialitatea, să-și înscrie în chip alegoric turla verde sau castelul lor argintiu pe cîmpul său azuriu. Auzisem vorbindu-se de vestitele tapițerii de la Guermantes și le vedeam, medievale și albastre, cam groase, desprinzîndu-se aidoma unui nor, unde Childebert vîna adesea pe numele verde

ca știrul și legendar, la marginea pădurii antice și mi se părea că aş pătrunde și grație unei călătorii în taina acestui fin temei misterios al țarinilor, a acestor veacuri îndepărtate, apropiindu-mă doar o clipă la Paris de doamna de Guermantes, suzerană a locului și stăpîna lacului, ca și cum chipul și cuvintele ei ar fi trebuit să aibă farmecul local al codrilor și al țărmurilor și aceleași particularități ca și vechea pravilă din arhivele ei. Dar atunci îl cunoscusem pe Saint-Loup; el mă lămurise că acestui castel i se spunea Guermantes numai din veacul al XVII-lea, cînd familia sa îl achiziționase. Ea locuise pînă atunci în vecinătate și nu-și deținea titlul de la această regiune. Satul Guermantes își luase numele de la castel, după care fusese clădit și, ca să nu-i distrugă perspectivele, o servitute rămasă în vigoare reglementa traseul străzilor sale și limita înălțimea caselor. Tapiteriile erau de Boucher, cumpărate în veacul al XIX-lea de un Guermantes amator, și erau așezate lîngă niște tablouri de vînătoare mediocre pe care el însuși le pictase, într-un salon foarte urît drapat cu o stofă ieftină de bumbac și cu pluș. Prin aceste destăinuiri, Saint-Loup introdusese în castel elemente străine numelui Guermantilor care nu-mi mai îngăduiră să continui a scoate, numai din sonoritatea silabelor, zidăria construcțiilor. Atunci, în miezul acestui nume, se ștersese castelul reflectat în lacul său și tocmai palatul ei din Paris îmi apăruse în jurul doamnei de Guermantes drept locuința ei, palatul Guermantes, limpede ca numele său, căci nici un element material nu-l întrerupsese și nu-i întunecase transparența. După cum biserica nu înseamnă un templu, ci și adunarea credincioșilor, acest palat Guermantes cuprindea pe toți cei ce împărtășeau viața ducesei,

dar aceștia pe care nu-i văzusem niciodată erau pentru mine numai niște nume celebre și poetice, și cunoscînd numai niște persoane care la rîndul lor erau numai niște nume, ele nu făceau decît să sporească și să ocrotească misterul ducesei, învăluind-o într-un nimb întins care cel mult se estompa treptat.

Cu ocazia petrecerilor pe care le organiza, cum nu-mi imaginam, cînd era vorba de invitați, nici un trup, nici o mustață, nici o gheată, nici o frază rostită care să fi fost banale sau chiar originale într-un chip omenesc și rațional, acest vîrtej de nume introducînd mai puțină materie decît ar fi introdus un praznic de fantome sau un bal de spectre, în jurul acelei statuete de Saxa care era doamna de Guermantes, împrumuta o transparență de vitrină palatului ei de sticlă. Apoi cînd Saint-Loup îmi povestise niște anecdote în legătură cu capelanul, cu grădinarii verișoarei sale, palatul Guermantes devenise — cum ar fi putut fi altădată un Luvru — un soi de castel înconjurat, chiar în mijlocul Parisului, de moșiile sale, stăpînit ereditar, în virtutea unui drept antic, supraviețuind în chip ciudat și asupra cărora ea exercita încă o seamă de privilegii feudale. Dar această din urmă locuință dispăruse de la sine cînd am venit să locuim în imediata apropiere a doamnei de Villeparisis, într-unul din apartamentele învecinate cu acela al doamnei de Guermantes, într-o aripă a palatului ei. Era una din acele locuințe vechi cum poate mai există încă, și în care de-a lungul curții de onoare, — fie aluviuni aduse de valul umflat al democrației, fie moșteniri ale unor timpuri străvechi în care diferitele meșteșuguri erau grupate în jurul seniorului, — erau adesea niște prăvălii, niște ateliere, ba chiar cîte-o magherniță de ciz-

mar sau de croitor, ca acelea pe care le vezi lipite de unele catedrale pe care estetica arhitecților nu le-a degajat, un portar cizmar, care creștea găini și cultiva flori — și în fund, în locuința care alcătuia palatul, o „contesă“ care, cînd ieșea în vechea ei caleașcă cu doi cai, expunînd pe pălărie cîțiva călțunași care parcă scăpaseră din grădinița portarului (avînd lîngă vizitiu un lacheu care cobora ca să îndoiaie cărțile de vizită în fața fiecărui palat aristocratic din cartier), împărțea fără deosebire surîsuri și saluturi cu mîna copiilor portarului și chiriașilor burghezi ai imobilului care treceau în acel moment și pe care nu-i deosebea în amabilitatea ei disprețuitoare și în morga ei egalitară.

În casa în care venisem să locuim, marea doamnă din fundul curții era o ducesă, elegantă și încă tînără. Era d-na de Guermantes și, grație Françoisei, am fost destul de repede informat asupra palatului. Căci Guermantii (pe care Françoise îi desemna adesea prin cuvintele „cei de jos“), erau preocuparea ei constantă, încă de dimineată, cînd, în timp ce o pieptăna pe mama, arunca în curte o privire irezistibilă și furișă și spunea : „Iată, două surori bune ; pesemne se duc «jos»“ sau „oh ! ce mai fazani frumoși în fereastra bucătăriei, nici nu e nevoie să întreb de unde vin, pesemne că ducele a fost la vînătoare“, pînă seara, cînd, dacă în timp ce-mi dădea lucrurile mele de noapte, auzea zgomotul unui pian, ecoul unui cîntec, conchidea : „Jos e lume, ce mai veselie“ ; pe fața ei regulată, sub părul ei care acum era alb, un surîs din tînețea ei, însuflețit și cuviincios, îi puneă atunci timp de o clipă fiecare din trăsături la locul ei, le acorda într-o rînduială meșteșugită și fină, ca înaintea unui contradans.

Dar momentul din viața Guermantilor care trezea interesul cel mai viu al Françoisei, fi prilejuia cea mai mare mulțumire și-i pricinuia de asemenea și cel mai mare necaz, era acela cînd se deschideau amîndouă canaturile porții și ducea se urca în caleașca ei. Aceasta se întîmpla de obicei cam îndată după ce servitorii noștri sfîrșiseră de-a celebra acel soi de Paște solemn pe care nimeni nu trebuie să-l întrerupă, căruia i se spunea prînzul lor, și în timpul căruia erau atît de „tabu“, încît nici măcar tata nu și-ar fi îngăduit să-i sune, știind de altminteri că nici unul nu s-ar fi deranjat mai mult nici după ce s-ar fi sunat a cincea oară decît după cea dintîi, și că ar fi săvîrșit această necuviință fără nici un folos, dar nu fără nici o pagubă pentru el. Căci Françoise (care de cînd era o femeie bătrînă, își făcea în orice clipă ceea ce se numește un cap de circumstanță), n-ar fi întirziat să-i arate în timpul zilei o față acopărită cu mici semne cuneiforme și roșii care expuneau dar într-un chip greu descifrabil, lungul memoriu al doleanțelor sale și motivele adînci ale nemulțumirii ei. Ea le susținea de altminteri ca și cînd ar fi vorbit din culise, fără să putem desluși bine cuvintele. Ea botezase acest fel de a vorbi — pe care-l credea descurajant pentru noi, „jignitor“, „vexatoriu“ — a ne spune toată ziulica „liturghii citite“.

După ce isprăvisese cu ultimele rituri, Françoise, care era în același timp — ca în biserica primitivă — și preotul care slujea și unul din credincioși, își turna un ultim pahar de vin, își lua șervetul de la gît, îl împăturea ștergîndu-și de pe buze un rest de apă înroșită și de cafea, îl trecea printr-un inel, mulțumea cu un aer leneș tînărului „ei“ la cheu care, ca să se arate zelos, îi spunea : „Doam-

nă, mai serviți puțini struguri, sînt delicioși“ și se ducea îndată să deschidă fereastra, sub pretextul că este prea cald „în bucătăria asta mizerabilă“. Aruncînd cu dibăcie, în timp ce întorcea mînerul ferestrei și lua aer, o privire dezinteresată în fundul curții, ea își însușea pe furiș siguranța că ducesa nu era încă gata, sorbea o clipă cu privirile ei disprețuitoare și pasionate trăsura înhămată și după ce ochii ei acordau această atenție de o clipă celor pămîntești, îi înălța la cer a cărui puritate o ghicise dinainte, prețuind aerul plăcut și căldura soarelui ; și privea la colțul acoperișului locul în care veneau în fiecare primăvară să-și facă cuibul, tocmai deasupra hornului odăii mele, niște porumbei semănînd cu aceia care uguiau în bucătăria ei, la Combray.

— Ah ! Combray, Combray ! exclama ea. (Atît tonul aproape cîntat pe care declama această invocare, cît și puritatea arlesiană a feței sale, te-ar fi putut îndemna să bănuiești la Françoise o origină sudică și că patria pe care o plîngea nu era decît una adoptivă. Dar poate că te-ai fi înșelat, căci pare-se că nu există provincie care să nu-și aibă „Sudul“, și cîți Savoyiarzi și Bretoni întîlnim la care se găsesc toate transpunerile gingașe, lungi și scurte, care caracterizează pe meridionali.) Ah ! Combray, cînd te voi mai revedea, scump pămînt ! cînd îmi voi mai putea petrece toată ziulica sub rujele tale albe și bietul nostru liliac, ascultînd cintezoii și Vivonna care curge ca murmurul cuiva care ar șopti, în loc s-aud această blestemată sonerie a tînărului nostru stăpîn care nu stă niciodată o jumătate de oră locului, fără să mă facă să alerg de-a lungul ăstui coridor afurisit. Nici nu-și dă vreodată seama că merg destul de repede, ar trebui s-auzi soneria înainte de-a fi

sunat, și dacă întârzie un minut, îl apucă o furie îngrozitoare. Vai ! sărman Combray ! poate nu te vei revedea decât moartă, când o să mă arunce ca pe o piatră în groapă. Atunci n-o să mai miros frumoasele tale ruje dalbe. Dar când oi dormi somnul morții, cred că n-o să mai aud aceste trei chemări ale soneriei, care mă vor fi blestemat încă în viață.

Dar o întrerupseseră chemările croitorului din curte, acela care-i plăcuse atât de mult bunicii când se dusesse să o vadă pe doamna de Villeparisis și care nu ocupa un rang mai puțin înalt în simpatia Françoisei. Ridicase capul când auzise că fereastra noastră se deschisese și încerca de câteva clipe să atragă atenția vecinei sale ca să-i spună bună ziua. Cochetăria tinerei fete care fusese Françoise afina atunci pentru domnul Jupien fața morăcnoasă a bătrânei noastre bucătărese împovărată de vîrstă, de proastă dispoziție și de arșița cup-torului și adresa, cu un amestec fermecător de rezervă, de intimitate și de pudoare, un salut grațios croitorului, dar fără să-i răspundă cu vocea, căci dacă înfrîngea recomandările mamei aruncîndu-și ochii prin curte, nu îndrăznea să le înfrunte într-atît încît să stea de vorbă la fereastră, ceea ce avea darul, după spusele Françoisei, să-i aducă din partea conitei „o aspră muștrare“. Ea îi arăta caleașca înhamată, avînd aerul că-i spune : „Ce cai frumoși, nu-i așa !“ dar murmurînd în același timp : „ce mai vechitură !“ și mai ales pentru că știa că el avea să-i răspundă, ducînd mîna la gură ca să fie auzit, deși vorbea în șoapte :

— Și *dumneavoastră* ați putea avea una dacă ați vrea, și poate mai mult decât au ei, dar toate astea nu vă plac.

far Françoise, după ce făcea un semn modest, evaziv și încântat a cărui semnificație era aproximativ: „Fiecare cu felul său de-a fi; la noi e simplitate“, închidea fereastra de teamă că ar veni mama, „dumneavoastră care ați fi putut avea mai mulți cai decât Guermanții“, eram noi, căci cu excepția unor anumite plăceri pur personale de amor-propriu — ca aceea, când tușea fără încetare și când toată casa se temea să nu se molipsească de la guturaiul ei, de-a pretinde cu un rinjet supărător că nu e gutunărită — asemenea acelor plante pe care un animal cu care sînt pe de-a-ntregul întovărășite le hrănește cu alimentele pe care le prinde, le mănîncă, le mistuie pentru ele și le oferă sub forma unui ultim reziduu complet asimilabil — Françoise trăia în simbioză cu noi; cu virtuțile noastre, cu averea noastră, cu felul nostru de viață, cu situația noastră, trebuia să ne luăm sarcina de a elabora satisfacțiile de amor propriu din care era alcătuită — adăugîndu-i dreptul recunoscut de a exercita în voie cultul prînzului potrivit vechiului obicei care comporta dușca de aer la fereastră după ce acesta se sfîrșise, o hoinăreală pe stradă cînd se ducea să-și facă tirguielile și o ieșire duminică, să-și vadă nepoata — partea de mulțumire indispensabilă vieții sale.

De aceea se înțelege că Françoise putuse să se istovească în primele zile, într-o casă unde toate titlurile onorifice ale tatii nu erau cunoscute încă, pradă unui rău căruia chiar ea îi spunea plictiseală, plictiseală în acel înțeles energic pe care-l are la Corneille sau sub pana soldaților care sfîrșesc prin a se sinucide pentru că se „plictisesc“ prea mult lîngă logodnicele lor, în satul lor. Plictiseala Françoisei fusese repede vindecată tocmai de Ju-

prien, căci el îi procură îndată o plăcere atât de vie și mai rafinată decât aceea pe care ar fi putut-o încerca dacă ne-am fi hotărît să avem o trăsură. „Oameni foarte bine, acești Jupieni, oameni foarte de ispravă, se vede pe fața lor.“ Jupien știu într-adevăr să înțeleagă și să arate tuturor că nu avem un echipaj pentru că nu vrem.

Acest prieten al Françoisei nu stătea prea mult acasă, căci obținuse un loc de funcționar la un minister. Croitor, la început ajutat de „puștanca“ despre care bunica crezuse că e fiica lui, nu mai avea nici un interes de a mai exercita această meserie, când micuța, care aproape încă de copil știa foarte bine să coase o fustă desfăcută, de pe când bunica se dusese, odinioară, să facă o vizită doamnei de Villeparisis, se dedicase croitoriei de dame și ajunsese cusătoreasă de fuste. La început ucenică la o croitoreasă, întrebuințată doar la lucruri mărunte, să prindă un volan descusut, să coase un nasture său o copcă, să potrivească o talie cu agrafe, înaintase repede la rangul de a doua lucrătoare, apoi devenise „premieră“ și, făcându-și o clientelă printre doamnele din lumea cea mai bună, lucra la ea acasă, adică în curtea noastră, mai adesea cu una sau două din tinerele ei camarade de atelier pe care le folosea ca ucenice. De atunci, prezența lui Jupien fusese de mai puțin folos. Fără îndoială, micuța care crescuse, trebuia încă adesea să facă jiletce. Dar ajutată de prietenele ei, nu mai avea nevoie de nimeni. De aceea Jupien, unchiul ei, solicitase o slujbă. La început fu liber să se întoarcă la prînz, apoi, după ce înlocuise definitiv pe acela pe care îl ajuta doar, nu înainte de ora cinei. „Titularizarea“ lui nu se produse, din fericire, decât după cîteva săptămîni de la mutarea noastră, astfel încît gentilețea lui

Jupien se putuse exercita o bucată de timp ca să o ajute pe Françoise să străbată fără prea multe suferințe primele timpuri grele. Fără să nesocotesc de altminteri faptul că-i fusesem astfel de folos Françoisei, cu titlul de „medicament de tranziție“, trebuie să recunosc că Jupien nu-mi prea plăcuse din capul locului. La o depărtare de câțiva pași, distrugînd pe de-a-ntregul efectul pe care de altfel l-ar fi produs obrazii săi bucălați și tenul său înflorit, ochii săi copleșiți de o privire compătimitoare, deznădăjduită și visătoare te făceau să crezi că era foarte bolnav sau că îl lovise un doliu mare, ceea ce nu numai că nu corespundea realității, dar îndată ce vorbea, de altminteri foarte bine, era mai degrabă rece și batjocoritor. Din această nepotrivire dintre privire și felul său de a vorbi, rezulta ceva fals care nu era simpatic și din pricina căruia el însuși avea aerul că se simte tot atît de stingherit ca un invitat în veston la o serată unde toată lumea e în frac, sau ca cel ce, trebuind să răspundă unui principe, nu prea știe cum să i se adreseze și ocolește dificultatea reducîndu-și frazele la aproape nimic. Acelea ale lui Jupien — căci aceasta este numai o comparație — erau dimpotrivă fermecătoare. Corespunzînd poate acestei năvale a ochilor asupra feței (căreia nu-i mai dădeai atenție cînd îl cunoșteai), am deosebit într-adevăr repede la el o rară inteligență și una din cele mai natural literare pe care mi-a fost dat să le cunosc, în sensul că, pesemne incult, poseda sau își asimilase, numai grație unor cărți răsfoite în grabă, întorsăturile cele mai ingenioase ale limbii. Oamenii cei mai înzestrați pe care îi cunoscusem muriseră foarte tineri. De aceea, eram convins că viața lui Jupien va lua repede sfîrșit.

Era bun, milos, avea sentimente din cele mai delicate, din cele mai generoase. Rolul său în viața Françoisei încetase repede de-a fi indispensabil. Ea învățase să-l dubleze.

Chiar cînd un furnizor sau un servitor venea să ne aducă vreun pachet, deși nu avea aerul că se ocupă de el, și indicîndu-i doar cu un aer nepăsător un scaun, în timp ce-și continua lucrul, Françoise profita cu atîta dibăcie de cele cîteva clipe pe care acesta le petrecea în bucătărie, așteptînd răspunsul mamei, încît rareori pleca fără să fi întipărit în el în chip indestructibil certitudinea că „nu aveam, pentru că nu voiam“. Dacă ținea de altminteri atît de mult să se știe că aveam „bani“ (căci ignora întrebuintărea a ceea ce Saint-Loup numea articolele partitive, și spunea : „să ai bani“, „să aduci apă“), că eram bogați, nu era din pricină că bogăția, bogăția fără virtute, era în ochii Françoisei ayuția cea mai de preț, ci virtutea fără bogăție nu era nici ea un ideal. Bogăția era pentru ea parcă o condiție necesară a virtuții, în lipsa căreia virtutea n-ar avea nici merit nici farmec. Le despărțea atît de puțin, încît sfîrșise prin a atribui fiecăreia însușirile celeilalte, prin a pretinde de la virtute un trai plăcut, prin a recunoaște ceva înălțător bogăției.

După ce închidea fereastra, destul de repede — altminteri pare-se că mama i-ar fi „trîntit toate ocările ce se pot închipui“ — Françoise începea să strîngă oftînd masa din bucătărie.

— Există și niște Guermanți care locuiesc în *rue de la Chaise*, spunea feciorul, aveam un prieten care se băgase la ei ; era al doilea vizitiu. Cunosce pe cineva, dar acesta nu era atunci camaradul meu, ci cumnatul său ce-și făcuse armata la regiment cu un hăitaș al baronului de Guermantes. După

toate astea nu e tatăl meu ! adăuga feciorul care, așa cum fredona refrenele la modă, obișnuia să-și presare cuvintele cu glume noi.

Cu ochii oboșiți de femeie acum vîrstnică și care de altminteri vedeau tot ce se petrecea la Combray, într-o nedeslușită depărtare, Françoise nu deosebi gluma din aceste cuvinte, ci desluși că ele trebuiau să cuprindă vreuna, căci nu aveau legătură cu cele ce urmaseră și fuseseră aruncate cu dibăcie de cineva pe care-l știa poznaș. De aceea, surise cu un aer binevoitor și uimit, ca și cum ar fi spus : „Victor e totdeauna același !“ Era de altminteri fericită, căci știa că să auzi împunsături de acest soi se leagă de departe cu acele plăceri nevinovate ale societății de dragul cărora, în toate lumile, cînd te grăbești să-ți faci toaleta, riști să răcești. În sfîrșit, credea că feciorul îi era prieten, căci nu înceta să-i denunțe cu indignare măsurile îngrozitoare pe care Republica avea să le ia împotriva clerului. Françoise încă nu înțelesese că adversarii noștri cei mai cumpliti nu sînt cei ce ne contrazic și încearcă să ne convingă, ci cei ce exagerează sau născocesc știrile ce ne pot mîhni foarte, ferindu-se de orice aparență de justificare care poate ne-ar imputîna supărarea și ne-ar face să stimăm întrucîiva un partid pe care, spre desăvîrșitul nostru chin, țîn să ni-l arate în același timp fieros și triumfător.

— Ducea trebuie că se înrudește cu toți ăștia, spuse Françoise reluînd conversația de la Guermantii din *rue de la Chaise*, așa cum începi din nou o bucată cu andantele. Nu știu cine mi-a spus că unul din ăștia se însurase cu o vară a ducelui. În orice caz, sînt din aceeași „paranteză“. Guermantii sînt o familie mare ! adăuga ea cu respect, întemeind măreția acestei familii în același timp

pe numărul membrilor ei și pe gloria ei strălucitoare, după cum Pascal întemeia adevărul Religiei pe Rațiune și pe autoritatea Scripturilor. Căci dispunând numai de acest singur cuvânt „mare“ pentru ambele noțiuni, i se părea că ele alcătuiesc numai una, vocabularul ei înfățișând astfel, ca unele pietre, pe alocuri un defect care proiecta întuneric până și în mintea Françoisei.

— Mă întreb dacă nu cumva ei au castelul lor la Guermantes, la zece poște de Combray; atunci trebuie să fie vreo rudă de-a verișoarei lor din Alger. Mama și cu mine ne-am întrebat mult timp cine putea fi această verișoară din Alger, dar am înțeles în sfârșit că Françoise înțelegea prin Alger orașul Angers. Ceea ce este departe ne poate fi mai cunoscut decât ceea ce este aproape. Françoise, care cunoștea numele Alger datorită cumnelor îngrozitoare pe care le primeam de Anul Nou, ignora numele Angers. Graiul ei, ca și însăși limba franceză, și mai ales toponimia ei, era presărat cu erori. Tocmai vream să stau de vorbă în această privință cu *maître*-ul lor *d'hotel*. — Cum îl cheamă? se întrerupse, ca și când și-ar fi pus o problemă de protocol și își răspundea ei însăși: „Ah da! îl cheamă Anton“, ca și cum Anton ar fi un titlu. — El mi-ar fi putut da deslușiri, dar e un adevărat senior, un om foarte pedant, s-ar spune că i s-a tăiat limba sau că a uitat să învețe să vorbească. Nici nu-ți dă vreun răspuns când stai de vorbă cu el, adăuga Françoise care spunea: „dă răspuns“ ca doamna Sévigné. Dar, adăuga ea fără sinceritate, din moment ce știu ce fierbe în oala mea, nu-mi mai vîr nasul acolo unde nu-mi fierbe. În orice caz, nu e catolic. Apoi, nu e om curajos (această apreciere te-ar fi putut face să crezi că Françoise își schimbase părerea asupra cu-

rajului care, după ea, la Combray, cobora pe oameni la teapa animalelor sălbatice, ceea ce nu era adevărat. Curajos însemna numai muncitor). Se spune că e și hoț ca o coțofană, dar nu trebuie să crezi totdeauna orice clevetire. Toți angloații pleacă de aici din pricina portarilor, care sînt geloși și o întărită pe ducesă. Dar se poate spune că acest Anton este un mare leneș și «Antoneasa» lui nu e mai brează ca el, adăuga Françoise care găsise numelui Anton un feminin care să o desemneze pe soția *maitre-ului d'hotel*. În această privință nu greșea. De altminteri îți oferea îndată alt exemplu al acestui tip de a forma femininele, căci Françoise adăuga : „dar e sigur că castelul Guermantes e al Ducesei. Ea e pe meleagurile ei doamna primăreasă, ceea ce nu e puțin.“

— Înțeleg că asta e ceva, spunea cu convingere feciorul care nu deslușise ironia.

— Crezi, băiete, că e ceva ? dar pentru niște oameni ca ei, a fi primar și primăreasă înseamnă doar de trei ori nimic. Ah ! dacă ar fi al meu castelul Guermantes, nu m-ar mai vedea nimeni prea des la Paris. Ce trebuie să le treacă prin cap unor stăpîni, unor oameni bogați ca conașul și conita, ca să locuiască în acest oraș blestemat, în loc să se ducă la Combray, o dată ce sînt liberi s-o facă și nimeni nu-i oprește. Ce așteaptă, ca să se retragă, de vreme ce nu le lipsește nimic ? Moartea ? Ah ! măcar de-aș avea numai pîine uscată și lemne ca să mă încălzesc iarna, aș fi încă demult la mine, în casa sărăcăcioasă a fratelui meu la Combray. Acolo simți cel puțin că trăiești. Nu ai toate casele astea în fața ta, e atît de puțin zgomot, încît auzi noaptea broaștele orăcîind la o depărtare de peste două poște.

— Trebuie să fie într-adevăr frumos, doamnă, exclamă tînărul fecior cu entuziasm, ca și cum acest din urmă amănunt ar fi fost tot atît de particular Combray-ului ca viața în gondolă la Veneția.

De altminteri mai nou în casă decît lacheul, vorbea cu Françoise despre unele subiecte care nu-l puteau interesa pe el, ci numai pe ea. Françoise care strîmba din nas cînd era tratată de bucătă-reasă, manifesta feciorului care spunea, vorbind despre ea, „guvernanta“, bunăvoința deosebită pe care o arătă unii principii de rangul al doilea tinerilor bine intenționați care le dau titlul de Alteță.

— Cel puțin știi ce faci și în ce anotimp trăiești. Nu e ca aici, unde nu vezi nici urmă de muguri de sfintele Paști, de parcă ar fi Crăciun, și nici nu auzi o toacă cînd îmi ridic bătrînele mele oase. Acolo auzi fiecare oră, nu e decît un biet clopot, dar îți spui „iată că fratele meu se întoarce de la cîmp“, vezi că se înserează, toaca sună pentru bunurile pămîntești, ai timpul să mai faci ceva înainte de a aprinde lampa. Aici, acum e zi, acum e noapte, te duci să te culci și nici nu ești în stare, parcă ai fi o vită, să spui ce ai făcut.

— Se pare că și Méséglise e foarte frumos, doamnă, întrerupse tînărul fecior, spre placul căruia conversația lua o întorsătură puțin abstractă și care-și amintea din întîmplare că ne auzise vorbind la masă de Méséglise.

— Oh ! Méséglise, spunea Françoise cu surîsul larg pe care-l trezeai totdeauna pe buzele ei cînd se rosteau aceste nume : Méséglise, Combray, Tansonville, care făceau în asemenea măsură parte din propria-i viață, încît cînd le întîlnea afară, cînd le auzea într-o conversație, încerca o veselie intrucîtva asemănătoare cu aceea pe care un profesor o stîrnește în clasa lui, făcînd aluzie la cutare

personaj contemporan, al cărui nume elevii n-ar fi crezut că ar fi putut fi rostit vreodată de la înălțimea catedrei. Plăcerea ei se datora și faptului că simțea că aceste meleaguri însemnau pentru ea ceva ce nu erau pentru alții, niște vechi prieteni cu care petrecuse de multe ori ; și le suridea ca și cum le-ar fi găsit cu duh, căci regăsea în ele mult din ea însăși.

— Da, ai dreptate, fiule, Méséglise e foarte frumos, urma ea rîzînd cu șiretenie ; dar cum de ai auzit vorbindu-se de Méséglise ?

— Cum de am auzit vorbindu-se de Méséglise ? Dar e un loc foarte cunoscut ; mi s-a povestit și mi s-a vorbit chiar de multe ori, răspundea el cu aceea vinovată inexactitate a informatorilor care, ori de cîte ori încercam să ne dăm seama în chip obiectiv de însemnătatea pe care o poate avea pentru alții un lucru ce ne privește, ne pune în imposibilitate de a reuși.

— Ah ! îți spun doar că e mai bine acolo sub cireși decît lîngă cuptor.

Ea le vorbea chiar de Eulalie ca de o ființă bună. Căci de cînd Eulalie murise, Françoise uitase cu desăvîrșire că nu prea o iubise în timpul vieții sale, după cum nu prea iubea pe nimeni care nu avea ce mîncea la el acasă, care „crăpa de foame“ și venea apoi să „facă mofturi“, ca un om de nimic, datorită bunătății celor bogați. Numai suferea de pe urma faptului că Eulalie se pricepuse atît de bine să stoarcă în fiecare săptămînă cîte „o bănuț“ mătușii mele. Iar acesteia, Françoise nu contenea să-i aducă laude.

— Atunci erați la Combray, la o vară a conitei ? întrebă tînărul lacheu.

— Da, la doamna Octave, ah ! o femeie foarte sfîntă, bieții mei copii, la care se găsea totdeauna

cîte ceva, frumos și bun, o femeie cumsecade care nu plîngea după potîrnichi, nici după fazani, nici după nimic, ați fi putut nimeri pe neașteptate la cină, cinci sau șase persoane, și nu lipsea nici carnea, și încă de cea mai bună calitate, și vin alb, și vin roșu, tot dichisul. (Françoise folosea verbul a plînge în același înțeles ca La Bruyère.) Totul era pe cheltuiala ei, chiar dacă familia stătea luni și ani la ea. Ah ! vă încredințez că nimeni nu pleca flămînd de acolo. După cum ne-a deslușit adesea părintele, dacă poate fi o femeie care poate crede că va ajunge de-a dreptul în rai, apoi cu siguranță că asta e sărmana conită ; parcă o mai aud spunîndu-mi cu vocea ei plătîndă : „Françoise, știi, eu nu mîncînc, dar vreau ca mîncarea să fie tot atît de gustoasă pentru toată lumea ca și cum aș mîncă“. De bună seamă că nu era pentru ea. Dacă ai fi văzut-o, nu cîntărea mai mult ca o legătură de ci-reșe ; nici nu cîntărea atît. Nu voia să mă asculte, nu voia niciodată să se ducă la medic. Ah ! acolo nu se mîncă niciodată la repezeală. Ținea ca slugile ei să fie bine hrănite. Aici, dimpotrivă, chiar azi-dimineață, nici n-am avut timp să îmbucăm ceva. Toate se fac la repezeală.

Era mai cu seamă întăritată din pricina pesmetilor de pîine prăjită pe care-i mîncă tata. Era convinsă că el îi mîncă numai ca să facă mofturi și să o facă „să valseze“. „Pot spune, încuviința tînărul lacheu, că n-am mai văzut niciodată așa ceva !“. Spunea acest lucru ca și cum ar fi văzut tot și ca și cum în el învățămintele unei experiențe milenare ar fi cuprins toate țările și toate obiceiurile printre care nu figura nicăieri acela al pîinii prăjite. „Da, da, îngina *maitre*-ul *d'hotel*, dar toate astea s-ar putea schimba, muncitorii urmează să facă o grevă în Canada și ministrul a spus mai se-

rile trecute conașului că a încasat în acest scop două sute de mii de franci. " *Maître-ul d'hotel* era departe de a-l învinui nu pentru că n-ar fi fost el însuși de o desăvârșită cinste, dar crezînd că toți oamenii politici sînt veroși, crima de delapidare i se părea mai puțin gravă decît cel mai ușor delict de furt. Nici nu se întreba dacă auzise bine acest cuvînt istoric și nu-l izbea ca neverosimil faptul că însuși vinovatul l-ar fi spus tatii, fără ca acesta să-l fi dat pe ușă afară. Dar filozofia de la Combray o împiedica pe Françoise să poată nădăjdui că grevele din Canada ar fi avut o repercusiune asupra folosirii pesmeților. „Atît timp cît lumea va fi lume, vezi dumneata, spunea ea, vor exista stăpîni ca să ne pună pe drumuri și servitori ca să le facă mendrele.“ În ciuda teoriei acestor veșnice drumuri, încă de un sfert de oră, mama care pe semne nu se folosea de aceleași măsuri ca Françoise ca să aprecieze cît de lungi erau prînzurile acesteia, spunea :

— Dar ce-or mai face, au trecut mai bine de două ore de cînd sînt la masă.

Ea suna cu sfială de trei sau patru ori. Françoise, lacheul ei, *maître-ul d'hotel* auzeau soneria ca o chemare și fără să se gîndească să-i dea urmare, dar totuși ca cele dintîi sunete ale instrumentelor ce se acordează cînd un concert va reîncepe îndată și cînd îți dai seama că pauza va mai dura doar cîteva minute. De aceea, cînd soneria începea să se repete și să devină mai stăruitoare, slugile noastre apucau să-i dea atenție și socoteau că nu mai dispun de mult timp, că reluarea lucrului era apropiată, iar cînd soneria țîrîia mai sonor ca în celelalte rînduri, oftau și, hotărîndu-se, lacheul cobora să fumeze o țigară în fața ușii, Françoise, după unele reflecții la

adresa noastră, ca de pildă, „i-a apucat de bună seamă mîncărimea“, urca să-și rînduiască lucrurile la al „șaselea“, iar *maître*-ul *d'hotel* care se dusesese să ia hîrtie de scrisori în odaia mea își expedia în grabă corespondența particulară.

Cu toată morga *maître*-ului lor *d'hotel*, încă din primele zile Françoise fusese în stare să mă informeze că Guermantii nu locuiau în palatul lor în temeiul unui drept imemorial, ci a unei locațiuni destul de recente, iar grădina în care dădea de partea pe care nu o cunoșteam era destul de mică și semăna cu toate grădinile învecinate; am aflat în sfîrșit că în ea nu puteai vedea nici spînzurătoare seniorală, nici moară întărită, nici galerii, nici porumbării clădite pe stîlpi, nici cuptor obișnuit, nici șură cu naos, nici castel, nici poduri fixe sau din acelea ce se ridică sau zburătoare, după cum nici vămi, nici acte, hrisoave, murale sau mormane de pietre în amintirea unei victorii. Dar după cum, cînd golful de la Balbec pierzîndu-și misterul, devenise pentru mine o anume cantitate, care putea fi schimbată cu oricare alta, de apă sărată de pe glob, Elstir îi conferise deodată o individualitate, spunîndu-mi că e golful de opal al lui Whistler în armoniile sale de albastru argintiu, tot astfel numele Guermantes văzuse murind sub loviturile Françoisei ultima locuință ieșită din el, cînd un vechi prieten al tatii ne spuse într-o zi vorbind de ducesa: „Deține cea mai înaltă situație în foburgul Saint-Germain, are prima casă din foburgul Saint-Germain“. Fără îndoială, primul salon, prima casă din foburgul Saint-Germain era puțin lucru pe lîngă celelalte case pe care le visasem rînd pe rînd. Dar în sfîrșit chiar și aceasta, care avea să fie cea din urmă,

avea ceva, oricît de modest ar fi fost, care-i depăşea propria-i substanţă, o diferenţiere tainică.

Şi mi-era cu atît mai necesar să pot căuta în „salonul” doamnei de Guermantes, la prietenii ei, misterul numelui ei, pe care nu-l găseam în fap-tura ei cînd o vedeam ieşind dimineata pe jos sau după-amiaza în trăsură. Desigur că încă în biserica din Combray ea îmi apăruse într-o străfulgerare de metamorfoză cu obraji neînduplecaţi, prin care nu putea pătrunde culoarea numelui Guer-mantes şi al după-amiezilor pe malurile Vivonnei, în locul visului meu năruit, ca o lebădă sau o sal-cie în care a fost prefăcut un zeu sau o nimfă şi care, de acum înainte, supus legilor naturii, va aluneca uşure pe apă sau va fi bătut de vînt. To-tuşi, abia mă despărţisem de aceste reflexe dis-părute, şi ele se alcătuiau din nou ca răsfrîngerile roz şi verzi ale soarelui asfinţit, în urma vislei care le frînsese, şi în singurătatea gîndului meu numele îşi însuşise în grabă amintirea feţei. Dar acum o vedeam adesea la fereastra ei, în curte, pe stradă ; şi cel puţin dacă nu reuşeam să inte-grez în ea numele Guermantes, să mă gîndesc că era doamna de Guermantes, învinuiam de acest lucru neputinţa minţii mele de a merge pînă la capătul faptei pe care i-o solicitam ; dar ea, ve-cina noastră, mi se părea că săvîrşeşte aceeaşi gre-seală, ba mai mult, fără tulburare, fără nici unul din scrupulele mele, fără să bănuiască măcar că era o eroare. Astfel, doamna de Guermantes vădea în rochiile ei aceeaşi grijă de-a urma moda ca şi cum, crezînd că ajunsese o femeie ca celelalte, ar fi năzuit la această eleganţă a toaletei în care unele femei de rînd o puteau egala, poate chiar depăşi ; o văzusem pe stradă privind cu admiraţie o actriţă bine îmbrăcată ; iar dimineata, în mo-

mentul în care avea să iasă pe jos, ca și cum pă-rerea trecătorilor a căror vulgaritate o făcea să se evidențieze plimbînd cu familiaritate prin-tre ei viața-i inaccesibilă, putea fi un tribunal pentru ea, puteam să o zăresc în fața oglinzii, ju-cînd cu o convingere lipsită de dedublare și de ironie, cu pasiune; cu proastă dispoziție, cu amor-propriu, ca o regină care a primit să înfățișeze o subretă într-o comedie de Curte, acest rol, atît de inferior ei, de femeie elegantă; în uitarea mitolo-gică a măreției sale înnăscute, cerceta dacă voa-leta ei era bine potrivită, își turtea mînele, ajusta mantoul, după cum lebăda divină face toate mișcările speciei sale animale, își ține ochii-i pic-tați de amîndouă părțile ale ciocului fără să-i în-suflească cu priviri și se năpustește deodată asu-pra unui nasture sau a unei umbrele, ca o lebădă, fără să-și mai aducă aminte că este un zeu. Dar după cum călătorul, decepționat de prima înfăți-șare a unui oraș, își spune că poate îi va pă-trunde farmecul vizitînd muzeele, făcînd cunoș-tință cu poporul, lucrînd în biblioteci, îmi spu-neam că dacă aș fi fost primit la doamna de Guer-mantes, dacă aș fi unul din prietenii ei, dacă aș pătrunde în viața ei, aș cunoaște ceea ce, sub în-velișul său portocaliu și strălucitor, numele ei cu-prindea cu adevărat, obiectiv, pentru alții, de-oarece, în sfîrșit, prietenul tatii spusese că mediul Guermantilor era ceva cu totul deosebit în fobur-gul Saint-Germain.

Viața pe care o presupuneam acestui mediu avea cu totul alt izvor decît experiența, și mi se părea că trebuia să fie atît de deosebită, încît nu mi-aș fi putut închipui la seratele ducesei pre-zența persoanelor pe care le-aș fi frecventat altă dată, a unor persoane reale. Căci neputîndu-și

schimba pe neașteptate firea, ele ar fi rostit acolo cuvinte asemănătoare celor ce le cunoaștem, par-tenerii lor s-ar fi înjosit poate să le răspundă în același grai omenesc ; și în decursul unei serate în cel dintîi salon din foburgul Saint-Germain, poate ar fi fost momente identice cu acelea pe care le trăisem : ceea ce nu era cu puțință. Este adevărat că mintea mea era pusă în încurcătură de unele dificultăți și esența trupului lui Isus-Cristos în ostie nu mi se părea o taină mai obscură decît acest dintîi salon din foburg situat pe malul drept¹ și ale cărui mobile puteam auzi din odaia mea cum sînt bătute dimineța. Dar linia de demarcație care mă despărțea de foburgul Saint-Germain, chiar dacă era numai ideală, mi se părea cu atît mai reală ; îmi dădeam bine seama că tot din foburg făcea parte și rogojina Guermantilor așternută de cealaltă parte a acestui Ecuator și despre care mama, văzînd-o așa cum o văzusem eu, într-o zi cînd ușa lor era deschisă, îndrăznise să spună că era în foarte proastă stare. De altminteri, cum să nu mi se fi părut că sufrageria, galeria lor întunecoasă, cu mobila de pluș roșu, pe care le puteam zări uneori de la fereastra bucătăriei noastre, au farmecul misterios al foburgului Saint-Germain, că fac parte din el într-un chip esențial, că sînt situate geografic în el, cînd a fi fost primit în această sufragerie însemna să te fi dus în foburgul Saint-Germain, să-i fi respirat atmosfera, deoarece cei ce înainte de a se așeza la masă luau loc lîngă doamna de Guermantes, pe canapeaua din galerie, erau cu toții din foburgul Saint-Germain ? Fără îndoială că și în altă parte decît în foburg, puteai vedea uneori, la unele serate, tro-

¹ Al Senei.

nind maiestuș în mijlocul plebei vulgare de eleganți, unul din acei oameni care nu sînt decît niște nume și care iau, rînd pe rînd, cînd încerci să ți-i înfățișezi, aspectul unui turnir sau al unei păduri domeniiale. Dar aici, în cel dintîi salon din foburgul Saint-Germain, în galeria întunecoasă erau numai ei. Erau, dintr-o materie prețioasă, coloanele care susțineau templul. Chiar cînd era vorba numai de niște petreceri familiare, doamna de Guermantes nu-și putea alege musafirii decît din rîndul lor, iar la cîinele de douăsprezece persoane, adunați în jurul mesei, erau ca statuile de aur ale apostolilor din Sfînta Capelă, pilaștrii simbolici și hirotonitori în fața Sfintei Mese. În ce privește grădinița împrejmuită cu ziduri înalte, în dosul palatului, unde doamna de Guermantes pune să se servească **vara**, după cină, lichiorurile și oranjada, cum să nu mă fi gîndit că a te așeza, între ora nouă și unsprezece seara, pe scaunele ei de fier — înzestrate cu o putere tot atît de mare ca și canapeaua de piele — fără să respiri în același timp adierile speciale ale foburgului Saint-Germain, era lucru tot atît de imposibil ca a-ți face tabietul în oaza Figui, fără să fii totuși în Africa ? Numai imaginația și credința pot diferenția, unele de altele, anumite obiecte, anumite ființe, și crea atmosferă ! Din păcate, fără îndoială, nu-mi va fi dat niciodată să pășesc printre aceste peisaje pitorești, aceste accidente naturale, aceste curiozități locale, aceste lucrări de artă ale foburgului Saint-Germain. Mă mulțumeam doar să tresar zărind din largul mării (fără nădejdea de-a ajunge vreodată la el) ca un minaret înaintat, ca un prim palmier, ca începutul industriei sau al vegetației exotice, rogojina uzată de pe mal.

Dar dacă palatul Guermantes începea pentru mine la ușa vestibulului său, dependențele lui tre-

buiau să se întindă mult mai departe după părerea ducelui care, considerîndu-și toți chiriașii drept arendași, oameni din popor, cumpărători de bunuri naționale, a căror părere nu contează, se bărbierea dimineața în cămașă la fereastră și cobora în curte după cum îi era mai mult sau mai puțin cald, în vestă, în pijama, în veston scoțian păros de o culoare rară, în paltonașe de o culoare deschisă mai scurte ca vestonul său, și puneă pe vreunul din grăjdarii săi să-i plimbe, ținîndu-l de dirlogi, vreun cal nou pe care-l cumpărase. Adesea calul strica vitrina lui Jupien, care-l indigna pe ducele cerîndu-i o despăgubire. „Chiar și numai din considerație față de tot binele pe care doamna ducesă îl face în casa ei și în parohie, spunea domnul de Guermantes, este o infamie din partea acestui fitecine să ne reclame ceva.“ Dar Jupien nu cedase, parcă nici n-ar fi știut ce „bine“ făcuse vreodată ducesa, care făcea totuși, dar cum nu poți împărtăși toată lumea din el, amintirea de-a fi copleșit pe unul este un motiv ca să te abții cînd e vorba de altul, căruia îi trezești cu atît mai mare nemulțumire. De altminteri, din alte puncte de vedere decît acela al binefacerii, cartierul nu i se părea ducelui — și asta pînă la mari depărtări — decît o prelungire a curții sale, o pistă mai mare pentru caii săi. După ce văzuse cum mergea un cal nou singur la trap, puneă să-l înhame, să străbată toate străzile învecinate, grăjdarul alergînd de-a lungul trăsuri ținînd hăturile, făcîndu-l să treacă și să răstreacă din nou prin fața ducelui care se oprise pe trotuar în picioare, uriaș, enorm, îmbrăcat în haine de culoare deschisă, cu o țigară de foi în gură, cu capul în aer, monoculul curios, pînă în momentul în care sărea pe capră, conducînd el însuși calul ca să-l încerce, și pornea cu atelajul cel nou să-și întil-

nească metresa la Champs-Élysées. Domnul de Guermantes dădea bună ziua, în curte, la două perechi care făceau mai mult sau mai puțin parte din lumea lui : verii săi care, asemenea căsniciilor de lucrători, nu erau niciodată acasă ca să îngrijească copiii, căci soția pleca încă de dimineată la „Schola Cantorum“ ca să învețe contrapunctul și fuga, iar soțul la atelierul său unde făcea sculptură în lemn și în piele ; apoi baronul și baroana de Norpois, totdeauna îmbrăcați în negru, soția ca o îngrijitoare de scaune și soțul ca un cioclu, care ieșeau de mai multe ori pe zi ca să se ducă la biserică. Erau nepoții fostului ambasador pe care-l cunoșteam și pe care tata tocmai îl întâlnise sub bolta scării, dar fără să înțeleagă de unde veneau ; căci tata gîndea că un personaj atît de considerabil, care avusese legături cu bărbații cei mai de vază din Europa și era pesemne foarte indiferent la deșartele distincții diplomatice, nu trebuia să frecventeze deloc pe acești nobili obscuri, clericali și mărginiți. Ei locuiau de curînd în această casă ; Jupien, care venise să-i spună un cuvînt în curte soțului pe cale să-l salute pe domnul de Guermantes, i se adresă cu „domnule Norpois“, căci nu-i știa întocmai numele.

— Ah ! domnule Norpois, ah ! e într-adevăr bine găsit ! Răbdare ! în curînd acest individ vă va spune „cetățene Norpois“ exclamă întorcîndu-se spre baron, domnul de Guermantes. Putu, în sfîrșit, să-și reverse supărarea împotriva lui Jupien, care-i spunea „domnule“ și nu „domnule Duce“.

Într-o zi cînd domnul de Guermantes avu nevoie de o informație în legătură cu profesiunea tatii, se prezintă el însuși cu multă grație. De atunci avea să-i ceară adesea vreun serviciu de vecin, și

îndată ce-l zărea coborînd scara cufundat în gînduri și dornic să evite orice întîlnire, ducele despărțindu-se de grăjdarii săi, se îndrepta spre tata, în curte, îi potrivea gulerul pardesiului, cu servabilitatea foștilor lachei ai regelui, îi lua mîna și, reținînd-o în a lui, i-o mîngîia chiar ca să-i dovedească, cu o nerușinare de curtezană, că nu-și preocupă contactul cîrnii sale prețioase, îl purta de nas, foarte plictisit și gîndindu-se doar cum să scape, pînă dincolo de poartă. Ne făcuse niște saluturi adînci într-o zi cînd ne încrucisăsem cu el în momentul în care ieșea în trăsură cu soția lui, trebuie să-i fi spus cum mă cheamă, dar ce sorti aveam ca ea să-și fi adus aminte de numele meu sau de mutra mea ? Apoi ce recomandatie nenorocită, să fii desemnat numai în calitatea ta de chirie ! Una mai importantă ar fi fost să o fi întîlnit pe ducesa la doamna de Villeparisis care tocmai îmi trimisese vorbă prin bunica să mă duc să o văd și, știind că avusesem de gînd să fac literatură, adăugase că voi întîlni la ea niște scriitori. Dar tata găsea că eram încă prea tînăr ca să mă duc în lume, și cum starea sănătății mele nu înceta să-l îngrijoreze, nu ținea să-mi ofere unele ocazii inutile de a ieși.

Cum unul din lacheii doamnei de Guermantes stătea mult de vorbă cu Françoise, am auzit înșirîndu-se unele din saloanele unde se ducea ea, dar nu mi le închipuiam : din moment ce alcătuiau o parte din viața ei, din viața ei pe care nu o vedeam decît prin numele ei, nu erau ele oare de neconceput ?

— Astă-seară e o mare serată de umbre chinezești la principesa de Parme, spunea lacheul, dar nu ne vom duce, căci la ora cinci conîta ia trenul de Chantilly, ca să se ducă să petreacă două zile

la ducele d'Aumale, iar jupîneasa și feciorul o însoțesc. Eu rămîn aici. Principesa de Parme nu va fi mulțumită, a scris de mai bine de patru ori ducesei.

— Atunci nu vă mai duceți anul ăsta la castelul Guermantes ?

— E înțîia oară că nu vom merge ; din pricina reumatismelor domnului duce, medicul l-a oprit să se mai ducă înainte de a se fi instalat un calorifer, dar pînă acum eram acolo în fiecare an pînă în ianuarie. Dacă caloriferul nu e gata, poate va pleca conîța cîteva zile la Cannes, la ducesa de Guise, dar nu e încă sigur.

— Dar vă duceți cumva la teatru ?

— Ne ducem uneori la Operă, în zilele de abonament ale principesei de Parme, în fiecare săptămînă ; pare-se că tot ce se vede acolo e foarte șic ; piese, operă, totul. Doamna ducesă n-a vrut să ia un abonament, dar ne ducem oricum, o dată în loja unei prietene a conîței, altădată într-alta, adesea în benoarul principesei de Guermantes, soția vărului domnului duce, și sora ducelui de Bavaria.

— Care va să zică, urcați la dumneavoastră, spunea lacheul care, deși se identificase cu Guermantîi, avea totuși despre stăpîni îndeobște o noțiune politică ce-i îngăduia să o trateze pe Françoise cu atît respect, ca și cum ar fi fost băgată la o ducesă. Vă lăudați bine cu sănătatea, doamnă ?

— Ah ! dacă n-ar fi picioarele astea blestemate ! Pe șes mai merge încă (pe șes vrea să spună în curte, pe străzile pe care nu-i dispăcea Françoisei să se plimbe, într-un cuvînt pe teren neted), dar mai sînt și afurisitele alea de scări. La revedere, domnule, poate că vă vom mai vedea de-seară.

Ea dorea cu atît mai mult să stea de vorbă cu lacheul, cu cît îi spusese că fiii de duci poartă adesea un titlu de principe pe care-l păstrează pînă la moartea tatălui lor. Fără îndoială, cultul nobilimii îmbinîndu-se și împăcîndu-se cu un anumit spirit de răzvrătire împotriva ei, izvorît ereditar din glia franceză, trebuie să fie foarte înrădăcinat în poporul francez. Căci, dacă puteai să-i vorbești Françoisei de geniul lui Napoleon sau de telegrafia fără fir fără să reușești să-i atragi atenția și fără să încetinească o clipă mișcările prin care scotea cenușa din cămin sau pune masa, în schimb, aflînd numai aceste particularități și împrejurarea că fiul mezin al ducelui de Guermantes purta îndeobște numele de principe d'Oléron, ea exclama : „Ce lucru frumos !” și se minuna ca în fața unui vitraliu.

Françoise aflate de asemenea de la lacheul principelui d'Agrigente care se împrietenise cu ea cînd aducea adesea scrisori ducesei, că el auzise într-adevăr vorbindu-se foarte mult, în lume, de căsătoria marchizului de Saint-Loup cu domnișoara d'Ambresac și că lucrul era aproape hotărît.

Această vilă, acel benoar, în care doamna de Guermantes își pritocea viața nu mi se păreau locuri mai puțin feerice decît apartamentele ei. Numele Guise, Parme, Guermantes-Bavière, deosebeau de toate celelalte, vilegiaturile în care mergea ducesa, petrecerile zilnice pe care urmele trăsurii ei le legau cu palatul său. Dacă-mi spuneau că existența doamnei de Guermantes era alcătuită rînd pe rînd din aceste vilegiaturi, din aceste petreceri, ele nu mi-o deslușeau deloc. Fiecare dădeau vieții ducesei o determinare deosebită, dar nu reușeau decît să-i confere alt mister fără ca ea să lase să se evaporeze ceva din al ei, care se

deplasa doar, ocrotit de un perete, închis într-un vas, în vîltoarea vieții tuturor. Ducea putea prînzii pe malul Mediteranei în timpul Carnavalului, dar, în vila doamnei de Guise, unde în rochia ei de pîchet alb, printre numeroasele principese, regina societății pariziene nu mai era decît o invitată ca și altele; și astfel mai emoționantă pentru mine, mai mult ea însăși prin faptul că se preschimbase ca o stea a dansului care, în fantezia unui pas, ia rînd pe rînd locul fiecăreia dintre balerine, surorile ei; putea privi niște umbre chinezești, dar la o serată a principesei de Parme — putea asculta o tragedie sau o operă, dar în benoarul principesei de Guermantes.

După cum localizăm în trupul unei făpturi toate posibilitățile vieții sale, amintirea ființelor pe care le cunoaște și de care tocmai s-a despărțit sau pe care se duce să le întâlnească, cînd Françoise îmi spusese că doamna de Guermantes se va duce pe jos să prînzească la principesa de Parme, o vedeam coborînd de la ea în jurul orei prînzului în rochia ei de satin deasupra căreia tenul îi era de aceeași nuanță cu aceasta, ca un nor cînd soarele a asfințit, tocmai vedeam înfățișîndu-mi-se toate plăcerile foburgului Saint-Germain, sub acest mic volum, ca într-o scoică, între acele ghiocuri lucioase de sidef roz.

Tata avea la minister un prieten, un oarecare A. J. Moreau, care, ca să se deosebească de ceilalți Moreau, avea totdeauna grija să-și precedeze numele cu aceste două inițiale, astfel încît i se spunea pe scurt A.J... Or, nu știu cum acest A.J. se pomeni posesorul unui fotoliu la un spectacol de gală la Operă, pe care-l trimise tatii și cum Berma pe care n-o mai văzusem jucînd de la prima

mea decepție urma să joace un act din *Fedra*, bunica îl convinsese pe tata să-mi dea acest loc.

La drept vorbind, nu puneam nici un preț pe această posibilitate de a o auzi pe Berma care-mi prilejuise atîta tulburare, mai acum cîțiva ani. Și am constatat, nu fără oarecare melancolie, că eram indiferent față de ceea ce preferasem odinioară să-nățății, odihnei mele. Nu din pricină că doream cu mai puțină pasiune ca atunci să pot contempla de aproape părticelele prețioase de realitate pe care închipuirea mea le întrezărea. Dar aceasta nu le mai situa acum în dicțiunea unei mari actrițe ; de cînd îl vizitasem pe Elstir, îmi îndreptasem asupra unor tapițerii, asupra unor tablouri moderne crezul lăuntric pe care-l avusesem odinioară pentru acel joc, acea artă tragică a Bermei ; crezul meu, dorința mea, nu mai acordau dicțiunii și atitudinilor Bermei un cult necurmat, „copia“ lor pe care o adăposteam în inimă dispăruse încetul cu încetul ca celelalte „copii“ ale răposăților vechiului Egipt pe care trebuia să le hrănești mereu ca să le întreții viața. Arta aceasta ajunsese măruntă și vrednică de milă. Nici un suflet mare nu mai sălășluia în ea.

În momentul în care, profitînd de biletul primit de tata, urcam scara mare a Operei, am zărit în față-mi un bărbat pe care l-am confundat la început cu domnul de Charlus, a cărui ținută o avea ; cînd întoarse capul ca să ceară o informație unui plasator, mi-am dat seama că mă înșelasem, dar n-am șovăit totuși să situez pe necunoscut în aceeași clasă socială, nu numai după felul în care era îmbrăcat, dar mai ales după acela în care vorbea cu controlorul și plasatoarele care-l făceau să aștepte. Căci, în ciuda particularităților individuale, în acea epocă stăruia încă o foarte mare deosebire

între orice bărbat gomos și bogat din acea parte a aristocrației și orice bărbat gomos și bogat din lumea finanțelor sau a marii industrii. Acolo unde unul din aceștia din urmă ar fi crezut că-și poate afirma eleganța printr-un ton prea bătător la ochi, semet față de un inferior, marele senior blajin, surizător, avea aerul de a considera, de a exercita ca un privilegiu al bune sale creșteri, exagerarea umilinței și a răbdării, simulacrul că este un spectator de rînd. Pesemne că văzîndu-l ascunzînd astfel sub un suris plin de omenie pragul de netrecut al micului univers special pe care-l purta în el, cîte un fiu de bancher bogat, intrînd în acest moment în teatru, ar fi confundat pe acest mare senior cu un om de nimic, dacă n-ar fi găsit că seamănă uimitor cu portretul, reprodus de curînd de ziarele ilustrate, al unui nepot al împăratului Austriei, principele de Saxa, care tocmai se afla acum la Paris. Știam că era foarte bun prieten cu Guermanții. Cînd eu însumi am ajuns în dreptul controlorului, l-am auzit pe principele de Saxa, sau bănuir ca atare, spunînd surizînd : „nu știu numărul lojii, verișoara mea mi-a spus că n-am decît să întreb de loja ei“.

Poate era principele de Saxa ; poate că ochii săi o vedeau în gînd pe ducesa de Guermantes (pe care în acest caz aș putea-o zări trăind unul din momentele vieții ei de neînchipuit, în benoarul verișoarei sale), cînd spunea : „Verișoara mea mi-a spus că n-am decît să întreb de loja ei“, astfel încît această privire surizătoare și ciudată, și aceste cuvinte simple îmi mîngiau inima (cu mult mai mult decît o reverie abstractă), cu antenele alternative ale unei fericiri posibile și ale unui prestigiu nesigur. Cel puțin spunînd această frază controlorului, începea, pe o seară vulgară din viața

mea de toate zilele, o trecere eventuală către o lume nouă ; coridorul care-i fu indicat după ce rostise cuvîntul benoar și pe care se porni, era umed și crăpat și parcă ducea la niște grote marine, în regatul mitologic al nimfelor apelor. N-aveam în față-mi decît un domn în frac ce se îndepărta ; dar ca un reflector stîngaci și fără să reușesc să-l îndrept întocmai asupra-i, îl învăluiam în ideea că era principele de Saxa și avea să o vadă pe ducesa de Guermentes. Deși era singur, această idee exterioară lui, impalpabilă, imensă și bruscă la fel ca o proiecție, parcă-l preceda și-l mîna ca acea Divinitate, invizibilă restului oamenilor, care stă lîngă luptătorul grec.

Am ajuns la locul meu, în timp ce încercam să-mi reamintesc un vers din *Fedra* de care nu-mi mai aduceam întocmai aminte. Așa cum mi-l recitam, nu avea numărul de silabe voit, dar cum n-am încercat să le număr, mi se părea că între descumpănirea lui și un vers clasic nu exista nici o măsură comună. Nu m-ar fi mirat dacă ar fi trebuit să scot mai bine de șase silabe din această frază monstruoasă, ca să fac din ea un vers de douăsprezece. Dar deodată mi-am adus aminte de el, nepotrivirile ireductibile ale unei lumi neumane se risipiră ca prin minune ; silabele versului umplură îndată măsura unui alexandrin, ceea ce prisosea se desprinsese cu aceeași ușurință și supunere, ca o bășică de aer care tocmai se sparge la suprafața apei. Această enormitate cu care luptasem nu era, într-adevăr, decît o singură silabă.

Un anumit număr de fotolii de orchestră fuseseră puse în vînzare la birou și cumpărate de snobi și curioși, care voiau să privească pe cei ce n-ar fi avut altă ocazie să-i vadă de aproape. Într-adevăr, puteai privi în public o frîntură din viața lor mon-

denă de obicei ascunsă, căci însăși principesa de Parme plasase prietenilor ei lojile, balcoanele și benoarele, astfel încît sala era ca un salon în care fiecare-și schimba locul, se așeza ici sau colo, lângă o prietenă.

Lângă mine erau niște oameni vulgari care, necunoscînd pe abonați, voiau să arate că sînt în stare să-i recunoască, și-i numeau cu voce tare, adăugînd că acești abonați veneau aici ca în salonul lor, vrînd să spună prin asta că nu erau atenți la piesele reprezentate. Dar se întîmpla tocmai contrariul. Un student genial care a luat un fotoliu ca să o audă pe Berma nu se gîndește decît să nu-și murdărească mânușile, să nu-și stingherească, să se împace cu vecinul pe care i l-a dat întîmplarea, să urmărească cu un suris intermitent privirea fugară, să ocolească, cu un aer nepolitic, privirea întîlnită a unei cunoștințe pe care a descoperit-o în sală și pe care, după mii de nedumeriri, se hotărăște să se ducă să o salute în clipa în care cele trei lovituri de gong, răsunînd înainte de a fi ajuns pînă la ea, îl silesc să o ia la goană ca ebreii pe Marea Roșie, printre valurile furtunoase ale spectatorilor și spectatoarelor pe care le-a sculat și a căror rochii le rupe sau ale căror ghetle le calcă. Dimpotrivă, tocmai pentru că oamenii de lume erau în lojile lor (în spatele balconului în terasă), ca în niște salonașe atîrnate cărora li s-ar fi scos un perete, sau ca în micile cafenele unde te duci să iei o prăjitură, fără să te intimideze oglinzile înrămate cu aur și scaunele roșii ale locăluțului de gen napolitan ; tocmai pentru că puneau o mînă indiferentă pe trunchiurile aurite ale coloanelor care susțineau acest templu al artei lirice, tocmai pentru că nu-i emoționau onorurile succesive pe care parcă li le aduceau două chipuri sculptate care întindeau niște cununi de

lauri spre loji, numai ei ar fi avut mintea liberă ca să asculte piesa, dacă ar fi avut într-adevăr minte.

La început n-a fost decît un întuneric nedesluşit în care deosebeai deodată, ca sclipirea unei pietre preţioase pe care nu o vezi, fosforescenţa a doi ochi celebri, sau ca un medalion al lui Henric al IV-lea desprins pe un fond negru, profilul aplecat al ducelui d'Aumale căruia o doamnă invizibilă îi striga : „Măria-sa să-mi îngăduiască să-i scot paradesiul“, în timp ce principele răspundea : „Dar cum e cu putinţă, doamnă d'Ambresac“. În ciuda acestei nedesluşite oprelişti, ea nu se lăsa bătută şi toată lumea o invidia de asemenea cinste.

Dar, în celelalte benoare, aproape pretutindeni, dalbele zeităţi care sălăşluiau în aceste locuri întunecoase se lipiseră de pereţii întunecoşi şi erau invizibile. Totuşi, pe măsură ce spectacolul se desfăşura, formele lor nedesluşit omeneşti se desprindeau molatece unele după altele din adîncurile nopţii pe care o tapetau şi se înălţau spre lumină, lăsau să se ivească trupurile lor pe jumătate goale şi se opreau la marginea verticală şi la suprafaţa clar-obscură unde chipurile lor strălucitoare răsăreau de după desfăşurarea veselă, spumoasă şi sprintenă a evantaliilor lor de pene, sub părul lor de purpură, presărat cu perle pe care parcă-l încovoiasă unduirea fluxului ; apoi începeau fotoliile de orchestră, locul muritorilor despărţit pe veci de întunecatul şi străveziul regat căruia ici şi colo îi slujeau drept frontieră, în suprafaţa lor lichidă şi netedă, ochii limpezi şi răsfrîngători ai zeitelor apelor. Căci strapontinele de pe mal, formele monştrilor din orchestră se oglindeau în aceşti ochi potrivit legilor opticii şi urmînd unghiul lor de incidenţă, așa cum se întîmplă cu aceste două părţi ale

realității exterioare cărora, știind că nu au, oricât de rudimentar ar fi, un suflet asemănător celui al nostru, ne-am considera nesăbuiți dacă le-am adresa un surîs sau o privire : mineralele și ființele cu care nu avem legături. Dincoace, spre deosebire de limita domeniului lor, radioaselor fiice ale mării se întorceau în fiecare moment surizînd către tritonii bărboși atârnați de prăpăstiile întortocheate, sau vreunui semi-zeu acuatil avînd drept craniu o pietricică lustruită pe care talazul adusese vreo algă netedă, și drept privire un disc de cristal de stîncă. Ele se aplecau spre ei, le ofereau bomboane ; uneori valul se despică în fața vreunei noi nereide care, întîrziată, surizătoare și încurcată, tocmai se ivise din adîncul umbrei ; apoi, după ce actul se sfîrșise, pierzînd nădejdea de-a mai auzi sunetele melodioase ale pămîntului care le atrăsese la suprafață, scufundîndu-se toate deodată, diferitele surori dispăreau în nopte. Dar din toate aceste ascunzișuri în al căror prag grija mărunță de-a zări operele unor muritori le aduceau pe aceste zeițe curioase, care nu se lăsau apropiate, cel mai vestit era blocul de semi-întunerit cunoscut sub numele de benoarul principesei de Guer-mantes.

Ca o mare zeiță care prezidează de departe jocurile divinităților inferioare, principesa rămăsese de bunăvoie ceva mai în fund pe o canapea laterală, roșie ca o stîncă de mărgean, lîngă o reverberație sticloasă care era pesemne o oglindă și te îndemna să te gîndești la vreo secțiune pe care o rază ar fi tăiat-o, perpendiculară, obscură și lichidă, în cristalul încremenit al apelor. Totodată pană și corolă, ca unele flori marine, o mare floare albă, pufoasă ca o aripă, cobora de pe fruntea principesei de-a lungul unui obraz a cărui inflexiune o urma cu o

supunere cochetă, înamorată și vie, și părea că o cuprinde pe jumătate ca un ou trandafiriu în tihna unui cuib de alcion. Pe părul principesei și coborînd pînă la sprîncene, apoi continuînd mai jos, la înălțimea gîtului, se întindea o rețea de scoici albe care se pescuiesc în unele mări australe și care erau îmbinate cu mărgăritare, mozaic marin abia ieșit din valuri, care în unele momente era cufundat în umbra în fundul căreia o prezență omenească era chiar atunci destăinuită de mobilitatea sclipitoare a ochilor principesei. Frumusețea care o situa pe aceasta cu mult deasupra celorlalte fete de basm din penumbră nu era înscrisă pe de-a-ntregul material și inclusiv pe ceafa, pe umerii, pe brațele, pe talia ei. Dar linia fermecătoare și nedeslușită a acesteia era tocmai punctul de plecare, momeala inevitabilă a liniilor invizibile pe care ochiul nu se putea abține de-a le prelungi, minunate, zămislite în jurul femeii, ca spectrul unei figuri ideale proiectată pe întuneric.

— E principesa de Guermantes, spuse vecina mea domnului care o însoțea, avînd grija de a pune înaintea cuvîntului principesa mai mulți *p*, indicînd că această denumire era rîdicolă. N-a făcut economie de perlele ei. Mi se pare că dacă aș avea atîtea, nu le-aș etala astfel ; nu găsesc că e distins.

Recunoscînd-o totuși pe principesă, toți cei ce încercau a ști cine era în sală, simțeau înălțîndu-se în inima lor tronul legitim al frumuseții. Într-adevăr, ceea ce îngăduia identificarea chipului ducesei de Luxembourg, a doamnei de Morienvall, a doamnei de Saint-Euverte și a atîtor altele, era legătura strînsă dintre un nas mare și roșu și un bot de iepure, sau a doi obraji zbîrciți cu o mustață subțire. Aceste trăsături erau de altminteri îndestulătoare ca să încînte, căci, neavînd decît valoarea

convențională a unui scris, îți îngăduiau să citești un nume vestit și care se impunea ; dar sfârșeau de asemenea prin a trezi ideea că urîtenia are ceva aristocratic și că nu e necesar ca chipul unei doamne mari să fie frumos, dacă este distins. Dar după cum unii artiști care, în locul literelor ce le alcătuiesc numele, aștern în colțul de jos al tabloului lor o formă frumoasă prin ea însăși, un fluture, o șopîrlă, o floare, tot astfel principesa așeza pe colțul lojii sale forma unui trup și a unui chip încîntătoare, dovedind astfel că frumusețea poate fi cea mai nobilă semnătură ; căci prezența doamnei de Guermantes care nu aducea la teatru decît pe aceia care făceau parte restul timpului din intimitatea ei, era în ochii amatorilor de aristocrație cel mai bun certificat de autenticitate a tabloului pe care-l înfățișa benoarul ei, un soi de evocare a unei scene din viața familiară și deosebită a principesei în palatele ei de la München și Paris.

Imaginația noastră fiind ca o flașnetă stricată care cîntă totdeauna altceva decît aria indicată, ori de cîte ori auzisem vorbindu-se de principesa de Guermantes-Bavière, amintirea anumitor opere din veacul al XVI-lea începuse să cînte în mine. Trebuia să o despoi de ea, acum cînd o vedeam oferind bomboane zaharisite unui domn gras în frac. Fi-rește, departe de mine gîndul de a conchide că ea și invitații ei ar fi fost făpturi asemănătoare cu alții. Îmi dădeam bine seama că ceea ce făceau aici nu era decît un joc și vrînd să încerce un preludiu al faptelor adevăratei lor vieți (a cărei parte însemnată fără îndoială nu o petreceau aici), se înțelegeau în virtutea unor rituri necunoscute mie, se prefăceau că oferă și refuză bomboane, gest lipsit de semnificația lui și rînduit dinainte ca pasul unei dansatoare care, rînd pe rînd, se ridică în vîrfurile

picioarului și se învîrte în jurul unei eșarfe. Cine știe, poate în clipa în care oferea bomboanele ei, Zeița spunea pe acel ton ironic (căci o vedeam surizînd) : „Doriți bomboane ?“ Ce importanță avea ? Aș fi găsit de un desfătător rafinament uscăciunea intenționată, în genul lui Merimée sau al lui Meilhac, al acestor cuvinte adresate de o zeiță unui semi-zeu ce știa gîndurile sublime pe care le rezumau amîndoi, fără îndoială pentru momentul în care vor reîncepe să-și trăiască adevărata lor viață și care, potrivit-se acestui joc, răspundea cu aceeași tainică viclenie : „Da, vreau o ci-reasă“. Aș fi ascultat acest dialog cu aceeași lăcomie ca cutare scenă din *Soțul debutantei*, în care lipsa poeziei, a gîndurilor înalte, lucruri ce-mi erau atît de familiare și pe care presupun că Meilhac ar fi fost de mii de ori capabil să le pună în ea, mi se părea ea singură o eleganță convențională, și ca atare mai tainică și mai instructivă.

— Domnul acela gras este marchizul de Ganancay, spuse cu un aer informat vecinul care nu deslușise bine numele șoptit în spatele lui.

Marchizul de Palency, cu gîtul întins, cu capul aplecat, cu ochiul său bulbucat lipit de sticla monoculului, se mișca anevoie în umbra transparentă și părea că nu deosebește mai bine publicul din orchestră, decît un pește care trece, ignorînd mulțimea vizitatorilor curioși dincolo de peretele de sticlă al unui acvarium. Din cînd în cînd se oprea, venerabil, răsufînd și acoperit cu mușchi, iar spectatorii n-ar fi putut spune dacă suferă, doarme, înoată, este pe cale de-a oua sau respiră doar. Nimeni altul nu-mi trezea atîta invidie ca el, din pricină că avea aerul că se obișnuise cu acest bēnoar și a indiferenței cu care o lăsa pe principesă să-i ofere bomboane ; ea ațintea atunci asupra-i o pri-

vire a ochilor ei frumoși, șlefuiți într-un diamant, pe care inteligența și prietenia parcă îi fluidificau în aceste momente, dar care, când se odihneau, reduși numai la frumusețea lor materială, numai la sclipirea lor mineralogică, dacă cel mai mic reflex îi urnea ușor din loc, incendiau adâncul parterului cu văpăile lor neomenești, orizontale și splendide. Între timp, cum avea să înceapă actul din *Fedra* pe care-l juca Berma, principesa se ivi în fața benoarului ; atunci ca și cum ea însăși ar fi fost o apariție teatrală, în zona diferită de lumină pe care o străbătu, am văzut schimbându-se nu numai culoarea dar și substanța giuvaerurilor ei. Iar în benoarul uscat, care ieșise la suprafață, care nu mai aparținea regnului apelor, principesa încetînd de-a mai fi nereidă, se ivi cu un turban alb și albastru ca vreo minunată tragediană costumată în *Zaire* sau poate în *Orosmane* ; apoi, după ce luă loc în rîndul întii, am văzut că tihnitul cuib de alcion care-i ocrotea cu duioșie sideful roz al obrazilor ei era pufos, sclipitor și catifelat, o imensă pasăre-paradis.

Cu toate acestea, privirile mele fură abătute de la benoarul principesei de Guermantes de o femeiușcă prost îmbrăcată, urîță, cu ochii aprinși, care, urmată de doi tineri, se așează la cîteva locuri depărtare de mine. Apoi cortina se ridică. N-am putut constata, fără melancolie, că nu-mi mai rămînea nimic din dispozițiile mele de altă dată față de arta dramatică și de Berma când, ca să nu pierd nimic din fenomenul extraordinar pe care m-aș fi dus să-l contemplu la capătul pămîntului, îmi țineam mintea pregătită ca acele plăci sensibile pe care astronomii le instalează în Africa, în Antile, în vederea observării scrupuloase a unei comete sau a unei eclipse ; cînd tremuram că vreun nor (proasta dis-

poziție a artistei, incidente în public), ar împiedica spectacolul să aibă loc în intensitatea sa maximă ; cînd aș fi crezut că n-aș asista, în cele mai bune condiții, dacă nu m-aș fi dus chiar la teatrul care-i era închinat ca un altar, din care mi se părea atunci că mai fac parte — deși cu o mai mică însemnătate, din chiar apariția ei sub mica perdea roșie — controlorii cu o garoafă albă, numiți de ea, postulamentul plafonului deasupra unui parter plin de lume prost îmbrăcată, plasatoarele vînzînd un program cu fotografia ei, castanii din scuar, toți acești tovarăși, acești confidenți ai impresiilor mele de atunci și care mi se păreau nedespărțiți de ea. *Fedra*, „scena declarației“, Berma, aveau atunci în mintea mea un soi de existență absolută. Situate înapoia lumii experienței curente, ele existau prin ele însele, trebuia să mă îndrept spre ele, voi înțelege din ele ce voi putea, și deschizînd ochii și sufletul mari, voi absorbi încă prea puțin din ele. Dar cît de plăcută îmi apărea viața ! Neînsemnătatea celei pe care o duceam n-avea nici o importanță, nu mai multă decît momentele cînd te îmbraci, te pregătești să ieși, căci dincolo de ea existau într-un chip absolut, anevoie de apropiat, cu neputință de posedat pe de-a-ntregul, aceste realități mai trainice, *Fedra*, chipul în care juca Berma. Saturat de aceste reverii în legătură cu perfecțiunea în arta dramatică din care ai fi putut extrage atunci o doză însemnată, dacă ai fi analizat în acel timp mintea mea în orice moment al zilei și poate al nopții, eram ca o pilă care-și dezvoltă electricitatea. Venise un moment cînd ar fi trebuit să mă duc să o aud pe Berma, chiar bolnav, chiar dacă aș fi crezut că mor din această pricină. Dar acum, asemenea unei coline care de departe pare de azur, iar de aproape intră în viziunea noastră vulgară a lu-

crurilor, toate acestea dispăruseră din lumea absolutului și nu mai erau decît un lucru identic cu celelalte de care luam cunoștință, fiindcă eram acolo, artiștii fiind de aceeași esență cu acei pe care îi cunoșteam străduindu-se să spună cît mai bine cu puțință acele versuri din *Fedra* care nu mai alcătuiau o esență sublimă și individuală despărțită de orice, ci niște versuri mai mult sau mai puțin reușite, gata să intre din nou în nesfîrșita substanță a versurilor franceze cu care erau îmbinate. Ceea ce mi-a prilejuit o descurajare cu atît mai mare cu cît, dacă obiectul dorinței mele încăpăținate și active nu mai exista, în schimb stăruiau aceleași înclinări spre o reverie statornică ce se schimba din an în an, dar care mă călăuzea la o impulsie bruscă, nepăsătoare de primejdie. Cutare seară cînd plecam bolnav ca să mă duc să văd într-un castel un tablou de Elstir, o tapițerie gotică, semăna atît de mult cu ziua în care trebuise să plec la Veneția, cu aceea în care mă dusesem să o aud pe Berma sau plecasem la Balbec, încît simțeam dinainte că obiectul prezent al sacrificiului meu mă va lăsa în curînd indiferent, că voi putea trece atunci foarte aproape de el fără să privesc acel tablou, acele tapițerii pentru care aș fi înfruntat în acea clipă atîtea nopți fără somn, atîtea crize dureroase. Datorită instabilității obiectului ei, îmi dădeam seama de vanitatea strădaniei mele, și în același timp de enormitatea ei în care nu crezusem, ca acei neurastenici cărora le dublezi oboseala, cînd le spui că sînt obosiți. Pînă atunci, reveria mea conferea un prestigiu oricărui lucru ce putea avea vreo legătură cu ea. Chiar în dorințele mele cele mai carnale totdeauna îndreptate în anumită direcție, concentrate în jurul aceluiași vis, aș fi putut recunoaște ca prim imbold o idee, o idee căreia i-aș fi sacrificat viața și

al cărei punct central, ca în reveriile mele din amiezile când citeam în grădină la Combray, era perfecțiunea.

N-am mai avut aceeași indulgență ca altă dată pentru intențiile juste de duioșie sau de minie pe care le deosebisem în debitul și în jocul Ariciei, Ismenei, al lui Hyppolyte. Nu pentru că acești artiști — erau aceiași — n-ar fi căutat totdeauna să dea cu aceeași inteligență, aici vocilor o inflexiune mîngietoare sau o ambiguitate calculată, coloraturilor lor o amploare tragică sau o gingășie rugătoare. Intonațiile lor porunceau acestei voci : „Fii blîndă, cîntă ca o privighetoare, mîngiie“ ; sau dimpotrivă : „Fii furioasă“, și se năpusteau atunci asupra-i, încercînd să o întreacă în frenezia lor. Dar, răzvrătită, vocea lor firească stăruia exterioră dicțiunii lor, în mod ireductibil cu defectele sau cu farmecele ei materiale, cu vulgaritatea sau exagerarea ei zilnică, și desfășura astfel un ansamblu de fenomene acustice sau sociale pe care nu le transforma sentimentul versurilor recitate.

Așișderi, gestul acestor artiști spunea brațului, peplumului lor : „fiți maiestuoși“. Dar membrele nesupuse lăsaו să se împăuneze între umăr și cot un biceps care habar n-avea de rol ; ele continuau să exprime insignifianța vieții de toate zilele și să pună în evidență niște conexități musculare, în locul nuanțelor raciniene ; iar draperia pe care o ridicau cădea din nou pe o verticală, unde numai o mlădiere insipidă și textilă o disputau legii căderii corpurilor. În acest moment, o doamnă mărunțică din apropierea mea exclamă :

— Nici un aplauz ! Ce urît e îmbrăcată ! E prea bătrînă, nu mai poate ; în asemenea caz trebuie să renunți.

În fața șîșiielilor vecinilor, cei doi tineri care o însoțeau încercară să o potolească, și furia i se mai dezlănțuia numai în ochi. Această furie nu se putea adresa de altminteri decît succesului, gloriei, căci Berma care cîștigase atîția bani n-avea decît datorii. Fixînd totdeauna întîlniri de afaceri sau prietenești la care nu se putea duce, avea pe toate străzile comisionari care zoreau să o deco-mande, în toate hotelurile apartamente reținute dinainte și pe care nu se ducea niciodată să le ocupe, oceane de parfumuri ca să-și spele cățelele, despăgubiri de plătit tuturor directorilor. În lipsa unor cheltuieli mai considerabile, ea, mai puțin voluptoasă decît Cleopatra, ar fi găsit mijlocul să toace provincii și regate în telegrame și în trăsuri ale Companiei urbane. Dar această doamnă mă-runțică era o actriță care n-avusese noroc și în-chinase o ură de moarte Bermei. Aceasta tocmai intrase în scenă. Atunci, oh! minune, ca acele lecții pe care ne-am sleit în zadar învățîndu-le seara și pe care le regăsim în noi, știute pe din-afară după ce am dormit, ca acele chipuri de morți pe care silințele pasionate ale memoriei noastre le urmăresc fără să le regăsească, și care, cînd nu ne mai gîndim la ele, ni se înfățișează în fața ochilor, semănînd cu viața, talentul Bermei care-mi scă-pase cînd căutam cu atîta lăcomie să-i prind esența, se impunea cu forța evidenței, admirației mele, acum, după acești ani de uitare, în acest moment de indiferență. Vrînd să încerc altă dată să izolez acest talent, despărțeam întrucîtva rolul însuși de ceea ce auzeam, rolul, partea comună tuturor ac-trițelor care jucau *Fedra* și pe care-l studiasem dinainte ca să fiu în stare să-l sustrag, să culeg ca zgură numai talentul doamnei Berma. Dar acest talent, pe care încercam să-l deosebesc în afară

de rol, era una cu el. După cum interpretarea unui mare muzician (pare-se că acesta era cazul lui Vinteuil cînd cînta la pian) este aceea a unui pianist atît de mare încît nici nu mai ştii dacă acest artist este şi pianist, pentru că (neinterpunînd în tot aparatul de sfortări ale degetelor, încununate pe alocuri de efecte strălucite, toată această improscătură de note în care cel puţin ascultătorul care nu se pricepe crede că deosebeşte talentul în realitatea sa materială, tangibilă), această interpretare a ajuns atît de străvezie, atît de plină de ceea ce interpretează, încît nu-l mai vezi pe el care nu mai este decît o fereastră ce se deschide pe o capodoperă. Intenţiile împrejmuind ca un chenar maiestuos sau gingaş vocea şi mimica Ariciei, a Ismenei, a lui Hippolyt, putusem să le deosebesc ; dar Fedra şi le interiorizase, iar mintea mea nu reuşise să smulgă dicţiunii şi atitudinilor, să desluşască în zgîrcita simplitate a suprafetelor lor unite, aceste născociri, aceste efecte care nu le depăşeau, atît de adînc se resorbiseră în ele. Vocea Bermei, în care nu mai stăruia nici urmă de materie inertă şi refractară minţii, nu îngăduia să se deosebească în juru-i acel prisos de lacrimi pe care le vezi curgînd pe vocea de marmură, căci ele nu se putuseră îmbiba pe vocile de marmură ale Ariciei sau Ismenei, ci se mlădiaseră cu gingăşie în celulele ei cele mai mărunte ca instrumentul unui mare violonist la care, cînd spui că are un ton frumos, nu vrei să lauzi numai o particularitate fizică, ci o superioritate sufletească ; după cum în peisajul antic unde în locul unei nimfe dispărute este un izvor neînsufleţit, o intenţie care se poate deosebi şi care, concretă, se transformase aici într-o calitate a timbrului, de o limpezime ciudată, po-trivită şi rece. Braţele Bermei pe care versurile

însele părea că le ridicau pe pieptul ei, împreună cu emisiunea vocii pe buzele sale, ca acele frunzișuri pe care apă le mută din loc împrăștiindu-se ; atitudinea ei în scenă, pe care și-o alcătuisese încet, pe care o va mai modifica încă, și care era compusă din raționamente de altă adâncime decât acelea a căror urmă o zăreai în gesturile camarazilor ei, dar niște raționamente care-și pierduseră originea voluntară, topite într-un soi de strălucire în care făceau să pîlpîie, în jurul personajului *Fedrei*, niște elemente bogate și complexe, dar pe care spectatorul fascinat nu le consideră o reușită a artistei, ci un dat al vieții ; vălurile albe însele, obosite și credincioase, păreau că sînt o materie vie și că au fost țesute din suferința, în parte păgînă, în parte jansenistă în jurul căreia se contractau ca o crisalidă firavă și friguroasă ; toate acestea, voce, atitudine, gesturi, văluri, nu erau în jurul acestui trup al unei idei care este un vers (corp care, spre deosebire de trupurile omenești, nu este un obstacol opac care te împiedică să-l zărești, ci un veșmînt purificat, spiritualizat, pe care niște învelișuri suplimentare care, în loc s-o ascundă, înfățișau cu mai multă splendoare sufletul ce și le asimilase și se răspîndise în el, decât masa topită a diferitelor substanțe devenite translucide, a căror suprapunere răsfrînge cu și mai mare bogăție raza centrală și încătușată care le străbate și dă mai mare întindere, conferă mai mult preț și mai mare frumusețe materiei îmbibată cu flacăra de care e învăluit. Astfel, interpretarea Bermei era, în jurul operei, o a doua operă, și ea însuflețită de geniu.

Impresia mea, la drept vorbind, mai plăcută, nu se deosebea de aceea de altădată. Dar nu o mai comparăm cu o idee prealabilă, abstractă și falsă,

a geniului dramatic, și-mi dădeam seama că geniul dramatic era tocmai asta. Mă gîndeam mai adineauri că nu încercasem plăcere înțîia oară cînd o auzisem pe Berma, pentru că o prea mare dorință mă călăuzea întru întîmpinarea ei, ca odinioară cînd o regăseam pe Gilberte la Champs-Elysées. Între cele două decepții poate nu stăruia numai această asemănare, dar și alta, mai adîncă. Impresia pe care ne-o prilejuiește o ființă, o operă (sau o interpretare), puternic caracterizată, este deosebită. Am adus cu noi ideile de „frumusețe“, de „stil cuprinzător“, de „patetic“, pe care la nevoie am putea avea iluzia de-a le recunoaște în banalitatea unui talent, a unui chip corect, dar mintea noastră atentă are în fața ei stăruința unei forme al cărei echivalent intelectual nu-l posedă, din care trebuie să desprînzi necunoscutul. A auzit un sunet acut, o intonație ciudat interogativă. Se întrebă : „E frumos ceea ce simt ? Să fie oare admirație ? Asta înseamnă colorit bogat, noblețe, putere ?“ Și-i răspunde tocmai o voce ascuțită, un ton ciudat interogativ, impresia despotică prilejuită de o ființă pe care n-o cunoști, numai materială, în care nu e lăsat nici un spațiu liber pentru o „largă interpretare“. Din această pricină, tocmai operele cu adevărat frumoase, dacă sînt ascultate cu sinceritate, trebuie să ne dezamăgească cel mai mult, căci în colecția ideilor noastre nu se găsește nici una care să răspundă unei impresii individuale.

Tocmai asta-mi vădea jocul Bermei. Asta era de bunăseamă noblețea, inteligența dicțiunii. Acum îmi dădeam seama de meritele unei intepretări largi, poetice, puternice, sau mai degrabă acesteia se convenise să i se confere aceste titluri, dar așa cum se dă numele de Marte, Venus, Saturn unor

stele care n-au nimic mitologic. Simțim într-o lume, gândim într-alta, putem stabili o concordanță între ele, dar nu putem umple intervalul. Într-o oarecare măsură acest interval, această falie, a trebuit s-o străbat în prima zi când mă dusesem s-o văd jucînd pe Berma, și cînd, ascultînd-o cu toată atenția, întîmpinasem oarecare greutate să-mi adun ideile mele de „noblețe în interpretare“, de „originalitate“ și nu izbucnisem în aplauze decît după un moment de liniște ca și cum nu le-ar fi stîrnit însăși impresia mea, ci ca și cum le-aș fi legat din nou de ideile mele prealabile, de plăcerea ce încercam spunîndu-mi : „În sfîrșit o aud pe Berma“. Deosebirea dintre o ființă, o operă cu puternică individualitate și ideea frumosului este tot atît de tare între ceea ce ne fac ele să simțim și ideea de dragoste, de admirație. De aceea nu le recunoști. Nu încercasem plăcere auzind-o pe Berma (după cum n-avusesem nici una, pe vremea cînd o iubeam văzînd-o pe Gilberte). Îmi spusese : „Așadar n-o admir“. Dar totuși nu mă gîndeam atunci decît să adîncesc jocul Bermei, nu mă preocupa decît acest lucru, încercam să-mi deschid mintea cît mai larg cu putință ca să primesc tot ce cuprindea el. Acum înțelegeam că tocmai asta însemna să admir.

Acest geniu, a cărui revelație era doar interpretarea Bermei, era oare numai geniul lui Racine ?

Așa am crezut la început. Aveam să mă dumiresc cînd, după ce se sfîrși actul din *Fedra*, după aplauzele publicului, în timpul cărora bătrîna mea vecină furioasă, îndreptîndu-și talia-i minusculă, așezîndu-se pieziș, își imobiliză mușchii feței și-și încrucișă brațele pe piept ca să arate că nu participă la aplauzele celorlalți ca să scoată și mai mult în evidență o protestare pe care ea o considera sen-

zațională, dar care trecu neobservată. Piesa următoare era una din acele noutăți care, nefiind celebre, mi se părea odinioară fiind inexistente, că trebuie să fie neînsemnate, cu excepția reprezentației la care erau jucate. Dar nu încercam, ca și când ar fi fost vorba de o piesă de circumstanță, acea dezamăgire de a vedea veșnicia unei capodopere ocupînd numai lungimea rampei și durata unei reprezentații. Apoi adăugam fiecărei tirade care simteam că-i plăcea publicului și care, în lipsa faimei pe care nu o putuse avea în trecut, va fi cîndva celebră, aceea pe care o va avea în viitor, printr-o strădanie a minții inversă aceleia care constă în a-ți înfățișa capodoperele în timpul firavei lor apariții, cînd titlul pe care nu-l auziseși niciodată nu părea că trebuie pîs cîndva, confundat într-o aceeași lumină, alături de acelea ale celorlalte opere ale autorului. Acest rol va figura cîndva pe lista celor mai frumoase ale ei, lîngă acela al Fedrei. Nu pentru că n-ar fi lipsit ca atare de orice valoare literară ; dar Berma era în el tot atît de sublimă ca în *Ferda*. Atunci am înțeles că opera scriitorului nu era pentru tragediană decît o materie, aproape indiferentă în ea însăși, pentru crearea capodoperei sale de interpretare, așa cum marele pictor pe care-l cunoscusem la Balbec, Elstir, găsisese motivul a două tablouri care au aceleași merite, în clădirea unei școli lipsită de orice caracter și într-o catedrală care este ca atare o capodoperă. După cum pictorul topește casă, trăsură, personaje într-un mare efect de lumină care le omogenizează, Berma așternea straturi largi de teroare, de gingășie pe cuvintele topite deopotrivă, toate nivelate sau scoase în relief, și pe care o actriță mediocră le-ar fi desprins unul după altul. Fiecare avea, fără îndoială, o inflexiune proprie și dicțiunea Ber-

mei nu împiedica perceperea versului. Oare acesta nu este un prim element de complexitate rînduită, adică de frumusețe, cînd, auzind o rimă, adică ceva ce e în același timp asemănător și diferit de rima precedentă, motivat de ea, dar introducîndu-i variația unei idei noi, simți două sisteme care se suprapun, unul de gîndire, altul de metrică ? Dar Berma reușea totuși să introducă cuvintele, chiar versurile, chiar „tiradele“ în unele ansambluri mai vaste decît ele însele, la marginea cărora erai fermecat văzîndu-le silite să se oprească, să se întrerupă ; tot astfel unui poet îi place să facă să șovăiască o clipă în rimă, cuvîntul care-și va lua avînt, și unui muzician să confunde cuvintele diferite ale libretului într-un același ritm care le contrazice și le atrage după sine. Berma știa să introducă astfel în frazele dramaturgului modern ca și în versurile lui Racine, acele vaste imagini de durere, de noblețe, de pasiune, care erau capodoperele ei, și în care o recunoșteai după cum recunoști un pictor în portretele pe care le-a pictat după diferite modele.

N-aș mai fi dorit ca altă dată să pot imobiliza atitudinile Bermei, frumosul efect de culoare pe care-l oferea numai o clipă într-o lumină care dispărea îndată și care nu se mai reproducea, nici să o fac să repete de o sută de ori un vers. Înțelegeam că dorința mea de odinioară era mai pretențioasă decît voința poetului, a tragedianeii, a marelui artist decorator care era directorul ei de scenă și că acest farmec risipit în zbor peste un vers, aceste gesturi instabile în veșnică prefacere, aceste tablouri succesive erau rezultatul trecător, scumpul momentan, capodopera mobilă pe care arta teatrală și-o propunea și pe care ar distruge-o, vrînd s-o fixeze, atenția unui auditoriu prea în-

drăgostit. Nici nu mai țineam să vin în altă zi ca să o mai aud pe Berma ; eram mulțumit de ea ; căci atunci cînd admiram prea mult, ca să nu fiu dezamăgit de obiectul admirației mele, fie că acesta era Gilberte sau Berma, pretindeam dinainte impresiei de mîine plăcerea pe care mi-o refuzase aceea din ajun. Fără să încerc a adînci bucuria pe care tocmai o încercasem și căreia i-aș fi putut da o întrebuintare mai rodnică, îmi spuneam ca altădată unii din camarazii mei de colegiu : „Într-adevăr, o pun în rîndul întii pe Berma“, în timp ce-mi dădeam seama, în chip nedeslușit, că geniul Bermei poate nu era tălmăcit prea exact de această afirmație a preferinței mele și de acel loc de „mîna întii“ pe care i-l acordasem oricîta liniște mi-ar fi prilejuit de altminteri.

În momentul în care începu această de-a doua piesă, m-am uitat în direcția doamnei de Guermantes. Printr-o mișcare generatoare a unei linii gingașe pe care mintea mea o urmărea în gol, principesa tocmai își întoarse capul spre fundul benoarăului ; invitații erau în picioare, întorși de asemenea spre ușă și între gardul dublu pe care-l alcătuiau, cu siguranța victorioasă și proporțiile ei de zeiță, dar cu o expresie de o gingășie necunoscută fiindcă sosea atît de tîrziu și scula toată lumea în toiul reprezentației, intră, învăluită în museline albe, ducesa de Guermantes. Se îndreptă spre vara ei, făcu o adîncă plecăciune unui tînăr blond care ședea în rîndul întii și, întorcîndu-se spre monștrii marini și sfinți care pluteau în fundul peșterii, adresă acestor semi-zei de la Jockey-Club — care în acest moment și îndeosebi domnul de Palancy, erau bărbații care mi-ar fi plăcut cel mai mult să fiu — un salut familiar de veche prietenă, aluzie la legăturile de zi de zi cu ei, de

vreo cincisprezece ani. Încercam misterul, dar nu puteam descifra taina acestei priviri surîzătoare pe care o adresa prietenilor ei, în sclipirea albăstruie în care strălucea în timp ce întindea mîna unora şi altora, şi dacă aş fi putut să-i descompun prisma, să-i analizez cristalizările, ele poate mi-ar fi destăinuit esenţa de viaţă necunoscută care se iveau în ele în acest moment. Ducele de Guer-mantes îşi urma soţia, reflexele vesele ale monoculului său, rîsul dinţilor săi, albul garoafei şi al plastronului său plisat, îndepărtîndu-i sprîncenele, buzele, fracul, ca să facă loc strălucirii lor ; cu un gest al mîinii sale întinse pe care o cobora pe umerii lor, drept, fără să mişte din cap, porunci să se aşeze tritonilor inferiori care-i făceau loc, şi se plecă adînc în faţa tînărului blond. S-ar fi spus că ducesa ghicise că vara ei, de ale cărei exagerări se spune că-şi bătea joc (cuvînt care din punctul ei de vedere spiritual francez şi foarte moderat, îl adoptau repede poezia şi entuziasmul germanice), va avea în seara aceasta una din acele toa-lete în care ducesa o găsea „costumată“ şi că ar fi vrut să-i dea o lecţie de gust. În locul penelor minunate şi pufoase care coborau de pe capul pînă la gîtul principesei, în locul reţelei sale de scoici şi de mărgăritare, ducesa avea în păr numai o simplă egretă care, dominîndu-i nasu-i coroiat şi ochii-i uşor bulbucaţi, îi dădea aerul unei păsări. Gîtul şi umerii ei se iveau dintr-un val de muse-lină ca zăpada de care se izbea un evantai de pene de lebadă, apoi rochia, al cărei corsaj avea ca singură podoabă nenumărate paiete, fie de metal, de baghete, de boabe, fie de briliante, îi scotea în relief trupul cu o preciziune cu totul britanică. Dar oricît s-ar fi deosebit una de alta cele două toalete, după ce principesa îi oferise ducesei sca-

unul pe care-l ocupase ea pînă acum, fură văzute întorcîndu-se una spre alta, admirîndu-se reciproc.

Poate că doamna de Guermantes va surîde miine cînd va vorbi de pieptănătura cam prea complicată a principesei, dar va declara, cu siguranță, că aceasta nu era totuși mai puțin încîntătoare și potrivită de minune ; iar principesa care, datorită gustului ei, găsea cam rece, cam sec, cam croitoresc felul în care se îmbrăca vara ei, va descoperi în această strictă sobrietate un rafinament încîntător. De altminteri, armonia, gravitația universală prestabilită a educației lor neutraliza între ele contrastele nu numai ale îmbrăcămînții, dar și ale atitudinii. La aceste linii nevăzute și magnetizate pe care eleganța manierelor le întindea între ele, naturalețea expansivă a principesei se stîngea, cîtă vreme rectitudinea ducesei se lăsa atrasă, deviată spre ele, se prefăcea în gingășie și farmec. După cum în piesa care tocmai se juca, pentru a înțelege cîtă poezie personală degaja Berma, n-aveai decît să încredințezi rolul pe care-l interpreta, și pe care numai ea îl putea interpreta, oricărei alte actrițe, spectatorul care ar fi ridicat ochii spre balcon ar fi văzut, în două loji, un „aranjament“ care i-ar fi amintit pe cel al principesei de Guermantes, dînd baroanei de Morienvall un aer excentric, pretențios și prostercut, și vădind o silință totodată răbdătoare și costisitoare ca să imite toaletele și eleganța ducesei de Guermantes, făcînd-o pe doamna Cambremer să semene cu vreo domnișoară de pension provincială, montată pe sîrmă, țeapănă, uscată și ascuțită, cu un panaș de dricar înfipt vertical în păr. Poate că locul acesteia din urmă nu era într-o sală unde lojile (chiar cele de la etajele de mai sus care păreau

de jos niște coșuri mari în care erau înfipse niște flori omenеști și agățate de cupola sălii cu panglicile roșii ale despărțiturilor lor de catifea), populate numai cu femeile cele mai strălucitoare ale anului, alcătuiau o panoramă trecătoare pe care moartea, scandalurile, bolile, certurile le vor schimba în curînd, dar care în acest moment era imobilizată de atenția, căldura, amețеala, praful, eleganța și plictiseala, în acest soi de clipă veșnică și tragică de inconștientă așteptare și de liniștită înțepenire care pare să fi precedat retrospectiv explozia unei bombe sau cea dintîi flacără a unui incendiu.

Doamna de Cambremer era aici, pentru că principesa de Parme, lipsită de snobism ca cea mai bună parte din principesele autentice, dar în schimb mistuită de orgoliu, de dorința de caritate care egala la ea înclinarea pentru ceea ce credea că sînt Artele, cedase ici și colo cîteva loji unor femei ca doamna de Cambremer care nu făceau parte din înalta societate aristocratică, dar cu care întreținea legături pentru operele ei de binefacere. Doamna de Cambremer nu-și desprindea ochii de pe ducesa și principesa de Guermantes, ceea ce-i era cu atît mai ușor cu cît, neavînd relații autentice cu ele, nu putea avea aerul că cerșește un salut. Scopul pe care-l urmărea de zece ani cu o neostenită răbdare era acela de-a fi primită la aceste două doamne mari. Socotise că va reuși, fără îndoială, peste vreo cîinci ani. Dar suferind de o boală care nu iartă și al cărei caracter neînduplecat credea a-l cunoaște, pretinzînd că se pricepe în medicină, se temea că nu va mai ajunge să trăiască pînă atunci. Era cel puțin fericită în seara aceasta la gîndul că toate aceste femei pe care nu le cunoștea deloc o vor vedea în tovărășia unui

domn, prieten cu ele, tinărul marchiz de Beausergent, fratele doamnei d'Argencourt, care frecventa deopotrivă amîndouă societățile, și cu a cărui prezență femeilor din cea de-a doua le plăcea mult să se împodobească sub ochii acelora din cea dintîi. El luase loc în spatele doamnei de Cambremer, pe un scaun așezat de-a curmezișul, ca să poată privi celelalte loji. Cunoștea toată lumea din ele și, pentru a saluta, cu încîntătoare eleganță a înfățișării sale frumoase, cu pieptul scos în afară, cu capul său fin încadrat de păr blond, își înălța, pe jumătate, trupu-i drept, iar un surîs în care se îmbina respectul și lipsa de jenă flutura în ochii-i albaștri, gravînd astfel cu precizie, în dreptunghiul planului oblic în care era așezat, una din acele vechi stampe care înfățișează un mare senior semet și curtezan. Accepta astfel adesea să se ducă la teatru cu doamna de Cambremer; o întovărășea curajos, în sală și la ieșire, în vestibul, printre mulțimea de prietene mai strălucite pe care le avea acolo și cărora evita să le vorbească, nevrînd să le stingherească, de parcă ar fi fost într-o tovărășie compromițătoare. Dacă trecea atunci principesa de Guermantes, frumoasă și ușoară ca Diana, lăsînd să atîrne în urmă-i un mantou incomparabil, făcînd să se întoarcă toate capetele și urmată de toți ochii (de aceia ai doamnei de Cambremer mai mult decît de toți ceilalți), domnul de Beausergent se adîncea într-o conversație cu vecină lui, nu răspundea decît silit și constrîns surîsului prietenos și uluitor al principesei și cu rezerva binecrescută și răceala caritabilă a cuiva a cărui amabilitate poate să fi devenit deocamdată stingheritoare.

Chiar dacă doamna de Cambremer n-ar fi știut că benoarul aparținea principesei și tot ar fi recunoscut că doamna de Guermantes era invitată,

după aerul plin de interes pe care-l purta spectacolului de pe scenă și din sală, ca să fie amabilă cu amfitrioana. Dar deodată cu această forță centrifugă, o forță contrarie izvorînd din aceeași dorință de amabilitate îndrepta atenția ducesei spre propria-i toaletă, spre egreta, colierul, corsajul ei și de asemenea spre aceea a principesei, a cărei supusă și roabă parcă se proclama vara ei, venită plece, și considerînd restul sălii alcătuită numai dacă pe titulara lojii ar fi apucat-o fantezia să plece, și considerînd restul sălii alcătuită numai din străini, pe care-i poți privi din curiozitate, printre care număra totuși mulți prieteni în a căror lojă luase loc în alte săptămîni și la adresa cărorora nu întîrzia să facă atunci dovada aceluiași lealism exclusiv, relativist și săptămînal. Doamna de Cambremer era mirată că o vedea pe ducesă în seara aceasta. Ea știa că aceasta întîrzia foarte mult la Guermantes și presupunea că mai era acolo. Dar i se povestise că uneori, cînd avea loc la Paris vreun spectacol pe care-l considera interesant, doamna de Guermantes puneă să se înhame una din trăsurile ei îndată ce luase ceaiul cu vînătorii și pe la asfințit pornea în trap întins prin pădurea crepusculară, apoi pe șosea, să ia trenul de la Combray ca să ajungă seara la Paris. „Poate vine dinadins de la Guermantes ca să o audă pe Berma“, își spunea cu admirație doamna de Cambremer. Își amintea că-l auzise pe Swann spunînd, în acel jargon ambiguu, pe care-l avea comun cu domnul Charlus : „Ducesa e una din fapăturile cele mai nobile din Paris, din elita cea mai rafinată, cea mai aleasă“. În ce mă privește, eu care deduceam din numele Guermantes, din numele Bavière și din numele Condé, viața, gîndirea celor două verișoare (în ce privește chipurile lor

nu mai eram în stare, căci le văzusem), aş fi preferat să cunosc părerea lor asupra *Fedrei* decât aceea a celui mai mare critic din lume. Căci în părerea lui n-aş fi găsit decât inteligenţă, o inteligenţă superioară celei ale mele, însă de acelaşi soi. Dar îmi închipuiam cu ajutorul numelui lor ceea ce gîndeau ducesa şi principesa de Guermantes şi părerea lor mi-ar fi oferit un document nepreţuit asupra firii acestor două poetice făpturi, căreia îi presupuneam un farmec iraţional şi cu setea şi nostalgia unui febril, pretindeam ca părerea lor despre *Fedra* să-mi redea tocmai farmecul după-amiezilor de vară cînd mă plimbam în direcţia Guermantes.

Doamna de Cambremer încerca să desluşască ce soi de toalete purtau cele două verişoare. În ce mă priveşte, nu mă îndoiam că aceste toalete nu le-ar fi fost particulare, nu numai în înţelesul în care livreaua cu gulerul roşu sau cu reveruri albastre aparţinea odinioară numai Guermantilor şi familiei Condé, dar mai degrabă aşa cum o pasăre are un anume penaj, care nu e numai o podoabă a frumuseţii sale, ci o extindere a trupului său. Toaleta acestor două femei mi se părea ca o materializare alburie sau pestriţă a activităţii lor lăuntrice, şi întocmai ca gusturile pe care văzusem că le avea principesa de Guermantes şi care nu mă îndoisisem că ar corespunde unei idei ascunse, pe-nele care coborau de pe fruntea principesei şi corsajul orbitor şi presărat cu fluturi al verişoarei sale păreau a avea o semnificaţie, a fi pentru fiecare din aceste două femei un atribut care nu era decât al ei şi a cărui semnificaţie aş fi vrut să o cunosc : pasărea paradisului mi se părea nedespărţită de una, ca păunul de Iunona ; nu-mi venea a crede că vreo altă femeie ar putea uzurpa cor-

sajul presărat cu fluturi al celeilalte, după cum nici scutul sclipitor împodobit cu ciucuri al Minervei. Când îmi aținteam ochii spre acest benoar, parcă aș fi zărit, grație unei despicări miraculoase a obișnuințelor nori, mai degrabă decât pe tavanul teatrului pe care erau pictate niște reci alegorii, adunarea zeilor pe cale de a contempla spectacolul oamenilor, sub un velum roșu, într-o rariște luminoasă, între doi stâlpi ai cerului. Priveam cu admirație această apoteoză momentană cu o tulburare pe care o îmbina cu liniște sentimentul de-a fi ignorat de nemuritori ; ducesa mă văzuse de bunăseamă odată, stînd de vorbă cu soțul ei, dar cu siguranță că nu-și mai aducea aminte, și nu sufeream de pe urma faptului că, datorită locului pe care-l ocupa în benoar, se întîmpla să privească madreporii anonimi și colectivi ai publicului din orchestră, căci din fericire îmi simțeam ființa topită în a lor, cînd, în momentul în care în temeiul legilor refracției se zugrăvi, fără îndoială, în curentul impasibil al celor doi ochi albaștri, forma nedeslușită a protozoarului lipsit de existență individuală care eram eu, am văzut că-i luminează o licărire : ducesa, zeița devenită femeie și părăindu-mi-se deodată de o mie de ori mai frumoasă, ridică spre mine mîna îmbrăcată într-o mînușă albă pe care o sprijinea de marginea lojii, o agită în semn de prietenie, privirile mele se simțiră încrucișate de incandescența involuntară și de văpaia ochilor principesei care prinsese aceste priviri, fără știrea ei, doar mișcîndu-și ochii, încercînd să vadă cui îi dăduse verișcarea ei bună ziua, iar aceasta, care mă recunosc, făcu să plouă asupra-mi potopul scînteietor și ceresc al surisului ei.

Acum, în fiecare dimineață, cu mult înaintea orei cînd ieșea, mă duceam printr-un lung ocol să mă postez în colțul străzii pe care o cobora de obicei și, cînd momentul trecerii ei mi se părea apropiat, urcam cu un aer distrat, privind într-o direcție opusă, și ridicam ochii spre ea îndată ce ajungeam în dreptul ei, dar ca și cum nu m-aș fi așteptat deloc să o văd. În primele zile, ca să fiu mai sigur că nu o voi scăpa, o așteptam chiar în fața casei. Ori de cîte ori poarta se deschidea (lăsînd să treacă rînd pe rînd atîtea persoane care nu erau nici una cea pe care o așteptam), uruitul ei se prelungea apoi în inima mea, în oscilații care se potoleau numai anevoie. Căci niciodată fanaticul unei mari comediene pe care nu o cunoaște, ducîndu-se să facă „trotuarul“ în fața ieșirii artiștilor, niciodată mulțimea exasperată sau idolatră adunată să insulte sau să ducă în triumf pe condamnat sau pe marele om pe care-l crezi pe punctul de a trece ori de cîte ori auzi vreun zgomot ce se ivește din interiorul închisorii sau al palatului, nu fură atît de emoționați pe cît eram eu, așteptînd plecarea acestei mari doamne care, în toaleta ei simplă știa, prin mersul ei grațios (cu totul deosebit de acela cînd intra într-un salon sau într-o lojă), să facă din plimbarea ei de dimineață — pentru mine nu era decît ea pe lume care se plimba — un întreg poem de eleganță și cea mai gingașă podoabă, cea mai ciudată floare a timpului frumos. Dar peste trei zile, pentru ca portarul să nu-și dea seama de stratagema mea, m-am dus cu mult mai departe, pînă la un oarecare punct al parcursului obișnuit al ducesei. În întîmpinarea acestui spectacol de teatru, ieșeam astfel adesea înainte de prînz, cînd era vreme frumoasă ; dacă plouase, îndată ce se lumina, co-

boram să fac cițiva pași, și deodată, pe trotuarul încă ud, prefăcut de lumină în lac de aur, în apoteoza unei răscruci prăfuite de o ceață argăsită și aurită de soare, zăream o elevă urmată de guvernanta ei sau o lăptăreasă cu mînele albe, stăteam locului, ducîndu-mi mîna la inima care se și avînta spre o viață străină; încercam să-mi amintesc strada, ora, poarta sub care fetița (pe care o urmăream uneori) dispăruse fără să se mai ivească. Din fericire, aceste imagini care dispăreau repede, și pe care le mîngîiam și-mi făgăduiam să încerc să le revăd, nu se puteau statornici prea mult în amintirea mea. Nu-i nimic, eram cu mult mai puțin trist de-a fi bolnav, de-a nu, fi avut niciodată curajul de-a mă pune pe lucru, de-a începe o carte, pămîntul mi se părea mai plăcut de locuit, viața mai interesantă de străbătut de cînd vedeam că străzile Parisului ca și șoselele Balbecului erau înflorite de aceste frumuseți necunoscute pe care încercasem de atîtea ori să le fac să se ivească din pădurile de la Méséglise, care-mi trezeau fiecare o dorință voluptoasă pe care numai ea părea capabilă să o potolească.

Întorcîndu-mă de la Operă, adăugasem pentru a doua zi imaginilor pe care încă de multe zile doream să le întîlnesc pe aceea a doamnei de Guermantes, înaltă, cu coafura ei ridicată de păr blond și vaporos; cu gingășia făgăduită în surîsul pe care mi-l adresase din benoarul verișoarei sale. Voi urma drumul pe care-mi spunea Françoise că-l străbătea ducea și voi încerca totuși pentru ca să întîlnesc iarăși cele două fete pe care le văzusem alaltăieri, să nu scap ieșirea de la un curs și de la un catehism. Dar tot așteptînd din cînd în cînd surîsul scilpitor al doamnei de Guermantes, mă cuprindea iarăși senzația de gingășie pe care ea mi-o

trezise. Și fără să-mi dau seama de ceea ce făceam, încercam să le rînduiesc (așa cum o femeie examinează efectul pe care l-ar face pe o rochie, un anumit soi de nasturi de nestimate care tocmai i s-au oferit) alături de ideile romanțioase pe care le aveam de mult timp și pe care răceaia Albertinei, plecarea prea timpurie a Gisèlei și, înaintea acestora, despărțirea voită și prea mult prelungită a Gilbertei le liberaseră (de pildă, ideea de-a fi iubit de o femeie, de-a avea o viață comună cu ea); apoi apropiam imaginea uneia sau alteia din cele două tinere fete de aceste idei cărora încercam numaidecît să le adaptez amintirea ducesei. Pe lângă aceste gînduri, amintirea doamnei de Guermantes la Operă era mai nimic, o stelută alături de coada lungă a cometei sale sclipitoare; ba mai mult, cunoșteam prea bine aceste idei cu mult înainte de-a o fi cunoscut pe doamna de Guermantes; amintirea, dimpotrivă, nu o stăpîneam deplin; îmi scăpa din cînd în cînd, în răstimpul orelor cînd, după ce fluturase în mine ca și imaginile altor femei frumoase, se transformase încetul cu încetul într-o asociație unică și definitivă, — înlăturînd orice altă imagine feminină — cu ideile mele romanțioase atît de anterioare ei, tocmai în răstimpul acestor cîteva ore cînd îmi aduceam mai bine aminte de ea, ar fi trebuit să încerc a ști ce era ea; dar nu știam atunci ce însemnătate va avea pentru mine; era gingașă numai ca o primă întîlnire cu doamna de Guermantes în mine însumi, era cea dintîi schiță, singura autentică, singura făcută după viață, singura care să fi fost cu adevărat doamna de Guermantes; cum aveam fericirea să o dețin numai în răstimpul cîtorva ore fără să știu să-i dau vreo atenție, această amintire trebuia să fie totuși foarte încîntătoare, căci ideile mele de dragoste se întor-

ceau totdeauna la ea, încă nesilite, în acest moment, fără grabă, fără oboseală, fără nimic necesar, nici neliniștitor ; apoi, pe măsură ce ideile mele o fixară mai definitiv, ea dobîndi prin ele o putere și mai mare, dar ajunse la rîndul ei mai nedeslușită ; în curînd n-am mai fost în stare să dau de ea ; iar în reveriile mele o deformam, fără îndoială, cu totul, căci ori de cîte ori o vedeam pe doamna de Guermantes constataam o deosebire de altminteri totdeauna alta, între ce imaginasem și ce vedeam. Firește, în momentul în care doamna de Guermantes se ivea acum în fiecare zi în capătul străzii, zăream încă statura ei înaltă, acea față cu privirea limpede și cu un păr vaporos, toate lucrurile pentru care eram acolo ; dar în schimb, peste cîteva secunde, cînd după ce întorsesem privirea în altă direcție ca să nu am aerul că mă așteptam la această întîlnire pe care tocmai o căutasem, o îndreptam asupra ducesei în clipa în care ajungeam la același nivel al străzii cu ea, vedeam atunci niște semne roșii, care nu știam dacă se datorau aerului sau pistruilor, pe un chip urîcios care, printr-un semn foarte scurt și foarte departe de amabilitate pe care mi-o manifestase în seara în care se jucase *Fedra*, răspundea cu un aer uimit acestui salut pe care i-l adresam zilnic și care nu părea să-i displacă. Totuși, peste cîteva zile în răstimpul cărora amintirea celor două tinere fete lupta cu sorți inegali întru dominarea ideilor mele amoroase cu aceea a doamnei de Guermantes, tocmai aceasta sfîrși prin a renaște adesea ca din senin, în timp ce concurențele ei se eliminau de la sine ; și am sfîrșit prin a-mi strămuta asupra-i, în fond tot de bună voie, și ca și cum aș fi ales și m-ar fi îndemnat plăcerea, toate gîndurile mele de dragoste. Nu mă mai gîndeam la fetele care luau lecții de cate-

hism, nici la o anumită lăptăreasă ; totuși, nu mai nădăjduiam să întilnesc pe stradă ceea ce venisem să caut aici, nici gingășia făgăduită la teatru într-un suris, nici silueta și fața deschisă sub părul blond care numai de departe erau ca atare. Acum nici n-aș mai fi putut spune cum era doamna de Guer-mantes, după ce o recunoșteam, căci în fiecare zi, în ansamblul ființei sale, fața era alta, ca și rochia și pălăria.

De ce oare, cînd vedeam înaintînd din față, sub o manta mov cu capușon, o figură gingașă și netedă cu farmecele distribuite simetric în jurul a doi ochi albaștri și în care linia nasului părea că se resoarbe, o emoție puternică mă vestea că nu mă voi întoarce fără să o fi văzut pe doamna de Guer-mantes, de ce încercam oare aceeași tulburare, afectam aceeași indiferență, întorceam privirea în același chip distrat ca în ajun, cînd mi se înfățișa în profil pe o stradă pe care traversează sub o tocă albastru marin, cu un nas coroiat, de-a lungul unui obraz roșu, străbătut de un ochi pătrunzător, ca o divinitate egipteană ? Într-un rînd, n-am văzut numai o femeie cu un cioc de pasăre, dar chiar o pasăre : rochia și chiar toca doamnei de Guermentes erau de blană și nu lăsau astfel să se vadă nici o stofă, ea părea acoperită de natură de blană ca unii vulturi, al căror penaj des, otova, arămiu și pufos are aerul unui soi de blană. Ivindu-se din acest pe-naj natural, căpșorul îi încovoia ciocul de pasăre și ochii-i bulbucăți erau pătrunzători și albaștri.

În cutare zi, mă plimbasem timp de mai multe ore în lung și în lat pe stradă, fără să o zăresc pe doamna de Guermentes, cînd deodată, în fundul unei lăptării ascunse între două palate în acest car-tier aristocratic și popular, se desprindea chipul nedeslușit și nou al unei femei elegante care cerea

să i se arate niște turte de brinză albă și, înainte de-a fi avut timpul să o deosebesc, mă izbea ca un fulger căruia i-ar fi trebuit mai puțin timp ca să se îndrepte spre mine decât restul imaginii, privirea ducesei ; altă dată, neîntîlnind-o și auzind cum sunase amiaza, îmi dădeam seama că nu mai aveam de ce să aștept, îmi urmam trist drumul spre casă ; cufundat în decepția mea, privind fără să văd o trăsură care se depărta, îmi dădeam deodată seama că semnul din cap pe care o doamnă îl făcuse de la ușa trăsुरii mi se adresa mie și că această doamnă, ale cărei trăsături obosite și palide sau dimpotrivă încordate și aprinse alcătuiau, sub o pălărie rotundă sau dedesubtul unei egrete înalte, chipul unei străine pe care crezusem că nu o cunosc, era doamna de Guermentes de care mă lăsa-sem salutat, fără să-i fi răspuns măcar. Uneori o găseam, cînd mă întorceam, în colțul odăii portarului unde urîciosul portar a cărui privire cercetătoare o uram era pe cale să-i facă temenele și fără îndoială să-i dea și „raportul“. Căci tot personalul Guermanților, ascuns după perdelele de la ferestre, spiona tremurînd dialogul pe care nu-l auzea și de pe urma căruia ducesa nu întîrzia să lipsească de zi liberă pe cutare sau cutare slugă pe care portarul o vînduse.

Din cauza tuturor acestor apariții succesive a unor fețe diferite pe care le oferea doamna de Guermentes, fețe ocupînd un spațiu relativ și variat, cînd îngust, cînd vast, în ansamblul toaletei sale, dragostea mea nu era legată de cutare sau cutare din părțile schimbătoare de carne și de stofă, care luau, în unele zile, locul altora și pe care ea le putea modifica și reînnoi aproape în întregime fără să-mi altereze tulburarea, căci prin ele, prin gulerul nou și fața necunoscută, simțeam

că era tot doamna de Guermantes. Iubeam tocmai persoana nevăzută care puneă toate astea în mișcare, o iubeam pe ea, a cărei dușmănie mă mîhnea, a cărei apropiere mă tulbura, a cărei viață aș fi vrut să o captez și ai cărei prieteni aș fi vrut să-i gonesc. Ea putea arbora o pană albastră sau arăta un ten aprins fără ca faptele-i să-și fi pierdut importanța în ochii mei.

Dacă n-aș fi simțit eu însumi că doamna de Guermantes era plictisită peste măsură întîlnindu-mă în fiecare zi, aș fi aflat indirect de pe fața plină de răceală, de dezaprobare și de milă a Françoisei cînd mă ajuta să mă pregătesc pentru aceste plimbări matinale. Îndată ce-i ceream lucrurile mele, simțeam ridicîndu-se un vînt potrivnic pe trăsăturile zbîrcite și obosite ale feței sale. Nici nu încercam măcar să cîștig încrederea Françoisei, îmi dădeam seama că nu voi reuși. Avea o putere, a cărei natură îmi rămăsese totdeauna obscură, de a ști îndată tot ce ni se putea întîmpla neplăcut, părinților mei și mie. Poate că nu era o putere supranaturală și s-ar fi putut tălmăci prin unele mijloace de informație care-i erau proprii; astfel, unele populațiuni sălbatice află unele știri cu multe zile înainte ca poșta să le fi adus coloniei europene și care nu le-au fost transmise în realitate prin telepatie, ci din deal în deal, prin mijlocirea unor focuri aprinse. Astfel, în cazul particular al plimbărilor mele, poate că slugile doamnei de Guermantes o auziseră pe stăpîna lor exprimîndu-și plictiseala de a mă găsi inevitabil în calea ei și repetaseră aceste cuvinte Françoisei. Este drept că părinții mei ar fi putut hotărî să mă servească altcineva decît Françoise, dar tot nu m-aș fi ales cu nimic. Într-un sens, Françoise era mai puțin slugă decît celelalte. În felul ei de-a simți, de-a fi bună și

mihoasă, de-a fi aspră și semeată, de-a fi perspicace și mărginită, de-a avea pielea albă și mâinile roșii, era domnișoara de la țară ai cărei părinți „bine de acasă“, dar ruinați, fuseseră siliți să o bage la stăpîn. Prezența ei la noi în casă însemna aerul de țară și viața socială dintr-o fermă, de acum cincizeci de ani, transportate la noi, grație unui soi de călătorie inversă în care vilegiatura se duce în întîmpinarea călătorului. După cum vitrina unui muzeu regional este împodobită cu acele ciudate lucruri de mînă pe care țărăncile le mai execută și le mai garnisesc cu ceaprazuri în unele provincii, apartamentul nostru parizian era decorat de cuvintele Françoisei inspirate dintr-un sentiment tradițional și local, care ascultau de unele reguli foarte vechi, în care știa să descrie parcă cu arnici de felurite culori, cireșii și păsările copilăriei sale, patul în care murise mama ei, și pe care-l mai vedea încă. Dar cu toate acestea, îndată ce intrase la Paris în serviciul nostru, ea împărtășise — și cu atît mai vîrtos oricare alta ar fi făcut la fel în locul ei — ideile, jurisprudențele de interpretare ale slugilor de la celelalte etaje, despăgubindu-se de respectul pe care era obligată să ni-l manifesteze, repetîndu-ne mojițiile pe care bucătăreasa de la catul al patrulea le spunea stăpînii ei, și cu asemenea satisfacție de slugă, încît simțind înția oară în viața noastră un soi de solidaritate cu chiriașa uricioasă de la etajul al patrulea, ne spuneam că poate, într-adevăr, eram niște stăpîni. Această alterare a caracterului Françoisei era poate inevitabilă. Unele existențe sînt atît de anormale, încît trebuie să dea în chip fatal naștere unor defecte, ca de pildă viața pe care regele o ducea la Versailles printre curtenii săi, tot atît de ciudată ca aceea a unui faraon sau a unui doge, și mai stranie decît

cea a regelui, era viața curtenilor. Aceea a slugilor este fără îndoială de o ciudățenie încă și mai monstruoasă și numai obișnuința ne-o ascunde. Chiar dacă i-aș fi dat drumul Françoisei, aș fi fost condamnat, pînă în unele amănunte încă și mai deosebite, să țin același servitor. Căci feluriți alții putură intra mai tîrziu în serviciul meu ; înzestrați cu defectele obișnuite ale slugilor, nu e mai puțin adevărat că sufereau la mine o transformare rapidă. După cum legile atacului comandă pe acelea ale ripostei, ca să nu fie biruiți de asprimile caracterului meu, deschideau cu toții în al lor un intrînd identic și în același loc ; în schimb, profitau de lacunele mele ca să instaleze în ele niște poziții înaintate. Nu cunoșteam aceste lacune după cum nu cunoșteam nici ieșindurile pe care le prilejuiau spațiile dintre ele, tocmai pentru că erau niște lacune. Dar servitorii mei, stricîndu-se puțin cîte puțin, m-au învățat să le cunosc. Căci grație defectelor lor dobîndite în mod invariabil, am luat cunoștință de cusururile mele firești, și invariabile, caracterul lor îmi înfățișa un soi de mostră negativă a eului meu. Odinioară mama și cu mine ne bătusem mult joc de doamna Sazerat, care spunea vorbind de servitori : „Rasa asta, soiul ăsta“. Dar trebuie să spun că motivul pentru care nu doréam să o înlocuiesc pe Françoise printr-o alta este că această alta ar fi aparținut în aceeași măsură și în chip inevitabil speciei generale a slugilor și soiului deosebit a alor mele.

Ca să mă întorc la Françoise, nu încercasem niciodată în viață vreo umilire fără să fi găsit dinainte pe chipul Françoisei niște condoleanțe gata pregătite : și cînd în furia mea de a fi compătimit de ea, încercam să pretind că, dimpotrivă, raportasem un succes, minciunile mele se sfărîmau

fără folos de neîncrederea ei respectuoasă dar vizibilă și de conștiința pe care o avea în infailibilitatea ei. Căci ea știa adevărul ; dar îl trecea sub tăcere și făcea doar o mișcare din buze ca și cum ar fi avut încă gura plină și ar fi sfinșit să mestece o bucățică bună. Îl trecea sub tăcere, cel puțin așa am crezut multă vreme, căci pe atunci îmi mai închipuiam că poți face cunoscut altora adevărul, tocmai prin mijlocirea cuvintelor. Chiar acelea ce mi se spuneau își depuneau atât de bine semnificația lor inalterabilă în mintea mea sensibilă, încît nu credeam că este cu puțință ca cineva care-mi spusese că mă iubește să nu mă iubească, după cum nici Françoise nu s-ar fi putut îndoi de adevăr cînd citise în ziar că un preot sau un oarecare domn ar fi în stare ca, în urma unei cereri adresate prin poștă, să ne trimită gratuit un leac infailibil împotriva tuturor bolilor sau un mijloc de a ne însuși veniturile. (În schimb, dacă medicul nostru îi dădea cea mai simplă alifie împotriva guturaiului, ea atât de rezistentă la cele mai cumplite suferințe, gema din cauza celor ce trebuise să tragă pe nas încredințîndu-ne că asta îi „jumulea nasul“ și că nici nu mai știi unde să trăiești.) Dar Françoise îmi dădu cea dintîi pilda (pe care aveam să o înțeleg abia mai tîrziu, cînd îmi fu din nou dată și mai dureros, cum se va vedea în ultimele volume ale acestei lucrări, de o ființă care mi-era mai scumpă), că nu e nevoie să spui adevărul, pentru ca acesta să se manifeste și că poate fi cules mai sigur fără să aștepte cuvintele și să ții seamă de ele, în mii de semne exterioare, chiar în unele fenomene invizibile, asemănătoare în lumea caracterelor cu ceea ce sînt, în natura fizică, schimbările atmosferice. Poate aș fi putut să bănuiesc așa ceva, căci mie însumi mi se întîmpla atunci adesea

să spun unele lucruri fără urmă de adevăr, cîtă vreme îl manifestam prin atîtea confidențe involuntare ale trupului meu și ale faptelor mele (pe care Françoise le interpreta foarte bine), poate aș fi putut să bănuiesc acest lucru dar pentru asta ar fi trebuit să știu că uneori mințeam și înșelam. Or, minciuna și șiretenia erau dictate la mine, ca la toată lumea, într-un chip atît de imediat și întimplător, și întru apărarea lor, de un interes deosebit, încît mintea mea, ațintită asupra unui ideal frumos, îngăduia caracterului meu să implinească în umbră aceste nevoi urgente și sărăcăcioase și nu se întorcea ca să le bage de seamă.

Cînd Françoise era seara drăguță cu mine, și-mi cerea voie să ia loc în odaia mea, mi se părea că fața ei devenea străvezie și deslușeam în ea bunătatea și sinceritatea. Dar Jupien, care avea înclinări spre indiscreție pe care nu i le-am cunoscut decît mai tîrziu, destăinui cu timpul că ea spunea că nu meritam nici frînghie ca să mă spînzur și că încercasem să-i fac toate neajunsurile cu putință. Aceste cuvinte ale lui Jupien însemnă, îndată în ochii mei, într-o nuanță necunoscută, o dovadă a raporturilor mele cu Françoise atît de diferită de aceea pe care-mi făcusem adesea plăcerea să-mi odihnesc privirile și cînd Françoise mă adora fără urmă de șovăială și nu pierdea ocazia de a mă slăvi, încît am înțeles că nu numai universul fizic se deosebește de înfățișarea sub care-l vedem; că orice realitate poate se deosebește tot atît de mult de aceea pe care credem că o percepem direct și pe care o compunem cu ajutorul unor idei ce nu se arată, dar influențează după cum arborii, soarele și cerul ar fi cu totul altfel de cum îi vedem, dacă ar fi cunoscuți de niște ființe avînd ochii altfel alcătuiți decît ai noștri, sau avînd în acest

scop alte organe decît ochii, şi care ar da arborilor, cerului şi soarelui alte echivalente decît cele vizuale. Aşa cum fusese, această bruscă perspectivă a lumii reale pe care Jupien mi-o deschise mă cutremură. Şi încă nu era vorba decît de Françoise, de care puţin îmi păsa. Aşa s-ar petrece oare lucrurile în toate raporturile sociale ? Şi pînă la ce deznădejde m-ar putea duce ele cîndva, dacă acelaşi lucru s-ar întîmpla şi în dragoste ? Asta era taina viitorului. Atunci, era vorba numai de Françoise. Gîndurile pe care i le împărtăşise lui Jupien erau oare sincere ? Sau i le spusese numai ca să mă învrăjbească cu Jupien, poate ca să nu-i luăm fata ca să o înlocuiască ? Oricum ar fi, mi-am dat seama de imposibilitatea de a şti în chip nemijlocit şi sigur dacă Françoise ţinea la mine sau nu mă putea suferi. Tocmai ea fu astfel cea dintîi care-mi inspiră ideea că o fiinţă nu este, aşa cum crezusem, senină şi nemişcată în faţa noastră, cu însuşirile, cusururile, gîndurile, intenţiile ei cu privire la noi (ca o grădină pe care o priveşti, cu toate răzoarele ei, printre zăbrele), ci este o umbră în care nu putem niciodată pătrunde, pentru care nu există vreo cunoaştere directă, în legătură cu care facem numeroase presupuneri cu ajutorul cuvintelor şi chiar al faptelor, care, şi unele şi altele, ne dau numai informaţii neîndestulătoare şi de altminteri contradictorii, o umbră în care ne putem, rînd pe rînd, închipui cu aceeaşi plauzibilitate că luceşte ura şi dragostea.

O iubeam cu adevărat pe doamna de Guermantes. Cea mai mare fericire pe care aş fi putut-o solicita lui Dumnezeu ar fi fost să reverse asupra-i toate nenorocirile, şi astfel ruinată, despuiată de toate privilegiile care mă despărteau de ea, neavînd nici casă în care să locuiască, nici oameni care să

consimtă să o mai salute, să vină să-mi ceară adăpost. Mi-o închipuiam făcînd acest lucru. Chiar în serile în care vreo schimbare atmosferică sau în propria mea sănătate introduceau în conștiința mea vreun sul uitat pe care erau înscrise impresii de odinioară, în loc să profit de puterile înprospătate care se trezeau în mine, în loc să le folosesc ca să descifrez în mine însumi gîndurile care de obicei îmi scăpau, în loc să mă pun în sfîrșit pe lucru, preferam să vorbesc cu glas tare, să gîndesc într-un chip însuflețit, exterior, care nu era decît un discurs și o gesticulare inutile, un întreg roman de aventuri, sterp și lipsit de adevăr, în care ducesa, căzută în mizerie, venea să mă implor pe mine, care, în urma unor împrejurări inverse, ajunsesem bogat și puternic. Cînd petrecusem astfel ore întregi să-mi închipuiesc niște împrejurări, să rostesc frazele pe care le-aș spune ducesei întîmpinînd-o sub acoperișul meu, situația rămînea aceeași ; din păcate, în realitate, alesesem ca obiect al dragostei mele tocmai femeia care întrunea poate cele mai deosebite avantaje ; în ai cărei ochi, din această cauză, nu puteam nădăjdui să am nici un prestigiu ; căci era tot atît de bogată ca cel mai bogat om care n-ar fi fost nobil ; fără să mai pun la socoteală acel farmec personal care o făcea să fie la modă, făcînd din ea un soi de regină printre ocelelalte femei.

Îmi dădeam seama că-i displăceam ducîndu-mă în fiecare dimineată în întîmpinarea ei ; dar chiar dacă aș fi avut curajul să stau două sau trei zile fără să o văd, poate că această abținere, care ar fi însemnat pentru mine un sacrificiu atît de mare, doamna de Guermantes nici nu și-ar fi dat seama de ea sau ar fi atribuit-o vreunei împiedicări independente de voința mea. Într-adevăr, n-aș fi

putut reuși să încetez de a-i ieși în cale, decît potrivit astfel lucrurile ca să fiu în imposibilitate de a o face, căci nevoia mereu renăscîndă de a o întîlni, de a fi timp de o clipă obiectul atenției sale, persoana căreia se adresa salutul ei, această nevoie era mai tare decît neplăcerea de a-i displace. Ar fi trebuit să mă îndepărtez pentru cîtva timp; dar nu aveam curajul. Lucru la care m-am gîndit cîteodată. Îi spuneam uneori Françoisei să-mi facă bagajele, apoi îi porunceam numaidecît să le desfacă, ceea ce nu-i plăcea, spunea că stau „în cumpănă” căci ea folosea, cînd nu voia să rivalizeze cu modernii limbajul lui Saint-Simon. Și fiindcă demonul pastîsei și dorința de a nu părea demodați alterează formele cele mai firești și sigure, Françoise împrumutînd această expresie din vocabularul fiicei sale, spunea că sînt țicnit. E adevărat că-i displăcea încă și mai mult, cînd îi vorbeam ca stăpîn. Știa că aceasta nu-mi stătea în fire și nu mi se potrivea, lucru pe care-l traducea spunînd că „lucrul voit nu mă prindea”. Nu aș fi avut curajul să plec decît într-o direcție care m-ar fi apropiat de doamna de Guermantes, ceea ce nu era cu neputință. Dacă nu ar fi, într-adevăr, doar ca să mă aflu mai aproape de ea decît dimineța în stradă, singuratic, umilit, simțind că nici unul din gîndurile pe care aș fi vrut să i le adresez nu ajungea niciodată pînă la ea, în acest tropăit pe loc al plimbărilor mele care ar fi putut ține la infinit fără nici un rezultat — dacă m-aș duce la multe poște de doamna de Guermantes, dar la cineva pe care să-l fi cunoscut, pe care să-l fi știut dificil în alegerea prietenilor săi și care m-ar fi apreciat, care ar putea să-i vorbească de mine, și dacă nu ar obține de la ea ceea ce voiam, cel puțin i-ar împărtăși dorințele mele, cineva

grație căruia, în orice caz, numai datorită faptului că aş discuta cu el dacă s-ar putea sau nu însărcina cu cutare mesaj pentru ea, aş da reveriilor mele singuratică şi mute o formă nouă, vorbită, activă, care mi s-ar părea un progres, aproape o realizare. Căci ea intervenea chiar indirect în viaţa misterioasă a „Guermantei“, care era obiectul reveriei mele constante, parcă s-ar fi folosit de o pirghie, recurgînd la cineva căruia nu i-ar fi interzis casa ducesei, seratele ei, conversaţia prelungită cu ea, nu ar fi un contact mai depărtat, ci mai efectiv decît contemplarea mea de pe stradă în fiecare dimineaţă.

Prietenia, admiraţia lui Saint-Loup pentru mine, mi se păreau nemeritate şi-mi fuseseră indiferente. Deodată am pus preţ pe ele, aş fi vrut ca să le fi destăinuit doamnei de Guermantes, aş fi fost în stare să-l rog să o facă. Căci îndată ce eşti îndrăgostit, ai vrea să poţi destăinui femeii pe care o iubeşti toate micile privilegii necunoscute de care te bucuri, aşa cum fac, în viaţă, dezmoşteniţii şi inoportunii. Suferi pentru că nu le cunoşti, cauţi să te mîngîi spunîndu-ţi că tocmai pentru că ele nu sînt vizibile, ea îmbină poate cu ideea pe care o are despre tine această posibilitate a unor avantaje care nu se văd.

Saint-Loup nu putea veni de mult timp la Paris, fie după cum spunea din pricina exigenţelor meseriei sale, fie mai degrabă din pricina supărărilor pe care i le pricinuia amanta sa de care fusese de două ori pe punctul să se despartă. Îmi mărturisise adesea binele pe care i l-aş face, dacă m-aş duce să-l văd în această garnizoană al cărei nume mi-a prilejuit atîta plăcere, a doua zi după ce plecase din Balbec, cînd am citit-o pe plicul primei scrisori pe care o promisem de la prietenul meu. Era, mai

aproape de Balbec decît ne-ar fi putut face să credem peisajul cu totul continental, unul din acele orașele aristocratice și militare, înconjurate de o cîmpie întinsă în care, în zilele frumoase, flutura adesea în depărtare, un soi de abur umed sonor intermitent care — asemenea unui șir de ploi desenînd prin sinuozitățile sale cursul unui rîu pe care nu-l vezi — destăinuiește mișcările unui regiment la manevre, încît însăși atmosfera străzilor, a aleilor și a piețelor a sfîrșit prin a contracta un soi de perpetuă vibrațilitate muzicală și războinică, iar uruitul cel mai infernal al unui car sau al unui tramvai se prelungește în ea în chemări nedesluite de trompetă, repetate la infinit, în urechile halucinate de tăcere. Orașelul nu era prea departe de Paris, astfel încît, dacă aș fi coborît din accelerat, nu m-aș fi putut întoarce acasă, ca să le regăsesc pe mama și pe bunica și să mă culc în patul meu. Îndată ce am înțeles acest lucru, frămîntat de o dorință dureroasă, nu am avut destulă voință să mă hotărăsc să nu mă mai întorc la Paris și să rămîn în oraș ; dar nici măcar atîta ca să împiedic un hamal să-mi ducă geamantanul pînă la o trăsură, ca să nu adopt, pășind în urma lui, sufletul despuiat al unui călător care-și supraveghează lucrurile și pe care nici o bunică nu-l așteaptă, ca să nu mă urc într-o trăsură cu dezinvoltura cuiva care, încetînd de-a gîndi la ce vrea, are aerul că știe ce vrea, și ca să nu dau birjarului adresa cazărmii de cavalerie. Credeam că Saint-Loup va veni să doarmă noaptea aceasta la hotelul unde voi trage, ca să-mi facă mai puțin chinuitor primul meu contact cu acest oraș necunoscut. Un soldat din gardă se duse să-l caute și am așteptat la poarta cazărmii în fața acestui mare bastiment ce răsuna de vîntul de noiembrie, și din care, în fiecare clipă, căci era ora șase

seara, ieșeau soldații doi câte doi în stradă, împleticindu-se ca și cum ar fi coborât pe pământ în vreun port exotic unde ar fi staționat pentru moment.

Saint-Loup sosi mișcându-se în toate sensurile, lăsând să-i zboare monoculul; nu spusese cine sînt, ardeam de nerăbdare să mă bucur de surprinderea și de bucuria lui.

— Ah ! ce păcat, exclamă el zărindu-mă deodată și înroșindu-se pînă la urechi, am intrat de serviciu pentru o săptămînă și nu voi putea ieși decît peste opt zile !

Și preocupat de ideea de a mă vedea petrecînd singur această dintîi noapte, căci cunoștea mai bine ca nimeni neliniștea ce mă cuprindea seara, pe care o observase adesea și o alinase la Balbec, își întrerupse tînguiriile, ca să se întoarcă spre mine, adresîndu-mi mici surîsuri, priviri gingașe inegale, unele izvorînd de-a dreptul din ochi, celelalte prin monoculul său și care erau toate o aluzie la emoția pe care o încerca revăzîndu-mă, o aluzie de asemenea la acel lucru de seamă pe care tot nu-l înțelegeam, dar care mă interesa acum, prietenia noastră.

— Doamne ! unde ai să te culci ? Într-adevăr, nu te sfătuiesc să te duci la hotelul unde tragem de obicei, e tocmai lîngă Expoziție unde vor începe serbările, va fi foarte multă lume. Nu, ar fi mai bine la hotel de Flandre, un mic palat din veacul al XVIII-lea cu tapițerii vechi. „Face“ într-adevăr o locuință istorică.

Saint-Loup întrebuița cu orice ocazie acest cuvînt „face“ în loc de „a avea aerul“, pentru că limba orală, ca și cea scrisă, simte din timp în timp nevoia acestor alterații ale înțelesului cuvintelor, ale acestor rafinamente în expresii. După

cum gazetarii ignorează adesea din ce școală literară purced frazele distinse de care se folosesc, în același chip, vocabularul, chiar dicțiunea lui Saint-Loup erau alcătuite din imitația a trei esteți deosebiți din care nu cunoștea pe nici unul, dar ale căror moduri de limbaj îi fuseseră inculcate indirect. „De altminteri, încheie el, acest hotel este destul de bine adaptat hiperesteziei dumitale auditive. Nu vei avea vecini. Recunosc că acesta este un avantaj mărunț și cum, la urma urmei, miine poate sosi alt călător, nu ar merita osteneala să alegi acest hotel pentru niște rezultate nesigure. Nu, ți-l recomand tocmai din pricina aspectului. Odăile sînt destul de simpatice, toate mobilele vechi și confortabile, are cîteva liniștitor.“ Dar în ce mă privește pe mine, mai puțin artist decît Saint-Loup, plăcerea pe care o poate oferi o casă frumoasă era superficială, aproape nulă, și nu-mi putea potoli neliniștea care se cuibărea în mine, tot atît de neplăcută ca aceea care mă cuprindea odinioară la Combray cînd mama venea să-mi spună noapte bună, la Balbec în camera mea prea înaltă și care mirosea a vetivar, aceea pe care o încercasem în ziua sosirii mele ; Saint-Loup desluși acest simțămînt din privirea mea fixă.

— Dar mult îți mai pasă, bietul meu amic, de acest palat frumos, ești atît de palid ; îți vorbesc ca un dobitoc, de niște tapițerii pe care nici nu vei avea inima să le privești. Cunosc odaia în care vei fi găzduit, în ce mă privește o găsesc foarte veselă, dar îmi dau foarte bine seama că atunci cînd e vorba de dumneata, cu sensibilitatea dumitale, lucrurile stau altfel. Să nu crezi că nu înțeleg, deși nu încerc același sentiment, dar mă pot foarte bine pune în locul dumitale.

Un subofițer care încerca un cal în curte, în preocuparea lui de a-l face să sară niște obstacole, nu răspundea la salaturile soldaților, dar improșca cu rafale de înjurături pe cei ce i se așezau în cale, adresă în acest moment un surîs lui Saint-Loup și băgînd de seamă, abia atunci că acesta stătea cu un prieten, salută. Dar calul său se ridică în toată înălțimea, spumegînd. Saint-Loup se năpusti asupra-i, îl luă de dirlogi, reuși să-l potolească și se întoarse la mine.

— Da, îmi spuse el, te încredințez că-mi dau seama că ceea ce încerci mă face să sufăr ; sînt nenorocit, adăugă el, punîndu-mi afectuos mîna pe umăr, gîndindu-mă că rămînînd cu dumneata, stînd cu dumneata de vorbă pînă dimineată poate te-aș fi putut scăpa întrucîtva de tristețea dumitale. Ți-aș împrumuta niște cărți, dar în starea în care te afli nu vei putea să citești. Nici nu voi reuși să mă înlocuiesc altcineva, am mai făcut-o de două ori, pentru că-mi venise fetița.

Și-și încruntă sprînceană din pricina plictiselii cît și din pricina străduinței de-a căuta, ca un medic, ce leac ar putea aplica bolii mele.

— Du-te de fă numaidecît foc în odaia mea, spuse el unui soldat care trecea. Mai repede, mișcă-te !

Apoi se întoarse din nou spre mine, iar monoculul și privirea sa făceau aluzie la marea noastră prietenie :

— Nu e cu puțință ! Dumneata aici, în cazarma asta unde m-am gîndit atîta la vizita asta, nu-mi vine să-mi cred ochilor, cred că visez. La urma urmelor, nu e așa că te simți mai sănătos ? Ai să-mi vorbești îndată de toate astea. Vom urca la mine, să nu rămînem prea mult timp în curte, e un vînt atît de puternic, eu nici nu-l mai simt,

dar dumitale, care nu ești obișnuit, mi-e teamă să nu-ți fie frig. Te-ai pus pe lucru ? Nu ? Ce om ciudat ! Dacă aş avea înclinările dumitale, cred că aş scrie de dimineața pînă seara. Te amuză mai degrabă să nu faci nimic. Ce nenorocire că oamenii mediocri ca mine sînt totdeauna dispuși să muncească, cîtă vreme cei ce ar fi în stare nu vor. Nici nu te-ám întrebat ce face bunica dumitale. Nu mă despart niciodată de volumul de Proudhon pe care mi l-a dăruit.

Un ofițer, înalt, frumos, maiestuos, se ivi cu pași înceți și solemni de pe o scară. Saint-Loup îl salută și-și imobiliză veșnica instabilitate a trupului său în timpul cît ducea mîna la chipiu. Dar o dusesese cu atîta putere, îndreptîndu-se cu o mișcare atît de seacă, iar după ce termină salutul o făcu să cadă din nou printr-o declanșare atît de bruscă, schimbînd toate pozițiile umărului, ale piciorului și ale monoclului, încît această clipă nu fu una de nemîșcare ci mai degrabă una de o tensiune vibrantă în care se neutralizau mișcările excesive care se produsese și acelea care aveau să înceapă. Între timp, ofițerul, fără să se apropie, liniștit, binevoitor, demn, imperial, înfățișînd în fond tocmai opusul lui Saint-Loup, ridică și el, dar fără să se grăbească, mîna spre chipiul său.

— Trebuie să spun un cuvînt căpitanului, îmi șopti Saint-Loup, fii atît de drăguț și treci de mă așteaptă în odaia mea, a doua la dreapta, la etajul al treilea, te urmez peste o clipă.

Pornind în pas de asalt, precedat de monoclul său care zbura în toate sensurile, se duse țintă spre căpitanul demn și lent, al cărui cal fu adus în acest moment și care, înainte de-a se pregăti să-l încalece, dădea cîteva ordine cu gesturi de-o noblete studiată ca într-un tablou istoric și ca și

cum avea să plece la o luptă din timpul primului Imperiu, câtă vreme se întorcea acasă, în locuința pe care o închiriasse pe timpul cît va rămîne la Doncières și care era situată într-o piață, numită, ca printr-o ironie anticipată adresată acestui napoleonid, Piața Republicii ! Începusem să urc scara, riscînd să alunec la fiecare pas pe aceste trepte bătute cu cuie, zăream dormitoarele cu pereții goi, cu îndoită aliniere a paturilor și a pachetajelor¹. Cineva mi-a arătat odaia lui Saint-Loup. Am rămas o clipă în fața ușii închise, căci auzeam mișcîndu-se ceva ; un obiect mișca, altul cădea ; simțeam că odaia nu era goală, că era cineva în ea. Dar nu era decît focul care ardea. Nu putea arde liniștit, deplasa buștenii cu multă neîndeminare. Am intrat ; focul făcu să se rostogolească un buștean, în timp ce altul afuma. Chiar cînd nu mișca, întocmai ca oamenii vulgari emitea tot timpul niște zgomote datorite focului, dar care, dacă m-aș fi aflat de cealaltă parte a peretelui, aș fi crezut că erau iscate de cineva care-și ștergea nasul și umbra. În sfîrșit, am luat loc în odaie. Niște tapete *liberty* și niște stofe vechi, germane din veacul al XVIII-lea o fereau de mirosul răspîndit de restul clădirii, ordinar, searbăd și coruptibil ca acela de pîine neagră. Aici, în această cameră drăguță, aș fi cinat și aș fi dormit fericit și liniștit. Saint-Loup parcă era prezent, grație cărților de studiu care se învecinau pe masa lui cu o seamă de fotografii, printre care am recunoscut-o pe a mea și pe aceea a doamnei de Guermantes, grație focului care sfîrșise prin a se deprinde cu cămirul și care, asemenea unui animal culcat într-o așteptare plină de rîvnă, tăcută și credincioasă, lăsa să cadă numai din cînd în

¹ Efecte soldățești.

cînd cîte un tăciune care se fărîmița sau lingea cu o flacăra peretele căminului. Am auzit tic-tacul ceasornicului lui Saint-Loup care nu trebuia să fie departe de mine. Acest tic-tac își schimba în fiecare moment locul, căci nu vedeam ceasornicul ; mi se părea că vine din spate, din față, din dreapta, din stînga, stingîndu-se uneori ca și cum ar fi fost foarte departe. Deodată am descoperit ceasornicul pe masă. Atunci am auzit tic-tacul într-un loc fix, de unde nu s-a mai mișcat. Cel puțin credeam că-l aud din acest loc ; nu-l auzeam acolo, îl vedeam acolo, căci sunetele nu pot fi situate în spațiu. Cel puțin le legăm de unele mișcări și, datorită acestui fapt, au utilitatea de-a ni le face presimțite, de-a părea că le fac necesare și firești. Sigur, se întîmplă uneori că un bolnav căruia i s-au astupat ermetic urechile nu mai aude zgomotul unui foc ca acela care sporovăia în acest moment în căminul lui Saint-Loup, în timp ce se căznea să facă tăciuni și cenușă pe care le lăsa apoi să cadă în coșul său, nu mai aude nici trecînd tramvaele a căror muzică își lua zborul, la intervale regulate, pe piața mare din Doncières. Chiar dacă bolnavul ar citi, paginile s-ar întoarce tăcute ca și cum ar fi frunzărite de un zeu. Vuietul înăbușit al unei băi care se umple, se atenuază, se estompează și se depărtează ca un ciripit ceresc. Reculul zgomotului, amortizarea lui, îl văduvesc de orice putere agresivă la adresa noastră ; mai adineauri înnebuniți de niște lovituri de ciocan care parcă zguduiau tavanul deasupra capului nostru, acum ne complacem să le culegem, ușoare, mîngîietoare, depărtate ca foșnetul unui frunziș care se hîrjonește pe șosea cu zefirul. Faci pasiențe cu niște cărți pe care nu le auzi, astfel încît crezi că nici nu le-ai atins, că se mișcă singure, și au început să se joace

cu noi preîntîmpinîndu-ne dorința de-a ne juca cu ele. În această privință, ne putem întreba dacă, în ce privește de Dragoste (să adăugăm chiar Dragostei, dragostea de viață, dragostea de glorie, căci pare-se că sînt oameni care cunosc aceste două sentimente), nu ar trebui să ne purtăm ca cei ce, vrînd să se ferească de zgomot în loc să se roage să înceteze, își astupă urechile ; și, imitîndu-i, ne îndreptăm în noi înșine atenția, apărarea, nedîndu-le ființa exterioară drept obiectiv de înfrînat, ci capacitatea noastră de-a suferi din pricina ei.

Ca să mă întorc la sunet, dacă am mai îngroșa unul din ghemotoacele care astupă tubul auditiv, ele silesc la un pianissimo pe fata care cînta deasupra capului nostru o arie zgomotoasă ; dacă am unge unul din aceste ghemotoace cu o substanță grasă, toată casa s-ar supune despotismului ei, legile ei extinzîndu-se chiar în afară. Pianissimul nu mai e suficient, ghemotocul închide instantaneu pianul și lecția de muzică ia pe neașteptate sfîrșit ; domnul care pășea pe deasupra capului nostru își curmă deodată rondul ; circulația trăsurilor și a tramvaielor e întreruptă ca și cum s-ar aștepta sosirea unui șef de stat. Această atenuare a sunetelor tulbură chiar somnul, în loc să-l ocrotească. Nu mai departe decît ieri, zgomotele neîncetate, descriindu-ne într-un chip continuu mișcările de pe stradă și din casă, sfîrșeau prin a ne adormi ca o carte plicticoasă ; astăzi, la suprafața tăcerii care ne învăluie, o izbitură, mai puternică decît altele, reușește să fie deslușită, ușoară ca un oftat, fără nici o legătură cu alt sunet, tainică ; iar cererea unei explicații pe care o degajă ajunge să ne trezească. Dacă scoți pentru moment bolnavului ghemotoacele suprapuse pe timpanul său, deodată lumina, soarele plin al sunetului se arată din nou, orbitor, renaște

în univers ; hoarda zgomotelor exilate se întoarce în grabă mare, asişti, ca şi cum ar fi psalmodiate de nişte îngeri muzicali, la reînvierea vocilor. Străzile goale se umplu o clipă cu aripile repezi şi succesive ale tramvaieleor cîntătoare. Iar bolnavul nu zămisleşte în odaia sa focul, ca Prometeu, ci zgomotul focului. Îndesînd, slăbind tampoanele de vată, e ca şi cum ai acţiona rînd pe rînd una sau alta din cele două pedale pe care le-ai adăugat sonorităţii lumii din afară.

Dar există şi suprimări de zgomote care nu sînt momentane. Acela care a surzit de-a binelea nici nu poate măcar încălzi în apropierea lui o ulcică cu lapte, fără să trebuiască să pîndească cu ochii, pe capacul deschis, reflexul alb, hiperboreean, ca acela al unei vijelii de zăpadă şi care este semnul prevestitor de care e bine să ascuţi scoţînd, ca Dumnezeu oprind valurile, priza electrică ; căci oul ascendent şi spasmodic al laptelui ce fierbe se umflă în cîteva zvicneli piezişe, măreşte, rotunjeşte cîteva pînze în parte răsturnate pe care le cutase caimacul, aruncă în furtună una de sidef şi pe care întreruperea curenţilor, dacă vijelia electrică este oprită la timp, le va face să se învîrtă toate în jurul lor şi le va abate din drum, transformate în petale de magnolia. Dar dacă bolnavul n-a luat destul de repede precauţiunile trebuincioase, în curînd cărţile sale şi ceasornicul său, înghiţite, abia se vor mai ivi dintr-o mare albă după acest puhoi lăptos, ar fi silit să cheme în ajutor bătrîna lui servitoare care, chiar dacă el ar fi un ilustru om politic sau un mare scriitor, i-ar spune că n-are mai multă minte decît un copil de cinci ani. În alte clipe, în odaia magică, în faţa uşii închise şi-a făcut apariţia o persoană care nu era aici mai adineauri, un musafir pe care nu l-ai auzit intrînd,

care face numai niște gesturi ca într-unul din acele mici teatre de păpuși, atât de odihnitoare pentru cei ce s-au dezgustat de limbajul vorbit. Și pentru acest surd de-a binelea cum pierderea unui simț adaugă tot atîta frumusețe lumii ca și dobîndirea lui, el se plimbă acum cu deliciu pe un pămînt aproape edenic pe care sunetul încă n-a fost creat. Cele mai înalte cascade, desfășurîndu-și numai pentru ochii săi pînza de cristal, mai liniștite decît marea nemișcată, limpezi ca niște cataracte ale raiului. După cum zgomotul era pentru el, înainte de a fi surzit, forma perceptibilă a cauzei unei mișcări, obiectele mișcate fără zgomot par a fi mișcate fără pricină ; despuiate de orice însușire sonoră, ele vădesc o activitate spontană, parcă trăiesc ; se mișcă, se imobilizează, iau foc din senin. Zboară din senin ca niște monștri înaripați ai preistoriei. În casa singuratică și fără vecini a surdului, serviciul care, înainte ca betșugul să fi fost complet, vădea mai multă rezervă, se făcea pe tăcute, este asigurat acum, intrucîtva pe ascuns, de niște muți, așa cum i se întîmplă vreunui rege din basme. Ca pe scenă, monumentul pe care surdul îl vede așîderi de la fereastra lui — cazarmă, biserică, primărie — nu este decît un decor. Dacă acesta se năruiește cîndva, va putea emite un nor de praf și dărîmături vizibile ; dar încă și mai puțin material decît un palat de teatru, ale cărui dimensiuni nici nu le are, el va cădea în universul magic, fără ca prăbușirea pietrelor sale grele cioplite să întunece, cu vulgaritatea vreunui zgomot, castitatea tăcerii.

Aceea, cu mult mai relativă, care domnea în odăița militară în care mă aflam acum, fu tulburată. Ușa se deschise și Saint-Loup, lăsînd să-i cadă monoculul, intră vioi.

— Ah ! Robert, ce bine se simte omul la dumneata ; ce bine ar fi dacă i-ar fi îngăduit să cineze, să doarmă aici.

Într-adevăr, dacă acest lucru n-ar fi fost oprit, ce odihnă fără tristețe aş fi gustat aici, ocrotit de acea atmosferă de linişte, de bună pază şi de veselie pe care o întrețineau mii de voinţe rînduite şi lipsite de griji, mii de minţi nepăsătoare în acea mare comunitate care este o cazarmă unde, timpul luînd forma acţiunii, clopotul trist al orelor era înlocuit de aceeaşi fanfară veselă a acelor chemări a căror amintire sonoră plutea veşnic pe caldarîmul oraşului, fărîmiţată şi pulverulentă — voce sigură că va fi ascultată, şi muzicală, căci nu era numai porunca autorităţii la ascultare, ci şi a înţelepciunii la fericire.

— Ah ! ai prefera să te culci aici cu mine, decît să te duci singur la hotel, îmi spuse Saint-Loup rîzînd.

— Oh ! Robert, eşti crud întîmpinîndu-mi dorinţa cu ironie, i-am spus, de vreme ce ştii că este cu neputinţă şi voi suferi atît de mult acolo.

— Mă măguleşti, îmi spuse el, căci eu însumi m-am gîndit că ai prefera să rămii aici astă-seară. Tocmai mă dusesem să solicit această favoare căpitanului.

— Şi ţi-a îngăduit ? am exclamat.

— Fără nici o greutate.

— Oh ! îl ador !

— Nu, e prea mult. Acum, lasă-mă să chem ordonanţa, ca să se ocupe de cina noastră, adăugă el, în timp ce întorceam capul ca să-mi ascund lacrimile.

De mai multe ori intrară unul sau altul din camarazii lui Saint-Loup, pe care-i punea pe goană.

— Haide, șterge-o !

L-am rugat să nu-i gonească.

— Te-ar plictisi ; sînt oameni cu totul incuși, care nu au subiect de discuție decît cursele și pansajul. Mi-ar strica chiar și mie aceste clipe atît de prețioase pe care le-am dorit atît de mult. Bagă de seamă, dacă vorbesc de mediocritatea camarazilor mei, nu vreau să spun că orice militar e lipsit de intelectualitate. Ba dimpotrivă. Avem un maior, care e un om admirabil. A făcut un curs în care istoria militară e tratată ca o demonstrație, ca un soi de algebră. Chiar din punct de vedere estetic, e de o frumusețe rînd pe rînd inductivă și deductivă, la care n-ai fi insensibil.

— Nu e cumva căpitanul care mi-a îngăduit să rămîn aici ?

— Nu, slavă Domnului, căci omul pe care-l „adori“ pentru atîta lucru e cel mai mare imbecil pe care l-a răbdat cîndva pămîntul. Este foarte bun cînd e vorba să se ocupe de hrana și de ținuta trupei ; petrece ore întregi cu plutonierul major și cu maestrul croitor. Asta-i mentalitatea lui. Disprețuiește de altminteri mult, ca toată lumea, pe maiorul admirabil de care-ți vorbesc, pe care nimeni nu-l frecventează, pentru că este franc-mason și nu se spovedește. Principele de Borodino n-ar primi niciodată în casa lui pe acest mic burghez. Ceea ce este oricum mare curaj din partea cuiva al cărui străbunic era plugar și care, dacă n-ar fi fost războaiele lui Napoleon, ar fi pesemne și el tot plugar. De altminteri, își dă oarecum seama de situația lui ambiguă în societate. Acest pretins principe abia se duce la Jockey-Club, atît de stingherit este, adăugă Robert care, fiind împins de același spirit de imitație de-a adopta teoriile sociale ale dascălilor și prejudecățile mondene

ale părinților săi, îmbina fără să-și dea seama dragostea pentru democrație cu disprețul pentru nobilimea Imperiului.

Priveam fotografia mătușii sale și gândul că Saint-Loup, posedând această fotografie, poate s-ar hotărî să mi-o dea, mă făcu să-l îndrăgesc și mai mult și să doresc să-i fac mii de servicii care mi se păreau puțin lucru în schimbul ei. Căci această fotografie era ca o întâlnire mai mult, adăugată acelor pe care le mai avusesem cu doamna de Guermantes, ba mai mult, o întâlnire prelungită, ca și cum, datorită unui progres neașteptat al relațiilor noastre, ea s-ar fi oprit lângă mine, purtînd o pălărie de grădină, și m-ar fi lăsat înțîia oară să privesc în voie acel obraz, acel cot al cefii, acel colț al sprîncenelor (care-mi fuseseră pînă acum ascunse de repezeciunea trecerii ei, de buimăceala impresiilor mele, de nestatornicia amintirii); iar contemplarea lor, ca și aceea a gîtului și a brațelor unei femei pe care n-aș fi văzut-o niciodată decît în rochie închisă pînă sus, era pentru mine o descoperire voluptoasă, o favoare. Voi putea studia acolo aceste linii a căror privire mi se părea aproape interzisă, ca într-un tratat a singurei geometrii care ar fi avut valoare în ochii mei. Mai tîrziu, privindu-l pe Robert, mi-am dat seama că și el era întrucîtva ca o fotografie a mătușii sale, și datorită unui mister aproape tot atît de emoționant pentru mine, căci dacă figura lui nu fusese reprodusă de-a dreptul după figura ei, amîndouă aveau totuși o origine comună. Trăsăturile ducesei de Guermantes înfipite în viziunea mea de la Combray, nasul ca pliscul unui șoim, ochii vii, păreau că slujiseră așîșderi la croiala — într-alt exemplar asemănător și plătînd, cu o piele prea fină — chipului lui Robert care se putea

cît pe-aci suprapune aceleia al mătușii sale. Priveam cu invidie aceste trăsături caracteristice Guermantilor, a acestui neam care stăruise atît de deosebit în mijlocul unei lumi în care nu se pierde, și în care a rămas izolat în minunata lui glorie ornitologică, fiindcă pare a purcede din epocile mitologiei, din unirea unei zeițe cu o pasăre.

Fără să-i cunoască cauzele, Robert era mișcat de înduioșarea mea care sporea de altminteri grație tihnei prilejuite de foc și de vinul de Champagne care-mi îmbrobonea în același timp fruntea cu picături de sudoare și ochii cu lacrimi ; el stropea prepelițele ; iar eu le mîncam cu minunarea unui profan, de orice soi ar fi, care găsește într-o anumită viață pe care nu o cunoștea ceea ce credea că ea exclude (de pildă ca a unui liber-cugetător căruia i s-ar servi un prînz delicios într-un presbiteriu). Iar a doua zi dimineța, cînd m-am trezit, m-am dus să arunc pe fereastra lui Saint-Loup care, fiind la mare înălțime, oferea o priveliște a întregii regiuni, o privire plină de curiozitate ca să fac cunoștință cu vecina mea, cîmpia, pe care nu o putusem zări în ajun, căci sosisem prea tîrziu, la ora la care dormea dusă în noapte. Dar oricît de devreme s-ar fi trezit ea, n-am văzut-o totuși cînd am deschis fereastra, așa cum o vezi de la fereastra unui castel, dinspre un eleșteu, decît încotoșmănită și acum în gingașa și dalba ei rochie matinală de ceață, care nu-mi îngăduia să deosebesc aproape nimic. Dar știam că înainte ca soldații, care se ocupau de cai în curte, să fi terminat pansajul, ea o va fi dezbrăcat. Pînă atunci, nu puteam vedea decît un colnic sterp, înălțîndu-și spre cazarmă spinarea-i despuiată de umbră, pipernicită și zbîrcită. Nu-mi mai dezlipeam ochii, prin perdelele brodate cu promoroacă,

de pe acest străin care mă privea întâia oară. Dar cînd m-am obișnuit să vin la cazarmă, conștiinței că acest colnic era acolo, mai real, așadar, chiar cînd nu-l vedeam, decît hotelul din Balbec, decît casa noastră din Paris, la care mă gîndeam ca la niște absenți, ca la niște morți, adică fără să mai cred în existența lor, se datora împrejurarea că, chiar fără să-mi fi dat seama, forma lui reverberată se profila totdeauna pe cele mai mărunte impresii pe care le-am încercat la Doncières și, ca să încep cu această dimineată, pe buna impresie de căldură pe care mi-o prilejui ciocolata pregătită de ordonanța lui Saint-Loup în această odaie confortabilă care avea aerul unui centru optic nimerit pentru a privi colnicul, gîndul de-a face altceva decît de a-l privi și de-a mă plimba pe el fiind redus la neputință de însăși această ceață care se lăsase. Îmbibînd forma colnicului, asociată cu gustul ciocolatei și cu toată urzeala gîndurilor mele de atunci, această ceață, fără să mă gîndesc cîtuși de puțin la ea, îmi năpădi toate gîndurile pe care le depănam pe atunci, după cum de cutare aur inalterabil și masiv rămăseseră legate impresiile din Balbec, sau după cum prezența apropiată a scărilor exterioare de gresie negricioasă îmi zugrăvea în cenușiu impresiile din Combray. Ea nu stărui de altminteri prea mult în acea dimineată, soarele începu prin a zvîrli, fără folos, împotriva-i cîteva săgeți care-o împodobiră cu briliante, apoi o birui. Colnicul putu să-și ofere crupa-i cenușie razelor care, peste o oră, cînd am coborît în oraș, confereau roșului frunzelor copacilor, roșului și albastrului afișelor electorale lipite pe ziduri, o exaltare care mă răscolea și pe mine și mă făcea să tropăi, cîntînd, pe pavajele pe care mă înfrinam să nu țopăi de bucurie.

Dar, încă a doua zi, a trebuit să mă culc la hotel. Ştiam dinainte că în chip fatal avea să mă cuprindă acolo tristeţea, ca o mireasmă de nerespirat pe care, încă de la naşterea mea, o răspîndea pentru mine orice odaie nouă, adică orice odaie : nu eram prezent în aceea pe care o locuiam de obicei, gîndul meu stăruia aiurea şi trimitea în locul său numai obişnuinţa. Dar nu puteam însărcina această slugă mai puţin simţitoare să poarte grija alor mele, pe un meleag nou, unde o precedam, unde soseam singur, unde trebuia să pun în contact cu lucrurile acel „Eu“ pe care nu-l regăseam decît la răstimpuri de ani, dar totdeauna acelaşi, care nu mai evoluase de la Combray, de la întîia mea sosire la Balbec, plîngînd, fără să poată fi consolată, pe marginea unui cufăr desfăcut.

Or, mă înşelasem. N-am avut timpul să fiu trist, fiindcă n-am fost o clipă singur. Căci din vechiul palat rămăsese un prisos de lux, ce nu putea fi folosit într-un hotel modern, şi care, desprins de orice afectare practică, dobîndise în huzurul său un soi de viaţă : coridoare circulare, al căror du-te-vino fără scop îl încrucişai în orice moment, vestibuluri lungi ca nişte coridoare şi împodobite ca nişte saloane care aveau mai degrabă aerul că locuiesc acolo decît că fac parte din locuinţă, pe care nu le puteai face să intre în nici un apartament, dar care dădeau tîrcoale celui al meu şi-mi oferiră numaidecît tovărăşia lor — un soi de vecini trîndavi dar nicidecum zgomotoşi, nişte fantome subalterne ale trecutului cărora li se îngăduise să stea fără să facă zgomot la uşa odăilor care se închiriau, şi care, ori de cîte ori le găseam în calea mea, îmi manifestau o politeţe tăcută. În fond, ideea unei locuinţe, simplu conţinut al existenţei noastre actuale şi ferindu-ne numai de frig,

de vederea altora, nu se putea nicidecum aplica acestui locaș, ansamblu de odăi, tot atât de reale ca o colonie de ființe, cu o viață, este adevărat, liniștită, dar pe care erai silit să o întâlnești, să o eviți, să o întâmpini, când te întorceai acasă. Încercai să nu deranjezi și nu puteai privi fără respect marele salon care, din veacul al XVIII-lea, luase obiceiul să se întindă, între stâlpii săi de aur vechi, sub norii tavanului său pictat. Te cuprindea o curiozitate și mai familiară când era vorba de micile încăperi care-l înconjurau, fără nici o grijă de simetrie, numeroase, mirate, alergînd în dezordine pînă în grădină unde coborau atât de lesne prin trei trepte ciuntite.

Dacă voiam să ies sau să mă întorc fără să folosesc ascensorul, nici să fiu văzut pe scara cea mare, una mai mică, particulară, de care nu se mai folosea nimeni, îmi întindea treptele ei așezate cu atîta îndemîinare una lîngă alta, încît mi se părea că în gradația lor este o desăvîrșită proporție din soiul acelor care, în culori, în parfumuri, în gusturi, ațîta adesea în noi o deosebită senzualitate. Dar a trebuit să vin aici ca să o cunosc pe aceea de a urca și de a coborî pe ea, după cum m-am dus odinioară într-o stațiune alpină ca să aflu că actul, de obicei neperceput, de-a respira, poate fi o voluptate constantă. Am fost scutit de această sfortare pe care ne-o acordă numai lucrurile de care ne-am folosit timp mai îndelungat, cînd am pus întîia oară picioarele pe aceste trepte, intime înainte de-a fi cunoscute, ca și cum ar fi posedat, poate depuse, încorporate în ele de meșterii din trecut pe care-i întâmpinau în fiecare zi, gingășia anticipată a unor obiceiuri pe care încă nu le contractasem și care n-ar putea decît să slăbească atunci cînd eu însumi mă voi fi obișnuit

cu ea. Am deschis o odaie, dubla ușă se închise în urma mea, draperia introduse o liniște pe aripile căreia am încercat un soi de domnie ametoare ; focul ardea într-un cămin de marmură, împodobit cu arămuri cizelate despre care ai fi greșit crezînd că nu știa să înfățișeze decît arta epocii Directoratului, și un fotoliu mic și-scund mă ajută să mă încălzesc tot atît de confortabil ca și cum aș fi stat ciucit pe un covor. Pereții prindeau odaia într-o strînsoare, despărțind-o de restul lumii, și ca să lase să intre în ea, ca ea să cuprindă ceea ce o făcea completă, se dădeau la o parte în fața bibliotecii, păstrau neatinsă înfundătura patului de ale cărui două părți niște coloane susțineau ușor tavanul mai înalt al alcovului. Odaia era prelungită în sensul adîncimii cu două cabinete tot atît de late ca ea, din care cel de-al doilea avea atîrnat de perete un voluptos șir de mătănii din boabe de stînjenele, ca să înmiresmeze reculegerea pe care o căutai aci ; dacă lăsăm ușile deschise, în timp ce mă retrăgeam în acest din urmă refugiu, ele nu se mulțumeau să-l întreprindă, fără să fi încetat de-a fi armonios, și nu prilejuiau numai privirii mele puțința de-a gusta plăcerea întinderii după aceea a concentrării, dar mai îmbinau plăcerea singurătății mele care stăruia inviolabilă și înceta de-a fi îngrădită, cu sentimentul libertății. Acest colț retras dădea într-o curte, frumoasă solitară pe care am fost fericit să o am vecină cînd am descoperit-o a doua zi dimineată, captivă între zidurile ei înalte din care nu se ivea nici o ferastră și avînd numai doi copaci îngălbeniți care reușeau totuși să confere cerului neprihănit o gingăsie mov.

Înainte de-a mă culca, am vrut să ies din odaia mea, ca să-mi explorez domeniul feeric. Am pășit

de-a lungul unei lungi galerii care-mi făcu rînd pe rînd omagiul a tot ce avea să-mi ofere, dacă nu mi-ar fi somn, un fotoliu așezat într-un colț, un clavecin, pe o consolă o oală de faianță albastră plină cu cenușoase, și într-o ramă veche fantoma unei doamne din alte timpuri, cu părul pudrat împestrit cu flori albastre și ținînd în mînă un buchet de garoafe. Ajungînd la capăt, peretele ei plin în care nu se deschidea nici o ușă îmi spuse naiv „acum trebuie să te întorci, dar, îți dai seama, ești la tine acasă“, în timp ce covorul moale adăuga, ca să nu rămînă dator, că dacă nu voi dormi la noapte voi putea veni foarte bine desculț, iar ferestrele fără jaluzele care dădeau în cîmpie mă încredințau că vor petrece o noapte albă și că dacă aș veni la orice oră aș vrea n-aș avea să mă tem că aș trezi pe cineva. În dosul unei draperii am descoperit doar un mic cabinet care, oprit de perete și neputînd fugi, se ascunsese acolo, foarte rușinat și mă privea spăimîntat din ferestruica lui rotundă înalbastrită de clarul de lună. M-am culcat, dar prezența plapumei de puf, a colonetelor, a micului cămin situîndu-mi atenția pe o treaptă pe care n-o atingea la Paris, mă împiedica să mă las în voia rostului obișnuit al reveriilor mele. Cum tocmai această stare deosebită a atenției învăluie somnul și acționează asupra-i, îl modifică, îl pune la același nivel cu cutare sau cutare serie a amintirilor noastre, imaginile care-mi umplură visurile, în această dinții noapte, fură împrumutate de la o memorie pe de-a-ntregul deosebită de aceea pe care somnul meu o pune de obicei la contribuție. Dacă aș fi fost ispitit, dormind, să mă las tîrît din nou spre memoria mea obișnuită, patul cu care nu eram obișnuit, gingașa atenție pe care eram silit să o dau pozițiilor mele cînd mă

întorceam, reuşeau să îndrepte sau să menţină firul nou al visurilor mele. Cu somnul se petrece acelaşi lucru ca şi cu perceperea lumii exterioare. Doar o modificare a obiceiurilor noastre îl face poetic, este de ajuns să fi adormit, dezbrăcîndu-ne, fără să vrem pe patul nostru, pentru ca dimensiunile somnului să se schimbe, iar frumuseţea lui să fie simţită. Te trezeşti, ceasornicul arată că este ora patru, nu e decît ora patru dimineata, dar credem că toată ziua s-a scurs, într-atît acest somn de cîteva minute şi pe care nu l-am căutat, ni s-a părut că a coborît din cer, în virtutea vreunui drept divin, enorm şi plin ca globul de aur al unui împărat. Dimineata, plictisit la gîndul că bunicul era gata şi mă aştepta să pornim în direcţia Méséglise, am fost trezit de fanfara unui regiment care trecea în fiecare zi pe sub ferestrele mele. Dar în două sau trei rînduri — şi mărturisesc acest lucru, căci nu poţi descrie cum se cuvine viaţa oamenilor, dacă nu o afunzi în somnul în care e cufundată şi care o ocoleşte noapte de noapte ca o peninsulă înconjurată de mare — somnul interpus fu în mine destul de rezistent ca să susţină şocul muzicii, şi n-am auzit nimic. În alte zile, ceda o clipă ; dar catifelată încă pentru că dormise, conştiinţa mea, ca acele organe în prealabil anesteziate, care nu percep o cauterizare, la început insensibilă, decît la sfîrşitul ei şi ca o uşoară arsură, era atinsă doar cu gingăşie de vîrfurile ascuţite ale tilincilor care o mîngîiau ca un nedeşlăşit şi proaspăt zumzet matinal ; după această întrerupere scurtă în care liniştea se prefăcuse în muzică, ea continua împreună cu somnul meu chiar înainte ca dragonii să fi trecut, răpindu-mi ultimile jerbe ce înfloreau ale buchetului ţîşnitor şi sonor. Iar zona conştiinţei mele, pe care lujerele sale ţîşni-

toare le atinsese în treacăt, era atât de îngustă, atât de amăgită de somn, încît cînd Saint-Loup mă întrebă mai tirziu dacă auzisem muzica, nu eram sigur că sunetul fanfarei nu fusese tot atât de imaginat ca acela pe care-l auzeam ridicîndu-se ziua după cel mai mic zgomot deasupra caldarîmului oraşului. Poate că nu-l auzisem decît într-un vis de teamă de-a fi trezit sau, dimpotrivă, de-a nu fi şi de-a nu vedea defilarea. Căci adesea cînd stam adormit, în momentul în care gîndisem, dimpotrivă, că zgomotul m-ar fi trezit, credeam încă timp de o oră că eram treaz, în timp ce moţaiam şi-mi jucam mie însumi cu nişte mici umbre pe ecranul somnului meu, feluritele spectacole la care mă împiedica să iau parte, dar la care aveam iluzia că asist.

Ţi se întîmplă într-adevăr ca, surprins de somn, să săvîrşeşti doar în vis ceea ce ai fi făcut în timpul zilei, adică după inflexiunea adormirii, urmărind altă cale decît dacă ai fi fost treaz. Aceeaşi poveste se schimbă şi are alt sfîrşit. Oricum, lumea în care trăieşti în timpul somnului este atât de deosebită, încît cei ce adorm anevoie încearcă înainte de toate să evadeze dintr-a noastră. După ce au frămîntat cu deznădejde, ore întregi, cu ochii închişi, gînduri asemănătoare acelor pe care le-ar fi depănat cu ochii deschişi, redobîndesc curaj dacă-şi dau seama că minutul precedent a fost pe de-a-ntregul îngreuiat de un raţionament în contradicere formală cu legile logicii, şi evidenţa prezentului, această scurtă „absenţă” înseamnă că este deschisă uşa prin care vor putea scăpa numai-decît de percepţia realului, merge să facă un popas mai mult sau mai puţin departe de el, ceea ce le va prilejui un somn mai mult sau mai puţin „bun”. Dar ai făcut un pas mare cînd întorci spatele rea-

lului, cînd ajungi la primele peșteri unde „auto-sugestiile“ gătesc ca niște vrăjitoare ghiveciul infernal al bolilor închipuite sau al recrudescentei bolilor nervoase și pîndesc momentul cînd crizele învinse în răstimpul somnului inconștient se vor descătușa cu destulă putere ca să-l facă să înceteze.

Nu departe de acolo este grădina oprită unde cresc, ca niște flori necunoscute, somnurile atît de deosebite unele de altele, somnul ciumăfaiei, al cînepei indiene, al numeroaselor extrase ale eterului, somnul mătrăgunei, al opiumului, al valerianeii, flori ce stau închise pînă în ziua cînd necunoscutul predestinat va veni să le atingă, să le facă să se deschidă, și să risipească ore întregi mi-reasma visurilor lor deosebite, într-o ființă surprinsă și uimită. În fundul grădinii se află mînăstirea cu ferestrele deschise unde auzi repetîndu-se lecțiile învățate înainte de-a fi adormit și pe care nu le vei ști decît cînd te vei trezi ; cîtă vreme, prevestire a trezirii, acest deșteptător lăuntric pe care preocuparea noastră l-a potrivit atît de bine încît cînd menajera noastră va veni să ne spună „e șapte dimineata“, ne va găsi gata, face să răsune tic-tacul său. De pereții întunecoși ai acestei odăi care se deschide peste visuri, și unde se frămîntă mereu acea uitare a supărărilor din dragoste a cărei sarcină ce reîncepe grabnic este uneori între-ruptă și slăbită de un coșmar plin de reminiscențe, atîrnă, chiar după ce te-ai trezit, amintirile visurilor, dar atît de întunecate încît adesea le zărim întîia oară numai în plină după-amiază, cînd raza unei idei asemănătoare le izbește întimplător ; unele de o limpezime armonioasă în timp ce dormeai, dar ajungînd atît de nerecunoscut încît, de-oarece nu ne-am dat seama de ele nu putem decît

să ne grăbim să le restituim pământului, ca pe niște morți care s-au descompus prea repede sau ca pe niște obiecte atât de greu lovite și aproape făcute praf, încît cel mai îndemînat meșter nu ar putea să le dea o formă, să scoată ceva din ele.

Lîngă grilaj este cariera unde somnurile adînci vin să caute substanțele care-i acoperă mintea cu niște învelișuri atât de tari încît, pentru a-l trezi pe cel ce doarme, propria sa voință este silită, chiar într-o dimineață însoțită, să izbească cu lovituri puternice de secure, ca un tînăr Siegfried. Dincolo de acestea sînt coșmarurile despre care medicii pretind, în mod stupid, că obosesc mai mult decît nesomnul, cîtă vreme dimpotrivă, ele îngăduie gînditorului să fugă de atenție; coșmarurile cu albumele lor fanteziste, în care părinții noștri care au murit, tocmai suferă un grav accident care nu exclude o grabnică însănătoșire. Pînă atunci, îi ținem într-o cușcă mică de șoareci unde sînt mai mici decît șoriceii albi, și acoperiți cu niște coșuri mari, roșii, în care stă înfiptă cîte o pană, ne țin discursuri ciceroniene. Lîngă acest album se află discul deșteptării ce se învîrte, grație căruia încercăm o clipă plictiseala că trebuie să ne întoarcem numaidecît într-o casă distrusă de cincizeci de ani și a cărei imagine e ștearsă pe măsură ce somnul se îndepărtează, de mai multe altele, înainte de a ajunge la aceea care se înfățișează numai cînd discul s-a oprit și care coincide cu aceea pe care o vom vedea cu ochii deschiși.

Uneori nu auzisem nimic, fiind cufundat într-unul din acele somnuri în care cazi ca într-o groapă din care ești foarte fericit că ești scos ceva mai tîrziu, greoi, supraalimentat, mistuind tot ce ne-au adus, ca nimfele care-l hrăneau pe Hercule,

acele îndemînatice puteri vegetative, a căror activitate este îndoită în timp ce dormim.

Acestuia i se spune somn de plumb ; pare-se că, la răsfas de cîteva clipe după ce asemenea somn a încetat, tu însuți ai ajuns un simplu om de plumb. Nu mai ești nimeni. Cum se face că atunci, căutîndu-ți gîndul, personalitatea, așa cum cauți un obiect pierdut, sfîrșești prin a-ți regăsi propriul tău „eu“ mai degrabă decît pe oricare altul ? De ce, cînd te apuci din nou să cugeți, nu se încarnează în noi altă personalitate decît cea anterioară ? Nu-ți dai seamă ce anume dictează alegerea și pentru ce, dintre milioanele de fapte omenești care ai putea fi, pui mîna tocmai pe acela care erai în ajun ? Cine ne călăuzește oare, cînd a avut într-adevăr loc o întrerupere (fie că somnul a fost complet, sau visurile pe de-a-ntregul diferite de noi) ? A fost o moarte adevărată, ca și cînd inima a încetat să mai bată și tracțiunile ritmate ale limbii ne reînsuflețesc. Fără îndoială, chiar dacă n-am fi văzut-o decît o dată, odaia trezește niște amintiri de care atîrnă cele mai vechi ; sau dormeau cumva vreunele în noi înșine, despre care ne dăm seama ? Învierea cu ocazia deșteptării — după acest binefăcător acces de alienație mentală care este somnul — trebuie să semene la urma urmelor cu ceea ce se petrece cînd dai din nou de un nume, de un vers, de un refren uitat. Poate că învierea sufletului după moarte poate fi concepută ca un fenomen al memoriei.

Cînd sfîrșisem să dorm, atras de cerul însořit, dar reținut de răcoarea celor din urmă dimineți atît de luminoase și atît de reci cînd începe iarna, ca să privesc copacii pe care frunzele nu mai erau indicate decît printr-una sau două tușe aurii

sau roz care parcă rămăseseră în aer, într-o urzeală invizibilă, ridicam capul și întindeam gîtul ținîndu-mi trupul pe jumătate ascuns în plapumele mele ; ca o crisalidă pe calea metamorfozei, eram o făptură dublă căreia același mediu nu se potrivea feluritelor ei părți ; privirii mele îi ajungea culoarea, fără căldură ; pieptul meu, dimpotrivă, se sinchisea de căldură și nicidecum de culoare. Mă sculam doar cînd focul era aprins și priveam tabloul atît de străveziu și atît de gingaș al dimineții mov și aurii căreia îi adăugam artificial părțile de căldură care-i lipseau, zgîndărind focul care ardea și afuma ca o lulea bună și care-mi prilejuia ca și ea o plăcere, în același timp grosolană, căci se întemeia pe o tihnă materială și delicată, fiindcă în dosul ei se estompa o viziune imaculată. Camera mea de toaletă avea un tapet cu fondul de un roș intens presărat cu flori negre și albe, cu care mi se părea că mă voi obișnui oarecum anevoie. Dar ele mi se părură noi, mă siliră să intru nu în conflict, ci în contact cu ele, îmi schimbă veselie și cîntecele deșteptării, mă puseră cu de-a sila în inima unui soi de mac ca să privesc lumea, pe care o vedeam cu totul alta decît la Paris, a acestui vesel paravan care era această casă nouă, altcum orientată decît aceea a părinților mei și spre care se revărsa un aer curat. În unele zile, mă frămînta dorința de-a o revedea pe bunica sau teama că ea ar fi suferindă ; sau amintirea unei afaceri neterminate la Paris și care nu mergea ; uneori vreo încurcătură în care găsisem mijlocul să mă bag. Una sau alta din aceste griji mă împiedicaseră să dorm, și stam neputincios în fața tristeții mele care într-o clipă îmi umplea toată existența. Atunci, trimiteam pe cineva de la hotel la cazarmă, cu un bilet adresat lui Saint-Loup : îi

spuneam că dacă i-ar fi materialmente cu putință — știam că era foarte greu — ar da dovadă de mare bunătate dacă ar trece o clipă pe la mine. După o oră sosea ; auzindu-l sunind, mă simțeam eliberat de preocupările mele. Știam că dacă ele erau mai tari decât mine, el era mai tare decât ele și atenția mea se desprindea de pe ele și se îndrepta spre el, care avea să hotărască. Abia intrase și mă învăluisese cu aerul curat în care desfășura atîta activitate încă de dimineață, mediu vital foarte deosebit de odaia mea și cu care mă adaptam numaidecît prin reacțiuni potrivite.

— Nădăjduiesc că nu te-ai supărat pe mine că te-am deranjat, mă frămîntă ceva, trebuie să fi ghicit.

— Cîtuși de puțin, m-am gîndit doar că doreai să mă vezi, ceea ce am găsit foarte drăguț din parte-ți. Am fost încîntat că ai trimis după mine. Ce s-a întîmplat ? Nu-ți sînt boii acasă ? Cu ce-ți pot fi de folos ?

Asculta explicațiile mele, răspundea cu precizie ; dar chiar înainte de-a fi vorbit, mă făcuse deopotrivă cu el ; puse față în față cu ocupațiile sale importante care-l făceau să fie atît de grăbit, atît de sprinten, atît de mulțumit, plictiselile care mă împiedicau mai adineauri de-a sta o clipă fără să sufăr, mi se păreau, ca și lui, neglijabile ; eram ca un om care, neputînd deschide ochii de cîteva zile, cheamă un medic care-i dă la o parte cu îndemîinare și gingășie pleoapele, îi scoate și-i arată un fir de nisip ; bolnavul e vindecat și liniștit. Toate plictiselile mele se soluționau cu o telegramă pe care Saint-Loup își lua însărcinarea să o dea. Viața mi se părea atît de diferită, atît de frumoasă, eram scaldat într-un belșug de putere, încît voiam să acționez.

— Ce faci acum ? îl întrebam pe Saint-Loup.

— Am să te părăsesc, plecăm peste trei sferturi de oră și nu pot lipsi.

— Atunci, te-a încurcat mult faptul că ai venit ?

— Nu, nu m-a încurcat cîtuși de puțin, căpitanul a fost foarte drăguț, a spus că de vreme ce era pentru dumneata, trebuie să mă duc, dar, în sfîrșit, nu vreau să am aerul că abuzez.

— Dar dacă m-aș scula repede și m-aș duce în direcția unde vă duceți la manevre, m-ar interesa mult, și poate că am putea sta de vorbă în pauze.

— Nu te sfătuiesc, ai stat treaz, ți-ai bătut capul pentru ceva, care, te încredințez, n-are nici o importanță, dar acum cînd nu te mai frămîntă, întoarce-te la perna dumitale și dormi, căci somnul e un foarte bun leac împotriva demineralizării celulelor dumitale nervoase ; nu adormi prea repede, căci blestemata noastră de muzică va trece pe sub ferestrele dumitale ; dar îndată după aceea, cred că vei avea liniște, și ne vom întîlni diseară la cină.

Dar ceva mai tîrziu, mă duceam adesea să-l văd la regiment făcînd serviciul în campanie, cînd am început să mă interesez de teoriile militare pe care le dezvoltau, la cină, prietenii lui Saint-Loup și cînd a devenit dorința zilelor mele de-a vedea mai de aproape pe diferiții lor comandanți, ca cineva care face din muzică studiul său de căpetenie și audiază concertele, încearcă plăcerea de-a frecventa cafenelele unde ești în contact cu viața muzicanților din orchestră. Trebuia să fac lungi marșuri ca să ajung la terenul de exercițiu. Seara, după cină, nevoia de somn făcea uneori să-mi cadă capul ca o ameteală. A doua zi, îmi dădeam seama că nu auzisem fanfara, după cum la Balbec nu

auzisem concertul plajei a doua zi după serile în care Saint-Loup mă dusesese să cinez la Rivebelle. Iar în clipa în care vream să mă scol, încercam, cu desfătare, incapacitatea de-a o face ; mă simteam legat de un pământ nevăzut și adînc prin articulațiile, pe care oboseala mi le făcea simțite, ale firisoarelor musculoase și hrănitoare. Mă simteam plin de putere, viața se așternea mai lungă înaintea-mi ; căci îndepărtasem pînă și oboselile zdravene ale copilăriei mele petrecute la Combray, în ziua următoare acelorora cînd ne plimbasem în direcția Guermantes. Poeții pretind că regăsim o clipă ceea ce am fost odinioară, întorcîndu-ne în cutare casă, în cutare grădină, în care am trăit în tinerețe. Acestea sînt pelerinaje foarte riscante și de pe urma cărora te alegi cu tot atîtea decepții pe cîte succese. E mai bine să găsim în noi înșine locurile fixe, contemporane unor ani diferiți, în care scop ne poate sluji în oarecare măsură oboseala care urmează după o noapte bine dormită. Dar acestea cel puțin, ca să ne facă să coborîm în galeriile cele mai subterane ale somnului, acelea în care nici o răsfrîngere din ajun, nici o licărire a memoriei nu mai luminează monologul lăuntric, admițînd că el însuși nu încetează, întorc atît de bine solul și tuful trupului nostru, încît ne prilejuiesc regăsirea grădinii în care am copilărit, acolo unde mușchii noștri își înfig și-și răsucesc ramificațiile și aspiră la o viață nouă. Nu e necesar să călătorim ca să o revedem, trebuie să coborîm ca să o regăsim. Ceea ce pămîntul a acoperit nu mai este deasupra lui, ci sub el, excursia nu mai este îndestulătoare ca să vizitezi orașul mort, sînt necesare săpăturile. Dar se va vedea măsura în care unele impresii fugare și întîmplătoare te aduc iarăși încă și mai bine spre trecut,

cu o preciziune mai fină, într-un zbor mai lin, mai nematerial, mai amețitor, mai infailibil, mai nemuritor, decît aceste dislocări organice.

Uneori, oboseala mea era încă și mai mare ; urmărisem, fără să mă fi putut culca, mai multe zile în șir manevrele. Ce binecuvîntată era atunci întoarcerea la hotel ! Intrînd în patul meu, mi se părea că scăpasem de niște vrăjitori, de niște vraci, ca cei ce populează „romanele“ apreciate din veacul al XVII-lea. Somnul și trîndăvia mea tîrzie de a doua zi nu mai erau decît un fermecător basm cu zîne. Încîntător ; poate și binefăcător. Îmi spuneam că cele mai cumplite suferinți își au adăpostul lor, că, în lipsă de mai bine, poți totdeauna afla odihnă. Aceste gînduri mă duceau foarte departe.

În zilele de repaus, dar cînd Saint-Loup nu putea totuși ieși, mă duceam adesea să-l văd la cazarmă, care era departe ; trebuia să ies din oraș, să trec viaductul, de ale cărui amîndouă părți mi se oferea o vastă priveliște. O briză puternică adia aproape totdeauna pe aceste locuri înalte și umplea clădirile cartierului care vîjiiu mereu ca un sălaș al vînturilor. În timp ce el era ocupat cu vreun serviciu, îl așteptam pe Robert în fața ușii odăii lui sau în sufragerie stînd de vorbă cu cutare din prietenii săi cărora mă prezentase (și pe care m-am dus apoi să-l văd uneori chiar cînd el nu urma să fie acolo), văzînd pe fereastră la o sută de metri sub mine cîmpia golașă, dar brăzdată ici și colo cu semănături noi, adesea încă udate de ploaie și luminate de soare, care alcătuiau niște fișii verzi de un luciu și de o limpezime străvezie de emaliu, mi se întîmpla să aud vorbindu-se de el ; și mi-am putut da repede seama cît era de iubit și popular. La unii angajați, aparținînd altor escadroane, tineri

burghezi bogați care vedeau înalta societate aristocratică numai din afară și fără să pătrundă în ea, simpatia pe care o trezea în ei ceea ce știau ei despre caracterul lui Saint-Loup, era sporită de prestigiul pe care-l avea în ochii lor tânărul pe care-l văzuseră adesea, simbătă seara, când se duceau în permisie la Paris, cinînd la Café de la Paix cu ducele d'Uzès și cu principele d'Orléans. Din pricina asta introduseseră, în chipul său frumos, în felul său legănat de-a umbla, de-a saluta, în aruncătura perpetuă a monoclului său, în „fantezia“ chipiurilor sale prea înalte, a pantalonilor săi de un postav prea fin și prea roz, ideea unui „șic“ despre care spuneau că erau lipsiți ofițerii cei mai eleganți din regiment, chiar falnicul căpitan căruia îi datoram împrejurarea că dormisem la cazarmă care părea, în comparație, prea solemn și aproape vulgar.

Unul spunea că acest căpitan cumpărase un cal nou. „Poate cumpăra toți caii pe care-i dorește. L-am întîlnit pe Saint-Loup duminică dimineața pe aleea Salcîmilor, călărește cu alt șic!“ răspundea celălalt; și în cunoștință de cauză; căci acești tineri aparțineau unei clase care, dacă nu frecventează același personal monden, totuși nu se deosebește, grație banilor și răgazului, de aristocrație, în experiența tuturor acelor eleganțe care se pot cumpăra. Cel mult, eleganța lor era, de pildă în ce privea îmbrăcămintea, mai stăruitoare, mai impecabilă, decît cea liberă și neglijentă elegantă a lui Saint-Loup care-i plăcea atît de mult buncii. Acești fii de mari bancheri sau de agenți de schimb, mîncînd stridii după teatru, încercau o mică emoție văzînd la o masă vecină celei ale lor pe subofițerul Saint-Loup. Și ce mai povestea la cazarmă luni, cînd se întorcea din permisie, unul

care era din escadronul lui Saint-Loup și căruia îi spusese bună ziua „cu multă amabilitate“, altul care nu era din același escadron dar care credea că Saint-Loup îl recunoscuse totuși, căci își îndreptase de două sau de trei ori monoclul în direcția lui.

— Da, fratele meu l-a zărit la Café de la Paix, spunea altul care-și petrecuse ziua la metresa lui, pare-se chiar că avea un frac prea larg și care nu cădea bine.

— Cum era vesta lui ?

— N-avea vestă albă, ci mov cu un soi de frunze, o minune !

Dacă cei mai vechi (oameni din popor care ignorau Jockey-Clubul și care-l rînduiau doar pe Saint-Loup în categoria subofițerilor foarte bogați, în care îi făceau să intre pe toți cei ce, ruinați sau nu, duceau o anumită viață, aveau o cifră destul de mare de venituri sau de datorii și erau generoși cu soldații), nu vedeau nimic aristocratic în mersul, monoclul, pantalonii, chipiurile lui Saint-Loup, ele nu ofereau totuși mai puțin interes și semnificație. Ei recunoșteau în aceste particularități caracterul, genul pe care-l atribuiseră o dată pentru totdeauna acestui cel mai popular dintre gradații regimentului, purtări care nu semănau cu ale nimănui, dispreț pentru ceea ce ar putea gândi comandantii și care li se părea urmarea firească a bunătății sale cu soldații. Cafeaua de dimineață în dormitor sau odihna de după-amiază păreau mai bune, cînd vreunul mai vechi servea căprăriei lacome și trîndave vreun amănunt savuros despre chipiul pe care-l purta Saint-Loup.

— Atît de înalt ca pachetajul meu.

— Ascultă, vrei să ne iei peste picior, nu putea fi atît de înalt ca pachetajul tău, întrerupse un tînăr licențiat în litere, care, folosindu-se de acest dialect, încerca să nu aibă aerul unui răcan și îndrăznind această contrazicere să i se confirme un fapt care-l încînta.

— Ah ! nu e atît de înalt ca pachetajul meu. L-ai măsurat, poate. Dacă-ți spun că locotenent-colonelul îl fixa ca și cum ar fi vrut să-l toarne la zdup ! Să nu crezi că faimosul meu Saint-Loup dădea vreun semn de mirare, se plimba în lung și în lat, apleca mereu capul, îl ridica, și tot cu monoclul la ochi. 'Om vedea ce va spune căpitanul. Ah ! se prea poate să nu spună nimic, dar cu siguranță că asta nu-i va face plăcere. Dar chipiul acesta n-are nimic uluitor. Se pare că la el acasă, în oraș, are mai bine de treizeci.

— Dar de unde știi ? De la blestematul nostru de caporal ? întrebă tînărul licențiat în litere cu pedantism, fălindu-se cu noile forme gramaticale pe care le învățase doar de curînd și cu care era mîndru să-și împodobească conversația.

— De unde știu ? De la ordonanța lui, ce naiba !

— Iată unul care nu trebuie să fie nenorocit !

— Te cred ! Cu siguranță că are mai mulți golo-gani ca mine ! Și-i mai dă toate efectele lui, și de toate. Nu se sătura la cantină. Dar iată că se ivește Saint-Loup și ce i-a fost dat să audă bucătarului : „Vreau să fie bine hrănit, oricît o fi să coste“.

Soldatul cel vechi răscumpăra insignifianța cuvintelor sale prin energia accentului, printr-o imitație mediocră care avea cel mai mare succes.

Cînd ieșeam din cazarmă făceam o plimbare, apoi, în așteptarea momentului în care mă duceam zilnic să cinez cu Saint-Loup la hotelul unde el și

camarazii săi intraseră în pensiune, mă îndreptam spre al meu, îndată ce soarele apunea, ca să am două ore pentru odihnă și lectură. Peste piață, seara așternea pe acoperișurile povîrnite ale castelului niște mici nori roz asortați cu culoarea cărămizilor și desăvîrșea racordul, îndulcindu-le pe acestea cu un reflex. Spre nervii mei năvălea un asemenea curent de viață încît nici una din mișcările mele nu-l putea slei ; după ce atinsesem pavajul pieței, fiecare pas al meu sălta, mi se părea că am la călcîie aripile lui Mercur. Una dintre fîntîni era plină de o licărire roșie, iar în cealaltă clarul de lună dădea apei o nuanță opalină. Între ele se jucau niște copii, strigau, descriau cercuri, supunîndu-se vreunei nevoi a momentului, ca niște lăstuni sau niște lilieci. Lîngă hotel, vechile palate naționale și orangeria lui Ludovic al XVI-lea în care erau acum instalate Casa de Economii și Corpul de Armată erau luminate pe dinăuntru de niște becuri palide și aurite ale gazului deja aprins care, cînd încă nu se înserase, se potriveau acestor ferestre înalte și mari din veacul al XVIII-lea de pe care nu se ștersese încă ultima răsfrîngere a asfințitului, așa cum i s-ar fi potrivit unui cap îmbujorat o găteală de бага blondă, și mă îmbia să mă duc să-mi regăsesc focul și lămpa care lupta singură pe fațada hotelului cu amurgul și de dragul căreia mă întorceam, înainte de-a se fi înnoptat de-a binelea, din plăcere, așa cum te întorci acasă pentru ceai. Păstram, în locuința mea, aceeași plenitudine a senzațiilor pe care o încercasem afară. Ea bomba în așa chip aparența suprafețelor care ni se par adesea plate și goale, flacăra galbenă a focului, hîrtia groasă și albastră ca cerul pe care seara măzgălise, ca un licean, volutele unui creionaj roz, covorul cu desene ciudate al

mesei rotunde pe care un top de hirtie de scris și o călimară mă așteptau dimpreună cu un roman de Bergotte, încît de atunci aceste lucruri au continuat să mi se pară pline de o existență deosebită pe care mi se pare că voi ști s-o scot din ele dacă mi-ar fi dat să le regăsesc. Mă gîndeam cu bucurie la acea cazarmă de care tocmai mă despărțisem și a cărei sfirlează se învîrtea în toate direcțiile. Ca un scafandru respirînd printr-un tub care se ridică pînă la suprafața apei, mi se părea că sînt legat de viața sănătoasă, de aerul curat, simțindu-mă că am ca punct de legătură acea cazarmă, acel observator înalt care domina cîmpia brăzdată cu canale de emaliu verde, și sub ale cărei hangare și în ale cărei clădiri socoteam drept un privilegiu de preț, pe care-l doream trainic, puțința de-a mă duce cînd vream, de-a fi totdeauna sigur de-a fi bine primit.

La ora șapte mă îmbrăcam și ieșeam din nou ca să cinez cu Saint-Loup la hotelul unde intrase în pensiune, unde îmi plăcea să mă duc pe jos. Era foarte întuneric și încă din a treia zi începuseră să sufle, cum se lăsa noaptea, un vînt glacial care parcă vestea zăpada. În timp ce mergeam, pare-se că n-ar fi trebuit să încetez o clipă de-a mă gîndi la doamna de Guermantes ; căci venisem în garzi-zoana lui Robert numai ca să fiu mai aproape de ea. Dar o amintire, o mîhnire sînt mobile. Sînt zile cînd ele se duc atît de departe încît abia le mai zărim, le credeam plecate. Atunci dăm atenție altor lucruri. Iar străzile acestui oraș nu erau încă pentru mine, ca acolo unde obișnuim să trăim, doar niște mijloace de-a mă duce dintr-un loc într-altul. Viața pe care o duceau locuitorii acestor lumi necunoscute mi se părea că trebuie să fie minunată și ferestrele luminate ale vreunei lo-

cuinte mă rețineau nemișcat în noapte, punându-mi sub ochi scenele veridice și tainice ale unor existențe în care nu pătrundeam. Aici geniul focului îmi înfățișa într-un tablou înroșit taverna unui negustor de castane în care doi subofiteri care-și pusese răndărilor pe scaune jucau cărți fără să aibă habar că un vrăjitor îi făcea să răsară din noapte, ca într-o apariție de teatru, și-i evoca așa cum erau efectiv chiar în acel minut, în ochii unui trecător oprit pe care nu-l puteau vedea. Într-o mică prăvălie de mărunțișuri, o lumânare pe jumătate consumată, proiectându-și licărirea-i roșie pe o gravură, o transforma într-o sanguină, în timp ce luptând cu umbra, lumina unei lămpi pîn-tecoase smolea o bucată de piele, împodobește un pumnal cu paiete scilpitoare, așternea pe niște tablouri care nu erau decît niște copii proaste o poleială prețioasă ca patina trecutului sau smaltul unui meșter, și făcea, în sfîrșit, din această cocioabă unde nu erau decît imitații și picturi proaste, un Rembrandt neprețuit. Uneori ridicam ochii pînă la vreun apartament mare și vechi ale cărui jaluzele nu erau închise și în care niște bărbați și femei-amfibii, readaptîndu-se în fiecare seară să trăiască în alt element decît ziua, înotau încet în lichidul gras care, la căderea nopții, țîșnește mereu din rezervorul lămpilor ca să umple odăile pînă la marginea pereților lor de piatră și de sticlă, și în sinul căruia, deplasîndu-și trupurile, răspîndeau vîrtejuri onctuoase și aurii. Îmi continuam drumul, și adesea puterea dorinței mele mă făcea să mă opresc în străduța întunecoasă care trece prin fața catedralei, ca odinioară, pe drumul care ducea la Méséglise; mi se părea că o femeie avea să se ivească și să-mi satisfacă această dorință; dacă, în întuneric, simțeam deodată trecînd

o rochie, însăși violența plăcerii pe care o încercam mă împiedica să cred că această atingere ar fi fost întâmplătoare, și încercam să cuprind cu brațele o trecătoare speriată. Această străduță gotică reprezenta pentru mine ceva atât de real, încît dacă aș fi putut să acostez și să posed în ea o femeie, nu mi-ar fi fost cu putință să nu cred că antica voluptate avea să ne unească, chiar dacă această femeie ar fi fost doar o ademenitoare de bărbați postată acolo în fiecare seară, dar căreia iarna, înstrăinarea, întunericul și Evul Mediu i-ar fi împărțit misterul. Mă gîndeam la viitor : a încerca să o uit pe doamna de Guermantes mi se părea ceva îngrozitor, dar cuminte și, pentru înțîia oară, posibil, poate chiar ușor. În liniștea desăvîrșită a acestui cartier, auzeam înainte-mi cuvinte și rîsete, pesemne ale trecătorilor pe jumătate beți care se întorceau acasă. Mă opream să-i văd, îmi îndreptam privirea în partea de unde auzeam zgomotul. Dar eram obligat să aștept mult timp, căci liniștea înconjurătoare era atât de adîncă încît lăsase să treacă deslușit și foarte puternice zgomotele încă îndepărtate. În sfîrșit, trecătorii nu ajungeau în față-mi așa cum crezusem, ci mult în urma mea. Fie că încrucișarea străzilor, apropierea caselor ar fi prilejuit, prin refracție, această eroare de acustică, fie că ar fi foarte greu să situezi un sunet al cărui loc nu ne este cunoscut, mă înșelasem atât în ce privește distanța cît și direcția.

Vîntul se întetea. Era zbîrlit de-a binelea și grunțuros de apropierea zăpezii, ajunsei din nou în strada mare și sării în micul tramvai de pe a cărui platformă un ofițer, care parcă nu-i vedea, răspundea salutarilor soldaților mojici care treceau pe trotuar și pe a căror față frigul își zugră-

vise urmele ; ea te îndemna să te gîndeşti, în această urbe pe care saltul brusc al toamnei în acest început de iarnă parcă o tîrîse cu mult mai spre nord, la faţa rumenă pe care Breughel o imprimă ţăranilor săi veseli, cheflii şi îngheţaţi.

Tocmai în hotelul unde aveam întîlnire cu Saint-Loup şi cu prietenii săi şi unde sărbătorile care începeau atrăgeau multă lume din vecinătate şi mulţi străini, în timp ce străbăteam de-a dreptul curtea spre care se deschideau nişte bucătării învăpăiate, unde se învîrteau nişte pui la frigare, unde se frigeau nişte porci, unde nişte homari, încă vii, erau aruncaţi în ceea ce hotelierul numea „focul veşnic“, era o afluenţă (demnă de vreo *Numărătoare în faţa Bethleemului*, aşa cum pictau vechii meşteri flamanzi) de noi sosiţi care se adunau în grupuri în curte, întrebînd pe patron sau pe vreunul din ajutoarele lui (care le indicau, de preferinţă, o locuinţă în oraş, cînd găseau că n-aveau o mutră destul de simandicoasă) dacă ar putea fi serviţi şi găzduiţi, în timp ce un rîndaş trecea ţinînd de gît o pasăre care se zbătea. Iar sufrageria cea mare pe care am străbătut-o în prima zi, înainte de-a ajunge la mica încăpere unde mă aştepta prietenul meu, îţi amintea de asemenea un praznic din *Evanghelie* înfăţişat cu naivitatea vechilor timpuri şi cu exagerarea flamanzilor, datorită numărului mare de peşti, de găini, de cocoşi sălbatici, de becaţe, de porumbei, aduşi împodobiţi şi fumegînd, de chelnerii cu răsufierea tăiată ce lunecau pe parchet ca să circule mai repede şi-i aşezau pe imensa consolă unde erau decupaţi îndată, dar unde — cum multe mese erau pe sfîrşite cînd am sosit — se îngrămădeau inutil, ca şi cum risipa lor şi graba celor ce-i aduceau corespundeau mai degrabă decît comenzilor clien-

tilor, respectului textului sfînt urmat cu scrupulozitate în litera sa, dar ilustrat cu naivitate prin amănuntele reale împrumutate vieții locale și grijii estetice și religioase de-a înfățișa ochilor strălucirea sărbătorii prin belșugul de merinde și sîrguința servitorilor. Unul din ei stătea pe gînduri, nemișcat, la un capăt al sălii, lîngă o etajeră ; vrînd să-l întreb pe acesta, care mi se părea singurul destul de calm în stare să-mi răspundă, în ce odaie se pregătise masa noastră, înaintînd printre reșourile aprinse ici și colo ca să împiedice răcirea mîncării celor ce întîrziiau (ceea ce nu împiedica deloc ca în centrul sufrageriei deserturile să fie ținute de mîinile unui uriaș, uneori sprijinite pe aripile unei rațe de cleștar după cum se părea, dar în realitate de gheață, cizelată în fiecare zi cu fierul roșu de un bucătar sculptor într-un gust foarte flamand), m-am dus țintă, cu riscul de-a fi răsturnat de ceilalți, spre acest servitor în care am crezut că recunosc un personaj care figurează, prin tradiție, în aceste subiecte sfinte și a cărui mutră cîrnă, naivă și prost conturată, a cărui expresie visătoare, presimțind în parte minunea unei prezențe divine pe care ceilalți n-au bănuît-o încă, o reproducea scrupulos. Trebuie să adaug că, fără îndoială, în vederea sărbătorilor apropiate, acestei figurații i se adăuga un supliment ceresc, recrutat în întregime dintr-un personal de heruvimi și serafimi. Un tînăr înger-muzician, cu părul blond, care încadra un chip de paisprezece ani, nu cînta la drept vorbind din nici un instrument, dar visa în fața unui gong sau a unei grămezi de farfurii, în timp ce niște îngeri mai puțin copilăroși zoreau prin spațiile peste măsură de mari ale sufrageriei, bătînd aerul cu freamătul necurmat al șervetelor care coborau de-a

lungul trupurilor lor în formă de aripi de primil-tivi, cu vîrfurile ascuțite. Fugind de aceste regiuni prost definite, învăluite cu o perdea de palmieri, de unde slugile cerești aveau de departe aerul de-a purcede din empireu, mi-am croit drum pînă în sala mică unde era masa lui Saint-Loup, și unde am găsit unii din prietenii săi care cinau totdeauna cu el, nobili, cu excepția unuia sau a doi oameni de rînd, dar în care nobilii mirosiseră încă din colegiu niște prieteni, și cu care se împrieteniseră de bună voie, dovedind astfel că nu erau, în principiu, potrivnici burghezilor, fie chiar republicani, cu condiția să aibă mîini curate și să se ducă la biserică. Încă întîia oară, înainte de-a ne așeza la masă, l-am dus pe Saint-Loup într-un colț al sufrageriei, și i-am spus de față cu toți ceilalți, dar care nu ne auzeau :

— Robert, momentul și locul sînt rău alese ca să-ți vorbesc, dar nu va dura decît o clipă. Uită mereu să te întreb la cazarmă : fotografia de pe masa dumitale nu e cumva a doamnei de Guermantes ?

— Ba da, e mătușa mea.

— Ia te uită, într-adevăr, sînt nebun, altădată știam, dar nu mă gîndisem niciodată ; prietenii dumitale trebuie să-și fi pierdut răbdarea, să vorbim repede, se uită la noi, sau atunci rămîne pe altădată ; n-are, de altminteri, nici o importanță.

— Ba da, dă-i drumul, sînt aici tocmai ca să ne aștepte.

— Nicidecum, țin să fiu politicoș ; sînt atît de drăguți ; știi, de altfel, că nu țin în chip deosebit la ei.

— O cunoști, așadar, pe această de treabă Oriane ?

Această „de treabă Oriane“, cum ar fi spus această „bună Oriane“, nu voia să spună că Saint-Loup o considera pe doamna de Guermantes ca pe o femeie îndeosebi de bună. În acest caz, bună, excelentă, de treabă, sînt niște simple sublinieri ale pronumelui „aceasta“, desemnînd pe cineva pe care amîndoi o cunosc și despre care nu prea știi ce să spui în prezența cuiva care nu-ți este prea intim. „Bună“ slujește ca aperitiv și-ți îngăduie să aștepți un moment pînă ce ai găsit : „O vezi adesea ?“ sau „N-am mai văzut-o de nu știu cîte luni“, sau „O văd marți“, sau „Nu cred să fie prea tînără“.

— Nu pot să-ți spun cît mă amuză că e tocmai fotografia ei, căci locuim acum în casa ei și am aflat despre ea niște lucruri nemaipomenite (aș fi fost foarte stingherit să spun care anume lucruri) care mă interesează mult, dintr-un punct de vedere literar, înțelegi, cum să mă exprim, dintr-un punct de vedere balzacian, dumneata care ești un om atît de inteligent, înțelegi asemenea lucruri, dar să isprăvim repede, ce o să gîndească prietenii dumitale despre educația mea !

— Dar nu se gîndesc la nimic ; le-am spus că ești sublim și sînt cu mult mai intimidați decît dumneata.

— Ești prea drăguț. Tocmai asta-i : doamna de Guermantes habar n-are că te cunosc, nu-i așa ?

— Nu știu nimic ; n-am mai văzut-o din vara trecută, de vreme ce n-am mai fost în permisie de cînd s-a întors.

— Vreau tocmai să-ți spun că am fost încredințat că mă crede idiot de-a binelea.

— Nu cred așa ceva ; Oriane nu e un vultur, dar oricum, nu e stupidă.

— Știi bine că nu țin îndeobște să trîmbițezi bunele sentimente pe care mi le porți, căci n-am amor-propriu. De aceea regret că ai spus lucruri plăcute despre mine prietenilor dumitale (cărora ne vom alătura peste două secunde). Dar cînd e vorba de doamna de Guermantes, mi-ar face mare plăcere dacă i-ai putea spune, chiar cu oarecare exagerare, ce crezi despre mine.

— Cu foarte mare plăcere, dacă nu-mi ceri decît atît, nu e prea greu, dar ce importanță are ce poate gîndi de dumneata ? Presupun că nici nu-ți pasă ; în orice caz, dacă asta e tot, vom putea vorbi despre acest subiect de față cu toți sau cînd vom fi singuri, căci mă tem ca nu cumva să obosești stînd în picioare și într-un chip atît de incomod, cînd avem de atîtea ori ocazia să fim singuri.

Tocmai această incomoditate îmi dăduse curajul să-i vorbesc lui Robert ; prezența celorlalți era pentru mine un pretext care mă autoriza să dau spuselor mele o nuanță scurtă și incoherentă, grație căreia puteam să-mi ascund mai lesne minciuna cînd spuneam prietenului meu că uitasem că e rudă cu ducesa și ca să nu-i las răgazul de a-mi pune, în legătură cu motivele mele de a dori ca doamna de Guermantes să știe că sînt prieten cu el, inteligent etc., întrebări care m-ar fi tulburat cu atît mai mult cu cît nu aș fi fost în stare să-i răspund.

— Robert, mă miră că dumneata, care ești atît de inteligent, nu-ți dai seama că nu trebuie să discuți ce face plăcere prietenilor, ci să le faci plăcere. În ce mă privește, dacă mi-ai cere orice, și chiar aș ține mult să faci asta, te încredințez că nu ți-aș cere explicații. Merg mai departe decît mi-e dorința ; nu țin să o cunosc pe doamna de Guermantes ; dar, ca să te pun la încercare, ar fi

trebuit să-ți spun că aș dori să cinez cu doamna de Guermantes, și știu că n-ai fi dat urmare dorinței mele.

— Nu numai că ți-aș fi împlinit-o, dar ți-o voi satisface.

— Când ?

— Îndată ce voi veni la Paris, peste trei săptămîni, poate.

— Vom vedea, de altminteri ea nu se va învoi. Nu pot să-ți spun cît îți mulțumesc.

— Dar n-ai pentru ce, e o nimica toată.

— Să nu-mi spui una ca asta, e foarte mult, căci acum îmi dau seama cît îmi ești de prieten ; nu interesează dacă lucrul pe care ți-l solicit e important sau nu, neplăcut sau nu, dacă țin la el în realitate sau vreau numai să te pun la încercare, spui că-l vei face și astfel îmi dovedești ce inteligență și ce inimă fină ai. Un prostănac de prieten ar fi stat la discuție.

Tocmai ce făcuse, dar poate voiam să-i ating amorul propriu poate și eu eram sincer, căci mi se părea că singura piatră de încercare a meritului era folosul de care-mi putea fi cineva în legătură cu unicul lucru ce mi se părea important, dragostea mea. Apoi am adăugat, fie din duplicitate, fie dintr-un surplus autentic de duioșie produs de recunoștință, de interes și de tot ce natura reprodușese din însăși trăsăturile doamnei de Guermantes în nepotul ei, Robert :

— Trebuie să mergem întru întîmpinarea celorlalți și nu ți-am cerut decît unul din cele două lucruri, cel mai puțin important, celălalt e și mai important pentru mine, dar mă tem că mi l-ai refuza : te-ar supăra dacă ne-am tutui ?

— Cum să mă supăr, nu-ți dai seama ! *Bucurie ! Lacrimi de bucurie ! Fericire necunoscută !*

— Cum să-ți mulțumesc... îți mulțumesc. După ce vei fi început ! Îmi face așa de mare plăcere, încît, dacă vrei, poți să nu faci nimic în ce privește doamna de Guermantes, tutuirea îmi ajunge.

— Le vom face pe amîndouă.

— Ah ! Robert ! Ascultă-mă, i-am mai spus lui Saint-Loup în timpul cinei — oh ! ce comică e această conversație plină de cuvinte fără șir și, de altminteri, nu știu în ce scop — știi, doamna despre care ți-am vorbit...

— Da.

— Știi de cine vreau să vorbesc...

— Doar n-ai vrea să mă confuzi cu un cretin din Valais, cu un *întîrziat*.

— N-ai vrea să-mi dai fotografia ei ?

Aveam de gînd să-l rog să mi-o împrumute doar. Dar în clipa cînd să deschid gura, am încercat o timiditate, am găsit, că rugămintea mea e indiscretă și, ca să nu-i dau prilejul să o deslușească, am formulat-o mai brutal, și am mai și umflat-o, ca și cum ar fi fost foarte firească.

— Nu, ar trebui să-i cer mai întîi îngăduința, îmi răspunse el.

Se îmbujoră îndată. Am înțeles că avea un gînd ascuns, că-mi presupunea unul, că-mi slujea dragostea numai pe jumătate, sub rezerva unor anumite principii morale, și l-am detestat.

Eram totuși emoționat văzînd în ce măsură Saint-Loup se vădea altul cu mine, de cînd nu mai eram singur cu el, ci în tovărășia prietenilor săi. Amabilitatea sa mai mare m-ar fi lăsat indiferent dacă aș fi crezut că era voită ; dar o simțeam involuntară și alcătuită numai din ceea ce trebuia să spună despre mine cînd eram absent și pe care o trecea sub tăcere cînd eram singur cu el. În dis-

cuțiile noastre între patru ochi, firește că bănuiam plăcerea-i de-a sta de vorbă cu mine, dar această plăcere rămânea aproape totdeauna neexprimată. Acum pîndea cu colțul ochiului aceleași cuvinte ale mele pe care le gusta de obicei fără să le sublinieze, ca să-și dea seamă dacă produceau asupra prietenilor lui efectul pe care-l așteptase și care trebuia să corespundă cu ceea ce le vestise. Mama unei debutante nu-și oprește mai mult atenția asupra replicelor fiicei sale și a atitudinii publicului. Dacă rostisem un cuvînt de care, dacă am fi fost numai noi doi, ar fi surîs doar, temîndu-se că n-ar fi fost bine înțeles, îmi spunea : „Cum, cum ?” ca să mă facă să repet, ca să stîrnească atenția, și întorcîndu-se îndată spre ceilalți și făcîndu-se, fără să vrea, privindu-i cu un hohot de rîs, antrenorul rîsului lor, îmi înfățișa întîia oară ideea pe care o avea despre mine și pe care, desigur, le-o exprimase adesea. Astfel încît eu însumi mă observam deodată din afară, ca cineva care-și citește numele în ziar sau care se vede într-o oglindă.

Într-una din aceste seri mi s-a întîmplat să vreau să istorisesc o poveste destul de hazlie despre doamna Blandais, dar m-am oprit îndată, căci mi-am adus aminte că Saint-Loup o cunoștea și vrînd să i-o spun a doua zi după sosirea mea, mă întrerupsese zicîndu-mi : „Mi-ai mai povestit-o la Balbec”. Am fost deci surprins văzîndu-l pe Saint-Loup îndemnîndu-mă să continui, încredințîndu-mă că nu cunoștea această poveste și că l-ar amuza mult. I-am spus : Ai un lapsus de memorie, dar ai s-o recunoști în curînd. „Nicidecum, îți jur că faci o confuzie. Nu mi-ai spus-o niciodată. Dă-i drumul.” Cît timp ținu povestirea, își aținti cu înfrigurare privirile-i încîntate, cînd asupră-mi, cînd spre camarazii săi. Am

înțeles numai după ce am terminat în hohotele de râs ale tuturor că se gândise că ea ar da camarazilor săi o idee înaltă despre inteligența mea și tocmai de aceea se prefăcuse că nu o cunoaște. Așa e prietenia.

În cea de-a treia seară, unul din prietenii săi, cu care n-avusesem ocazia să stau de vorbă cu cele dintii două prilejuri, discută foarte mult cu mine; l-am auzit mărturisindu-i în șoapte lui Saint-Loup plăcerea pe care i-o prilejuia această discuție. De fapt, am stat de vorbă împreună aproape toată seara în fața paharelor noastre de *sauterne* pe care nu le goleam, despărțiți, ocrotiți de ceilalți, de vălurile minunate ale uneia din acele simpatii între bărbați, care, dacă nu au la temeiul lor vreo atracție fizică, sînt singurele cu adevărat misterioase. Astfel îmi apăruse la Balbec acest sentiment de natură enigmatică pe care Saint-Loup îl încerca, pentru mine, care nu se confunda cu interesul conversațiilor noastre, străin de orice legătură materială, invizibil, intangibil și a cărui prezență o simțea totuși în sinea lui, ca un soi de flogistic, de gaz, îndeajuns ca să vorbească de el surîzînd. Poate era ceva încă și mai surprinzător în această simpatie ce se înfiripase aici într-o singură seară, ca o floare care s-ar fi deschis în cîteva minute în căldura acestei mici încăperi. Nu m-am putut opri să nu-l întreb pe Robert, cum îmi vorbea de Balbec, dacă era într-adevăr hotărît să se căsătorească cu domnișoara d'Ambresac. Îmi declară că nu numai că nu era nimic hotărît, dar că nu fusese niciodată vorba, că nu o văzuse niciodată, că nu știa cine era ea. Dacă aș fi întîlnit în acest moment vreunii din oamenii de lume care anunțaseră această căsătorie, ei mi-ar fi anunțat-o pe cea a domnișoarei d'Ambresac cu cineva care

nu era Saint-Loup și cea a lui Saint-Loup cu cineva care nu era domnișoara d'Ambresac. I-aș fi uimit nespun aducîndu-le aminte de prevestirile lor contrare și încă atît de recente. Pentru ca acest mic joc să poată continua și înmulți știrile false, acumînd rînd pe rînd pe fiecare nume cel mai mare număr cu putință, natura a dat acestui soi de jucători o memorie cu atît mai scurtă cu cît credulitatea lor e mai mare.

Saint-Loup îmi vorbise de un alt camarad al său care era și el de față, cu care se înțelegea foarte bine, căci erau în acest mediu singurii doi partizani ai revizuirii procesului Dreyfus.

— Oh ! el nu e ca Saint-Loup, este un sărit, îmi spuse noul meu prieten ; nu e nici măcar de bunăcredință. La început, spunea : „N-avem decît să așteptăm, acolo e un om pe care-l cunosc bine, plin de gingășie, de bunătate, generalul de Boisdeffre, se va putea, fără șovăială, accepta părerea sa“ ; dar cînd a aflat că Boisdeffre proclama vinovăția lui Dreyfus, generalul nu mai fu bun de nimic ; clericalismul, prejudecățile statului-major îl împiedicau să judece sincer, deși nimeni nu este sau cel puțin n-a fost înaintea izbucnirii afacerii Dreyfus, atît de clerical ca prietenul nostru. Atunci ne-a spus că, în orice caz, se va cunoaște adevărul, căci afacerea va fi pe mîinile lui Saussier, iar acesta, soldat republican (prietenul nostru face parte dintr-o familie ultra-monarhistă), era un om de bronz, o conștiință neînduplecată. Dar cînd Saussier a proclamat nevinovăția lui Esterhazy, a găsit noi explicații pentru acest verdict, defavorabile, nu lui Dreyfus, ci generalului Saussier. Tocmai spiritul militar îl orbea pe Saussier (și băgați de seamă că și el este tot atît de militarist pe cît de clerical, sau cel puțin era ca atare, căci nu mai

știu ce cred despre el). Familia lui este deznădăjduită văzînd că împărtășește asemenea idei.

— Vedeți, am spus, întorcîndu-mă atît spre Saint-Loup, ca să nu am aerul că mă izolez, cît și spre camaradul său și ca să-l fac să ia parte la conversație, influența atribuită mediului este mai cu seamă valabilă cînd e vorba de mediul intelectual. Ești omul ideii tale ; sînt cu mult mai puține idei decît oameni, astfel încît toți oamenii unei aceleiași idei sînt la fel. Cum o idee n-are nimic material, oamenii care sînt numai materialmente în jurul omului unei idei nu o modifică întru nimic.

În acest moment, am fost întrerupt de Saint-Loup, căci unul din tinerii militari tocmai mă semnalase lui, spunînd : „Duroc, leit Duroc“. Nu știam ce voia să spună, dar îmi dădeam seama că expresia feței intimidată era mai mult decît binevoitoare.

Saint-Loup nu se mulțumi cu această apropiere. Într-un delir de bucurie pe care i-o întetea fără îndoială aceea pe care o încerca făcîndu-mă să strălucesc în fața prietenilor săi, îmi repeta cu o mare volubilitate bușonîndu-mă ca pe un cal care a ajuns primul pe potou :

— Știi, ești omul cel mai inteligent pe care-l cunosc. Se corectă și adăugă : Împreună cu Elstir. Nu te superi, nu-i așa ? Îți dai seama, scrupul. Comparatie : îți spun așa cum i s-ar fi spus lui Balzac : ești cel mai mare romancier al veacului, împreună cu Stendhal. Exces de scrupul, înțelegi, în fond nemărginită admirație. Nu ? Nu ești de părere cînd e vorba de Stendhal ? adăugă el cu o încredere naivă în judecata mea, care se traducea printr-o încîntătoare întrebare surizătoare, aproape copilărească, a ochilor săi verzi. Ah ! bine, îmi dau

seama că ești de părerea mea, Bloch nu-l poate suferi pe Stendhal, ceea ce găsesc că e idiot din parte-i. *La Chartreuse* este oricum, ceva enorm! Sînt mulțumit că-mi împărtășești părerea. Ce-ți place mai mult în acest roman, răspunde, îmi porunceam el cu o impetuozitate tinerească. Iar forța lui fizică, amenințătoare, dădea întrebării sale o înfățișare aproape înspăimîntătoare. „Mosca, Fabrice?” Răspundeam sfios că Mosca avea ceva din domnul Norpois. După care urmă un hohot de ris al tînărului Siegfried — Saint-Loup. Nu apucăsese bine să adaug: „Dar Mosca e cu mult mai inteligent, mai puțin pedant”, cînd l-am auzit pe Robert strîgînd „bravo” și bătînd, efectiv, din palme, rîzînd cît pe-acî să se înece, și exclamînd: „Foarte just! Minunat! Ești nemaipomenit”.

Cînd vorbeam, pînă și aprobarea celorlalți i se părea de prisos lui Saint-Loup, care pretindea tăcere. După cum un șef de orchestră își întrerupe muzicanții lovind din arcuș pentru că cineva a făcut zgomot, și-l mustră pe tulburător.

— Gibergue, spuse el, trebuie să taci cînd se vorbește. Vei spune mai tîrziu ce ai de spus. Continuă, îmi spuse el.

Am răsuflet, căci mă temusem că m-ar pune să reîncep.

„Cum o idee, am urmat, este ceva ce nu poate participa la interesele omenești și nu s-ar putea bucura de avantajele lor, oamenii unei idei nu sînt influențați de interes.

— Ce părere aveți, parcă-ți închide gura, copii, exclamă — după ce sfîrșisem de a vorbi — Saint-Loup care mă urmărise cu privirea cu aceeași îngrijorată solitudine ca și cum aș fi umblat pe o sîrmă întinsă. Ce voiai să spui, Gibergue?

— Spuneam că domnul îmi amintea mult de maiorul Duroc. Mi se părea că-l aud.

— Și eu m-am gândit adesea, răspunse Saint-Loup, seamănă mult, dar vei vedea că ăsta are mii de lucruri care-i lipsesc lui Duroc.

După cum un frate al acestui prieten al lui Saint-Loup, elev la Schola Cantorum, nu gîndea, cînd era vorba de orice bucată nouă muzicală, la fel ca tatăl său, ca mama lui, ca verii lui, ca aproape toți camarazii lui de club, ci tocmai ca toți ceilalți elevi ai Scholei, tot astfel acest subofiter nobil (despre care Bloch își făcu o idee extraordinară cînd i-am vorbit de el, pentru că, fiind mișcat, aflînd că este din aceeași tagmă cu el, și-Lîncipuia totuși, din pricina originii sale aristocratice și a educației religioase și militare, cum nu se poate mai deosebit, împodobit cu același farmec ca un băștinăș de pe niște meleaguri depărtate) avea o „mentalitate“, cum începea să se spună, asemănătoare aceleia a tuturor dreyfusarzilor îndeosebi și a lui Bloch îndeosebi, și asupra căreia tradițiile familiei și interesele carierei sale nu puteau avea nici un soi de efect. Astfel, un văr al lui Saint-Loup se căsătorise cu o tînră principesă din răsărit care, spune-se, scria versuri tot atît de frumoase ca acelea ale lui Victor Hugo sau ale lui Alfred de Vigny și căreia, totuși, i se presupunea alt spirit decît cel ce se putea concepe, spiritul unei principese orientale închisă într-un palat din *O mie și una de nopți*. Scriitorilor care avură privilegiul de-a sta de vorbă cu ea le fu rezervată decepția sau mai degrabă bucuria de-a auzi o conversație care nu dădea ideea unei Șeherezade, ci a unei făpturi geniale de soiul lui Alfred de Vigny sau Victor Hugo.

Îmi plăcea mai cu seamă să stau de vorbă cu acest tinăr, ca și de altminteri cu ceilalți prieteni ai lui Robert, și chiar cu Robert, despre cazarmă, despre ofițerii din garnizoană, despre armată în-deobște. Grație acestei scări foarte mărite la care vedem lucrurile, oricât de mărunte ar fi ele în mijlocul cărora mincăm, stăm de vorbă, ne ducem viața noastră reală, grație acelor mărimi pe care ele le încearcă și din pricina cărora restul absent al lumii nu poate lupta cu ele și dobîndește, alături, inconsistența unui vis, începusem să mă interesez de diferențele personalități ale cazarmii, de ofițerii pe care-i zăream în curte cînd mă duceam să-l văd pe Saint-Loup sau dacă mă trezeam eînd regimentul trecea pe sub ferestrele mele. Aș fi vrut să am amănunte asupra comandantului pe care Saint-Loup îl admira atît de mult și asupra cursului de istorie militară, care m-ar fi încîntat „chiar din punct de vedere estetic“. Știam că un anumit verbalism al lui Robert era cam adesea oarecum găunos, dar alteori însemna asimilarea unor idei adînci pe care era foarte capabil să le înțeleagă. Din nenorocire, din punct de vedere al armatei, Robert era preocupat în acest moment mai ales de afacerea Dreyfus, de care vorbea puțin, căci era singurul dreyfusard de la masa lui; ceilalți erau foarte potriviți revizuirii, cu excepția vecinului meu de masă, noul meu prieten, ale cărui păreri păreau destul de șovăitoare. Admirator convins al colonelului care trecea drept ofițer remarcabil și care vestejise agitația împotriva armatei în diferite ordine de zi care-l făcuseră să treacă drept antidreyfusard, vecinul meu aflate că șeful său scăpase cîteva afirmații care făcuseră să se creadă că avea îndoieli asupra vinovăției lui Dreyfus și continua să-l stimeze pe Picquart. În orice caz, în ce privește

acest din urmă punct, zvonul că acest colonel ar fi dreyfusist nu era întemeiat, ca toate zvonurile ivite de nu se știe de unde care se iscă în jurul oricărei afaceri mari. Căci, peste puțin, acest colonel fiind însărcinat să ia un interogatoriu fostului șef al Biroului de informații, îl trată cu o brutalitate și un dispreț fără seamăn. Oricum ar fi fost și deși nu și-ar fi îngăduit să ia informații de-a dreptul de la colonel, vecinul meu îi făcuse lui Saint-Loup politețea de a-i spune — cu tonul pe care o doamnă catolică vestește unei doamne evreice că preotul ei vestește masacrele evreilor în Rusia și admiră generozitatea unor israeliți — că colonelul nu era adversarul fanatic, mărginit pe care și-l închipuisese al dreyfusismului — cel puțin al unui anumit dreyfusism.

— Nu mă miră, spuse Saint-Loup, căci este un om inteligent. Dar totuși, prejudecățile de naștere și mai ales clericalismul îl orbesc. Ah ! îmi spuse el, maiorul Duroc, profesorul de istorie militară despre care ți-am vorbit, iată un om care pare-se că merge pînă în miezul ideilor noastre. Contrariul m-ar fi mirat de altminteri, nu numai pentru că are o inteligență sublimă, dar e radical-socialist și francmason.

Atît din politețe pentru prietenii săi cărora profesiunile de credință dreyfusarde ale lui Saint-Loup le erau neplăcute, cît și pentru că restul mă interesa mai mult, am întrebat pe vecinul meu dacă este adevărat că maiorul făcea din istoria militară o demonstrație de o autentică frumusețe estetică. „E în totul adevărat.“

— Dar ce înțelegeți prin asta ?

— De pildă, tot ce presupun că citiți în povestirile unui narator militar, faptele cele mai mărunte, întâmplările cele mai neînsemnate, nu sînt

decît semnele unei idei pe care trebuie să o desprinzi şi care acoperă adesea altele, ca într-un palimpsest. Astfel încît aveţi un ansamblu tot atît de intelectual ca oricare altă ştiinţă sau ca oricare artă şi care satisface mintea.

— Exemple, dacă nu abuzez.

— E greu să-ţi desluşesc, întrerupse Saint-Loup. Citeşti, de pildă, că cutare corp a încercat... Înainte de a purcede mai departe, numele corpului, alcătuirea lui, nu sînt lipsite de înţeles. Dacă operaţiunea n-a fost încercată întîia oară, dacă vedem ivindu-se alt corp pentru aceeaşi operaţie, acesta poate fi semnul că cele precedente au fost nimicite sau foarte păgubite de numita operaţie, că nu mai sînt în stare să o ducă la bun sfîrşit. Or, trebuie să cercetezi care era acest corp astăzi nimic; dacă erau trupe de asalt ţinute în rezervă pentru nişte asalturi puternice, un corp nou de mai proastă calitate are puţini şorţi să reuşească acolo unde ele nu au avut succes. Ba mai mult, dacă nu este vorba de începutul unei campanii, chiar acest corp nou poate fi alcătuit din ciurucuri, ceea ce poate constitui asupra forţelor de care mai dispune beligerantul, asupra apropierii momentului în care ele vor fi inferioare acelorale ale adversarului, nişte indicaţii care vor da însăşi operaţiei pe care acest corp o va încerca o semnificaţie diferită, pentru că, dacă nu mai este în stare să-şi dregă pierderile, însăşi succesele lui îl vor călăuzi, aritmetic, numai spre nimicirea finală. De altminteri, numărul corpului de armată care-i este opus nu este mai puţin semnificativ. Dacă, de pildă, este o unitate cu mult mai slabă şi care a şi consumat mai multe unităţi importante ale adversarului, însăşi operaţia îşi poate schimba caracterul căci, chiar dacă ar trebui să se sfîrşească prin pier-

derea poziției pe care o ținea trupa în defensivă, faptul că a ținut-o cîtva timp poate fi un mare succes, dacă a reușit, cu forțe foarte mici, să distrugă unele forțe foarte importante ale adversarului. Poți să-ți dai seama că dacă găsești astfel de amănunte de preț în analiza corpurilor angajate, studiul poziției însăși, al drumurilor, al căilor ferate pe care le comandă, al aprovizionărilor pe care le apără este de cea mai mare însemnătate. Trebuie studiat ceea ce aș numi întreg contextul geografic, adăugă el rîzînd. (Într-adevăr, fu atît de mulțumit de această expresie, încît, în urmă, ori de cîte ori o întrebuița, chiar după mai multe luni, rîdea totdeauna la fel.) În timp ce unul din beligeranți pregătește operația, dacă citești că una din patru-lele sale a fost nimicită prin împrejurimile poziției de celălalt beligerant, una din concluziile pe care o poți trage este că cel dintîi încerca să-și dea seama de lucrările defensive prin care cel de-al doilea are de gînd să-i zădărnicească atacul. O acțiune îndeosebi de violentă într-un punct poate însemna dorința de a-l cuceri, dar și dorința de a reține acolo pe adversar, de a nu-i răspunde acolo unde a atacat, sau poate fi numai un simulacru care să ascundă, prin întetirea violenței, unele schimbări de trupe în acel loc. (O simulare clasică în războaiele lui Napoleon.) Pe de altă parte, ca să-ți dai seama de semnificația unei manevre, de scopul ei principal și, prin urmare, de ce fel de altele va fi însoțită sau urmată, e mai folositor să consulți regulamentele militare ale țării decît ceea ce anunță comandamentul și care poate fi menit să înșele pe adversar, să ascundă o înfrîngere posibilă. Totdeauna se poate presupune că manevra pe care a vrut să o încerce o armată e aceea pe care o prescria regulamentul în vigoare în împre-

jurările asemănătoare. Dacă de pildă, regulamentul-prescrie să însoțești un atac frontal cu unul de flanc, dacă acest de-al doilea atac fiind zădărnicit comandamentul pretinde că nu avea nici o legătură cu cel dintîi, și nu era decît o diversivune, pe- semne că adevărul trebuie căutat în regulament și nu în spusele comandamentului. Nu e vorba numai de regulamentele fiecărei armate, ci de tradițiile, de obiceiurile, de doctrinele lor. Nu trebuie negli- jat nici studiul acțiunii diplomatice, totdeauna în perpetuă stare de acțiune sau de reacțiune în func- ție de acțiunea militară. Incidente, în aparență ne- însemnate, prost înțelese la timpul lor, îți vor ex- plica cum că inamicul, bizuindu-se pe un ajutor de care aceste incidente arată că a fost lipsit, n-a exe- cutat în realitate decît o parte din acțiunea sa stra- tegică. Astfel încît dacă știi să citești istoria mili- tară, ceea ce înseamnă o povestire încîlcită pentru omul de rînd este pentru tine o înlănțuire tot atît de logică precum un tablou pentru amatorul care-și dă seamă cum e îmbrăcat personajul, ce ține el în mină, cîtă vreme vizitatorul uluit al muzeelor este amețit și-l apucă durerea de cap din pricina culo- rilor pe care nu le poate desluși. Dar după cum în unele tablouri nu e deajuns să bagi de seamă că personajul ține un potir, dar trebuie să știi pentru ce pictorul i-a pus în miini un potir, ce anume sim- bolizează acesta, aceste operațiuni militare, chiar în afară de scopul lor imediat, sînt calcate de obi- cei, în mintea generalului care conduce campania, pe bătăliile mai vechi care sînt, dacă vrei, ca trec- utul, ca biblioteca, ca erudiția, ca etimologia, ca aristocrația noilor bătălii. Bagă de seamă că nu vorbesc acum de identitatea locală, cum să mă ex- prim, spațială, a bătăliilor, care de asemenea există. Un cîmp de luptă n-a fost sau nu va fi de-a

lungul veacurilor decât câmpul unei singure bătălii. A fost câmp de luptă, tocmai pentru că întrunea unele condiții în legătură cu situația geografică, cu natura geologică, cu însăși defectele în măsură să stingherească pe inamic (de pildă, un fluviu care-l taie în două), care face din el un câmp bun de luptă. A fost, deci, și va mai fi. Nu poți face din orice odaie un atelier de pictură, nu poți face din orice loc un câmp de luptă. Există locuri predestinate. Dar încă o dată, nu vorbeam de așa ceva, ci de tipul de bătălie pe care-l imiți, de un soi de tipar strategic, de pastişă tactică, dacă vrei : bătălia de la Ulm, de la Lodi, de la Leipzig, de la Cannae. Nu știu dacă vor mai avea loc războaie, nici anume între care popoare ; dar dacă vor avea loc, fii sigur că va fi (și cu bună știință, din partea comandamentului), un Cannae, un Austerlitz, un Rosbach, un Waterloo, fără să mai vorbim de altele, de care unii nu se sfiesc să vorbească. Mareșalul von Schlieffen și generalul de Falkenhausen au pregătit dinainte, împotriva Franței, o bătălie de la Cannae, gen Hannibal, cu fixarea adversarului pe tot frontul și înaintarea pe două aripi, mai cu seamă pe cea dreaptă în Belgia, în timp ce Bernhardi preferă rînduiala oblică a lui Frederic cel Mare, mai degrabă Leuthen decât Cannae. Alții își expun mai puțin pe șleau părerile, dar îți garantez, dragul meu, că Beauconseil, acel comandant de escadron căruia te-am prezentat mai zilele trecute și care este un ofițer cu un foarte mare viitor, a tocit micul său atac de la Pratzen, îl cunoaște în toate amănuntele, îl ține în rezervă și dacă cumva are vreodată ocazia să-l execute, nu va greși lovitura pe care ne-o va servi cât mai amplă. Bagă de seamă, străpungerea centrului de la Rivoli se va repeta, dacă vor mai fi războaie. Nu e mai perimată

decît *Iliada*. Adaug că ești aproape condamnat la atacuri frontale, căci nimeni nu vrea să cădem iarăși în greșeala de la 1870, ci toată lumea vrea ofensivă, numai și numai ofensivă. Singurul lucru care mă tulbură este că nu numai niște minți întîrziate se opun acestei doctrine minunate, ci și unul din cei mai tineri dascăli ai mei care e un om de geniu, Mangin, ar dori să se facă loc, firește provizoriu, defensivei. Ești foarte încurcat cînd trebuie să-i răspunzi, cînd citează ca pildă Austerlitz-ul, unde defensiva nu este decît preludiul atacului și al victoriei.

Aceste teorii ale lui Saint-Loup îmi insuflau nădăjdea că poate nu mă înșelam în viața pe care o duceam la Doncières, în ce privește ofiterii despre care auzeam vorbindu-se în timp ce beau vin de *sauternes*, care proiecta asupra lor răsfrîngerea lui încîntătoare, amplificîndu-i în aceeași măsură în care, cînd eram la Balbec, regele și regina Oceaniei, mica societate a celor patru cunoscători în ale gurii, tînărul jucător, cumnatul lui Legrandin, mi s-au părut enormi și acum erau micșorați în ochii mei, astfel încît mi se păreau inexistenți. Ceea ce-mi plăcea astăzi poate nu-mi va fi indiferent mîine, așa cum mi se întîmplase totdeauna pînă acum, ființa care eram încă în acest moment poate nu era menită unei distrugerii apropiate, pentru că prin ceea ce-mi spunea cu privire la arta războiului, Saint-Loup adăuga pasiunii înflăcărare și fugare pe care o închinam în aceste cîteva seri tuturor lucrurilor în legătură cu viața militară, un temei intelectual, de o natură permanentă, în măsură să mă lege destul de puternic ca să pot crede, fără să încerc să mă înșel, că lucrările prietenilor mei de la Doncières vor continua să mă intereseze chiar după plecarea mea și nu voi întîrzia să mă

reîntorc în mijlocul lor. Ca să fiu totuși mai sigur că această artă a războiului era într-adevăr o artă în înțelesul spiritual al cuvîntului :

— Mă interesezi nespun, i-am zis lui Saint-Loup, dar spune-mi, mă îngrijorează un punct. Îmi dau seama că arta militară m-ar putea pasiona, dar în acest scop ar trebui să nu o consider că se deosebește atît de mult de alte arte, că regula învățată nu înseamnă totul. Îmi spui că bătăliile se copiază întocmai. Găsesc că este într-adevăr estetic, precum spunea, să vezi dedesubtul unei bătălii moderne una mai veche, nu pot să-ți spun cît de mult îmi place această idee. Dar atunci, geniul comandantului nu înseamnă nimic ? Nu aplică într-adevăr decît regulile ? Sau, la știință egală, există mari generali așa cum sînt mari chirurgi, care, (elementele furnizate de două stări bolnăvicioase fiind aceleași din punct de vedere material), își dau totuși seama după un lucru de nimic, poate fapt al experienței lor, dar interpretat, că în cutare caz trebuie să facă mai degrabă cutare lucru, în cutare alt caz altul, că în cutare caz trebuie mai degrabă să opereze, iar în cutare să se abțină.

— Te cred. Vei vedea că Napoleon nu atacă atunci cînd toate regulile îl îndeamnă să atace, dar o divinație obscură îl sfătuiește să n-o facă. De pildă, cercetează bătălia de la Austerlitz sau, în 1806, instrucțiunile pe care le dă lui Lannes. Dar vei vedea generali care imită în chip școlăresc cutare manevră a lui Napoleon și ajung la un rezultat diametral opus. Găsești zece pilde de acest soi în războiul din 1870. Dar chiar cînd e vorba de-a interpreta ce *poate* face adversarul, ceea ce face nu este decît un simpton care poate însemna multe lucruri diferite. Fiecare din aceste lucruri are tot atî-

ția sorti de-a fi cel autentic, dacă te mărginești la judecată și la știință, după cum în unele cazuri complexe, toată știința medicală a lumii nu ar ajunge să hotărăști dacă tumoarea nevăzută este fibroasă sau nu, dacă operația trebuie sau nu să fie făcută. Tocmai agerimea, divinația în genul doamnei de Thèbes (mă înțelegi), sînt hotărîtoare la marele general ca și la marele chirurg. Ca să-ți dau o pildă, ți-am spus ce ar putea însemna o recunoaștere la începutul unei bătălii. Dar ea poate însemna zece alte lucruri, de pildă să-l faci pe inamic să creadă că vei ataca într-un punct, cîtă vreme vrei să ataci în altul, să întinzi o perdea care-l va împiedica să vadă pregătirile operației reale, să-l silești să aducă trupe, să le fixeze, să le imobilizeze într-alt loc decît acolo unde ele sînt necesare, să-ți dai seama de forțele de care dispune, să-l pipăi, să-l silești să-și dezvăluie jocul. Uneori însuși faptul că angajezi trupe enorme într-o operație nu e dovada că această operație este cea adevărată ; căci o poți executa de-a binelea, deși nu este decît un simulacru, tocmai pentru ca acest simulacru să aibă mai mulți sorti de-a înșela. Dacă aș avea timpul să-ți povestesc, din acest punct de vedere, războaiele lui Napoleon, te încredințez că acele simple mișcări clasice pe care le studiem, și pe care ne vei vedea executîndu-le în serviciul în campanie, numai de dragul plimbării, (nu, știu că ești bolnav, iartă-mă !) ei bine, într-un război, cînd deslușești în dosul lor violența, judecata și cercetările adîncite ale înaltului comandament, ești emoționat în fața lor ca în fața focurilor simple ale unui far, luminează materială, dar emanație a spiritului, care iscodește spațiul ca să semnaleze vaselor primejdia. Poate greșesc vorbindu-ți numai de literatura de război. După cum în realitate, consti-

tuția solului, direcția vântului și lumina arată de ce parte va crește un copac, condițiile în care se face o campanie, caracteristicile regiunii în care manevrezi, comandă întrucîtva și mărginesc planurile între care un general are de ales. Astfel încît poți prevesti mersul armatelor de-a lungul munților, într-un sistem de văi, pe cutare cîmpii, aproape paralel cu caracterul de necesitate și de frumusețe grandioasă a avalanșelor.

— Îmi contești acum libertatea comandantului, divinația adversarului care vrea să-i ghicească planurile, pe care mi-o acordai mai adineauri.

— Cîtuși de puțin ! Îți aduci aminte de acea carte de filozofie pe care o citeam împreună la Balbec, bogăția lumii posibilului în raport cu lumea reală ? Ei bine ! același lucru se petrece și în arta militară. Într-o situație dată se vor impune patru planuri între care generalul a avut de ales, după cum o boală poate urma diferitele evoluții la care medicul trebuie să se aștepte. Și acolo, slăbiciunea și grandoarea omenească sînt noi cauze de incertitudini. Să presupunem așadar că între aceste patru planuri, unele rațiuni întîmplătoare (cum ar fi unele ținte accesorii de atins, sau timpul care zorește, sau numărul mic și proasta aprovizionare a efectivelor sale) fac pe general să prefere planul întîi care e mai puțin perfect, dar a cărui executare e mai puțin costisitoare, mai rapidă și avînd ca teren o regiune mai bogată pentru hrana trupelor sale. Pornind cu acest dintîi plan, pe care inamicul, la început nesigur, îl va desluși, poate să nu reușească, din cauza piedicilor prea mari, e tocmai ceea ce numesc neprevăzutul iscat din neprevederea omenească, dar îl poate părăsi și încerca al doilea sau al treilea sau al patrulea plan.

Dar se prea poate de asemenea să fi încercat pe cel dintii — și tocmai aici se vădește ceea ce numesc grandoarea omenească — numai ca un simulacru, ca să-l fixeze pe inamic, în așa fel ca să-l surprindă acolo unde nu se credea atacat. Astfel la Ulm, Mack, care aștepta pe inamic la apus, fu învăluit pe la miazănoapte, unde se credea în siguranță. Pilda mea nu este de altminteri prea bună. Ulm este un tip mai bun de luptă de învăluire pe care viitorul îl va vedea repetându-se, căci nu este numai o pildă clasică din care se vor inspira generalii, ci o formă intrucitva necesară (necesară printre altele, prin faptul că-ți oferă o varietate, posibilitatea de-a alege), ca un tip de cristalizare. Dar toate astea nu duc la nici un rezultat, fiindcă aceste cadre sînt totuși imitate. Mă întorc la cartea noastră de filozofie, e ca principiile raționale sau ca legile științei, realitatea li se conformează cu aproximație, dar adu-ți aminte de marele matematician Poincaré care nu e sigur că matematicile ar fi riguros exacte. Iar regulamentele însele, despre care ți-am vorbit, sînt la urma urmelor de o importanță secundară și de altminteri sînt schimbate din cînd în cînd. Astfel, noi cavaleriștii, lucrăm după *Serviciul în campanie* din 1895, despre care se poate spune că este perimat, căci se întemeiază pe doctrina veche și perimată care consideră că lupta de cavalerie n-are decît un efect moral prin spaima pe care șarja o produce asupra adversarului. Or, dascălii noștri cei mai inteligenți, tot ce avem mai bun în cavalerie și mai cu seamă maiorul de care-ți vorbeam, consideră dimpotrivă că decisiva va fi obținută printr-o adevărată învălmășcală unde ne vom lupta cu lancea și cu spada și unde cel mai tenace va învinge nu

numai moralmente și datorită impresiei de groază, dar materialmente.

— Saint-Loup are dreptate, pesemne că viitorul *Serviciu în campanie* va înregistra această evoluție, spuse vecinul meu.

— Aprobarea ta nu mă supără, căci părerile tale parcă-l impresionează mai mult decât ale mele pe prietenul meu, spuse rîzînd Saint-Loup, fie că această simpatie ce se înfiripa între camaradul său și mine îl plictisea întrucîtva, fie că găsea că se cuvine să o consacre, constatînd-o astfel oficial. Apoi, poate am micșorat, importanța regulamentelor, care se modifică, este adevărat. Dar pînă atunci, ele comandă situația militară, planurile de campanie și de concentrare. Dacă oglindesc o falsă concepție strategică, ele pot fi principiul inițial al înfrîngerii. Lucrurile acestea sînt întrucîtva prea tehnice pentru tine, îmi spuse el. La urma urmei, să nu uiți că războaiele însele grăbesc în cel mai înalt grad evoluția artei războiului. În cursul unei campanii, dacă e ceva mai lungă, vezi pe unul din beligeranți profitînd de lecțiile pe care i le dau succesul și greșelile adversarului, perfecționînd metodele acestuia care, la rîndul său, supralicitează. Dar astea sînt de domeniul trecutului. Datorită marilor progrese ale artileriei, războaiele viitoare, dacă vor mai fi încă războaie, vor fi atît de scurte, încît pacea va fi încheiată înainte de-a te gîndi să tragi vreun învățămînt din ele.

— Nu fii atît de susceptibil, i-am spus lui Saint-Loup, răspunzîndu-i la ceea ce spusese înaintea acestor cuvinte. Te-am ascultat cu destulă lăcomie.

— Dacă vei binevoi să nu-ți mai sară muștarul și-mi vei îngădui, urmă prietenul lui Saint-Loup, voi adăuga celor ce ai spus că bătăliile se imită și

se suprapun nu numai din pricina comandantului. Se poate întâmpla ca o eroare a acestuia (de pildă aprecierea sa insuficientă a valorii adversarului), să-l facă să ceară trupelor sale niște sacrificii exagerate, sacrificii pe care unele unități le vor săvârși cu o abnegație atât de sublimă, încît rolul lor va fi astfel asemănător aceluia al cutărei alte unități din cutare altă bătălie și vor fi citate în istorie ca niște pilde care pot lua una locul alteia : ca să ne mărginim la 1870, garda prusacă la Saint-Privat, tiraliorii algerieni la Froeschviller și la Wissembourg.

— Ah ! care pot lua una locul alteia, foarte adevărat ! Minunat ! Ești inteligent, spuse Saint-Loup.

Nu eram indiferent la aceste din urmă pilde, ca ori de cîte ori sub particular mi se înfățișa ceea ce este general. Totuși, tocmai geniul comandantului mă interesa, aș fi vrut să-mi dau seama în ce consta, cum ar acționa comandantul genial într-o împrejurare dată, în care cel lipsit de geniu n-ar putea rezista adversarului, ca să restabilească bătălia compromisă, ceea ce, potrivit spuselor lui Saint-Loup, era foarte posibil și fusese realizat de mai multe ori de Napoleon. Ca să-mi dau seama ce este valoarea militară, am întrebat care dintre generaliile ale căror nume le cunoșteam avea în cel mai înalt grad o fire de comandant, talente de tactician, cu riscul de a-i plictisi pe noii mei prieteni, care de altminteri nu lăsau să li se zugrăvească plictiseala pe față și-mi răspundeau cu o neostentată bunătate.

Mă simțeam despărțit (nu numai de marea noapte înghețată care se întindea în depărtare și în care auzeam din cînd în cînd fluieratul unui tren care nu reușea decît să ne sporească plăcerea de a

fi aici, sau bătaia unei ore care din fericire era încă îndepărtată de aceea la care acești tineri trebuiau să-și reia săbiile și să plece), dar și de toate preocupările exterioare, cât pe aici și de amintirea doamnei de Guermantes, datorită bunătății lui Saint-Loup căreia aceea a prietenilor săi care i se adăuga îi dădea parcă mai multă consistență ; datorită și căldurii acestei mici sufragerii, gustului mîncărilor rafinate care ni se serveau, care prilejuiau tot atîta plăcere imaginației cît și lăcomiei mele ; uneori pîrticica de natură din ele care fuseseră smulse, agheasmatarul zgrunțuros al scoicii în care mai stăruie cîteva picături de apă sărată, sau curpenul noduros, vițele îngălbenite ale unui ciorchine de struguri, le mai înconjura încă, incomedibilă, poetică și îndepărtată ca un peisaj, făcînd să urmeze în cursul cinei evocările unei sieste sub o boltă de viță și a unei plimbări pe mare ; în alte seri, această particularitate originală a felurilor era pusă în evidență de bucătar, care le înfățișa în cadrul lor firesc ca o operă de artă ; iar un pește fiert în zarzavat era adus pe o farfurie lunguiată de pămînt, pe care, desprinzîndu-se în relief pe niște grămezi de ierburi albăstrii, infrangibil dar încă răsucit pentru că fusese aruncat viu în apa clocotită, înconjurat de un cerc de scoici, de animalcule satelite, crabii, creveți și midii, avea aerul de a apărea într-o ceramică de-a lui Bernard Palissy.

— Sînt gelos, sînt furios, îmi spuse Saint-Loup, parte rîzînd, parte serios, făcînd aluzie la conversațiile fără sfîrșit, în șoaptă, pe care le întrețineam cu prietenul său. Găsești oare că e mai inteligent decît mine, ții mai mult la el ca la mine ? Atunci, nu mai e loc decît pentru el ? Bărbații care iubesc peste măsură o femeie, care trăiesc în so-

cietatea unor bărbați cu succes la femei își îngăduiesc unele glume pe care alții, care le-ar găsi mai puțin nevinovate, n-ar îndrăzni să le facă.

Îndată ce conversația devenea generală, evitam cu toții să mai vorbim de Dreyfus, de teamă să nu-l supărăm pe Saint-Loup. Totuși, peste o săptămână, doi din camarazii săi făcură observația cit era de ciudat că, deși trăia într-un mediu atît de militaros, era atît de dreyfusard, aproape antimilitarist. „Influența mediului n-are importanța care i se atribuie...”, am spus, nevrînd să intru în amănunte. Firește, aveam de gînd să mă mărginesc la această observație și să nu continui cu reflecțiile pe care i le înfățișasem cu cîteva zile mai înainte lui Saint-Loup. Cu toate acestea, cum îi spuseseam aproape textual cel puțin aceste cuvinte, aveam să mă scuz pentru ele, adăugînd : „E tocmai ceea ce spuneam mai zilele trecute...” Dar nu ținusem seamă de reversul binevoitoarei admirații pe care Robert mi-o arăta mie și altor cîtorva. Această admirație se completa cu o asimilare atît de desăvîrșită a ideilor lor, încît peste patruzeci și opt de ore uita că aceste idei nu erau ale lui. În ce privea modesta mea teză, ca și cum ea ar fi sălășluit totdeauna în mintea lui și eu aș fi vînat doar pe moșiile sale, Saint-Loup crezu de cuviință să-mi ureze cu căldură bun sosit și să mă aprobe :

— Firește ! mediul n-are nici o importanță.

Și urmă cu aceeași convingere ca și cum s-ar fi temut că l-aș întrerupe sau nu l-aș înțelege :

— Adevărata influență este aceea a mediului intelectual ! Ești omul ideii tale !

Se opri o clipă cu surîsul cuiva care a mistuit bine, lăsă să-i cadă monoclul, ațintindu-și privirea ca un sfredel asupra-mi :

— Toți cei ce împărtășesc aceeași idee sînt la fel, îmi spuse el, cu un aer de sfidare. Fără îndoială, nu-și amintea că-i spusese cu cîteva zile mai înainte ceea ce-și amintise în schimb atît de bine.

Nu soseam în fiecare seară la restaurantul lui Saint-Loup în aceleași toane. Dacă o amintire, o mîhnire sînt în stare să ne părăsească, astfel încît nu ne mai dăm seama de ele, uneori revin și multă vreme nu ne mai părăsesc. În unele seri, cînd străbăteam orașul îndreptîndu-mă spre restaurant, o regretam atît de mult pe doamna de Guermantes, încît abia mai puteam răsufli : s-ar fi spus că o parte din pieptul meu ar fi fost secționat de un anatomist dibaci, scoasă și înlocuită cu o parte egală de suferință nematerială, cu un echivalent de nostalgie și de dragoste. Cusătura a fost în zadar bine făcută, trăiești destul de anevoie cînd regretul unei ființe s-a substituit măruntaielor, are aerul că ocupă mai mult loc decît ele, îl simți mereu, apoi, ce ambiguitate să fii silit să gîndești o parte din trupul tău. Dar pare-se că valorăm mai mult. La cea mai mică adiere, oftezi din pricina apăsării, dar și din pricina sfîrșelii. Priveam cerul. Dacă era senin, îmi spuneam : „Poate că e la țară și privește aceleași stele“, și cine știe dacă, ajungînd la restaurant, Robert nu-mi va spune : „O veste bună, mătușa mea mi-a scris, ar vrea să te vadă, va veni aici“. Nu-mi așterneam numai pe firmament gîndul la doamna de Guermantes. O boare mai gingașă care adia, parcă-mi aducea vreun mesaj din partea-i ca odinioară de la Gilberte, în lanurile de grîu de la Méséglise : omul nu se schimbă, ci introduce în sentimentul pe care-l atribuie unei ființe multe din elementele aromite pe care le

trezește, dar care-i sînt străine. Apoi ceva în noi se străduiește totdeauna să aducă aceste sentimente deosebite la mai mult adevăr, adică să le unească cu un sentiment mai general, comun întregii omeniri, cu care indivizii și supărările pe care aceștia ni le pricinuiesc sînt numai un prilej de a ne apropia : supărarea mea se îmbina cu oarecare plăcere pentru că știam că e o părticică din dragostea universală. Fără îndoială, prin ceea ce credeam că recunosc din tristețile pe care le încercasem în legătură cu Gilberte, sau cînd mama nu rămînea seara, la Combray, în odaia mea, cît și amintirea unor pagini de Bergotte, în suferința pe care o încercam și de care doamna de Guermantes, răceala, absența ei, nu se legau deslușit așa cum e legată cauza de efect în mintea unui savant, nu conchi-deam că doamna de Guermantes n-ar fi această cauză. Nu există oare cutare durere fizică difuză care se întinde prin împrăștiere în regiunile exterioare părții bolnave, dar pe care o părăsește ca să dispară de-a binelea, dacă un practician atinge punctul din care purcede ? Și totuși mai înainte, întinderea ei îi dădea în ochii noștri asemenea caracter nedeslușit și fatal, încît nefiind în stare de-a o explica, de-a o localiza chiar, credeam că e cu neputință de vindecat. În timp ce mă îndreptam spre restaurant, îmi spuneam : „Sînt patrușprezece zile de cînd n-am mai văzut-o pe doamna de Guermantes“ (patrușprezece zile, mi se părea ceva enorm mie, care, cînd era vorba de doamna de Guermantes, număram cu minutele). Nu numai stelele și adierea, dar chiar diviziunile aritmetice ale timpului luau în ochii mei niște proporții dureroase și poetice. Fiecare zi era acum o creastă mișcătoare a unei coline nesigure : de o parte, simțeam că puteam coborî spre uitare, de alta

mă biciuia nevoia de-a o revedea pe ducesă. Eram mai aproape cînd de una, cînd de alta, negăsind un echilibru statornic. Într-o zi mi-am spus : „Poate va sosi o scrisoare diseară“ și, venind la cină, am avut curajul de a-l întreba pe Saint-Loup :

— N-ai primit, din întîmplare, știri de la Paris ?

— Ba da, răspuse el, cu un aer morocănos, dar sînt proaste.

Răsufлам, înțelegînd că numai el era mîhnit, iar știrile pe care le primise erau de la amanta lui. Dar mi-am dat curînd seama că una din urmările lor va fi împrejurarea că Robert va fi mult timp împiedicat să mă ducă la mătușa lui.

Am aflat că între el și amanta lui izbucnise o ceartă, fie prin corespondență, fie că ea ar fi venit într-o dimineată să-l vadă între două trenuri. Chiar certurile mai puțin grave de pînă acum păreau întotdeauna că sînt insolubile. Căci ea era prost dispusă, se agita, plîngea, din motive tot atît de greu de înțeles ca unii copii care se închid într-o odaie întunecoasă, nu vin la cină, refuză orice lămurire și nu fac decît să plîngă și mai tare cînd, nemaiputînd răbda, le dai cîteva palme. Saint-Loup suferi îngrozitor de pe urma acestei neînțelegeri, dar acesta este numai un fel de a vorbi prea simplu și care falsifică deci ideea pe care trebuie să ne-o facem despre această durere. Cînd se pomeni singur, neavînd altceva mai bun de făcut decît să se gîndească la amanta lui care plecase cu respectul pe care-l încercase pentru el văzîndu-l atît de energetic, neliniștea care-l tulburase în cele dintîi ore luă sfîrșit în fața ireparabilului, și încetarea unei neliniști e un lucru atît de gingaș, încît cearta dobîndi în ochii lui, odată stabilită puțin din farmecul pe care i l-ar fi prilejuit o împăcare. Ceva mai tîrziu, a început să sufere din pricina unei dureri,

a unui accident secundar, al căror flux izvora, fără încetare, chiar din el, la ideea că poate ea s-ar fi învoit să se împace, că n-ar fi cu neputință ca ea să aștepte un cuvînt din partea-i, că pînă atunci ca să se răzbune poate, ea ar face în cutare seară, în cutare loc cutare lucru, și ar fi trebuit doar să-i telegrafieze că sosește pentru ca acest lucru să nu se întîmple, că poate alții profită de timpul pe care el îl irosește, și că peste cîteva zile va fi prea tîrziu ca să o regăsească, pentru că va fi ocupată. Nu știa nimic de toate aceste posibilități, amanta lui tăcea, ceea ce sfîrși prin a-i înnebuni durerea, astfel încît începu să se întrebe dacă nu cumva era ascunsă la Doncières sau plecase în Indii.

S-a spus că tăcerea este o forță ; în cu totul alt înțeles este una din cele mai teribile la dispoziția celor ce sînt iubiți. Ea sporește neliniștea celui ce așteaptă. Nimic nu îndeamnă atît la împăcare cu o ființă decît ceea ce te desparte de ea, și ce piedică e mai greu de străbătut decît tăcerea ? S-a mai spus de asemenea că tăcerea este un chin și că-i în stare să înnebunească pe cel ce e silit la ea în închisori. Dar ce chin — mai mare decît acela de a tăcea — să-l înduri din partea celei pe care o iubești ! Robert își spunea : Ce-o fi făcînd ea, de tace ? Fără îndoială, mă înșală cu alții.“ Mai spunea : „Ce-am făcut de tace astfel ? Poate mă urăște, pe veci.“ Și se învinuia. Tăcerea îl înnebunea astfel cu adevărat, din pricina geloziei și a remușcărilor. Mai cumplită de altminteri decît aceea a închisorilor, această tăcere era ea însăși o închisoare. Un țarc nematerial, fără îndoială, dar de nepătruns, această felie interpusă de atmosferă goală, dar pe care razele vizuale ale celui părăsit nu le pot străbate. Există oare vreo lumină mai îngrozitoare decît tăcerea care nu ne arată o absență, ci o mie, și fiecare

dedându-se altei trădări ? Uneori Robert credea că această tăcere avea să înceteze numaidecît, că scrisoarea așteptată va sosi. O vedea, ea sosea, el pîndea fiecare zgomot, se mai potolea, murmura : „Scrisoarea ! Scrisoarea !“ După ce presimțise astfel o oază imaginară de duioșie, se pomenea tropăind în deșertul real al tăcerii fără sfîrșit.

Îndura dinainte fără să uite vreuna, toate durerile unei despărțiri pe care în alte momente credea că o va putea evita, ca cei ce-și rînduiesc toate afacerile în vederea unei expatrieri care nu va avea loc, și a căror minte, care nu mai știe unde va trebui să se situeze mîine, se frămîntă momentan, desprinsă de ei, ca acea inimă pe care o smulgi unui bolnav și care continuă să bată, despărțită de restul trupului. În orice caz, această nădejde că amanta lui se va întoarce îi dădea curajul de-a stăruia în despărțire, după cum credința că te vei putea întoarce viu din luptă, îți îngăduie să înfrunți moartea. Cum dintre toate plantele omenеști obișnuința este aceea care are mai puțină nevoie de un sol hrănitor ca să trăiască și se ivește cea dintii pe stîncă în aparență cea mai stearpă, poate practicînd mai înții simularea unei despărțiri, ar fi sfîrșit să se obișnuiască sincer cu ea. Dar nesiguranța întreținea în el o stare care, legată de amintirea acestei femei, semăna cu dragostea. Se silea totuși să nu-i scrie, gîndind poate că era mai puțin cumplit chinul de-a trăi fără amanta lui decît cu ea în anumite condiții, sau că, după chipul în care se despărțiseră, era necesar să-i aștepte scuzele pentru ca ea să păstreze ceea ce credea că avea pentru el, dacă nu dragostea, cel puțin stima și respectul. Se mulțumea să se ducă la telefonul care tocmai se instalase la Doncières și să ceară știri sau să dea instrucți-

uni unei cameriste pe care o angajase la prietena lui. Aceste comunicații erau de altminteri complicate și-i luau mult timp, căci urmînd părerile literare ale prietenilor ei în legătură cu urîtenia capitalei, dar avînd mai ales în vedere animalele ei, cîini, maimuța, canarii și papagalul, ale căror țipete continui proprietarul ei de la Paris încetase de-a le mai tolera, amanta lui Robert tocmai închiriasse o mică proprietate în împrejurimile Versailles-ului. Iar el, la Doncières, nu dormea măcar o clipă noaptea. Într-un rînd, răpus de oboseală, ațipi puțin la mine. Dar deodată începu să vorbească, voia să o ia la fugă, să împiedice ceva, spunea : „Aud... n-ai să... n-ai să...” Se trezi. Îmi spuse că tocmai visase că era la țară, la plutonierul-major, care încercase să-l îndepărteze dintr-o anumită parte a casei. Saint-Loup ghicise că plutonierul-major găzduia pe un locotenent foarte bogat și foarte vicios care o dorca mult pe prietena sa. Și deodată auzise pe neașteptate, deslușit în visul său, strigătele intermitente și regulate pe care amanta lui obișnuia să le scoată în momentele de voluptate. Vrusese să-l silească pe plutonierul-major să-l ducă în odaie, unde acesta îl împiedica să ajungă, cu un aer jignit de atîta indiscreție, încît Robert spunea că nu-l va putea uita niciodată.

— Visul meu e idiot, adăugă el încă gîfîind.

Dar mi-am dat seama că în ora următoare fu de mai multe ori pe punctul de-a telefona amantei sale ca s-o roage să se împace cu el. Tata instalase de curînd telefonul la noi acasă, dar nu știu dacă această împrejurare l-ar fi slujit întrucîtva pe Saint-Loup. De altminteri nu mi se părea prea cuviincios să dau părinților mei, ba chiar numai unui aparat instalat în casa lor, acest rol de mijlocitor între Saint-Loup și amanta lui, oricît de nobile

și de distinse ar fi fost sentimentele ei. Coșmarul lui Saint-Loup se risipi oarecum din mintea lui. Veni să mă vadă cu privirea distrată și fixă în răstimpul acestor zile cumplite care, urmînd una alteia, au desenat pentru mine curba minunată a vreunei rampe făurite din greu de pe care Robert se întreba ce hotărîre avea să ia prietena lui.

În sfîrșit, ea îl întrebă dacă el s-ar învoi să o ierte. Îndată ce înțelese că despărțirea era evitată, își dădu seama de toate neajunsurile unei împăcări. Suferea de altminteri mai puțin și aproape că acceptase o durere a cărei mușcătură poate avea să o încerce iarăși peste cîteva luni, dacă legătura lui ar fi reînceput. Nu șovăi mult timp. Poate nu șovăi tocmai pentru că era în sfîrșit sigur că-și va putea redobîndi amanta, că va putea, deci că o va face. Dar ea îl ruga, tocmai ca să-și regăsească liniștea, să nu vină la Paris de întîii ianuarie. Or, el n-avea curajul să se ducă la Paris fără să o vadă. Pe de altă parte, ea consimțise să călătorească cu el, însă i-ar fi trebuit un concediu pe care căpitanul de Borodino nu se învoia să i-l acorde.

— Mă stingherește din pricina vizitei noastre la mătușa mea, care e astfel amînată. Mă voi întoarce probabil la Paris de Paști.

— Atunci nu ne vom putea duce la doamna de Guermantes, căci voi fi la Balbec. Dar nu face absolut nimic.

— La Balbec ? Dar abia ai fost acolo în august.

— Da, dar anul acesta trebuie să mă duc mai devreme, din pricina sănătății mele.

Se temea ca, după cele ce-mi spusese despre ea, să nu am o părere proastă de amanta lui. „E violentă, tocmai pentru că e prea sinceră, prea dintr-o bucată în sentimentele ei. Dar e o ființă su-

blimă. Nu-ți poți închipui ce gingășie poetică are. Se duce să petreacă în fiecare an ziua morților la Bruges. Nu-i așa că e «bine»? Dacă ai să o cunoști vreodată, vei vedea, are o grandoare...» Cum era pătruns de un anumit limbaj ce se vorbea în jurul acestei femei în cercurile literare: „Are ceva sideral, ba chiar ceva vatic, înțelegi ce vreau să spun, poetul care era aproape un profet“.

Am căutat în timpul cinei un pretext care să-i îngăduie lui Saint-Loup să o roage pe mătușa lui să mă primească fără să aștepte ca el să vină la Paris. Or, acest pretext îmi fu prilejuit de dorința de-a revedea tablourile lui Elstir, marele pictor pe care Saint-Loup și cu mine îl cunoscusem la Balbec. Pretext care cuprindea de altfel și oarecare adevăr căci, dacă în vizitele pe care i le făcusem lui Elstir, pretinsesem picturii sale să mă călăuzească spre înțelegerea și spre dragostea unor lucruri mai bune decât ea, un dezgheț adevărat, o autentică piață de provincie, niște femei vii pe plajă (cel mult i-aș fi comandat portretul realităților pe care nu știusem să le adîncesc, ca o cărare cu ruje albe, nu ca să-mi conserve, ci ca să-mi descopere frumusețea lor), acum dimpotrivă, tocmai originalitatea, seducțiunea acestor picturi îmi stîrneau dorința și țineam mai cu seamă să văd alte tablouri de Elstir.

Mi se părea că tablourile lui cele mai neînsemnate erau altceva decât capodoperele pictorilor chiar mai mari. Opera lui era ca un regat închis, cu granițele de netrecut, cu substanța fără pereche. Colectînd cu lăcomie rarele reviste care publicaseră studii despre el, aflasem din ele că numai de curînd începuse să picteze peisaje și naturi moarte, dar că începuse cu tablouri mitologice (văzusem fotografia a două din ele în atelierul său), apoi fusese mult timp impresionat de arta japoneză.

Unele din operele cele mai caracteristice ale diferitelor sale maniere se aflau în provincie. Cutare casă din Andelys, unde se afla unul din peisajele sale cele mai frumoase, mi se părea tot atât de prețioasă, îmi stârnea o dorință tot atât de vie de-a călători, ca un sat de lângă Chartres în a cărui piatră de moară e încastrat un glorios vitraliu; spre posesorul acestei capodopere, spre acest om care, închis ca un astrolog în fundul casei sale grosolane, pe strada mare, puneă întrebări uneia din acele oglinzi ale lumii care este un tablou de Elstir și pe care poate că-l cumpărase cu cîteva mii de franci, mă simțeam călăuzit de acea simpatie care unește pînă și inimile, pînă și caracterele celor ce gîndesc în același chip ca noi despre un subiect capital. Or, una din aceste reviste amintea că trei opere de seamă ale pictorului meu preferat aparțineau doamnei de Guermantes. De aceea i-am putut strecura în timpul cinei, în fața prietenilor săi, pe neașteptate, dar sincer, în seara în care Saint-Loup îmi vestise călătoria prietenei sale la Bruges:

— Ascultă, îmi îngădui? Cea din urmă conversație cu privire la doamna de care am vorbit. Îți amintești de Elstir, pictorul pe care l-am cunoscut la Balbec?

— Vezi bine, firește.

— Îți aduci aminte că-l admiram foarte mult?

— Cum nu se poate mai bine, și de scrisoarea pe care i-am trimis-o.

— Iată unul din motivele, nu din cele mai importante, dar unul accesoriu, pentru care aș vrea să cunosc pe numita doamnă, știi despre cine e vorba.

— Desigur, cîte ochuri.

— Pentru că are cel puțin un tablou foarte frumos de Elstir.

— Ia te uită, nu știam.

— Elstir va fi, fără îndoială, la Balbec de Paști, știi că-și petrece acum aproape tot timpul pe această coastă. Aș fi ținut mult să văd acest tablou înaintea plecării mele. Nu știu dacă ești în termeni destul de intimi cu mătușa ta ; nu cumva ai putea, punându-mă în evidență cu destulă dibăcie în ochii ei ca să nu refuze, să o rogi să mă lase să văd tabloul fără tine, de vreme ce nu vei fi acolo ?

— Sîntem înțeleși, răspund de ea, iau lucrul asupra-mi.

— Robert, cît de mult țin la dumneata.

— Ești drăguț că ții la mine, dar ai fi și mai drăguț dacă m-ai tutui, după cum mi-ai făgăduit și începuseși să mă tutuiești.

— Nădăjduiesc că nu puneți la cale plecarea dumneavoastră, îmi spuse unul din prietenii lui Robert. Știți, dacă Saint-Loup pleacă în permisie, aceasta nu schimbă nimic, sîntem aici. Poate că va fi mai puțin plăcut pentru dumneavoastră, dar ne vom da toată osteneala ca să încercăm să vă facem să-i uitați lipsa.

Într-adevăr, tocmai în momentul cînd se credea că prietena lui Robert se va duce singură la Bruges, s-a aflat că acel căpitan de Borodino, care fusese pînă acum de altă părere, acordase subofiterului Saint-Loup o lungă permisie ca să se ducă la Bruges. Iată ce se întîmplase : principele, foarte mîndru de părul său bogat, era clientul credincios al celui mai mare coafor din oraș, care fusese odinioară ucenic la fostul coafor al lui Napoleon al III-lea. Căpitanul de Borodino era în termeni foarte buni cu acest coafor căci, în ciuda apucăturilor sale

solemne, era simplu cu oamenii de rînd. Dar coaforul la care principele avea o socoteală neplătită de cel puțin cinci ani, pe care flacoanele de „Portugal“, de „Apa Suveranilor“, fiarele de ondulat, bricele, curelele n-o umflau mai puțin decît șamponurile, tunsorile etc., dădea mai multă considerație lui Saint-Loup care plătea peșin, avea mai multe trăsuri și cai de călărie. Cunoscînd supărarea lui Saint-Loup că nu putea pleca cu metresa lui, îi vorbi cu căldură de el principelui ferecat cu un șervet alb în momentul în care bărbierul îi dăduse capul pe spate și-i amenința beregata. Povestirea acestor aventuri galante ale unui tînăr smulse căpitanului-principe un suris de indulgență bonapartistă. E puțin probabil că se gîndi la socoteala lui neplătită, dar recomandarea coaforului îl făcea să încline atît spre buna cît și spre proasta dispoziție a unui duce. Avea încă bărbia plină de săpun cînd permisia era făgăduită și ea fu semnată încă în aceeași seară. Iar coaforul care avea obiceiul de-a se lăuda mereu și-și atribuia, tocmai ca să se poată lăuda, cu o capacitate de-a minți extraordinară, o influență pe de-a-ntregul născocită, de data aceasta, cînd îi făcu lui Saint-Loup un serviciu semnalat, nu numai că nu se lăudă cu el, dar, ca și cum vanitatea ar avea nevoie să mintă și cînd nu este cazul să o facă, cedează locul modestiei, nu-i vorbi niciodată de acest lucru lui Robert.

Îmi spuseră cu toții că atît timp cît voi fi la Doncières sau oricînd m-aș întoarce aici, în lipsa lui Robert, trăsurile, caii, casele, orele lor de libertate, îmi vor sta la dispoziție, și-mi dădeam seama că acești tineri își puneau, din toată inima, luxul, tinerețea, vigoarea în slujba slăbiciunii mele.

-- De altminteri, urmară prietenii lui Saint-Loup, după ce stăruiseră să rămîn, de ce nu v-ați întoarce în fiecare an, vedeți doar că viața de aici vă place ! Ba chiar vă interesați de tot ce se petrece la regiment, ca un fost ostaș al său.

Căci continuam să-i rog, cu lăcomie, să clasifice pe diferiții ofițeri ale căror nume le cunoaștem, după admirația mai mare sau mai mică pe care parcă o meritau, după cum odinioară la colegiu puneam pe camarazii mei să porceadă la fel cu actorii Comediei Franceze. Dacă în locul unuia din generali pe care-i auzeam citați totdeauna în fruntea tuturor celorlalți, un Galliffet, sau un Négrier, unul din prietenii lui Saint-Loup spunea : „Dar Négrier este unul din generalii cei mai mediocri“, și rostea numele nou, intact și savuros al lui Pau sau al lui Geslin de Bourgogne, încercam aceeași fericită uimire, ca odinioară cînd numele epuizate ale lui Thiron sau Febyre erau refulate de revelația neașteptată a numelui neuzitat al lui Amaury. „E superior chiar lui Négrier ? Anume în ce privință, dați-mi un exemplu ?“ Voiam ca pînă și între ofițerii subalterni ai regimentului să stăruiască deosebiri adînci, și nădăjduia să desprind din rațiunea lor esența a ceea ce era superioritatea militară. Unul dintre aceia de care m-ar fi interesat cel mai mult să aud vorbindu-se era principele de Borodino, tocmai pentru că pe el îl observasem de cele mai multe ori. Dar atît Saint-Loup, cît și prietenii săi, dacă recunoșteau în el un ofițer de valoare care asigura escadronului său o ținută incomparabilă, nu-l iubeau ca om. Fără să vorbească de el, firește, pe același ton ca despre unii ofițeri proveniți din trupă și francmasoni, care nu-i frecventau pe ceilalți și aveau în comparație cu ei o înfățișare cumplită de plu-

tonieri-majori, parcă nu-l situau pe domnul de Borodino în rîndul celorlalți ofițeri nobili, de care, la drept vorbind, se deosebea mult prin atitudine, chiar față de Saint-Loup. Aceștia profitînd de împrejurarea că Robert era doar subofițer și astfel familia sa influență putea fi fericită că era invitat la niște superiori pe care altminteri i-ar fi disprețuit, nu pierdeau nici o ocazie de a-l pofti la masa lor cînd aveau ca musafir vreun personaj de vază, capabil de-a fi de folos unui tînăr plutonier. Numai căpitanul de Borodino avea doar legături de serviciu, de altfel din cele mai bune, cu Robert. Căci principele, al cărui bunic fusese făcut mareșal și principe-duce de Împărat, cel cu a cărui familie se încuscrise apoi prin căsătorie, apoi al cărui tată se însurase cu o vară a lui Napoleon al III-lea și fusese de două ori ministru după Lovitura de stat, își dădea seama că, cu toate acestea, nu însemna mare lucru în ochii lui Saint-Loup și în societatea Guermanților, care la rîndul lor, cum nu îmbrățișa același punct de vedere cu ei, nu aveau nici o trecere la el. Bănuia că, în ai lui Saint-Loup, nu era — el, care se înrudea cu Hohenzollernii — un nobil autentic, ci nepotul de fiu al unui fermier, dar în schimb îl considera pe Saint-Loup ca pe fiul unuia al cărui comitat fusese confirmat de Împărat — căroră li se spunea, în foburgul Saint-Germain, comitate refăcute — și solicitase de la el o prefectură, apoi cutare altă slujbă în subordinea A.S. principelui de Borodino, ministru de stat, căruia i te adresai cu „Monsenior“ și care era nepotul suveranului.

Poate mai mult decît un nepot. Se spune că cea dintîi principesă de Borodino ar fi avut unele amabilități pentru Napoleon I pe care-l urmă în insula Elba, iar cea de-a doua pentru Napoleon

al III-lea. Iar dacă pe chipul flegmatic al căpitanului nu regăseai trăsăturile firești ale feței, ci cel puțin maiestatea studiată a măștii lui Napoleon I, ofițerul avea mai cu seamă în privirea melancolică și blajină, în mustața pe oală ceva care te îndemna să te gindești la Napoleon al III-lea; și într-un chip atât de surprinzător, încît cum solicitase după Sedan să i se îngăduie să-l însoțească pe împărat, și fiind refuzat de Bismarck în fața căruia fu dus, acesta, ridicînd din întîmplare ochii asupra tinărului care tocmai se pregătea să plece, fu izbit deodată de această asemănare și, răzgîndindu-se, îl chemă înapoi și-i dădu încuviințarea pe care tocmai i-o refuzase ca și celorlalți.

Principele de Borodino nu voia să facă avansuri lui Saint-Loup nici celorlalți membri ai societății din foburgul Saint-Germain din regiment (cîtă vreme invita descori doi locotenenți, oameni de rînd, dar agreabili), tocmai pentru că, privindu-i pe toți de la înălțimea măreției sale imperiale, făcea, între acești inferiori, deosebirea că unii erau niște inferiori care știau că sînt și cu care era încîntat să întrețină legături, fiind sub aparențele sale de maiestate, de o dispoziție simplă și jovială, iar ceilalți niște inferiori care se credeau superiori lui, lucru pe care el nu-l admitea. Cîtă vreme toți ofițerii regimentului îl primeau foarte bine pe Saint-Loup, principele de Borodino, căruia îi fusese recomandat de mareșalul de X., se mărgini să fie îndatoritor cu el în serviciul în care Saint-Loup era de altminteri exemplar, dar nu-l primi la el acasă, cu excepția unei împrejurări deosebite cînd fu întrucîtva silit să-l invite, și cum ea se prezentă în timpul șederii mele, îl rugă să vină cu mine. Văzîndu-l în acea seară pe Saint-Loup la masa căpitanului său, am putut deosebi lesne,

chiar și în manierele și în eleganța fiecăruia dintre ei, diferența dintre cele două aristocrații : vechea nobilime și aceea a Imperiului. Trăgându-se dintr-o castă ale cărei cusururi, chiar dacă le repudia cu toată inteligența, trecuseră în singele său, și care încetînd de cel puțin un veac de-a mai exercita vreo autoritate reală, nu mai vede în amabilitatea ocrotitoare care face parte din educația pe care o primește, decît un exercițiu, ca scrima sau călăria, cultivat fără vreun scop serios, de plăcere, spre deosebire de burghezi pe care această nobilime îi disprețuiește îndeajuns ca să creadă că familiaritatea ei îi măgulește și lipsa ei de jenă i-ar onora, Saint-Loup lua, cu prietenie, mîna oricărui burghez care i se prezenta și al cărui nume poate nici nu-l auzise, și stînd de vorbă cu el (fără să înceteze de a-și încrucișa și descrucișa picioarele, se apleca pe spate, într-o atitudine prea liberă, ținînd piciorul cu mîna) i se adresa spunîndu-i „dragul meu“. Dar dimpotrivă, făcînd parte dintr-o nobilime ale cărei titluri își mai păstrau semnificația după cum erau înzestrate cu majorate bogate ca răsplata unor glorioase servicii, și de înalte funcțiuni în care comanzi mulți oameni și în care trebuie să cunoști oamenii, principele de Borodino își considera rangul, — dacă nu în chip deosebit și în conștiința sa personală și limpede, cel puțin în trupul său care-l vădea prin atitudinile și apucăturile sale, — ca o prerogativă efectivă ; se adresa acelorăși oameni de rînd pe care Saint-Loup i-ar fi atins pe umăr și i-ar fi luat de braț, cu o afabilitate maiestuoasă, în care o rezervă plină de măreție tempera simplitatea surîzătoare care-i era firească, pe un ton în care se întipărea în același timp o bunăvoință sinceră și o trufie voită. Asta se datora

fără îndoială faptului că era mai aproape de marile ambasade și de Curte, unde tatăl său deținuse cele mai înalte slujbe, și unde apucăturile lui Saint-Loup de-a ține cotul pe masă și piciorul în mână nu ar fi fost bine văzute, dar se datora mai cu seamă faptului că el disprețuia mai puțin această burghezie, căci ea era marele rezervor din care cel dintâi Împărat își luase maresalii, nobilii săi, iar cel de-al doilea găsisese un Fould, un Rouher.

Fără îndoială, fiu sau nepot de împărat, care n-avea altceva de făcut decât să comande un escadron, preocupările tatălui și ale bunicului său, în lipsa vreunui obiect căruia să i se aplice, nu puteau supraviețui cu adevărat în mintea domnului de Borodino. Dar după cum spiritul unui artist continuă să modeleze, mulți ani după ce s-a stins, statuia pe care a sculptat-o — ele se întrupaseră, se materializaseră, se incarnaseră în el, și chipul său le reflecta. Adresa, cu vioiciunea întîiului împărat în voce, o dojană unui brigadier, iar cu melancolia gînditoare a celui de-al doilea răspîndea fumul unei țigări. Cînd trecea îmbrăcat civil pe străzile din Doncières, o anumită sclipire care licărea de sub pălăria sa tare făcea să strălucească în jurul căpitanului un incognito suveran; cînd intra în biroul plutonierului-major, urmat de adjutant și de furier, tremurau cu toții, parcă ar fi fost Berthier sau Masséna. Cînd alegea o stofă de pantalon pentru escadronul său, ațîntea asupra brigadierului croitor o privire capabilă de a-l deruta pe Talleyrand sau de a-l înșela pe Alexandru; și cînd inspecta uneori o instalare, se oprea, lăsa ochii-i minunați și albaștri să vi-seze, își răsucea mustața, avea aerul de-a clădi o Prusie sau o Italie noi. Dar redevenind îndată din Napoleon al III-lea, Napoleon I, observa că pa-

chetajul nu e lustruit și voia să guste din hrana trupei. În viața lui particulară, la el acasă, folosea când primea soțiile de ofițeri burghezi (cu condiția să nu fie francmasoni) nu numai o veselă de Sèvres albastră, demnă de un ambasador (dăruită tatălui său de Napoleon, și care părea încă și mai de preț în casa provincială în care locuia pe promenade publică, ca acele porțelanuri rare pe care turiștii le admiră cu mai multă plăcere în dulapul rustic al unui vechi conac amenajat într-o fermă căutată și prosperă), dar și alte daruri ale împăratului : aceste nobile și încântătoare maniere care ar fi făcut, la rindul lor, minuni în vreun post reprezentativ, dacă pentru unii faptul de-a fi de „neam“ n-ar fi însemnat să fii sortit toată viața celui mai nedrept ostracism, niște gesturi intime, bunătatea, grația și, ascunzînd sub un emaliu așîșderi albastru, niște imagini glorioase, rămășița tainică, luminată și supraviețuitoare a privirii.

Pentru că veni vorba de relațiile burgheze pe care principele le avea la Doncières, trebuie să amintim următoarele : locotenentul-colonel cînta minunat la pian, soția medicului-șef cînta ca și cum ar fi obținut premiul întii al Conservatorului. Această din urmă pereche cînt și locotenentul-colonel și soția lui cîntau în fiecare săptămînă la domnul de Borodino. Erau de bunăseamă măguliți, știind că atunci cînd principele se ducea în permisie la Paris, cînta la doamna de Pourtalès, la Murat etc. Dar își spuneau : nu este decît un căpitan, e prea fericit că ne ducem la el. Este de altminteri un adevărat prieten al nostru. Dar cînd domnul de Borodino, care făcea de mult timp demersuri să ajungă mai aproape de Paris, fu numit la Beauvais, se mută, uită de-a binelea de cele două perechi ca și de teatrul din

Doncières și de micul restaurant de unde-și aducea adesea prînzul, încît, spre marea lor indignare, nici locotenentul-colonel, nici medicul-șef, care cinaseră de atîtea ori la el, nu mai primiră, cît le fu dat să trăiască, nici o veste din parte-i.

Într-o dimineată, Saint-Loup îmi mărturisi că-i scrisese bunicii mele ca să-i dea știri despre mine și să-i sugereze ideea de a-mi telefona, de vreme ce un serviciu telefonic funcționa între Doncières și Paris. Într-un cuvînt, ea urma să mă cheme în aceeași zi la aparat și el mă sfătui să fiu pe la patru fără un sfert la poștă. În acel timp telefonul nu era încă atît de folosit ca astăzi. Obişnuinței îi trebuie totuși atît de puțin timp ca să despoaic de taina lor formulele sacre cu care sîntem în contact, încît neobținînd legătura numaidecît, singurul gînd care-mi trecu prin minte fu acela că lucrul este prea complicat, foarte incomod și aveam cît pe-aci intenția să fac o reclamație : ca și noi astăzi, nu găseam după placul meu destul de iute, în schimbările ei neașteptate, minunata feerie căreia cîteva clipe îi ajung ca să se ivească lîngă noi invizibilă dar prezentă, ființa cu care vream să vorbim, și care stînd la masa ei, în orașul în care locuiește (în cazul bunicii, Parisul), sub un cer deosebit de al nostru, pe un timp care nu e obligatoriu același, în niște împrejurări și preocupări pe care le ignorăm și pe care această ființă ni le va spune, transportată deodată la sute de poște (ea și toată ambianța în care e cufundată), lîngă urechea noastră, în clipa în care capriciul nostru a poruncit. Sîntem ca personajul din basm la a cărui dorință o vrăjitoare îi înfățișează, într-o lumină supranaturală, bunica sau logodnica, frunzărind o carte, vărsînd lacrimi, culegînd flori, foarte aproape și totuși foarte departe de spectator,

chiar în locul unde se află în realitate. Pentru ca această minune să se înfăptuiască, n-avem decît să apropiem buzele de placa magică și să o chemăm — uneori timp prea îndelungat, recunosc — fecioarele vigilente a căror voce o auzim zilnic fără să le cunoaștem chipul, și care sînt îngerii noștri păzitori, în întunericul amețitor ale cărui porți le străjuiesc cu gelozie ; atotputernicele datorită căroră absenții se ivesc lîngă noi, fără să ne fie îngăduit să-i zărim ; Danaidele nevăzutului care golesc, umplu și trec mereu altuia urnele sunetelor ; Furiile ironice care în clipa în care șoptim o confidență unei prietene, în nădejdea că nimeni nu ne aude, ne strigă pline de cruzime : „Ascult“ ; slujitoarele veșnic iritate ale Misterului, preotesele bănuitoare ale Nevăzutului, Domnișoarele de la telefoane !

Îndată ce aparatul nostru a răsunat, în noaptea plină de vedenii, asupra căreia numai urechile noastre se deschid, un mic zgomot — un zgomot abstract — acela al distanței înlăturate — și vocea ființei dragi ni se adresează.

E ea, e vocea ei care ne vorbește, care e acolo. Dar cît de departe e ! De cîte ori n-am fost în stare să o aud fără neliniște, ca și cum față de această imposibilitate de a o vedea, înaintea unor lungi ore de călătorie, pe aceea a cărei voce era atît de aproape de urechea mea, îmi dădeam mai bine seama cît de decepționantă este aparența apropierii celei mai gingașe și la ce depărtare putem fi de ființele iubite în clipa în care ni se pare că n-am avea decît să întindem mîna ca să le apucăm. Prezență reală în această voce atît de apropiată — în despărțirea efectivă ! Dar și o anticipație a unei despărțiri veșnice ! Adesea, ascultînd astfel fără

să o văd pe aceea care-mi vorbea de atît de departe, mi s-a părut că această voce striga din adîncuri din care nu te mai întorci, și am cunoscut neliniștea ce avea să mă cuprindă într-o zi, cînd o voce va veni astfel (singură și nemaiaparținînd unui trup pe care nu mai aveam să-l revăd vreodată), să-mi șoptească în ureche niște cuvinte pe care aș fi vrut să le sărut, în trecere, pe niște buze pe veci în pulbere.

Din păcate, în ziua aceea, la Doncières, minunea nu avu loc. Cînd am intrat în cabină, bunica mă și chemase ; am intrat în cabină, linia era ocupată, vorbea cineva care probabil nu știa că nu-i răspunde nimeni, căci apropiînd receptorul de mine, această bucată de lemn începu să vorbească ca Vasilache ; l-am făcut să tacă, ca la teatrul de păpuși, punîndu-l la loc, dar asemenea lui Sarsailă, îndată ce-l apropiam de mine, începea din nou să flecărească. În disperare de cauză, agățînd definitiv receptorul, am sfîrșit prin a înăbuși zvîrcolirile acestui crîmpei sonor care trîncăni pînă în ultima clipă, și m-am dus să caut pe oficianț care-mi spusese să aștept un moment ; apoi am vorbit și, după cîteva clipe de tăcere, am auzit deodată acea voce pe care credeam din greșeală că o cunosc atît de bine, căci pînă atunci, ori de cîte ori bunica stătuse de vorbă cu mine, urmărisem totdeauna ceea ce-mi spunea pe partitura deschisă a feței sale în care ochii ocupau mult loc, dar astăzi ascultam înțîia oară numai vocea ei. Am descoperit cît de blindă era această voce, tocmai pentru că mi se părea schimbată în proporțiile ei de vreme ce era un tot și-mi parvenea astfel singură și neînsoțită de chipul ei ; poate nu fusese niciodată atît de blindă, căci bunica, simțindu-mă departe și nenorocit, credea că se poate lăsa pradă unei efuziuni

de dragoste pe care, din „principiu“ de educa-
toare, o înfrîna și o ascundea de obicei. Era blajină,
dar și cît era de tristă, mai întîi chiar din cauza
bunătății ei aproape decantată, așa cum puține
voci omenesti au putut fi vreodată, de orice as-
prime, de orice elemente de împotrivire altora, de
orice egoism ; șubredă din pricina gingășiei, parcă
era în orice moment gata să se spargă, să sfîrșească
într-un val pur de lacrimi, apoi avînd-o singură
lîngă mine, fără masca feței, am observat la ea
întîia oară necazurile care o dogiseră în cursul
vieții.

Era oare numai vocea care, pentru că se în-
fățișa singură, îmi dădea acea impresie nouă care
mă sfîșia ? Nu ; dar această izolare a vocii era mai
degrabă un simbol, o evocare, un efect direct al
altei izolări, aceea a bunicii, care se despărțise întîia
oară de mine. Poruncile sau interdicțiile pe care
mi le adresa în orice moment în viața de toate
zilele, plictiseala de-a asculta de ele sau frigurile
răzvrătirii care neutralizau dragostea ce i-o pur-
tam, erau suprimate în acest moment și puteau fi
înlăturate și în viitor (căci bunica nu mai pretindea
să mă mai aibă lîngă ea, sub legea ei, era pe cale
să-mi exprime nădejdea că voi rămîne totdeauna
la Doncières sau în orice caz că-mi voi prelungi
șederea în această localitate cît de mult cu pu-
tință, căci i-ar putea prii sănătății și activității
mele) ; astfel încît ceea ce aveam sub acest mic
clopot, apropiat de ureche era dezbărat de presiu-
nile opuse care o ținuseră în fiecare zi în cumpănă,
și care, cu începere de atunci, mă răscolise irezis-
tibil pe de-a-ntregul, înduioșarea noastră mutuală.
Bunica, spunîndu-mi să rămîn la Doncières, îmi
trezi o poftă răscolitoare și nebună de-a mă în-
toarce. Această libertate pe care mi-o acorda de

acum înainte și la care nu întrezărisem niciodată că ar putea consimți, mi s-a părut deodată tot atât de tristă cum ar putea fi libertatea mea după moartea ei (cînd aș mai iubi-o încă și ea va fi renunțat pe veci la mine). Am strigat : „Bunico, bunico“, și aș fi vrut să o sărut ; dar numai această voce era lingă mine, fantomă tot atât de impalpabilă ca aceea care poate va reveni să mă viziteze cînd bunica va fi murit. „Vorbește-mi“ ; dar atunci se întimplă că lăsîndu-mă încă și mai singur, am încetat deodată să mai percep această voce. Bunica nu mă mai auzca, nu mai era în legătură cu mine, încetasem de-a mai fi unul în fața altuia, de-a ne putea auzi unul pe altul, continuam să o interpelez bîjbîind în noapte, dîndu-mi seama că și chemările ei trebuiau să se piardă. Palpitan pradă aceleiași neliniști pe care o încercasem odinioară, într-o zi cînd, copil mic, am pierdut-o în mulțime, neliniște care mă frămînta mai puțin pentru că nu o găseam, cît pentru că simțeam că mă căuta, că simțeam că-și spunea că o caut ; neliniște oarecum asemănătoare aceleia pe care aș încerca-o în ziua cînd te adresezi celor ce nu mai pot răspunde și din partea cărora ai vrea cel puțin să auzi tot ce nu le-ai spus, și siguranța că nu suferă. Mi se părea că tocmai lăsasem să se piardă o umbră scumpă printre umbre, și singur în fața aparatului continuam să repet în zadar „Bunico, bunico“, așa cum Orfeu, rămas singur, repeta numele moartei. M-am hotărît să plec de la poștă, să mă duc să mă întilnesc cu Robert la restaurantul său ca să-i spun că, poate urmînd să primesc o telegramă care m-ar sili să plec, aș vrea să cunosc, pentru orice împrejurare, orarul trenurilor. Totuși, înainte de a lua această hotărîre, aș fi vrut să invoc o ultimă oară pe Fiicele Noptii, pe Vestitoarele cuvîntului, pe

divinitățile fără față; dar capricioasele Paznice nu vrură sau nu putură să-mi mai deschidă porțile minunate; în zadar invocară neobosite, potrivit obiceiului lor, pe venerabilul inventator al tiparului și pe tânărul principe amator de pictură impresionistă și șofer (care era nepotul căpitanului de Borodino), Gutenberg și Wagram nu răspunseră rugămintelor lor și am plecat, dându-mi seama că Nevăzutul solicitat va rămîne surd.

Cînd am dat de Robert și de prietenii săi, nu le-am mărturisit că inima mea nu mai era cu ei, că plecarea mea era irevocabil hotărîtă. Se prefăcea că mă crede, dar am aflat mai tîrziu că încă din prima clipă înțelesese că nesiguranța mea era simulată, și că a doua zi nu va mai da de mine. În timp ce lăsînd mîncarea să li se răcească, prietenii săi căutau, cu el, în mersul trenurilor, pe acela pe care l-aș putea lua ca să mă întorc la Paris, iar în noaptea înstelată și rece se auzea fluieratul locomotivelor, nu mai încercam, firește, aceeași liniște pe care mi-o prilejuiseră aici atîtea seri prietenia unora și trecerea în depărtare a altora. În seara aceasta ele nu lipseau totuși, sub altă formă, de la aceeași îndatorire. Plecarea mea mă copleși mai puțin cînd n-am mai fost silit să mă gîndesc singur la ea, cînd am simțit că ceea ce se petrecea dădea de lucru activității mai normale și mai sănătoase a energicilor mei prieteni, camarazilor lui Saint-Loup, și celorlalte fapte puternice, trenurile al căror du-te-vino dimineța și seara, de la Doncières la Paris, fărîmița retrospectiv, în posibilități zilnice de întoarcere, ceea ce era prea compact și de nesuferit în lungă mea izolare de bunica.

— Nu mă îndoiesc de adevărul cuvintelor tale și că nu ai încă de gînd să pleci, îmi spuse Saint-

Loup rîzînd, dar fă ca și cum ai pleca și vino să-ți iei rămas bun de la mine miine dimineată foarte devreme, altfel risc să nu te mai văd; tocmai prînzesc în oraș, căpitanul m-a învoit; dar trebuie să mă întorc la ora două la cazarmă, căci pornim în marș pentru toată ziua. Fără îndoială că seniorul la care prînzesc, la trei kilometri de aici, mă va aduce înapoi la timp ca să fiu la cazarmă la ora două.

Abia rostise aceste cuvînte, că un trimis al hotelului veni să-mi spună că poșta mă chemase la telefon, unde m-am dus într-un suflet, căci tocmai era să se închidă. Cuvîntul interurban revenea mereu în răspunsurile pe care mi le dădeau oficianții. Eram în culmea neliniștii, căci mă chema bunica. Biroul avea să se închidă. În sfîrșit, mi s-a dat legătura. „Tu ești bunico?” O voce de femeie cu un pronunțat accent englez îmi răspunse: „Da, dar nu vă recunosc vocea”. Nici eu nu recunoșteam vocea care-mi vorbea, apoi bunica nu mi se adresa niciodată la persoana a doua a pluralului. În sfîrșit, totul se explică. Tînărul pe care bunica lui îl chemase la telefon purta un nume aproape identic cu al meu și locuia într-o anexă a hotelului. Chemîndu-mă chiar în aceeași zi în care voisem să-i telefonez bunicii, nu mă îndoisem o singură clipă că ea mă chemase. Or, printr-o simplă coincidență, poșta și hotelul săvîrșiseră o îndoită eroare.

A doua zi de dimineată, am întîrziat, nu l-am mai găsit pe Saint-Loup, care plecase să prînzească la acel castel vecin. Către ora unu și jumătate, tocmai mă pregăteam să mă duc, la întîmplare, la cazarmă ca să fiu acolo în momentul cînd se va întoarce; cînd să străbat una din aleile care duceau la cazarmă, am văzut, chiar în direcția în care mă duceam, o cabrioletă care, trecînd pe lîngă

mine, mă sili să mă feresc ; o conducea un sub-ofițer cu monoclu — Saint-Loup. Lângă el era prietenul la care prinzise și pe care-l mai întâlnisem o dată la hotelul unde cina Robert. N-am îndrăznit să-l interpelez pe Robert, căci nu era singur, dar vrînd să-l fac să se oprească ca să mă ia cu el, i-am atras atenția printr-un salut adînc, motivat de prezența necunoscutului. Știam că Robert e miop, dar am crezut totuși că, dacă m-ar vedea, n-ar întîrzia de-a mă recunoaște ; or, văzuse salutul și-l întoarse dar fără să oprească ; îndepărtîndu-se în goană mare, fără nici un surîs, fără să i se fi clintit un mușchi pe față, se mulțumi să țină două minute mîna-i ridicată la cozorocul chipului său, ca și cum ar fi răspuns unui soldat pe care nu l-ar fi cunoscut. Am alergat pînă la cazarmă, dar ea era încă departe ; cînd am sosit, regimentul se forma în curtea în care nu mî s-a îngăduit să rămîn, și eram deznădăjduit că nu-mi mai putusem lua rămas bun de la Robert ; m-am urcat în odaia lui, unde nu mai era ; am putut lua informații despre el de la un grup de soldați bolnavi, niște recruți scutiți de marș, un tînăr bacalaureat, un soldat mai vechi care privea cum se formează regimentul.

— Nu l-ați văzut pe plutonierul Saint-Loup ? am întrebat.

— A și coborît, domnule, răspunse soldatul mai vechi.

— Nu l-am văzut, spuse bacalaureatul.

— Nu l-ai văzut, spuse soldatul mai vechi, fără să se mai ocupe de mine, n-ai văzut pe vestitul nostru Saint-Loup, cum mai face pe grozavul cu noul său mundir ! Cînd o vedea căpitanul ce mai postav ofițeresc !

— Ah ! o brodești și tu citeodată, postav ofițeresc, spuse tânărul bacalaureat, care, bolnav în odaie, nu se ducea în marș și încerca, nu fără oarecare înfrigurare, să fie îndrăzneț cu soldații mai vechi. Acel postav ofițeresc e un postav ca ăsta.

— Domnule ! strigă furios soldatul mai vechi care vorbise de mundur.

Era indignat că tânărul bacalaureat pune la îndoială că acel mundur era de postav ofițeresc, dar fiind breton, născut într-un sat numit Penguern-Stereden, învățase frunțuște tot atât de greu ca și cum ar fi fost englezește sau nemțește, când se simțea cuprins de o emoție spunea de două sau de trei ori „domnule“, ca să aibă timpul să-și găsească cuvintele, apoi, după această pregătire, se lăsa pradă elocvenței sale, mulțumindu-se să repete câteva cuvinte pe care le știa mai bine decât pe altele, dar fără să se grăbească, luându-și precauțiile împotriva neobișnuinței sale în pronunțare.

— Ah ! e un postav ca ăsta ? urmă el cu o furie care sporea progresiv intensitatea și încetinirea debitului său. Ah ! e un postav ca ăsta ! când îți spun că e postav ofițeresc, când îți spun, tocmai pentru că-ți spun, este că știu ce spun. Pe noi nu ne duci cu una cu două !

— În cazul acesta... spuse tânărul bacalaureat învins de această argumentație.

— Iată, tocmai trece căpitanul. Dar ia te uită puțin la Saint-Loup ; cum își aruncă piciorul ; apoi capul. Cine ar spune că e subofițer ? Dar monoculul ; ah ! sare în toate direcțiile.

I-am rugat pe soldați, pe care prezența mea nu-i stingherea să mă lase să mă uit și eu pe fereastră. Nici nu mă împiedică, nici nu se deranjează. L-am văzut pe căpitanul Borodino trecând maiestuos, în trapul calului său, parcă avea iluzia că se află la

bătălia de la Austerlitz. Cîțiva trecători se adunaseră în fața grilajului cazărzii ca să vadă regimentul care ieșea la exercițiu. Ținîndu-se drept pe calul său, cu fața cam plină, cu obrajii de o plenitudine împăratească, cu ochiul lucid, principele pesemne că era jucăria vreunor halucinații așa cum eram și eu ori de cîte ori, după ce trecea tramvaiul, liniștea care-i urma uruitului mi se părea străbătută și vărgată de o nedeslușită palpitatie muzicală. Eram deznădăjduit că nu-mi luasem rămas bun de la Saint-Loup, dar oricum am plecat, căci singura mea grijă era să mă întorc la bunica : cînd mă gîndeam pînă în ziua aceasta, în acest orașel, ce făcea bunica singură, mi-o închipuiam așa cum era cu mine, dar înlăturîndu-mă fără să țin seama de efectele pe care această înlăturare o aveau asupra-i ; acum, aveam să mă eliberez cît mai grabnic, în brațele ei, de fantomă nebănuită pînă atunci și evocată pe neașteptate de vocea ei de bunică într-adevăr despărțită de mine, resemnată, avînd, ceea ce nu știusem niciodată cînd era vorba de ea, o vîrstă, și care tocmai primise o scrisoare din parte-mi în apartamentul gol în care mi-o mai închipuisem pe mama cînd plecasem la Balbec.

Din păcate, am zărit tocmai această fantomă cînd, intrînd în salon fără ca bunica să fi fost înștiințată de sosirea mea, am găsit-o citind. Eram acolo, sau mai degrabă nu eram acolo, căci ea nu știa și era pradă unor gînduri pe care nu le manifestase niciodată în fața mea, ca o femeie peste care dai tocmai cînd este pe cale să facă un lucru pe care-l ascunde cînd intră cineva. Datorită privilegiului care nu durează și cînd, în răstimpul clipei scurte a întoarcerii, avem facultatea de-a asista pe neașteptate la propria noastră absență

— din mine era acolo numai martorul, observatorul, cu pălărie și manta de călătorie, străinul care nu era al casei, fotograful care vine să ia un clișeu al locurilor pe care nu le vei mai revedea. Căci, în clipa în care am zărit-o pe bunica, în ochii mei se făcu în mod mecanic o fotografie. Vedem totdeauna ființele iubite numai în sistemul însufletit, mișcarea veșnică a neîncetatei noastre dragoste, care înainte de-a lăsa ca imaginile pe care ni le înfățișează fața lor să ajungă la noi, le tirăște în vârtejul lor, le aruncă peste ideea pe care ne-o facem de totdeauna despre ele, le face să adere la ea, să coincidă cu ea. Cum dădeam frunții, obrazilor bunicii semnificația a ceea ce era mai gingaș și mai permanent în mintea mea, cum orice privire obișnuită este o necromanție și fiecare chip iubit oglinda trecutului, cum să nu fi omis ceea ce ar fi putut-o îngreuna și schimba, câtă vreme chiar în spectacolele cele mai indiferente ale vieții, ochiul nostru, încărcat cu gânduri, neglijează așa cum ar face o tragedie clasică, toate imaginile care nu concură la acțiune și reține numai pe acelea care-i pot face scopul ușor de înțeles. Dar dacă în locul ochiului nostru a privit doar un obiectiv pur material, o placă fotografică, atunci vom vedea, de pildă, în curtea Institutului, în locul unui academician care iese și vrea să cheme o trăsură, clătinarea lui, precauțiunile sale ca să nu cadă pe spate, parabola căderii sale, ca și cum ar fi beat sau pavajul acoperit cu polei. Același lucru se întâmplă când vreo cumplită viclenie a întâmplării împiedică dragostea noastră inteligentă și cucernică să sosească la timp ca să ascundă privirilor noastre ceea ce ele n-ar trebui să contemple niciodată, când aceasta este întrecută-de ele care,

ajungînd cele dintîi la fața locului și lăsate pe seama lor, funcționează mecanic ca o peliculă, și ne arată în locul ființei iubite care nu mai există demult, dar a cărei moarte n-a vrut să ne fie niciodată destăinuită, ființa nouă pe care o înveșmîntă de sute de ori pe zi cu scumpa și mincinoasa ei asemănare. După cum un bolnav care nu se mai privește demult și-și alcătuieste în orice moment o față pe care nu o vede, după imaginea ideală pe care o poartă în gînd despre sine, se dă înapoi cînd zărește într-o oglindă, în mijlocul unei figuri sterpe și aride, înălțîndu-se pieziș și roz un nas gigantic ca o piramidă din Egipt, eu, pentru care bunica eram încă eu însumi, eu care o văzusem numai în sufletul meu, totdeauna în același loc din trecut, prin transparența amintirilor învecinate și suprapuse, am zărit pe neașteptate, în salonul nostru care făcea parte dintr-o lume nouă, aceea a timpului, aceea în care trăiesc străinii despre care spui „de bună seamă că îmbătrînește“, întîia oară și doar o clipă, căci dispăru repede, pe canapea, sub lampa roșie, greoaie și vulgară, bolnavă, visînd, plimbînd deasupra unei cărți niște ochi rătăciți, o femeie bătrînă, copleșită, pe care n-o cunoșteam.

Cînd îl rugasem să mă ducă să văd tablourile de Elstir ale doamnei de Guermantes, Saint-Loup îmi spusese : „Răspund de ea“. Dar din nenorocire, numai el răspunsese de ea. Răspundem lesne de alții cînd, rînduînd în gînd micile imagini care-i închipuiesc, le manevrăm după placul nostru. Ținem seama, fără îndoială, chiar în acel moment de dificultățile ivite din firea fiecăruia, deosebită de a noastră, și nu pregetăm să recurgem la cutare sau la cutare mijloc de acțiune care are influență

asupra-i, interese, convingere, emoție, care va neutraliza înclinările potrivnice. Dar tot firea noastră imaginează aceste deosebiri dintre ea și altele, tot noi ridicăm aceste dificultăți; tot noi dozăm aceste pricini eficace. Și când vrea să o punem să execute în viață mișcările pe care le-am făcut ca cealaltă persoană să le repete în gândul nostru, și care o fac să acționeze după voia noastră, totul se schimbă, ne izbim de niște împotriviri neprevăzute care pot fi de neînvins. Una din cele mai puternice este fără îndoială aceea pe care o poate isca într-o femeie care nu iubește, dezgustul pe care i-l inspiră, de neînvins și fetid, bărbatul care o iubește; în răstimpul multor săptămîni cînd Saint-Loup tot nu venise la Paris, mătușa lui, căreia nu mă îndoiam că-i scrisese ca să-i solicite ceea ce-l rugasem, nu mă invită nici măcar o dată să mă duc la ea ca să văd tablourile lui Elstir.

Am întîmpinat semne de răceală din partea altcuiva din casă: Jupien. Poate găsea că ar fi trebuit să-i dau bună ziua, cînd m-am întors de la Doncières, chiar înainte de-a urca la mine! Mama îmi spusese că nu trebuia să mă mir. Françoise îmi spusese că așa era el, supus fără nici un motiv, unor proaste dispoziții brusce, care se risipeau totdeauna destul de repede.

Între timp, iarna era pe sfîrșite. Într-o dimineată, după cîteva săptămîni de lapoviță și de furtuni, am auzit în căminul meu — în locul vîntului înform, elastic și întunecat care-mi ațîța pofta de-a mă duce la mare — uguitul porumbeilor care se cuibăreau în zid: irizat, neprevăzut, ca cea dintîi zambilă, sfișîindu-și cu gingășie inima-i hrănitoare — ca din ea să țîșnească, mov și satinată, floarea ei sonoră, lăsînd să intre ca o fereastră deschisă, în odaia mea încă închisă și întunecoasă, încropeala,

amețeala, oboseala primei zile frumoase. În dimineața aceea m-am trezit fredonînd un cîntec de cafe-concert pe care-l uitasem din anul în care trebuiseam să mă duc la Florența și la Veneția. Potrivit întîmplării zilnice, atmosfera influențează atît de puternic organismul nostru și scoate la iveală din rezervele obscure în care le uitasem, melodiile înscrise pe care memoria noastră nu le-a descifrat. Un visător mai conștient însoți curînd acest muzician pe care-l ascultam în mine, fără să fi recunoscut numaidecît ce cînta.

Simțeam de bună seamă că nu erau anumite motive la Balbec, pentru care, cînd sosisem acolo, nu mai găsisem că biserica avea pentru mine farmecul pe care-l avusese înainte de-a o fi cunoscut ; că nici la Florența, la Parma sau la Veneția, imaginația mea nu s-ar putea substitui ochilor mei ca să privesc. Simțeam acest lucru ; tot astfel, într-o seară de 1 ianuarie, pe înserate, am descoperit în fața unei coloane cu afișe iluzia de a crede că unele zile de sărbătoare se deosebesc esențial de altele. Totuși nu puteam să împiedic ca amintirea timpului în care crezusem că petrecusem Săptămîna Mare la Florența, să confere în același timp zilei de Paști un caracter florentin, și Florenței unul pascal. Săptămîna Paștilor era încă departe ; dar în șirul zilelor care se întindea înainte-mi, zilele sfinte se desprindeau mai limpezi la capătul zilelor obișnuite. Atinse de o rază ca unele case de la țară pe care le zărești din depărtare într-un efect de umbră și de lumină, ele opreau asupra-le tot soarele.

Timpul se înmuiase. Chiar părinții mei, sfătuindu-mă să mă plimb, îmi ofereau un pretext de a-mi continua preumblările de dimineață, cărora voisem să le pun capăt, căci în decursul lor o întîlneam

pe doamna de Guermantes. Dar tocmai din această pricină mă gîndeam tot timpul la ele, ceea ce mă făcea să găsesc în fiecare moment un nou motiv de-a le face, care nu avea nici o legătură cu doamna de Guermantes, și mă convingea lesne că, dacă ea n-ar fi existat, eu tot m-aș fi plimbat la aceeași oră.

Din păcate, dacă mi-ar fi fost indiferent să mă întîlnesc cu orice altă persoană decît ea, îmi dădeam seama că ei i-ar fi fost mai suportabil să se întîlnească cu oricine, afară de mine. În plimbările-matinalale i se întîmpla să primească salutul multor proști și pe care-i privea ca atare. Dar considera apariția lor, dacă nu drept făgăduiala unei plăceri, cel puțin drept un efect al întîmplării. Îi oprea uneori, căci sînt momente în care simți nevoia de-a ieși din tine, de-a accepta ospitalitatea sufletului altora, cu condiția ca acest suflet oricît de modest și de urît ar fi, să fie un suflet străin, cîtă vreme ea simțea, cu exasperare, că în inima mea s-ar fi regăsit tot pe ea. De aceea, cînd pornind pe același drum, aveam alt motiv decît de-a o vedea, tremuram ca un vinovat în momentul cînd trecea; uneori, ca să neutralizez ceea ce putea fi excesiv în avansurile mele, abia răspundeam salutului ei, sau o pironeam cu privirea fără să o salut, reușind doar să o ațîț și mai mult, ceea ce o îndemnă să mă socotească pe deasupra și obraznic și prostcrescut.

Avea acum rochii mai ușoare sau cel puțin mai deschise, și cobora strada în care, ca și cum ar fi fost primăvară, în fața îngustelor dughene intercalate între fațadele vechilor palate aristocratice, pe streășina deasupra ferestrei precupeții de unt, de fructe, de zarzavaturi, se trăseseră storurile împotriva soarelui. Îmi spuneam că femeia pe care o

vedeam de departe pășind, deschizînd umbrela, traversînd strada, era, după părerea cunoscătorilor, cea mai mare artistă actuală în arta de-a împlini aceste mișcări și de-a face din ele ceva desfătător. Ea înainta totuși, ignorînd această reputație răspîdită, trupul ei îngust, refractar și care nu absorbise nimic din ea, era cambrat oblic sub o eșarfă de surah violet : ochii ei posaci și limpezi priveau distrat în față-i și poate mă zăriseră ; își mușca colțul buzei ; o vedeam îndreptîndu-și manșonul, dînd de pomană unui sărac, cumpărînd de la o precupeată un buchet de micșunele, cu aceeași curiozitate cu care aș fi privit un mare pictor pic-tînd. Iar cînd ajungînd la nivelul meu, îmi adresa un salut căruia i se adăuga uneori un mic suris, parcă ar fi executat pentru mine, adăugîndu-i o dedicație, un laviu care era o capodoperă. Fiecare rochie a ei mi se înfățișa ea o ambianță firească, necesară, ca proiecția unui aspect deosebit al sufletului ei. Am întîlnit-o într-una din aceste dimineți din postul mare, cînd se ducea să prînzească în oraș, într-o rochie de catifea de un roșu deschis, ușor decoltată. Sub părul ei blond, fața doamnei de Guermantes părea visătoare. Eram mai puțin trist ca de obicei, căci melancolia expresiei sale, acea izolare pe care violența culorii o așternea între ea și restul lumii, îi dădea o înfățișare nenorocită și singuratică ce mă liniștea. Această rochie mi se părea materializarea în juru-i a razelor stacojii ale unei inimi pe care nu i-o-cunoșteam și pe care, poate, aș fi putut-o consola ; refugiata în lumina mistică a stofei cu luciri potolite mă făcea să mă gîndesc la vreo sfîntă din cele dintîi timpuri creștine. Atunci mi-era rușine să întristez această martiră cu vederea mea. „Dar la urma urmei, strada aparține tuturor.“

„Strada aparține tuturor“, repetam, atribuind acestor cuvinte alt înțeles și admirînd că, într-adevăr, în strada populată, adesea udată de ploaie și care devenea prețioasă cum este uneori strada în vechile cetăți din Italia, ducesa de Guer-mantes unea cu viața publică momente din viața ei tainică, arătîndu-se astfel oricui, misterioasă. În contact cu toată lumea, cu splendida gratuitate a marilor capodopere. Cum ieșeam dimineața, după ce stătusem toată noaptea treaz, părinții îmi spuneau să mă cule puțin după-amiaza și să încerc să dorm. Multă chibzuire nu e necesară ca să poți dormi, dar obișnuința e foarte folositoare și chiar lipsa oricărui gînd. Or, la aceste ore, amîndouă îmi lipseau. Înainte de a adormi mă gîndeam atît de mult că nu voi fi în stare, încît chiar după ce dormisem, îmi rămînea o urmă de gînd. Era doar o licărire într-un semi-întuneric, dar care era de ajuns ca să-mi răsfrîngă în somn, mai întîi ideea că nu aş putea dormi, apoi, reflex al acestei răsfrîngerii, ideea că tocmai dormind gîndisem că nu dormeam, apoi printr-o nouă refracție, mă trezeam... într-un nou somn în care voiam să povestesc unor prieteni ce intraseră în odaia mea că, adineauri, pe cînd dormeam, crezusem că nu dorm. Aceste umbre erau abia deslușite; o mare și foarte zadarnică gingășie ar fi fost necesară ca să le sesizezi. Astfel, mai tîrziu, la Veneția, după ce soarele apusese de mult, cînd se pare că s-a înnoptat de-a binelea, am văzut, grație ecoului totuși invizibil al unei ultime note de lumină ținută la infinit pe canalele parcă sub efectul vreunei pedale optice, reflexele palate-lor desfășurate ca pe vecie, într-o catifea mai neagră pe cerușul crepuscular al apelor. Unul din visurile mele era sinteza a ceea ce închipuirea mea încercase adesea să-și înfățișeze, în timpul vegheii,

dintr-un anumit peisaj marin și din trecutul său medieval. În somnul meu vedeam o cetate gotică în mijlocul unei mări cu valurile nemișcate ca pe un vitraliu. Un braț al mării împărțea orașul în două ; apa verde se întindea la picioarele mele ; ea scălda pe malul opus o biserică orientală, apoi niște case care dăinuiau încă în veacul al XIV-lea, astfel încît a te îndrepta spre ele ar fi însemnat să te întorci cu cîteva veacuri înapoi. Mi se părea că avusesem adesea acest vis în care natura învățase arta, în care marea devenise gotică, acest vis în care doream, în care credeam că ating imposibilul. Dar cum se întîmplă că tocmai ceea ce-ți închipuiești în somn să se înmulțească în trecut și, deși fiind nou, să pară cunoscut, am crezut că mă înșelasem. Dar mi-am dat într-adevăr seama că, dimpotrivă, avusesem adesea acest vis.

Însăși împuținările care caracterizează somnul se răsfrîngeau într-al meu, dar într-un chip simbolic : nu puteam desluși în întîineric chipul prietenilor care erau acolo, căci dormi cu ochii închiși ; eu, care-mi făceam mereu raționamente verbale visînd, îndată ce voiam să mă adresez acestor prieteni, simțeam că sunetul mi se oprea în gîtlej, căci omul nu vorbește deslușit în somn ; voiam să mă îndrept spre ei, dar nu-mi puteam urni picioarele, căci nici nu te miști în somn ; deodată, mi-era rușine să apar în fața lor, căci dormi dezbrăcat. Astfel, cu ochii închiși, cu buzele pecetluite, cu picioarele unite, cu trupul gol, chipul somnului pe care-l proiecta însuși somnul meu avea aerul acelor mari figuri alegorice în care Giotto a înfățișat Invidia cu un șarpe în gură, și pe care mi le dăduse Swann.

Saint-Loup veni la Paris numai pentru cîteva ore. Mă încredințã că nu avusese prilejul să vorbească de mine cu vara lui. „Oriane nu este cîtuși de puțin drăguță, îmi spuse el, trădîndu-se cu nai-vitate, nu mai este Oriane a mea de altădată, nu știu cine mi-a schimbat-o. Te încredințez că nu merită să te ocupi de ea. Îi faci prea multă cinste. Nu vrei să te prezint verișoarei mele Poictiers? adăugă el fără să-și dea seama că asta nu mi-ar putea face nici o plăcere. Iată o tînră femeie inteligentă și care ți-ar place. S-a măritat cu vărul meu, ducele de Poictiers, care e un băiat de ispravă, dar cam simplu pentru ea. I-am vorbit de tine. M-a rugat să te aduc. E altcum mai frumoasă decît Oriane și mai tînră. E o persoană foarte drăguță, știi, e o persoană foarte bine.” Erau niște expresii adoptate de curînd — și cu atît mai multă rîvnă — de Robert și care însemnau că avea o fire delicată : „Nu spun că e dreyfusardă, trebuie să ții seama și de mediul ei, dar, în sfîrșit, spune : «Dacă ar fi nevinovat, ar fi îngrozitor să stea pe insula Dracului». Înțelegi, nu-i așa ? Apoi, în sfîrșit, a făcut mult pentru fostele ei institutoare, n-a îngăduit să fie primite pe scara de serviciu. Te încredințez, e o persoană foarte bine. În fond, Oriane nu o iubește, pentru că simte că e mai inteligentă.”

Deși preocupată de mila pe care i-o inspira un lacheu al Guermanților — care nu se putea duce să-și vadă logodnica nici cînd ducesa era plecată de acasă, căci portarul l-ar fi pîrît îndată — Françoise fu mîhnită că nu fusese acasă în momentul vizitei lui Saint-Loup, dar acum făcea și ea la fel. Ieșea regulat în zilele cînd aveam nevoie de ea, ca să se ducă să-și vadă fratele, nepoata și mai ales propria-i fiică, care sosise de curînd la Paris. Natura familială a acestor vizite pe care le făcea

Françoise îmi sporea plictiseala de-a fi lipsit de serviciile ei, căci prevedeam că va vorbi de fiecare vizită ca de ceva de care nu te poți lipsi, potrivit legilor profesate la Saint-André-des-Champs. De aceea nu-i ascultam niciodată scuzele fără să-mi pricinuiască, pe nedrept, o proastă dispoziție și căreia îi puneam vîrf faptul că Françoise nu spunea : „m-am dus să-mi văd fratele, m-am dus să-mi văd nepoata“, ci „m-am dus să-mi văd alde frate-miu, am intrat fugind să dau bună ziua alde nepotă-mi“ (sau nepoatei, măcelăreasa). Ar fi vrut ca fiica ei să se întoarcă la Combray. Dar ea, folosindu-se ca o elegantă de prescurtări, vulgare însă, spunea că s-ar părea foarte lungă săptămîna pe care ar trebui s-o petreacă la Combray, fără să aibă măcar *Intran*¹-ul. Cu atît mai puțin voia să se ducă la sora Françoisei care locuia într-o regiune muntoasă, căci „munții, spunea fiica Françoisei, nu sînt de loc interesați“, dînd acestui din urmă cuvînt un înțeles groaznic și nou. Nu se putea hotărî să se întoarcă la Méséglise unde „lumea e atît de proastă“, unde la piață, cumetrele, „țărancele“, ar descoperi vreo legătură de rudenie între ea și ele și ar spune : „Ia te uită, nu cumva o fi fata răposatului Bazireau ?“ Ar prefera să moară decît să se întoarcă să se statornicească acolo, „acum cînd a gustat din viața Parisului“, iar Françoise, tradiționalistă, întîmpina totuși cu bunăvoință spiritul de înnoire pe care-l întruchipa noua „pariziană“ cînd spunea : „Ei, mamă, dacă n-ai zi de ieșire, n-ai decît să-mi trimiți un *pneu*² !“

Timpu se răcise iarăși. „Să ies ? De ce ? Ca să crăp“, spunea Françoise care prefera să stea acasă

¹ Ziarul *L'Intransigeant*.

² Poștă pneumatică — corespondență expediată prin tuburi cu aer comprimat.

în săptămîna în care fiica ei, fratele și măcelăreasa se duseseră la Combray. De altminteri, ultimă sec-tantă în care supraviețuise nedeslușit doctrina mă-tușii Léonie în ceea ce privește fizica, Françoise adăuga cînd vorbea de acest timp care nu se potri-vea cu anotimpul : „E o rămășiță din minia lui Dumnezeu !“ Dar răspundeam văicărelilor ei nu-mai printr-un surîs lipsit de viață, cu atît mai in-diferent la aceste prevestiri, cu cît, în orice chip pentru mine, va fi frumos : vedeam cum stră-lucește soarele de dimineată pe colnicele din Fie-sole, mă încălzeam la razele lui, tăria lor mă obliga să deschid și să închid pe jumătate pleoapele, su-rîzînd, și ele se umpleau ca niște candelă de ala-bastru cu o licărire roz. Nu numai clopotele se în-torceau din Italia, Italia venise cu el. Mîinile mele credincioase nu vor duce lipsă de flori ca să cin-stească aniversarea călătoriei pe care ar fi trebuit s-o fac odinioară, căci de cînd timpul se răcise ia-răși la Paris ca în alt an, în momentul cînd ne pre-găteam de plecare spre sfîrșitul postului mare, în aerul lichid și glacial care îmbăia castanii, platanii de pe bulevarde, copacul din curtea casei noastre, își deschideau frunzele așa cum le-ar fi deschis în-tr-o cupă de apă proaspătă, narcisele, anemonele de pe Ponte-Vecchio.

Tata ne povestise că A. J. îi spusese acum unde se ducea domnul de Norpois cînd îl întîlnea în casă.

— La doamna de Villeparisis, o cunoaște foarte bine, habar n-aveam. Se pare că e o ființă fer-mecătoare, o femeie superioară. Ar trebui să te duci s-o vezi, îmi spuse el. Am fost de altfel foarte mirat. Mi-a vorbit de domnul de Guer-mantes ca de un om foarte distins ; am crezut tot-deauna că e o brută. Se pare că știe foarte multe

lucruri, că are un gust desăvârșit, numai că e foarte mîndru de numele său și de rubedeniile sale. Dar de altfel, după spusele lui Norpois, are o situație grozavă, nu numai aici, dar în întreaga Europă. Se pare că împăratul Austriei, împăratul Rusiei îl tratează absolut ca pe un prieten. Bătrînul Norpois mi-a spus că doamna de Villeparisis ține mult la tine și în salonul ei ai face cunoștință cu mulți oameni interesanți. Mi-a făcut un călduros elogiu al tău, îl vei putea întîlni la ea și chiar ți-ar putea fi un bun sfătuitor, dacă trebuie să scrii. Căci îmi dau seamă că nu vei face altceva. Poate să fie o carieră frumoasă, nu e ceea ce aș fi preferat pentru tine, dar vei fi în curînd bărbat, nu vom fi totdeauna lîngă tine și nu trebuie să te împiedicăm să-ți urmezi vocația.

Dacă aș fi putut cel puțin să încep să scriu ! Dar oricare ar fi fost condițiunile în care aș fi abordat acest proiect (la fel, din păcate ! ca acela de-a nu mai bea alcool, de-a mă culca devreme, de-a dormi, de-a fi sănătos), fie cu furie, cu metodă, cu plăcere, lipsindu-mă de o plimbare, amînînd-o sau rezervînd-o ca o răsplată, profitînd de o clipă de sănătate, folosind inacțiunea forțată a unei zile de boală, din truda mea ieșea totdeauna o pagină albă, virgină de scris, de neînlăturat ca acea carte măsluită pe care sfîrșești, în mod fatal, să o tragi în unele scamatorii, oricum ai fi amestecat în prealabil cărțile de joc. Nu eram decît instrumentul obiceiurilor de-a nu lucra, de-a nu mă culca, de-a nu dormi, care trebuiau să se realizeze cu orice preț ; dacă nu le rezistam, dacă mă mulțumeam cu pretextul pe care-l găseam în prima împrejurare pe care le-o oferea ziua aceea, ca să le las să acționeze în voia lor, mă descurcăm fără prea mare pagubă, oricum mă odihneam

cîteva ore, la sfîrşitul nopţii, citeam puţin, nu făceam prea multe excese, dar dacă voiam să le contrariez, dacă aveam pretenţia să mă cule de vreme, să beau numai apă, să lucrez, ele se mîniiau, recurgeau la argumente hotărîtoare, mă îmbolnăveau de-a binelea, eram nevoit să dublez doza de alcool, nu mă culcam două nopţi, nici nu mai puteam citi, şi-mi făgăduiam să fiu altădată mai rezonabil, adică mai puţin cuminte, ca o victimă care se lasă furată de teamă să nu fie asasinată, dacă rezistă.

Între timp, tata se întîlnise o dată sau de două ori cu domnul de Guermantes şi acum, cînd domnul de Norpois îi spusese că ducele era un om remarcabil, dădea mai multă atenţie cuvintelor sale. Tocmai stătură de vorbă, în curte, despre doamna de Villeparisis. „Mi-a spus că e mătuşa lui : pronunţă Vîparisi. Mi-a spus că e extraordinar de inteligentă. A adăugat chiar că ţine un *birou de spirit*“, adăugă tata impresionat de nedesluşitul acestei expresii, pe care cu siguranţă o întîlnise o dată sau de două ori în unele memorii, dar căreia nu-i atribuia un înţeles precis. Mama îl respecta atît de mult, încît văzînd că el nu găsea că e indiferent că doamna de Villeparisis ţine un „birou de spirit“, era de părere că acest fapt avea oarecare importanţă. Deşi ştia de mult, de la bunica, cît valora marchiza, îşi făcu numaidecît o idee mai bună despre ea. Bunică-mea, care era puţin suferindă, nu fu la început favorabilă vizitei, apoi se dezinteresă de ea. De cînd locuiam în noul nostru apartament, doamna de Villeparisis o rugase de mai multe ori să se ducă să o vadă. Bunica răspunsese totdeauna că nu ieşea în acel moment, într-una din acele scrisori pe care, dintr-un obicei nou şi pe care nu-l înţelegeam, ea nu le mai lîpea, ci o lăsa

pe Françoise să le închidă. Iar eu, fără să-mi dau prea bine seama ce era acest „birou de spirit“, n-aş fi fost mirat să o găsesc pe bătrîna doamnă din Balbec instalată în faţa unui „birou“, ceea ce altminteri se şi întîmplă.

Tata ar fi vrut să ştie pe deasupra dacă sprijinul ambasadorului i-ar aduce multe voturi la Institut, unde avea de gînd să se prezinte ca membru liber. La drept vorbind, deşi nu îndrăznea să se îndoiască de sprijinul domnului de Norpois, nu avea totuşi nici o siguranţă. Crezuse că avusese de-a face cu nişte guri rele, cînd i se spusese la minister că domnul de Norpois dorea să fie singurul care să reprezinte ministerul la Institut, că ar pune toate piedicile cu putinţă candidaturii sale care, de altminteri, l-ar stingheri îndeosebi în acest moment, cînd susţinea pe altcineva. Totuşi, cînd domnul Leroy-Beaulieu îl sfătuisese să se prezinte şi-şi cumpănise reuşita, tata fusese impresionat văzînd că printre colegii pe care se putea bizui în această împrejurare, eminentul economist nu-l citea pe domnul de Norpois. Tata nu îndrăznea să-l întrebe direct pe fostul ambasador, dar nădăjduia că mă voi întoarce de la doamna de Villeparisis cu alegerea sa asigurată. Vizita aceasta era iminentă. Propaganda domnului de Norpois, care era într-adevăr în stare să-i asigure tatii două treimi din Academie, i se părea de altminteri cu atît mai probabilă, cu cît bunăvoinţa ambasadorului era proverbială, cei care ţineau mai puţin la el recunoscînd că nimănui altuia nu-i plăcea atît de mult să fie serviabil. Pe de altă parte, îl proteja pe tata la minister într-un chip cu mult mai pronunţat decît pe oricare alt funcţionar.

Tata mai întîlni încă pe cineva, dar această întîlnire îl uimi, apoi îl indignă la culme. Trecu pe

stradă pe lângă doamna Sazerat a cărei sărăcie relativă îi reducea viața la Paris la șederi rare cînd o găzduia vreo prietenă. Nimeni nu-l plictisea pe tata mai mult decît doamna Sazerat, astfel încît mama era nevoită să-i spună o dată pe an cu o voce gîngășă și rugătoare : „Dragul meu, va trebui să o invit o dată pe doamna Sazerat, nu va sta prea mult“, ba chiar : „Ascultă, îți voi cere un mare sacrificiu, du-te să-i faci o vizită scurtă doamnei Sazerat. Știi că nu-mi place să te plictisesc, dar ar fi atît de drăguț din partea ta.“ Tata rîdea, se supăra puțin, și se ducea să-i facă vizita. Deși doamna Sazerat nu-l amuza, tata, întîlnind-o, se îndreptă spre ea descoperindu-se, dar spre adîncă sa uimire, doamna Sazerat se mulțumi cu un salut rece, șilit de politețe, față de cineva care e vinovat de o faptă urîță sau e condamnat să trăiască de acum înainte într-altă emisferă. Tata se întorsese supărat, uluit. A doua zi, mama o întîlni într-un salon pe doamna Sazerat, care nu-i întinse mîna și-i surîse cu un aer vag și trist, ca unei persoane cu care te-ai jucat în copilărie, dar cu care ai încetat de atunci orice legături, pentru că a dus o viață desfrînată, s-a măritat cu un ocnaș sau, și mai rău încă, cu un bărbat divorțat. Dar părinții mei acordau și inspirau de totdeauna doamnei Sazerat stima cea mai adîncă. Însă (ceea ce ignora mama) doamna Sazerat, singură de felul ei la Combray, era dreyfusardă. Tata, prieten cu domnul Méline, era convins de vinovăția lui Dreyfus. Refuzase îndispus niște colegi care îl rugaseră să semneze o listă revizionistă. Nu-mi adresă nici un cuvînt opt zile, cînd află că am urmat o linie de conduită diferită. Părerile sale erau cunoscute. Era cît pe aci tratat drept naționalist. Iar bunica, singura din familie pe care parcă o în-

flăcăra o îndoială generoasă, ori de cîte ori i se vorbea de nevinovăția posibilă a lui Dreyfus, dădea din cap, gest al cărui tîlc nu-l înțelegeam atunci, și care semăna cu acela al cuiva pe care-l stingherești în gîndurile sale mai serioase. Mama, șovăind între dragostea ce i-o purta tatii și nădejdea că aș fi inteligent, se menținea într-o nehotărîre pe care o traducea prin tăcere. În sfîrșit, bunicul, care adora armata (deși obligațiile-i de membru al gărzii naționale fuseseră coșmarul vîrstei sale mature), nu vedea niciodată, la Combray, defilînd un regiment în fața grilajului, fără să se descopere cînd treceau colonelul și drapelul. Toate acestea erau de ajuns ca doamna Sazerat, care cunoștea temeinic viața dezinteresată și onorabilă a tatii și a bunicului, să-i considere ca pe niște complici ai Nedreptății. Crimele individuale se iartă, dar în nici un caz participarea la o crimă colectivă. Îndată ce află că este antidreyfusard, puse între ea și el continente și veacuri. Ceea ce explică că, la asemenea depărtare în timp și în spațiu, salutul ei păru imperceptibil tatii și că ea nu s-ar fi gîndit să-i întindă mîna sau să-i spună vreun cuvînt, care n-ar fi putut străbate lumile ce-i despărteau.

Saint-Loup trebuind să vină la Paris, îmi făgăduise să mă ducă la doamna de Villeparisis unde nădăjduiam, fără să-i fi spus, că o vom întîlni pe doamna de Guermantes. Mă rugă să prînzesc la restaurant cu amanta lui pe care o vom conduce, mai tîrziu, la o repetiție. Trebuia să ne ducem să o luăm dimineața de la locuința ei, în împrejurimile Parisului.

Îl rugasem pe Saint-Loup ca restarantul în care avem să prînzim (în viața tinerilor nobili cheltui-

tori, restaurantul joacă un rol tot atât de important ca lăzile cu stofă din poveștile arabe), să fie de preferință acela unde Aimé mă vestise că va intra ca *maitre d'hotel*, în așteptarea sezonului de la Balbec. Eu care visam la atâtea călătorii și făceam atât de puține, aș fi fost foarte încântat să revăd pe cineva care făcea parte mai mult din Balbec decât din amintirile mele, chiar din Balbec însuși, cineva care se ducea acolo în toți anii, care, când oboseala sau cursurile mă obligau să rămân la Paris, în răstimpul sfârșiturilor lungi a după-amiezilor de iulie, în așteptarea clienților care aveau să vină la cină, continua să privească soarele ce apunea și dispărea în mare, prin panourile de sticlă din sufrageria mare, în dosul căreia, în clipa în care asfințea, aripile nemișcate ale vapoarelor îndepărtate și albastrii semănau cu niște fluturi exotici și nocturni într-o vitrină. Magnetizat el însuși de atracția puternică a Balbecului, acest *maitre d'hotel* devenea la rîndul său magnet pentru mine. Stînd de vorbă cu el, nădăjduiam să fiu în legătură cu Balbecul, să realizez pe loc ceva din farmecul călătoriei.

Am plecat încă de dimineată de acasă, unde am lăsat-o pe Françoise gemînd, pentru că lacheul logodit nu putuse iarăși să se ducă aseară să-și vadă logodnica. Françoise îl găsise plîngînd, lacheul era cît pe aici-să-l pălmuiască pe portar, dar se stăpînise, căci ținea la locul său.

Înainte de a ajunge la Saint-Loup, care trebuia să mă aștepte în fața porții sale, m-am întîlnit cu Legrandin, pe care-l pierdusem din vedere încă de la Combray și care, deși încărunțise acum, își păstrase aerul tinăr și nevinovat. Se opri.

— Ah ! Ia te uită, îmi spuse el, ce bărbat șic și încă în redingotă ! Iată o livrea cu care indepen-

dența mea nu s-ar acomoda. Este adevărat că trebuie să fii monden, să faci vizite ! Lavaliera și vestonul meu nu sînt nelalocul lor, ca să visez, așa cum fac în fața vreunui mormînt pe jumătate distrus. Știți că stîmez frumoasele însușiri ale sufletului dumneavoastră ; ceea ce înseamnă că regret nespus că le veți renega printre Gentili ¹. Fiind capabil să stați o clipă în atmosfera grețoasă pentru mine, de nerespirat, a saloanelor, pronunțați împotriva viitorului dumneavoastră, condamnarea, blestemul Profetului. Văd cum se petrec lucrurile, frecvențați „inimile ușurate”, societatea castelelor ; acesta e viciul burgheziei contemporane. Ah ! aristocrații. Teroarea a fost cum nu se poate mai vinovată că nu le-a tăiat gîtul la toți. Sînt cu toții niște pușlamale sinistre, cînd nu sînt numai niște idioți desăvîrșiți. În sfîrșit, sărmanul meu copil, dacă vă amuză ! În timp ce vă veți duce la vreun *five o'clock*, bătrînul dumneavoastră prieten va fi mai fericit decît dumneavoastră, căci va privi singur, într-o mahala, cîm se înalță luna trandafirie pe cerul violet. Adevărul este că nu aparțin de loc acestui pămînt pe care mă simt atît de exilat ; toată forța gravitației e necesară ca să mă menție pe el și ca să nu evadez în altă sferă. Sînt dintr-altă planetă. Adio, nu luați în nume de rău vechea sinceritate a țaranului de pe Vivonne care a rămas în același timp țaranul de la Dunăre. Ca să vă dovedesc că vă prețuiesc, vă voi trimite ultimul meu roman. Dar n-o să vă placă ; nu este destul de decadent, destul de „sfîrșit de secol” pentru dumneavoastră, e prea sincer, prea cinstit ; după cum singur ați mărturisit, vă trebuie Bergotte, ceva fezandat pentru gustul blazat al des-

¹ Păgîni.

frînaților rafinați. În grupul dumneavoastră trebuie să fiu considerat ca o deșcă bătrînă ; greșesc punînd inimă în ceea ce scriu, așa ceva nu se mai poartă ; apoi, viața mulțimii nu e destul de distinsă ca să intereseze snobismele dumneavoastră. Încercați să vă amintiți uneori cuvîntul Mîntuitorului : „Fă asta și vei trăi“. Adio, prietene !

M-am despărțit de el nu prea indispus. Unele amintiri sînt ca prietenii comuni, știu să împace lucrurile ; aruncat printre lanurile presărate cu flori galbene, unde se îngrămădeau ruine feudale, podetul de lemn ne unea, pe Legrandin și pe mine, așa cum unca cele două maluri ale Vivonnei.

După ce ieșisem din Paris unde, deși primăvara mijeia, copacii bulevardelor abia erau împodobiți cu primele lor frunze, cînd Saint-Loup și cu mine am coborît din trenul de centură în satul din marginea Parisului unde locuia amanta lui, am încercat o mare încîntare, văzînd fiecare grădiniță pavoazată cu imensele altare albe ale pomilor în floare. Parcă era una din acele serbări ciudate, poetice, trecătoare și locale pe care vii să le contempli de foarte departe, la epoci fixe, dar aceasta era dată de natură. Florile de cireș sînt atît de strîns lipite de ramuri, ca o teacă albă, încît de departe, printre pomii care aproape nici nu erau înfloriți, nici înfrunziți, ai fi putut crede, în ziua aceasta cu soare încă atît de rece, că nu erau flori, ci zăpadă topită aiurea care rămăsese încă pe arbuști. Iar perii mari învăluiau fiecare casă, fiecare curte modestă, cu un alb și mai vast, mai otova, mai strălucitor, ca și cum toate casele, toate locurile îngrădite din sat ar fi fost pe cale să facă, la aceeași dată, prima lor împărtășanie.

La porțile acestor sate din împrejurimile Parisului sînt încă parcuri din veacul al XVII-lea și

al XVIII-lea care au constituit așa-numitele „folios”¹ ale intendenților și ale favoritelor. Un horticultor folosise una din ele, situată sub nivelul șoselei, pentru cultura pomilor roditori (sau poate păstrase numai desenul unei livezi imense din acele timpuri). Cultivați în șiruri ce se încrucișau, perii aceștia, mai răriți, mai puțin înaintați decât aceia pe care-i văzusem, alcătuiau niște patru-latre mari — despărțite prin ziduri joase — de flori albe, iar de fiecare parte lumina se zugrăvea altcum, astfel încît toate aceste odăi fără tavan și în plin aer păreau că sînt acelea din Palatul Soarelui, așa cum ai fi putut să le regăsești în Creta; ele te îndemnau să te gîndești și la camerele unui rezervor și la cutare părți din mare pe care omul le subîmparte pentru pescuit sau ostreicultură, cînd vedeai, după cum erau expuse, lumina după ramurile primăvăratice, desfășurînd ici și colo, făcînd să scilipească printre parmaclicul cu grilaj și plin de azur al ramurilor, spuma înălbită a unei flori însorite și spumoase.

Era un sat vechi, cu primăria sa coaptă și aurită în fața căreia, în loc de stîlpi înalți în vîrfurile cărora se pune cîte un premiu, și de drapele, trei peri mari erau pavoazați grațios cu satin alb, ca pentru vreo serbare civică și locală.

Robert nu-mi vorbi niciodată mai cu drag de prietenia lui ca în timpul acestui drum. Îmi dădeam seama că numai ea avea rădăcini în inima lui; viitorul care-l aștepta în armată, situația lui mondenă, familia lui, firește că nu-i erau indiferente, dar nu valorau nici pe departe cît lucrurile cele mai mărunte, legate de amanta lui. Era singura care avea în ochii lui prestigiu, infinit mai mult

¹ Case de petrecere la țară.

prestigiu decît Guermanții și toți regii de pe pămînt. Nu știu dacă-și spunea în sinea lui că ea era de o esență superioară oricui, dar știu că nu avea luare-aminte, nici grijă decît pentru ce o privea pe ea. Prin ea, era în stare să sufere, să fie fericit, poate să ucidă. Nu-l interesa, nu-l pasiona într-adevăr nimic, decît ce voia, ce ar face amanta lui, decît ce se petrecea, și se putea deosebi cel mult prin expresii fugare, în spațiul îngust al feței sale și sub fruntea ei privilegiată. El, atît de delicat cînd era vorba de orice alt lucru, se gîndea la perspectiva unei căsătorii strălucite numai ca să poată continua să o întrețină, să o păstreze. Dacă te-ai fi întrebat cît ar fi prețuit-o, cred că nu ți-ai fi putut închipui vreodată un preț destul de ridicat. Nu se însura cu ea dintr-un instinct practic care-i îngăduia să-și dea seama că îndată ce ea nu ar mai avea nimic de așteptat de la el, l-ar părăsi sau cel puțin ar duce viața care i-ar plăcea, și că trebuia ținută în așteptarea zilei de mîine. Căci presupunea că poate nu-l iubește. Fără îndoială că afecțiunea generală căreia i se spune dragoste trebuia să-l silească — așa cum silește pe toți bărbații — să creadă din cînd în cînd că-l iubește. Dar simțul său practic îi spunea că această dragoste pe care ea i-o purta n-o împiedica să nu-l părăsească numai din pricina banilor săi și că în ziua în care nu ar mai avea nimic de așteptat de la el, ea s-ar grăbi (victimă a teoriilor prietenilor săi, a literaturii și continuînd să-l iubească totuși, gîndea el) să se despartă de el.

— Îi voi face astăzi, dacă e drăguță, îmi spuse el, un dar care-i va plăcea. Un colier pe care l-a văzut la Boucheron. E cam scump pentru mine, în momentul de față treizeci de mii de franci. Dar mititica de ea n-are prea multe plăceri în viață.

Va fi foarte mulțumită. Îmi vorbise de acest colier și-mi spusese că cunoștea pe cineva care poate i l-ar oferi. Nu cred să fie adevărat, dar fie ce-o fi, m-am înțeles cu Boucheron, care e furnizorul familiei mele, ca să mi-l pună la o parte. Sînt fericit la gîndul că ai s-o vezi ; n-are o mutră extraordinară (mi-am dat bine seama că gîndea tocmai contrariul, tocmai ca uimirea mea să fie și mai mare), dar are mai cu seamă o judecată uluitoare, poate că în fața ta nu va îndrăzni să vorbească mult, dar mă bucur dinainte de ceea ce-mi va spune în urmă despre tine, știi că spune unele lucruri pe care le poți adînci la infinit, are într-adevăr ceva pytic în ea.

Ca să ajungem la casa în care locuia, am trecut prin fața unor grădinițe și nu mă puteam împiedica să nu mă opresc, căci îți luau ochii cu cireșii și cu perii lor înfloriți ; fără îndoială, pînă mai ieri goale și nelocuite ca o proprietate rămasă neînchiriată, acum se populaseră pe neașteptate și se înfrumusețaseră cu aceste flori ce se iviseră în ajun, ale căror frumoase rochii dalbe le zăreai printre grilajuri în colțul aleilor.

— Ascultă, după cîte văd, vrei să admiri această ambianță, vrei să fii poetic, îmi spuse Robert, așteaptă-mă aici, prietena mea locuiește foarte aproape, mă duc s-o iau.

Așteptîndu-l, am făcut cîțiva pași, am trecut prin fața grădinilor modeste. Dacă ridicam capul, vedeam uneori niște fete la ferestre, ba chiar în plin aer și la înălțimea unui etaj, ici și colo, mlădioase și ușoare, în toaleta lor proaspătă și mov, atîrnate de ramuri, niște tufe tinere de liliac se lăsau legănate de boare fără să se gîndească la trecătorul care ridica ochii pînă la mezaninul de verdeată. Recunoșteam în ele pilcurile violete rîn-

duite la intrarea parcului domnului Swann, în după-amiezele calde de primăvară, o minunată tapițerie provincială. Am apucat pe o potecă ce ducea la o pajiște, unde sufla un aer rece ca la Combray, dar nu e mai puțin adevărat că, pe pământul gras, umed și rural care ar fi putut fi pe marginea Vivonnei, se ivise punctual la întâlnire ca toată banda tovarășilor săi, un păr mare și alb care-și agita surizînd și opunînd soarelui, ca o perdea de lumină materializată și palpabilă, florile sale frămîntate de adiere, dar netezite și argintate de raze.

Deodată se ivi Saint-Loup însoțit de amanta sa și am recunoscut atunci în femeia care era pentru el toată dragostea, toate gingășiile posibile ale vieții, a cărei personalitate închisă misterios într-un trup ca într-un tabernacol, era obiectul asupra căruia se trudea mereu închipuirea prietenului meu, pe care simțea că nu-l va cunoaște niciodată, despre care se întreba neîncetat ceea ce este ea ca atare, dincolo de vălul privirilor și al cărnii, în femeia aceasta am recunoscut îndată pe „*Rachel quand du Seigneur*“, aceea care, acum cîțiva ani (în lumea aceasta femeile își schimbă atît de repede situația, cînd și-o schimbă) spunea codoașei :

— Atunci, mîine seară, dacă aveți nevoie de mine pentru cineva, n-aveți decît să mă chemați.

Și cînd într-adevăr se trimitea după ea și era singură în odaie cu cineva, știa atît de bine de ce fusese chemată, încît după ce închidea ușa cu cheia, din precauție de femeie prevăzătoare sau datorită unui gest ritual, începea să se dezbrace repede, așa cum te dezbraci în fața unui medic care te va asculta, și nu se oprea decît dacă acel „cineva“, neplăcîndu-i nuditatea, îi spunea că poate

să rămână în cămașă, așa cum procedează unii practicieni care, avînd urechea fină și temîndu-se să nu le răcească bolnavii, se mulțumesc să asculte respirația și bătăile inimii printr-o rufă. Din această femeie a cărei întreagă viață, toate gîndurile, tot trecutul, toți bărbații de care putuse fi posedată, îmi erau atît de indiferente încît, dacă mi le-ar fi povestit, n-aș fi ascultat-o decît din politete și abia aș fi auzit-o, am simțit că îngrijorarea, chinul, dragostea lui Saint-Loup se siliseră să facă — din ceea ce era pentru mine o jucărie mecanică — un obiect de suferințe nemărginite, avînd valoarea existenței însăși. Văzînd aceste două elemente disociate (pentru că o cunoscusem pe „*Rachel quand du Seigneur*” într-o casă de toleranță), îmi spuneam că multe femei pentru care bărbații trăiesc, suferă, se omoară, pot fi ele însele sau pentru alții ceea ce Rachel era pentru mine. Mă uluia ideea că viața ei ar putea stîmfi o curiozitate dureroasă. I-aș fi putut povesti lui Robert foarte multe isprăvi de-ale ei, care mi se păreau faptele cele mai indiferente din lume. Dar cît l-ar fi mîhnit pe el ! Și ce nu dăduse să le cunoască, dar fără să reușească !

Îmi dădeam seama de tot ceea ce o închipuire omenească poate presupune în dosul unui obraz ca acela al Rachelei, dacă imaginația a cunoscut-o mai întîi ; și invers, în ce elemente materiale miserabile și lipsite de orice valoare, se putea descompune ceea ce era ținta atîtor visuri, dacă lucrul ar fi fost perceput într-alt fel, prin cunoașterea cea mai trivială. Înțelegeam că ceea ce mi se păruse că nu făcea douăzeci de franci cînd mi se oferise pe douăzeci de franci, în casa de toleranță unde era pentru mine doar o femeie dornică să cîștige douăzeci de franci, poate valora mai bine

de un milion, mai mult decît toate situațiile invidiate, chiar decît dragostea de familie dacă ai început prin a-ți închipui că este o ființă misterioasă, interesantă de cunoscut, greu de cuprins, de păstrat. Fără îndoială, Robert și cu mine vedeam tot aceeași figură neînsemnată și îngustă. Dar ajunsesem la ea pe două căi opuse care nu vor comunica niciodată și nu-i vom vedea niciodată aceeași față. Figura aceasta, cu privirile, cu surîsurile, cu mișcările gurii sale, am cunoscut-o din afară, ca aceea a unei femei oarecare care ar face pentru douăzeci de franci tot ce aș vrea. De aceea privirile, surîsurile, mișcările gurii îmi apăruseră ca însemnînd numai acte generale, fără nimic individual, și sub ele n-aș fi avut curiozitatea să caut o ființă. Dar ceea ce mi se oferise întrucîtva la început, această figură care consimțea, fusese pentru Robert un punct de sosire spre care se îndreptase înfruntînd atîtea nădejdi, îndoieli, bănuieli, visuri ! Da, el dăduse peste un milion ca să obțină să nu fie a altuia ceea ce mi se oferise ca oricui, pe douăzeci de franci. Faptul că n-o avusese la acest preț se poate datora întîmplării unei clipe, unei clipe în timpul căreia aceea care părea gata să se dea, se sustrage, avînd poate o întîlnire, vreun motiv care o face mai dificilă în ziua aceea. Dacă are de-a face cu un sentimental, chiar dacă nu-și dă, și mai ales dacă-și dă seama, începe un joc îngrozitor. Incapabil să-și învingă decepția, să se lipsească de această femeie, gonește după ea, ea fuge de el, astfel încît un surîs pe care nu îndrăznea să-l nădăjduiască e plătit de o mie de ori mai scump decît ar fi trebuit să fie plătite ultimele ei favoruri. În acest caz se întîmplă uneori, cînd din pricina unui raționament prea naiv îmbinat cu o lașitate în fața

suferinței, ai săvârșit, nebunia de a face dintr-o tîrfă un idol inaccesibil, ca cele din urmă favoruri sau chiar primul sărut să nu-l obții niciodată, nici nu mai îndrăznești să-l ceri, ca să nu dezminți încredințările de dragoste platonice. Și este atunci o mare suferință să mori fără să fi știut vreodată ce poate fi sărutarea femeii pe care ai iubit-o cel mai mult. Din fericire, Saint-Loup reușise totuși să obțină toate favorurile Rachelei. Firește, dacă ar fi știut acum că ele fuseseră oferite oricui pe un pol, fără îndoială că ar fi suferit îngrozitor, dar nu e mai puțin adevărat că ar fi dat acel milion ca să le păstreze, căci orice ar fi aflat nu l-ar fi putut abate — căci ceea ce este important la om nu poate avea loc decît fără voia lui, prin acțiunea vreunei mari legi firești — din calea pe care se îndrumase și pe care figura aceasta nu se putea înfățișa decît prin visurile pe care și le făurise. Imobilitatea acestei fețe subțiri, ca aceea a unei foi de hîrtie supusă presiunilor colosale a două atmosfere, mi se părea echilibrată de două infinituri care duceau la ea fără să se întilnească, căci ea le despărțea. Într-adevăr, privind-o amîndoi, Robert și cu mine, n-o vedeam din aceeași latură a misterului.

Nu pot spune că „*Rachel quand du Seigneur*” mi se părea prea neînsemnată, ci găseam tocmai că puterea închipuirii omenești, iluzia pe care se bazuiau durerile dragostei erau mari. Robert văzu că aveam aerul emoționat. Am întors privirea spre perii și cireșii din grădina din față ca să creadă că mă emoționa frumusețea lor. Și ea mă mișca oarecum, în același chip, apropiind de mine lucruri pe care nu le vezi numai cu ochii, dar pe care le simți în inimă.

Confundînd aceşti arbuşti pe care îi văzusem în grădină, cu nişte zei străini, nu m-am înşelat oare ca Madeleine care, în altă grădină, într-o zi a cărei aniversare avea să aibă loc în curînd, văzuse o formă omenească şi „crezuse că era grădinarul?” Paznici ai amintirilor din epoca de aur, chezaşi ai făgăduielii că realitatea nu e ceea ce credem, că splendoarea poeziei, că minunata măreţie a nevinovăţiei vor străluci în ele şi vor putea fi răsplata pe care ne vom strădui să o merităm, făpturile mari şi albe minunat plecate deasupra umbrei prielnice siestei, pescuitului, lecturii, nu erau mai degrabă nişte îngeri? Am schimbat cîteva cuvinte cu amanta lui Saint-Loup. Am străbătut satul, ale cărui case erau murdare. Dar lîngă cele mai sărăcicioase, lîngă acelea care păreau că fuseseră arse de o ploaie de silitră, un călător tainic care se oprişe o zi în cetatea blestemată, un înger strălucitor sta drept, întinzînd larg deasupra lor orbitoarea ocrotire a aripilor sale de nevinovăţie : era un păr înflorit. Saint-Loup făcu cîteva paşi înainte cu mine :

— Mi-ar fi plăcut să o fi aşteptat împreună, tu şi cu mine, aş fi fost chiar mai mulţumit să prînzesc singur cu tine şi să fi rămas singuri împreună, pînă în momentul plecării la matusa mea. Dar biata fată, îi face atita plăcere, şi e atit de drăguţă cu mine, ştii, n-am putut-o refuza. De altminteri o să-ţi placă, e o femeie cultă, o fiinţă care vibrează şi apoi e atit de plăcut să prînzeşti cu ea, e atit de agreabilă, atit de simplă, totdeauna foarte puţin pretenţioasă.

Cred totuşi că Robert scăpă o clipă, tocmai în dimineata aceea şi pesemne pentru prima oară, de femeia pe care, din gingăşie în gingăşie, o alcătuisese încet, şi zări deodată, la oarecare depărtare

de el, altă Rachel, un duplicat al ei, dar cu totul diferit și care întruchipa o simplă femeie ușoară. După ce am părăsit frumoasa livadă, ne-am dus să luăm trenul ca să ne întoarcem la Paris, când în gară, Rachel, mergînd la cîțiva pași de noi fu interpellată și recunoscută de niște tîrfe ordinare așa cum era și ea și care, crezînd la început că era singură, strigară : „Rachel, vii cu noi, Lucienne și Germaine sînt în vagon, mai este încă un loc, vino, vom merge împreună la *skating*“¹, și se pre-găteau să-i prezinte doi băieți de prăvălie, aman-ții lor care le însoțeau, cînd, văzînd aerul oarecum stingherit al Rachelei, își îndreptară privirea cu curiozitate ceva mai departe, ne zăriră, și scuzîndu-se, își luară rămas bun, primind salutul ei cam încurcat, dar prietenesc. Erau două biete fe-mei de stradă cu gulere de imitație de lutru, avînd cam aceeași înfățișare ca Rachel cînd Saint-Loup o întîlnise întîia oară. Saint-Loup nu le cunoștea, nici nu le știa numele, și văzînd că au aerul de-a fi bune prietene cu prietena sa, îl străfulgeră ideea că Rachel poate că-și avusese locul, poate-l avea încă într-o viață nebănuită de el, foarte deosebită de aceea pe care el o ducea cu ea, o viață în care puteai avea o femeie pe un pol. Presimți doar această viață, închipuindu-și în centrul ei o Rachel cu totul alta decît aceea pe care o cunoștea, o Rachel, la fel ca cele două curviștine, o Rachel de douăzeci de franci. În fond, Rachel se dedublase o clipă pentru el, ză-rise la oarecare distanță de Rachel a lui, pe Ra-chel curviștina, pe Rachel cea reală, presupunînd că cea dintîi ar fi fost mai reală decît cealaltă. Poate că lui Robert îi trecu atunci prin gînd că,

¹ Patinaj cu roțile.

din acest infern în care trăia cu perspectiva și necesitatea unei căsătorii bogate, cu nevoia de a-și vinde numele ca să poată continua să-i dea o sută de mii de franci pe an Rachelci, s-ar fi putut smulge lesne și s-ar fi putut bucura aproape pe nimic de favorurile amantei sale, ca acești băieți de prăvălie de acelea alături tîrfelor lor. Dar cum să purceadă ? Rachel nu greșise cu nimic. Mai puțin copleșită cu daruri și atenții, ar fi mai puțin drăguță, nu i-ar mai spune, nu i-ar mai scrie acele lucruri care-l emoționau atît de mult și pe care le cita cu oarecare mindrie camarazilor săi, avînd grija să sublinieze cît de drăguț era din parte-i, dar omițînd să spună că o întreține fastuos, ba că această dedicație pe o fotografie sau formula aceasta pentru a încheia o telegramă era transmutarea aurului sub forma ei cea mai redusă și cea mai prețioasă. Dacă se ferea să spună că aceste rare atenții ale Rachelei erau plătite, ar fi nedrept, — deși asemenea raționament simplist e folosit pînă la absurd pentru toți amantii care plătesc, pentru atîția soți, — să se spună că o făcea din amor-propriu, din vanitate. Saint-Loup era destul de inteligent ca să-și dea seama că, grație numelui său mare, a înfățișării sale frumoase, ar fi găsit lesne și gratuit în lume toate voluptățile vanității, și că, dimpotrivă, tocmai legătura sa cu Rachel îl pusese oarecum în afară de lume și făcea să fie mai puțin cîtat în ea. Nu, acest amor-propriu de a voi să pari că deții gratuit dovezile aparente de predilecție ale aceleia pe care o iubești, e numai un derivat al dragostei, nevoia de a-ți înfățișa ție însuși și altora că ești iubit, pentru că iubești atît de mult. Rachel se apropie de noi, lăsînd pe cele două tîrfe să urce în compartimentul lor ; dar nu numai gulerul de lu-

tru fals al acestora și aerul înțepat al băieților de prăvălie, ci și numele de Lucienne și Germaine o menținură o clipă pe noua Rachel. Saint-Loup își închipui o clipă viața din Place Pigalle, cu prieteni necunoscuți, cu aventuri sordide, cu după-amieze de plăceri nevinovate în acel Paris unde însoțirea străzilor pornind de la *Boulevard de Clichy* nu i se părea aceeași ca lumina soarelui unde se plimba cu amanta lui, căci dragostea și suferința care se îmbină cu el au, ca beția, puterea să diferențieze lucrurile în mintea noastră. Bănuî că pe-aici un Paris necunoscut în mijlocul Parisului însuși; legătura lui îi apărură ca explorarea unei vieți strănii, căci dacă cu el Rachel îi semăna oarecum, ea trăia totuși o parte din viața ei reală cu el, chiar partea cea mai de preț din pricina sumelor enorme pe care i le dădea, partea care o făcea să fie atît de invidiată de prietene și care-i va îngădui cîndva să se retragă la țară sau să se lanseze în marile teatre, după ce-și va fi făcut suma. Robert ar fi vrut să o întrebe pe Rachel cine erau Lucienne și Germaine, ce anume i-ar fi spus dacă s-ar fi urcat în compartimentele lor, cum și-ar fi petrecut împreună ea și camaradele ei o zi care poate s-ar fi sfîrșit ca divertisment suprem, după plăcerile skatingului, la taverna Olympia, dacă el, Robert, și cu mine, n-am fi fost de față. Vecinătățile tavernei, care pînă atunci i se păruseră nesuferite, îi treziră o clipă curiozitatea, suferința, și soarele acestei zile primăvăratice care da în *rue Caumartin*, unde, dacă nu l-ar fi cunoscut pe Robert, Rachel poate s-ar fi dus spre seară și ar fi cîștigat un pol, îi prilejuiră o nedeslușită nostalgie. Dar la ce bun să-i pună întrebări Rachelei, cînd știa dinainte că răspunsul va fi o simplă tăcere sau o minciună sau ceva

foarte penibil pentru el care nu i-ar destăinui nimic? Dedublarea Rachelei ținuse prea mult. Funcționarii căilor ferate închideau ușile, ne-am urcat repede într-un vagon de clasa întâi, perlele minunate ale Rachelei îi amintiră din nou lui Robert că este o femeie de mare preț, o mîngie, o făcu să intre iarăși în propria lui inimă unde o contemplă, interiorizată, așa cum făcuse totdeauna pînă acum — cu excepția acelei scurte clipe cînd o văzuse pe o *Place Pigalle* de pictor impresionist — și trenul plecă.

Era într-adevăr, o „literatură“. Nu conțeni vorbindu-mi de cărți, de arta nouă, de tolstoism, decît pentru a-l învinui pe Saint-Loup că bea prea mult vin.

— Ah ! dacă ai putea trăi un an cu mine, te-ai face să bei apă și ți-ar merge mai bine.

— Ne-am înțeles să plecăm departe.

— Dar știi prea bine că am mult de lucru (căci lua în serios arta dramatică). Ce ar spune de altminteri familia ta ?

Începu să aducă învinuiri familiei lui Robert, învinuiri care mi s-au părut foarte îndreptățite și la care Saint-Loup, deși n-o asculta pe Rachel în ce privea vinul, aderă pe de-a-ntregul. Eu, care mă temeam atît de mult de vin cînd era vorba de Saint-Loup și-mi dădeam seama de influența bună a amantei sale, eram gata să-l sfătuiesc să-și trimită familia la plimbare. Ochii tinerei femei lăcrimară, cînd am avut imprudența să vorbesc de Dreyfus.

— Bietul martir, spuse ea înfrînîndu-și un oftăt, o să moară acolo din vina lor.

— Liniștește-te, Zézette, se va întoarce, va fi achitat, eroarea va fi recunoscută.

— Dar pînă atunci va muri ! În sfîrșit, cel puțin copiii lui vor purta un nume nepătat. Dar cînd te gîndești cît trebuie să sufere, tocmai asta mă omoară ! Vă vine să credeți că mama lui Robert, o femeie pioasă, spune că trebuie să rămînă în Insula Dracului, chiar dacă e nevinovat, nu-i îngrozitor ?

— Da, într-adevăr, așa spune ea, afirmă Robert. E mama mea, n-am nimic de obiectat, dar e foarte adevărat că n-are sensibilitatea Zezettei.

În realitate, aceste prînzuri „atît de nostime“ decurgeau totdeauna în împrejurări foarte neplăcute. Căci îndată ce Saint-Loup se afla cu amanta lui într-un local public, își închipuia că ea se uită la toți bărbații de față, se întuneca, ea își dădea seama de proasta lui dispoziție pe care poate se amuza s-o ațîțe, dar pe care, jignită de tonul lui, nu voia, mai degrabă dintr-un amor-propriu protest, să aibă aerul că încearcă să depună armele ; se prefăcea că nu-și desprinde ochii de pe cutare sau cutare bărbat, și de altminteri nu era totdeauna numai un joc. Într-adevăr, dacă domnul care se întîmpla să fie vecinul lor la teatru sau la cafenea, dacă pînă și vizitiul trăsorii în care se urcaseră avea un ce plăcut, Robert, alarmat îndată de gelozia sa, îl observase înaintea amantei sale ; vedea numaidecît în el una din făpturile spurcate de care-mi vorbise la Balbec, care pervertesc și necinstesc femeile ca să se amuze, o ruga stăruitor pe Rachel să-și întoarcă privirile de la el și prin aceasta chiar îi atrăgea atenția asupra lui. Dar Rachel găsea uneori că Robert avusese un gust atît de bun în bănuielile sale, încît înceta de a-l mai sîcîi, ca el să se liniștească și să consimtă să se ducă să facă un drum ca să-i lase timpul să intre

în vorbă cu necunoscutul, adesea să-i dea întâlnire, uneori chiar să-și satisfacă un capriciu trecător.

Am deslușit încă din clipa când am intrat în restaurant că Robert avea aerul îngrijorat. Căci Robert băgase numaidecît de seamă, ceea ce ne scăpase la Balbec, că, printre camarazii săi vulgari, Aimé, cu o strălucire modestă, degaja fără să vrea romantismul, care emană de mai mulți ani din părul înfocat și dintr-un nas grecesc, grație că-rora se deosebea de mulțimea celorlalți servitori. Aceștia, aproape toți vîrstnici, ofereau tipuri extraordinar de urîte și foarte pronunțate de preoți ipocriți, de confesori fătarnici, mai adesea de foști actori comici a căror frunte țuguiată nu o întîlnești decît în colecțiile de portrete expuse în foaietul umil și istoric al micilor teatre uitate, unde sînt înfățișați jucînd roluri de lachei sau de mari pontifi, și al căror tip solemn, grație unei recrutări selecționate și poate unui fel de numire ereditară, acest restaurant părea că-l păstrează într-un soi de colegiu prevestitor. Din nenorocire, Aimé recunoscîndu-ne veni să ia comanda, în timp ce cortegiul de mari preoți de operetă se scurgea spre alte mese. Aimé se informă de sănătatea buniicii, iar eu m-am interesat de soția și copiii săi. Îmi răspunse emoționat, căci era om casnic. Avea un aer inteligent, energic, dar respectuos. Amanta lui Robert începu să-l privească cu o atenție ciudată. Dar ochii infundați ai lui Aimé cărora o ușoară miopie le dădea un fel de adîncime ascunsă, nu trădărară nici o impresie pe fața sa nemișcată. În hotelul de provincie unde servise mulți ani înainte de a veni la Balbec, desenul frumos, puțin îngălbenit și obosit acum, al feței sale pe care o vedeai în toți anii, ca cutare gravură înfățișînd pe principele Eugen, totdeauna în același loc, în fundul sufrageriei, a-

proape totdeauna goală, nu trebuie să fi atras multe priviri curioase. Nu cunoscuse mult timp, fără îndoială din lipsă de cunoscători, valoarea artistică a feței sale și era de altminteri puțin dispus să o scoată în evidență, căci avea un temperament rece. Cel mult vreo pariziană în trecere, oprindu-se vreodată în oraș, ridicase privirea asupra-i, poate-l rugase să vină să o servească în camera ei înainte de a se duce la gară, și ascunsese în golul translucid, monoton și adânc al acestei vieți de soț bun și de servitor de provincie, taina unui capriciu fără urmări pe care nimeni nu-l va descoperi vreodată. Aimé trebuie să-și fi dat totuși seama de stăruința cu care ochii tinerei artiste stăteau ațintiți asupra-i. În orice caz ea nu-i scăpă lui Robert, pe a cărui față am văzut adunându-se o roșeață nu mai puțin vie decât aceea care-l îmbujora când încerca o emoție bruscă, dar slabă, difuză.

— Acest *maître d'hôtel* e foarte interesant, Zézette ? o întrebă pe amanta lui, după ce-l concediase destul de brusc pe Aimé. S-ar spune că vrei să-l alegi ca obiect de studiu.

— Iată că începe iar, eram sigură !

— Dar ce începe, micuța mea ? Dacă am greșit, n-am de spus nimic, recunosc. Dar am, oricum, dreptul să te feresc de această slugă pe care o cunosc de la Balbec (altfel puțin mi-ar păsa) și care e unul din cei mai mari ticăloși pe care i-a răbdat vreodată pământul.

Rachel parcă avu de gând să i se supună și începu cu mine o discuție literară la care luă și el parte. Nu mă plictiseam discutând cu ea, căci cunoștea foarte bine toate operele pe care le admiram și era oarecum de acord cu mine în părțile ei ; dar cum o auzisem pe doamna de Villeparisis spunând că nu are talent, nu dădeam mare

importanță acestei culturi. Glumea cu finețe pe seama unei sumedenii de lucruri și ar fi fost cu adevărat plăcută dacă n-ar fi afectat în chip atât de plicticos jargonul cenaclurilor și al atelierelor. Îl întrebuița de altminteri în toate și, obișnuind, de pildă, să spună despre un tablou dacă era impresionist sau despre o operă dacă era wagneriană : „Ah ! e *bine*“, într-o zi, cînd un tînăr o sărutase pe ureche și emoționat că ea simulase un fior, el făcu pe modestul, ea spuse : „Ba da, ea senzație găsesc că e *bine*“. Dar mă mira mai ales că ea întrebuița în fața lui, iar el în fața ei, unele expresii proprii lui Robert (pe care poate le adoptase de la unii literați pe care-i cunoștea) ca și cum aceasta ar fi fost un limbaj necesar, și fără să-și dea seama de nimicnicia unei originalități care aparține tuturor.

Mîinile ei erau atât de neîndeminatice cînd mîncea, încît te făceau să presupui că trebuie să fi arătat foarte stingace pe scenă cînd juca teatru. Își regăsea îndeminarea numai în dragoste, prin aceea preștiință emoționantă a femeilor cărora le place atât de mult bărbatul, încît ghicesc de la început ceea ce-i va face mai multă plăcere acestui trup, totuși atât de deosebit de al lor.

Am încetat să iau parte la conversație cînd s-a vorbit de teatru, căci în această materie Rachel era prea răuvoitoare. O apără într-adevăr, pe un ton compătimitor — împotriva lui Saint-Loup, ceea ce dovedea că o ataca adesea în fața lui — pe Berma, spunînd : „Oh ! nu, e o femeie remarcabilă. Firește, jocul ei nu ne mai emoționează, nu mai corespunde în totul cu ceea ce căutăm, dar trebuie să o situăm în momentul în care s-a ivit, îi datorăm foarte mult. A făcut lucruri bune, știi. Apoi e o femeie atât de de ispravă, are o inimă atât de bună,

firește nu-i plac lucrurile care ne interesează, dar a avut, pe lângă figura ei destul de emoționantă, o inteligență de frumoasă calitate." (Degetele nu însoțesc în același chip toate judecățile estetice. În pictură, ca să arăți că e vorba de un tablou bun, te mulțumești să scoți în evidență degetul mare. Dar „intelența de frumoasă calitate" e mai exigentă. Îi trebuiesc două degete sau mai degrabă două unghii, ca și cum ar fi fost vorba să spulbere un fir de praf.) Dar — cum această excepție — amanta lui Saint-Loup vorbea de artiștii cei mai cunoscuți pe un ton ironic și superior care-mi stîrnea mînia, deoarece credeam — săvîrșind o eroare în această privință — că ea le era inferioară. Își dădea foarte bine seama că trebuia să o consider o artistă mediocră și dimpotrivă să am multă considerație pentru aceia pe care-i disprețuia. Dar nu se simți ofensată, căci marele talent încă nerecunoscut, cum era al ei, oricît de sigur ar putea fi pe el însuși, are oarecare umilitate, și pentru că nu proporționăm considerația pe care o pretindem după talentele noastre ascunse, ci după situația noastră dobîndită. (Peste o oră aveam s-o văd pe amanta lui Saint-Loup manifestînd, la teatru, multă deferență acelorași artiști pe care îi judeca atît de aspru.) Oricît de puține îndoieli ar fi trebuit să-i lase tăcerea mea, stăruî să cinăm seara împreună, asigurîndu-mă că nici o conversație nu-i plăcuse atît de mult ca a mea. Deși nu eram încă la teatrul unde trebuia să ne ducem după prînz, aveam aerul că ne aflam într-un „foaier" ilustrat de portretele vechi ale trupei într-atît *maître-ii d'hotel* aveau mutre din acele care parcă se pierduseră cu o întregă generație de artiști incomparabili; aveau și aer de academicieni: unul, care se oprișe în fața unui bufet examina perele cu mutra și curiozita-

tea dezinteresată pe care ar fi putut-o avea domnul de Jussieu. Alții, lângă el, aruncau în sală privirile pline de curiozitate și de răceală pe care membrii Institutului ajunși le aruncă publicului în timp ce schimbă câteva cuvinte ce nu se aud. Erau niște figuri celebre printre cei obișnuiți. Totuși aceștia își atrăgeau atenția unul altuia asupra unui nou ales, cu nasul zbîrcit, cu buza fățarnică și care, cum spunea Rachel în dialectul ei, „are ceva popesc”; fiecare privea cu interes pe noul ales. Dar curînd, poate ca să-l facă pe Robert să plece ca să fie singură cu Aimé, Rachel începu să facă cu ochiul unui tînăr om de bursă, care prînzea la o masă vecină cu un prieten.

— Zézette, te rog să nu te uiți astfel la acest tînăr, spuse Saint-Loup pe fața căruia îmbujorarea șovăitoare de adineauri se concentrase într-un nor sîngeros care dilata și întuneca trăsăturile distinse ale prietenului meu; dacă e vorba să ne faci de rîsul lumii, prefer să prînzesc singur și să mă duc să te aștept la teatru.

În clipa aceasta cineva veni să-i spună lui Aimé că un domn îl ruga să vină să-i vorbească la ușa trăsorii sale. Saint-Loup, mereu îngrijorat și temîndu-se să nu fie vorba de un comision amoros care trebuia transmis amantei sale, se uită pe geam și zări în fundul cupeului pe domnul de Charlus, cu mînuși albe, vîrgate cu negru și cu o floare la butonieră.

— Vezi, îmi spuse el, în șoaptă, familia mea mă urmărește pînă aici. Te rog, eu nu pot, dar de vreme ce-l cunoști bine pe *maitre-ul d'hotel* care o să ne vîndă cu siguranță, spune-i să nu se ducă la trăsură. Cel puțin dacă ar fi un chelner care nu m-ar cunoaște. Dacă i se spune unchiului meu că nimeni nu mă cunoaște, știu cum e, nu va veni să

mă caute în cafenea, nu poate suferi aceste locuri. E oricum dezgustător ca un crai bătrîn ca el, care n-a renunțat încă la femei, să-mi dea veșnic lecții și să vină să mă spioneze !

Aimé, care primise instrucțiunile mele, trimise pe unul din chelneri care trebuia să spună că el nu se putea deranja și, dacă ar întreba de marchizul de Saint-Loup, urma să răspundă că nu-l cunoaște. Trăsura plecă imediat. Dar amanta lui Saint-Loup care nu înțelese șopotelile noastre și crezuse că fusese vorba de tînărul despre care Robert o învinuia că-i face cu ochiul, izbucni în insulte.

— Asta-i bună ! acum e vorba de tînărul acesta ? Bine faci că mă previi ; oh ! e foarte plăcut să prînzești în asemenea condiții ! Nu-l luați în seamă, e oricum puțin țicnit, și, adăugă ea întorcîndu-se spre mine, spune asta crezînd că e elegant, că ai un aer de mare senior cînd ești gelos.

Și începui să dea semne de enervare, cu picioarele și cu mîinile.

— Dar, Zézette, mi-e foarte neplăcut. Ne faci de rîs în ochii acestui domn care va fi convins că-i faci avansuri și care are aerul că e tot ce poate fi mai ordinar.

— Mie, dimpotrivă, îmi place mult ; mai întîi are niște ochi fermecători, și care au un fel de a privi femeile, simți că trebuie să le iubească.

— Taci cel puțin pînă ce voi pleca, dacă ești nebună, exclamă Robert. Chelner, garderoba mea. Nu știam dacă trebuie să-l urmez.

— Nu, simt nevoia să fiu singur, îmi spuse el pe același ton cu care vorbise cu amanta lui, ca și cum ar fi fost tot atît de supărat și pe mine. Mînia lui era ca o aceeași frază muzicală pe care se cîntă într-o operă mai multe replici, al căror înțeles și caracter în libret e pe de-a-ntregul altul, dar pe

care ea le îmbină printr-un același sentiment. După ce plecă Robert, amanta lui îl chemă pe Aimé și-i ceru diferite informații. Apoi voi să știe cum îl găseam.

— Are o privire amuzantă, nu-i așa ? Vă dați seama că m-ar distra anume să știu ce poate gândi, să fiu servită adesea de el, să-l iau cu mine în călătorie. Dar atîta tot. La urma urmei, ar fi destul de îngrozitor să fii obligată să iubești toată lumea care-ți place. Robert greșește închipuindu-și cine știe ce. Toate astea se nasc și se isprăvesc în cazul meu, Robert ar trebui să fie foarte liniștit. (Rachel continua să-l privească pe Aimé.) Iată, priviți-i ochii negri, aș vrea să știu ce se ascunde în dosul lor.

În curînd cineva veni să-i spună că Robert o chema într-un cabinet particular unde, trecînd printr-o altă intrare, se dusesese să-și sfîrșească prînzul fără să străbată restaurantul. Am rămas astfel singur, apoi Robert trimise și după mine. Am găsit-o pe Rachel întinsă pe o canapea, rîzînd copleșită de sărutările, de mîngîierile cu care el o răsfața. Beau șampanie. „Bună ziua, tu ! îi spunea ea, din cînd în cînd, căci învățase de curînd această formulă care i se părea ultima expresie a gingășiei și a spiritului. Prînzisem prost, nu mă simțeam bine și fără să mă fi influențat cuvintele lui Legrandin, regretam gîndindu-mă că încep această dintii după-amiază de primăvară într-un cabinet de restaurant și o voi sfîrși în culisele unui teatru. După ce se uită la ceas ca să vadă dacă nu întirzie, Rachel îmi oferi o cupă de șampanie, îmi întinse una din țigaretele ei orientale și desprinse pentru mine un trandafir din corsajul ei. Mi-am spus atunci : nu prea am de ce să regret această după-amiază ; aceste ore petrecute lîngă această

tînă ră femeie nu sînt pierdute pentru mine, deoarece grație ei, lucru gingaș și care nu se poate plăti destul de scump, am un trandafir, o țigaretă parfumată, o cupă cu șampanie. Îmi spuneam asta, pentru că mi se părea că înzestram astfel cu un caracter estetic și deci justificam, salvam aceste clipe de plictiseală. Poate ar fi trebuit să mă gîndesc că însuși faptul de-a simți nevoia unui motiv care să mă consoleze de plictiseala mea, îmi dovedea îndeajuns că nu simțeam nimic estetic. Iar Robert și amanta lui aveau aerul că nici nu-și mai aduc aminte de cearta care avusese loc cu cîteva clipe mai înainte, nici că aș fi asistat la ea. Nu făcură nici o aluzie la ea, nu-i căutară nici o scuză, după cum nu căutară nici una felului în care contrasta cu ea purtarea lor de acum. Tot bînd șampanie cu ei, am început să mă simt cam amețit, așa cum mă simțeam la Rivebelle. Nu numai fiecare soi de beție, începînd cu aceea pe care o dă soarele sau călătoria și sfîrșind cu aceea ce se datorește oboselii sau vinului, dar fiecare grad de beție și care ar trebui să aibă o „cotă“ diferită ca acelea care măsoară adîncimea apelor, scoate la iveală, în noi, tocmai la nivelul pe care l-a atins, un alt om. Cabinetul în care se afla Saint-Loup era mic, dar singura oglindă care îl împodobește era de așa fel, încît parcă reflecta în ea alte treizeci, de-a lungul unei perspective nesfîrșite; iar becul electric așezat deasupra cadrului, seara, cînd era aprins, urmat de procesiunea a treizeci de reflexe asemenea lui însuși, trebuia să dea chiar băutorului singuratic impresia că spațiul în jurul său se înmulțește paralel cu senzațiile sale exaltate de beție și că, închis singur în această mică încăpere, domnea totuși peste un spațiu cu mult mai întins în curba sa ne-

definită și luminoasă, decît o alee din „Jardin de Paris“. Dar cum în acel moment eu însumi eram cel care bea, căutîndu-l deodată în oglindă, l-am zărit privindu-mă hidos, necunoscut. Bucuria beției era mai puternică decît dezgustul ; împins de veselie sau vrînd să-l înfrunt, i-am suris și el mi-a răspuns. Mă simțeam atît de stăpînit de clipa trecătoare și puternică în care senzațiile sînt atît de tari, încît nu-mi dau seama dacă singura mea amărăciune nu se datora gîndului că eu l meu îngrozitor pe care tocmai îl zărisem își trăia poate cea din urmă zi și că nu voi mai întîlni niciodată în viața mea pe acest străin.

Robert era supărat doar pentru că nu voiam să strălucesc mai mult în ochii amantei sale.

— Haide, povestește-i ceva despre domnul acela pe care l-ai întîlnit azi-dimineață și care îmbină snobismul cu astronomia, nu-mi mai aduc bine aminte, și o privea cu coada ochiului.

— Dar, dragul meu, nu e altceva de spus decît ceea ce ai spus tu.

— Ești nesuferit. Atunci povestește întîmplările cu Françoise la Champs-Élysées, o să-i placă atît de mult !

— Da, da ! Bobbey mi-a vorbit atîta de Françoise ! Și luîndu-l pe Saint-Loup de bărbie, nepuținînd născoci altceva, repetă, atrăgîndu-i bărbia la lumină : „Bună ziua, tu !“

De cînd, în ce privește dicțiunea și jocul lor, actorii nu mai erau pentru mine depozitarii exclusivi ai unui adevăr artistic, ei mă interesau ca atare ; mă amuzau, ca și cînd aveam în față-mi personajele unui vechi roman comic ; îmi plăcea să văd, după mutra nouă a unui tînăr senior care intra în sală, ingenua ascultînd distrat declarația

pe care i-o făcea junele-prim în piesă, în timp ce acesta, în avîntul neîntrerupt al tiradei sale de dragoste, arunca o privire înflăcărată unei doamne bătrîne dintr-o lojă vecină, ale cărei perle minunate îl uhuiseră ; astfel, grație mai cu seamă informațiilor pe care mi le dădea Saint-Loup despre viața particulară a artiștilor, vedeam jucîndu-se altă piesă mută și expresivă sub piesa vorbită, care de altminteri mă interesa, deși era mediocră ; căci simțeam încolțind și înflorind în ea timp de o oră, la lumina rampei, alcătuite din aglutinarea pe fața unui actor, al unui alt chip de fard și de carton și pe sufletul său personal cuvintele unui rol, aceste individualități trecătoare și vii ce sînt personajele unei piese, seducătoare și care-ți plac, pe care le admiri, pe care le compătimești, pe care ai vrea să le mai întîlnești după ce ai părăsit teatrul, dar care s-au și descompus într-un actor care nu mai deține situația pe care o avea în piesă, într-un text care nu mai înfățișează mutra actorului, într-o pudră colorată pe care o șterge batista, personaje care s-au transformat, într-un cuvînt, în elemente ce nu mai au nimic a face cu ele, din cauza descompunerii lor care are loc îndată după sfîrșitul spectacolului, și care te îndeamnă să te îndoiești de realitatea eului ca și de aceea a unei ființe iubite, și să meditezi asupra misterului morții.

Un număr din program mi-a fost extrem de neplăcut. O tînră femeie pe care n-o putea suferi Rachel și mai multe prietene ale ei, trebuia să debuteze cu niște cîntece vechi pe care își întemeiasse toate nădejtile de viitor. Această tînră femeie avea o crupă prea ieșită în afară, aproape ridicată, și-o voce frumoasă, dar prea subțire, mai slăbită și de emoție și care contrasta cu musculatura

ei puternică. Rachel postase în sală un număr de prieteni și prietene al căror rol era să zăpăcească prin sarcasmele lor pe debutantă, care se știa că era sfioasă, să o facă să-și piardă capul, astfel încât nereușita să fie desăvârșită, după care directorul n-ar mai angaja-o. Încă de la primele note ale nenorocitei, câțiva spectatori, recrutați în acest scop, rîzînd, începură să-și atragă atenția asupra soldurilor ei, citeva femei care făceau parte din complot hohotiră de rîs, fiecare notă pițigăiată sporea ilaritatea care se transforma în scandal. Nenorocita care asuda de durere sub fardul ei, încercă o clipă să lupte, apoi aruncă asistenței niște priviri deznădăjduite, indignate, care avură drept urmare îndoirea huiduielilor. Datorită instinctului de imitație, dorinței de-a se arăta spirituale și curajoase, intrară în joc și alte actrițe frumoase care nu fuseseră prevenite, dar care aruncau celorlalte priviri de răutăcioasă complicitate, se strîmbau de rîs în hohote violente, astfel încît, după sfîrșitul celei de-a doua bucăți și deși programul cuprindea încă alte cinci, regizorul porunci să se lase cortina. M-am străduit să nu mă gîndesc la acest incident mai mult decît la suferința bunicii, cînd unchiul meu, ca să o cicălească, îl punca pe bunic să bea coniac, ideea de răutate avînd pentru mine un efect prea dureros. Totuși, după cum mila pe care ți-o inspiră nenorocirea poate nu e tocmai exactă, căci prin imaginație creăm din nou o întreagă durere de care nefericitul silit să lupte împotriva-i nu se gîndește să se înduioșeze, tot astfel răutatea poate că n-are în sufletul omului rău aceea cruzime pură și voluptoasă care ne prilejuiește atîta durere cînd ne-o închipuim. Ura o inspiră, mînia îi dă o pasiune, o activitate care nu conțin nimic prea vesel; ar trebui să fii sadic ca

să te bucuri de ele, omul rău crede că a pricinuit suferință altui om rău. Rachel își închipuia de bună seamă că actrița pe care o făcea să suferă era departe de-a fi interesantă, că, în orice caz, punînd huiduirea ei la cale, ea însăși răzbuna bunul-gust, batjocorînd grotescul și dînd o lecție unei camarade proaste. Totuși, am preferat să nu vorbesc de acest incident, n-aveam nici curajul, nici puterea să-l împiedic, mi-ar fi fost prea neplăcut, vorbind victima de bine, să fac să semene cu satisfacția cruzimii sentimentale care însuflețeau pe călăii acestei debutante.

Dar începutul acestei reprezentații m-a interesat în alt chip. M-a făcut să înțeleg în parte natura iluziei a cărei victimă era Saint-Loup cînd era vorba de Rachel și care săpase o prăpastie între imaginile pe care Robert și cu mine le aveam despre amanta lui, cînd o vedeam în dimineata aceasta sub perii înfloriți. Rachel juca în mica piesă un rol aproape de simplă figurantă. Dar văzută astfel, era altă femeie. Rachel avea una din acele fețe pe care depărtarea — și nu în chip necesar aceea din sală la scenă, lumea fiind la urma urmei doar un teatru mai mare — o scot în relief și care, văzute de aproape, se prefac în pulbere. Cînd stăteai lîngă ea, nu vedeai decît o nebuloasă, o cale lactee de pistrui, de coșuri foarte mici, nimic altceva. La o distanță convenabilă, toate acestea încetau de-a se mai vedea și, de pe obraji ei estompați, resorbiți, se ivea ca un corn de lună, un nas atît de fin, atît de pur, încît ai fi vrut să fii obiectul atenției Racheliei, să o revezi cît de mult, să o ai lîngă tine, dacă nu cumva ai văzut-o altfel și de aproape. Nu era cazul meu, ci fusese acela al lui Saint-Loup cînd o văzuse jucînd înțîia oară. Se întrebasese atunci cum s-ar putea

apropia de ea, cum ar putea s-o cunoască, în el se deschisese un întreg domeniu minunat — acela în care trăia ea — din care emanau radiații fermecătoare, dar în care nu putea pătrunde. Plecă de la teatrul din orașul de provincie unde se petrecuseră acestea, cu ani în urmă, spunându-și că ar fi o nebunie să-i scrie, că ea nu-i va răspunde, gata să-și dea averea și numele pentru o faptură care sălășluia în el într-o lume atât de superioară acestor realități prea cunoscute, o lume înfrumusețată de dorință și vis, când, la ieșirea artiștilor văzu scurgându-se pe o ușă, trupa veselă și plăcut gătită a artiștilor care jucaseră. Niște tineri care-i cunoșteau îi așteptau acolo. Numărul pionilor fiind mai puțin numeros decât acela al combinațiilor pe care ei le pot alcătui, într-o sală în care lipsesc toate persoanele pe care le-ai fi putut cunoaște, se află una pe care n-ai fi crezut niciodată să ai ocazia să o revezi și care vine tocmai la timp, încât întâmplarea pare providențială, căreia totuși orice altă întâmplare i s-ar fi putut substitui dacă nu ne-am fi aflat în acest loc, ci într-altul, în care s-ar fi născut alte dorinți și în care ai fi întâlnit altă veche cunoștință care să o ajute. Ușile de aur din lumea viselor se închiseseră după Rachel înainte ca Saint-Loup să o fi văzut ieșind din teatru, astfel încât pistruiile și coșurile nu avură prea mare însemnătate. Îi displăcură totuși, cu atât mai mult cu cât, nemaifiind singur, nu mai avea aceeași putere de-a visa ca la teatru. Dar, deși nu mai putea s-o zărească, ea continua să-i stăpânească actele ca acele astre care ne conduc prin atracția lor, chiar în orele când nu pot fi văzute de ochii noștri. Astfel încât dorința pentru actrița cu trăsături fine care nici nu erau prezente în amintirea lui, avu drept rezultat că se rezezi la fostul său camarad

care **eră** din întâmplare acolo, și reuși să fie prezentat persoanei fără trăsături și cu pistrui, de vreme ce era aceeași și spunându-și că va chibzui mai târziu care din două era în realitate actrița. Era grăbită, nici nu-i adresă de data aceasta vreun cuvânt lui Saint-Loup și în sfârșit reuși să o vadă peste câteva zile, când ea se învoi să se despartă de camarazii ei, să se întoarcă cu el. O și iubea, datorită nevoii de-a visa, dorinței de a fi fericit grație aceleia pe care ai visat-o, nu-ți trebuie mult timp ca să-ți pui toți sortii de fericire în aceea care mai acum câteva zile nu era pe scenă decît o apariție întâmplătoare, necunoscută, indiferentă.

Cînd, după ce căzu cortina, am trecut pe scenă unde mă plimbam intimidat, am vrut să mă adresez cu vioiciune lui Saint-Loup; cum nu știam ce atitudine trebuia să adopt pe aceste noi meleaguri, atitudinea mea ar fi astfel pe de-a-ntregul acaparată de conversația noastră și lumea m-ar crede atît de adîncit în ea, atît de distrat, încît ar găsi că e firesc să nu am expresia fizionomiei pe care ar fi trebuit s-o am într-un loc în eare, prins de cele ce spuneam, abia aș fi știut unde mă aflam; și, folosindu-mă cît mai repede de primul subiect ce-mi veni în minte :

— Știi, i-am spus lui Robert, am fost să-mi iau rămas-bun de la tine în ziua plecării mele, n-am avut niciodată ocazia să mai vorbim despre acest lucru. Te-am salutat pe stradă.

— Nu-mi mai pomeni de acest lucru, îmi spuse el, am fost dezolat; ne-am întîlnit în apropierea cazarmii, dar n-am putut să mă opresc, pentru că eram în întîrziere. Te asigur că am fost foarte mîhnit.

Mă recunoscuse așadar ! Revedeam încă salutul impersonal pe care mi-l adresase ducînd mîna la

chipiu, fără vreo privire care să fi arătat că mă cunoaște, fără vreun gest care să-i fi manifestat regretul că nu putea opri. Firește, ficțiunea aceasta pe care o adoptase în acea clipă de-a nu mă recunoaște trebuie să-i fi simplificat multe lucruri. Dar eram uimit că știuse să se oprească la ea, înainte ca un reflex să-i fi destăinuit prima impresie. Observasem încă la Balbec că, pe lângă acea sinceritate naivă a feței sale a cărei piele lăsa să se vadă, prin transparență, afluxul brusc al unor emoții, trupul său fusese admirabil dresat prin educație la un anumit număr de prefăcătorii de bună cuviință, și în viața sa de cazarmă, în viața sa mondenă, putea juca, ca un desăvârșit comedian, unul după altul, diferite roluri. Într-unul din acestea mă iubea foarte mult, se purta cu mine ca și cum mi-ar fi fost frate; fusese fratele meu, și redevenise, dar fusese o clipă alt personaj care nu mă cunoștea și care, ridicînd hăturile, cu monoclul la ochi, fără vreo privire, nici suris, dusesese mîna la cozorocul chipiului său ca să-mi întoarcă corect salutul militar !

Decorurile încă plantate printre care treceam, văzute astfel de aproape și despuiate de tot ce le adăuga depărtarea și lumina pe care le calculase marele pictor ce le schițase, erau sărăcăcioase, iar Rachel, cînd m-am apropiat de ea fu supusă aceluiași puteri distrugătoare. Aripile nasului ei încîntător rămăseseră în perspectivă, între sală și scenă, ca și reliefurile decorurilor. Nu mai era ea, o recunoșteam numai grație ochilor ei în care identitatea i se refugiase. Forma, strălucirea acestei tinere stele, mai adineauri atît de lucitoare, dispăruseră. În schimb, ca și cum ne-am apropiat vederea de lună și ea ar înceta să ne mai apară roz și aurie, pe fața ei atît de netedă adineauri, deosebeam

doar protuberanțe, pete, adîncituri. Eram încîntat zăbind printre ziariști sau oamenii de lume prieteni ai actrițelor, care salutau, stăteau de vorbă, fumau ca în oraș, un tînăr cu tocă de catifea neagră, în fustă de culoarea hortensiei, cu obrajii mînjiți cu roșu ca un paj dintr-un album de Watteau care, surîzînd, cu ochii spre cer, schițînd semne cu miinile, făcînd salturi ușoare, părea că e de altă specie decît oamenii cumînți în veston și în redingotă în mijlocul cărora își continua, ca un nebun, visu-i extaziat, atît de străin de preocupările vieții, atît de anterior obiceiurilor civilizației lor, atît de descătușat de legile naturii, încît era tot atît de odihnitor și gingaș, ca și cum ai fi văzut un fluture rătăcit într-o mulțime, ca și cum ai fi urmărit cu privirea, printre frize, arabescurile naturale desenate de zbenguielile sale înaripate, capricioase și fardate. Dar în aceeași clipă, Saint-Loup își închipui că amanta lui dădea atenție acestui dansator repetînd o ultimă oară o figură din divertismentul în care avea să apară, și fața i se întunecă.

— Ai putea să privești în altă parte, spuse el, cu un aer posomorît. Știi că dansatorii ăștia nu fac nici cît frînghia pe care ar face bine să se urce ca să-și frîngă gîtul, și sînt oameni în stare să se laude apoi că le-ai dat atenție. De altminteri cred că ai auzit că ți se spune să te duci în cabina ta ca să te îmbraci. Iar ai să întîrzi.

Trei domni — trei ziariști — văzînd aerul înfuriat al lui Saint-Loup, se apropiară amuzați, ca să audă ce spune. Cum se planta un decor de partea cealaltă a scenei, am fost înghesuiți în ei.

— Oh ! dar îl recunosc, e prietenul meu, exclamă amanta lui Saint-Loup, privindu-l pe dansator. E

minunat, ia te uită minuțele astea care dansează ca tot restul ființei „sale“.

Dansatorul întoarse capul spre ea, și ființa sa omenească ivindu-se în chipul silfului pe care se silea să-l înfățișeze, pelteaua dreaptă și cenușie a ochilor săi tremură și luci printre genele sale înțepenite și pictate, și un suris se prelinse de pe cele două părți ale gurii sale, pe fața-i pastelizată cu roșu ; apoi, vrînd să o amuze, ca o cîntăreață de varieteu care, din complezență, ne îngînă aria în care i-am spus că o admirăm, începu să repete mișcările mîinilor sale, imitîndu-se pe el însuși, cu o gingășie de imitator și o voie bună de copil.

— Oh ! e prea drăguț, încercarea asta de a se imita pe sine însuși, exclamă Rachel bătînd din palme.

— Te rog, încetează, îi spuse Saint-Loup cu o voce deznădăjduită, vrei să te faci de rîs, mă omori, fîi jur că dacă mai spui un cuvînt, nu te mai însoțesc în cabina ta, mă duc ; haide, nu fi rea. De ce stai în fumul ăsta de tutun, o să-ți facă rău, adăugă Saint-Loup întorcîndu-se spre mine cu acea solitudine pe care mi-o manifesta încă de la Balbec.

— Oh ! ce fericire dacă pleci.

— Te previn că nu mă voi mai întoarce.

— Nu îndrăznesc să nădăjduiesc.

— Ascultă, știi, ți-am făgăduit colierul dacă vei fi drăguță, dar din moment ce mă tratezi astfel...

— Ah ! asta nu mă miră din partea ta. Îmi făgăduiseși ceva, ar fi trebuit să mă gîndesc că nu te vei ține de cuvînt. Vrei să te lauzi că ai bani, dar nu sînt interesată ca tine. Puțin îmi pasă de colierul tău. Am pe cineva care mi-l va da.

— Nimeni altul nu va putea să ți-l dea, căci l-am reținut la Boucheron și am cuvîntul său că nu mi-l va vinde decît mie.

— Atunci ai vrut să mă șantajezi, ți-ai luat dinainte toate măsurile. E tocmai ce se spune : „*Marsantes, Mater Semita, se vede rasa*“, răspunse Rachel, repetind o etimologie care se bizuia pe o răstălmăcire grosolană, căci *Semita* înseamnă „*sente*“¹ și nu *semit*, dar pe care naționaliștii o întrebuintau cînd era vorba de Saint-Loup din pricina părerilor sale dreyfusarde, pe care le datora totuși actriței. (Ea era mai puțin calificată decît oricare alta să trateze drept evreică pe doamna de Marsantes căroră etnografii societății nu reușeau să-i găsească evreiesc decît rudenia ei cu familia Lévy-Mirepoix.) Dar poți fi sigur, totul nu s-a sfîrșit încă. Cuvîntul dat în asemenea condiții n-are nici o valoare. Ai procedat cu mine ca un trădător. Boucheron va afla și i se va oferi un preț îndoi. Fii liniștit că în curînd ai să mai auzi vorbindu-se de mine.

Robert avea de o sută de ori dreptate. Dar împrefurările sînt totdeauna atît de încîlcite, încît cel ce are de o sută de ori dreptate poate o dată să nu aibă. Și nu m-am putut împiedica să-mi aduc aminte de acel cuvînt neplăcut și totuși nevinovat pe care mi-l spusese la Balbec : „În chipul acesta, am ac de cojocul ei“.

— N-ai înțeles bine ce ți-am spus în legătură cu colierul. Nu ți-l făgăduisem în chip formal. De vreme ce faci tot posibilul ca să te părăsesc, e foarte firesc să nu ți-l dau, nu înțeleg unde deslușești o trădare, nici că sînt interesat. Nu se poate spune că mă laud cu banii, îți spun totdeauna că sînt un om sărac care n-are o lețcaie. Greșești cînd iei lucrurile astfel, micuța mea. În ce

¹ Drumeag.

măsură sînt interesat ? Știi bine că tu ești singurul meu interes.

— Da, da, n-ai decît să continui, îi spuse ea ironic, schițînd gestul cuiva care se bărbierește. Și întorcîndu-se spre dansator :

— Ah ! într-adevăr, e strașnic cu mîinile lui. Eu care sînt femeie n-aș putea face ceea ce face el. Și întorcîndu-se spre el, arătîndu-i trăsăturile crispate ale lui Robert : „Privește, suferă“, îi spuse ea încet, în avîntul momentan al unei cruzimi sadice care nu era de altminteri nicidecum în legătură cu adevăratele ei simțăminte de afecțiune pentru Saint-Loup.

— Ascultă, pentru ultima oară, îți jur că orice ai face, peste opt zile vei putea regreta amar, nu mă voi mai întoarce, paharul s-a umplut, bagă de seamă, e irevocabil, vei regreta odată, dar va fi prea tîrziu.

Poate era sincer și chinul de a-și părăsi amanta i se părea mai puțin cumplit decît acela de a rămîne cu ea în anumite condiții.

— Dragul meu, agăugă el adresîndu-mi-se, de ce stai acolo, ți-am spus că ai să începi să tușești !

I-am arătat decorul care mă împiedica să mă dau la o parte. Duse mîna la pălărie și spuse ziaristului :

— Domnul meu, ați consimți să vă aruncați țigara ? Fumul îi face rău prietenului meu.

Amanta sa nemaiașteptîndu-l, se îndreptă spre cabina ei și, întorcîndu-se :

— Oare mînuțele astea procedează la fel și cu femeile ? exclamă ea, adresîndu-se dansatorului din fîndul teatrului, cu o voce prefăcut melodioasă și nevinovată de ingenuă : Tu însuți ai aerul unei femei, cred că s-ar putea să ne înțelegem cu tine, și cu una din prietenele mele.

— După cîte ştiu, fumatul nu este oprit ; cine e bolnav n-are decît să stea acasă, spuse ziaristul.

Dansatorul surîse tainic artistei.

— Taci, mă înnebuneşti, îi strigă ea, ce mai partide am putea face !

— În orice caz, domnule, nu sînteţi prea amabil, spuse Saint-Loup ziaristului, tot pe un ton politic şi blind, cu aerul cuiva care constată şi consideră retrospectiv un incident închis.

În acel moment l-am văzut pe Saint-Loup ridicînd braţul vertical deasupra capului său ca şi cum ar fi făcut semn cuiva pe care nu-l vedeam, sau ca un şef de orchestră, şi într-adevăr — fără altă transpunere, după cum într-o simfonie sau într-un balet, la un simplu gest din arcuș, niște ritmuri violente urmează după un grațios andante — după cuvintele curtenitoare pe care le rostise, mîna lui se prăvăli într-o palmă răsunătoare pe obrazul ziaristului.

Acum, cînd după conversațiile cadentate ale diplomaților, artelor vesele ale păcii fură urmate de avîntul furios al războiului, loviturile chemînd după ele lovituri, n-aș fi fost mirat văzînd adversarii scâlțați în sîngele lor. Dar nu puteam înțelege (ca cei ce susțin că de regulă războiul între două țări nu izbucnește cînd nu a fost încă vorba decît de o rectificare de graniță, sau moartea unui bolnav nu survine cîtă vreme nu era vorba decît de o inflamare a ficatului), cum de putuse recurge Saint-Loup, după cuvintele care vădeau o nuanță de amabilitate, la un gest care nu izvoră nicidecum din ele, pe care nu-l prevesteau, gestul acelui braț ridicat nu numai în disprețul dreptului ginților, dar și al principiului cauzalității, într-o generație spontană de mînie, acest gest creat *ex nihilo*. Din

fericire, ziaristul care se împletici sub violența loviturii, păli și șovăi o clipă, nu ripostă. Iar în ce privește prietenii săi, unul întorsese îndată capul, privind cu atenție înspre culise pe cineva care desigur nu era acolo, al doilea se prefăcu că-i intrase un fir de praf în ochi și începu să-și frece pleoapa schimonosindu-se de durere; iar al treilea se repezi exclamînd:

— Pentru numele lui Dumnezeu, cred că se ridică cortina, ne vom pierde locurile.

Aș fi vrut să-i vorbesc lui Saint-Loup, dar indignarea lui provocată de dansator era atît de mare, încît se oglindea pe albul ochilor săi; îi în corda obrajii ca o armăură interioară, astfel încît tulburarea sa lăuntrică traducîndu-se printr-o deplină inamovibilitate exterioară, nici n-avea elasticitatea, „jocul“ necesar ca să-mi întîmpine vreun cuvînt și să-mi răspundă. Prietenii ziaristului, văzînd că totul se sfîrșise, se întoarseră lîngă el, încă tremurînd. Dar rușinați că-l părăsiseră, țineau cu dinadinsul ca să știe că nu-și dăduseră seama de nimic. De aceea începură să vorbească, unul despre praful care-i intrase în ochi, altul despre spaima neîntemeiată închipuindu-și că se ridică cortina, al treilea despre asemănarea extraordinară a cuiva care trecuse cu fratele său. Și-i manifestară chiar oarecare supărare, pentru că el nu le împărtășise emoțiile.

— Cum, nu te-a mirat? Așadar nu vezi limpede?

— Care va să zică, sînteți cu toții niște lași, în gîină ziaristul palmuit.

Neconsecvenți cu ficțiunea pe care o adoptaseră și în virtutea căreia ar fi trebuit — dar nici nu se gîndeau la așa ceva — să aibă aerul că nu înțeleg ceea ce colegul lor voia să spuie, rostiră o

frază tradițională în aceste împrejurări : „Nu-ți dai seama că-ți ieși din fire, vrei să-ți sară muștarul, s-ar spune că ai luat-o razna !“

Înțelesesem de dimineată în fața perilor înfloriți, iluzia pe care se întemeia dragostea lui Robert pentru „*Rachel quand du Seigneur*“, și tot așa îmi dădeam seama de realitatea pe care, dimpotrivă, o conțineau suferințele născute din această dragoste. Puțin câte puțin, aceea pe care o încerca de vreo oră, fără să înceteze, se retractă, intră în el, iar în ochii lui se ivi o zonă disponibilă și mlădioasă. Am plecat de la teatru, Saint-Loup și cu mine, și am pornit pe jos. Întîrziaseam o clipă într-un colț de pe avenue Gabriel de unde odinioară o vedeam adesea pe Gilberte sosind. Am încercat cîteva clipe să-mi amintesc aceste impresii depărtate și eram să-l ajung pe Saint-Loup în pas „gimnastic“, cînd am văzut un domn, destul de prost îmbrăcat, care avea aerul că-i vorbește cam de aproape. Am conchis că era un prieten personal al lui Robert ; totuși mi s-a părut că se apropiau și mai mult unul de altul ; deodată, așa cum se ivește pe cer un fenomen astral, am văzut niște corpuri ovoide adoptînd cu o repeziciune vertiginoasă toate pozițiile care le îngăduia să alcătuiască, în fața lui Saint-Loup, o constelație nestabilă. Aruncate ca dintr-o praștie, mi s-au părut că erau cel puțin în număr de șapte. Nu erau totuși decît cei doi pumni ai lui Saint-Loup înmulțiți în viteza lor cu care-și schimbau locul în acest ansamblu în aparență ideal și decorativ. Dar acest foc de artificii nu era decît o burdușeală administrată de Saint-Loup și al cărei caracter agresiv și nicidecum estetic, îmi fu destăinuit mai întîi de înfățișarea domnului îmbrăcat sărăcăcios, care parcă-și picrdea în ace-

lași timp cumpătul, o falcă și mult sînge. Dădu explicații mincinoase celor ce se apropiau ca să-l întrebe, întoarse capul, și văzînd că Saint-Loup se îndepărta definitiv ca să mă ajungă, stătu locului, privindu-l cu un aer înciudat și copleșit, dar nicidecum furios. Saint-Loup dimpotrivă, era, deși nu primise nici o lovitură; și ochii săi sclipeau încă de minie cînd mă ajunsese. Incidentul nu avea nici o legătură, așa cum crezusem, cu palmele de la teatru. Era un trecător pasionat care, văzînd ce militar frumos era Saint-Loup, îi făcuse propuneri. Prietenul meu nu se mai dumirea de îndrăzneala acestei „șleahte” care nici nu mai aștepta umbra nopții ca să-și ia îndrăzneala, și vorbea de propunerile care i se făcuseră cu aceeași indignare cu care vorbesc ziarele de o tilhărie ziua-namiază mare, într-un cartier central din Paris. Totuși, domnul bătut era acuzabil, căci un plan înclinat apropie destul de repede dorința de desfătare, astfel încît singură frumusețea să apară ca o învoire. Or, frumusețea lui Saint-Loup nu mai putea fi pusă în discuție. Pumni ca aceia pe care-i administrase sînt de folos oamenilor de so-
iul celui ce-l, acostase adineauri, ca să le dea serios de gîndit, dar totuși prea puțin timp ca să se poată îndrepta și să scape astfel de pedepsele judecătorești. Astfel, deși Saint-Loup îi trăsese chelfăneala fără să stea prea mult la gînd, toate celelalte de acest soi, chiar dacă vin în ajutorul legilor, nu reușesc să omogenizeze moravurile.

Aceste incidente și fără îndoială acela la care se gîndea cel mai mult, îl făcură pesemne pe Robert să dorească să rămînă puțin singur. Căci, peste o clipă, mă rugă să ne despărțim și să mă duc singur la doamna de Villeparisis unde mă va întîlni, dar prefera să nu intrăm împreună ca să

aibă mai degrabă aerul că aiba sosisse la Paris, decât să dea de gîndit că petrecusem o parte a după-amiezii împreună.

Aşa cum presupusesem înainte de a o fi cunoscut pe doamna de Villeparisis la Balbec, era mare deosebire între mediul în care trăia ea şi acela al doamnei de Guermantes. Doamna de Villeparisis era una din acele femei care, născută dintr-o familie glorioasă şi intrînd prin căsătorie, într-alta nu mai puţin glorioasă, nu se bucură totuşi de o mare situaţie mondenă, şi cu excepţia cîtorva ducese, nepoatele sau cumnatele lor, şi chiar a unuia sau a două capete încoronate, vechi legături de familie, au în salonul lor numai un public de mîna a treia, burghezie, nobilime provincială sau coruptă, a cărei prezenţă a îndepărtat de mult lumea elegantă şi snobii care nu sînt obligaţi să le frecventeze din îndătoriri de rudenie sau din prea veche intimitate. După cîteva clipe n-am întîmpinat, fireşte, nici o greutate ca să înţeleg de ce doamna de Villeparisis era atît de bine informată la Balbec, şi chiar mai bine decât noi, de cele mai mici amănunte în legătură cu călătoria pe care tata o făcea atunci în Spania în tovărăşia domnului de Norpois. Dar cu toate acestea, nu-mi era cu putinţă să mă fixez la ideea că prietenia de mai bine de douăzeci de ani a doamnei de Villeparisis cu ambasadorul ar fi putut fi cauza declasării marchizei, într-o lume în care femeile cele mai strălucite afixau amanţi mai puţin respectabili decât acesta, care de altmînterî pesemne că era de mult timp pentru marchiză numai un vechi prieten. Doamna de Villeparisis să fi avut odinioară alte aventuri? Avînd pe vremuri un caracter mai pa-

sionat decît acum, cînd ajunsese la o bătrînețe cucernică și liniștită, care datora poate totuși ceva din poziția ei acelor ani infocați și consumați, nu știuse oare, în provincia unde trăise mult timp, să evite unele scandaluri, necunoscute de noile generații care le constatau doar efectul în alcătuirea amestecată și defectuoasă a unui salon de altminteri menit să fie unul din cele mai pure de orice amestec mediocru ? „Gura rea“ pe care i-o atribuia nepotul ei îi atrăsese oare în aceste timpuri dușmani ? O îndemnase oare să profite de unele succese la bărbați, ca să se răzbune pe unele femei ? Toate astea erau cu puțință ; iar gingășia, sensibilitatea — nuanțînd cu atîta farmec nu numai expresiile dar și intonațiile — cu care doamna de Villeparisis vorbea de pudoare, de bunătate, nu puteau infirma această presupunere ; căci cei ce nu numai că vorbesc bine de unele virtuți, dar chiar le încearcă farmecul și le înțeleg de minune (care vor ști să le descrie, în *Memoriile* lor, într-o imagine demnă) se trag adesea, dar nu fac ei înșiși parte, din generația mută, aspră, necioplită și fără artă, care le-a practicat. Aceasta se răsfrînge, dar nu se continuă în ei. În locul caracterului cu care era înzestrată, găsești o sensibilitate, o inteligență care nu slujesc acțiunii. Și fie că au fost sau nu în viața doamnei de Villeparisis scandaluri pe care le-ar fi înăbușit strălucirea numelui ei, tocmai această inteligență, o inteligență mai degrabă de scriitor de mîna a doua decît de femeie de lume, era cu siguranță pricina decăderii ei mondene.

Doamna de Villeparisis proslăvea fără îndoială mai ales calități destul de puțin exaltante, ca cumpătare și tact ; dar ca să vorbim de măsură într-un chip cu totul potrivit, măsura nu e

de ajuns și sînt necesare unele merite de scriitor care presupun o exaltare puțin măsurată; observasem la Balbec că geniul unor mari artiști rămînea neînțeles doamnei de Villeparisis; că nu știa decît să-și bată, subtil, joc de ei, dînd lipsei sale de înțelegere o formă spirituală și grațioasă. Dar acest spirit și această grație, la nivelul pe care-l atingeau la ea, deveneau ele însele — în alt plan, și chiar dacă le-ar fi desfășurat ca să conteste cele mai subtile opere — adevărate însușiri artistice. Dar asemenea calități exercită asupra oricărei situații mondene, o acțiune bolnăvicioasă electivă, cum spun medicii, și atît de nimicitoare, încît cei cu un temei cît mîi trainic, cu greu pot rezista cîtiva ani. Ceea ce artiștii numesc inteligență pare pură pretenție pentru societatea elegantă care, incapabilă să se situeze din singurul punct de vedere din care judecă orice, nu înțelege niciodată atracția, deosebită căreia îi cedăază cînd alege o expresie sau face o apropiere cu ea, încearcă în tovărășia lor o oboseală, o iritare din care izvorăște foarte repede antipatia. Cu toate acestea, în conversația ei, și același lucru se poate spune chiar despre memoriile ei care s-au publicat de atunci, doamna de Villeparisis manifesta doar un soi de grație cu totul mondenă. După ce trecuse pe lingă lucrurile de seamă fără să le adîncească, uneori fără să le deosebească, reținuse din anii în care trăise și pe care-i descria de altminteri cu multă precizie și farmec, numai frivolitatea pe care aceștia i-o oferiseră. Dar o lucrare, chiar dacă privește numai subiecte care nu sînt intelectuale, este totuși o operă de inteligență, și ca să dai într-o carte sau într-o conversație care se deosebește puțin de ea, impresia desăvîrșită a frivolității, e

necesară o doză de seriozitate de care o persoană pur și simplu frivolă n-ar fi în stare. În unele memorii scrise de vreo femeie, și considerate ca o capodoperă, cutare frază care se citează ca model de grație ușoară m-a făcut totdeauna să presupun că pentru a ajunge la asemenea sprinteneală, autorul trebuie să fi posedat altădată o știință puțin greoaie, o cultură rebarbativă și că, pe cînd era fată tină, peșemne că părea prietenilor ei o pedantă nesuferită. Iar între unele calități literare și insuccesul monden, legătura e atît de necesară, încît citind astăzi memoriile doamnei de Villeparisis, cutare epitet just, cutare metafore care se înlanțuiesc, vor fi de ajuns cititorului ca să reconstituie, cu ajutorul lor, salutul adînc, dar glacial pe care trebuia să-l adreseze bătrînci marchize, pe scara unei ambasade, cutare snob ca doamna Leroi, care poate că-i îndoia o carte de vizită în drum spre ducesa de Guermantes, dar care nu intra niciodată în salonul ei, de teamă să nu se declaseze acolo printre toate soțiile de medici sau de notari. Poate doamna de Villeparisis fusese o pedantă în prima ei tinerețe, și amestită atunci de știință sa poate nu știuse să-și stăpînească, împotriva unor oameni de lume mai puțin inteligenți și mai puțin instruiți, săgețile oțelite pe care rănitul nu le uită.

Apoi, talentul nu e un appendice fals pe care îl adaugi artificial acelor felurite însușiri care asigură reușita în societate, ca să realizeze cu restul ceea ce oamenii de lume numesc o „femeie desăvirșită”. El este produsul viu al unei anumite înclinări morale, căreia îndeobște îi lipsesc multe calități și unde predomină o sensibilitate ale cărei alte manifestări pe care nu le pătrundem într-o carte, se pot face foarte puternic simțite de-a

lungul existenței, de pildă cutare curiozități, cutare fantezii, dorința de-a te duce aici sau acolo pentru propria-ți plăcere, și nu în vederea sporirii, menținerii sau numai pentru simpla funcționare a relațiilor mondene. O văzusem pe doamna de Villeparisis la Balbec înconjurată de slugile ei și nearuncînd nici o privire asupra celor ce ședeau în holul hotelului. Dar avusesem presimțirea că această abținere nu însemna indiferență, și se pare că nu se închisese întotdeauna în ea. Murcea să cunoască cutare sau cutare individ care n-avea nici un titlu ca să fie primit în casa ei, uneori pentru că găsisese că e frumos, sau numai pentru că i se spusese că e hazliu, sau pentru că i se păruse că se deosebește de oamenii pe care-i cunoștea, care pe timpul cînd nu-i aprecia încă crezînd că nu o vor părăsi niciodată, aparțineau cu toții celui mai pur foburg Saint-Germain. Era obligată să-și adreseze boemului, micului burghez de care-l deosebise, invitațiile a căror valoare el nu le putea aprecia, cu o stăruință care o deprecia puțin cîte puțin în ochii snobilor, obișnuiți să pretuiască un salon mai degrabă după lumea pe care stăpîna casei o excludea, decît după aceea pe care o primea. Dacă de bună seamă, la un moment dat din tinerețea ei, doamna de Villeparisis, blazată de mulțumirea de a face parte din crema aristocrației, se cam amuzase să scandalizeze lumea în care trăia, să-și zdruncine de bună voie situația, începuse să acorde însemnătate acestei situații după ce o pierduse. Voise să arate ducelor că însemna mai mult decît ele, spunînd, făcînd tot ce nu îndrăzneau ele să spună și să facă. Dar acum, cînd acestea, cu excepția unora din rudele ei apropiate, nu mai veneau la ea, se simțea micșorată și tot mai dorea să domnească, dar altcum

decît prin spirit. Ar fi vrut să atragă pe toate acelea pe care avusese atîta grijă să le înlăture. Cîte vieți de femei, vieți de altminteri puțin cunoscute (căci fiecare are, după vîrsta lui, un soi de lume deosebită, și discreția bătrînilor împiedică pe tineri să-și facă o idee despre trecut și să îmbrățișeze întreg ciclul), au fost astfel împărțite în perioade pline de contraste, cea din urmă fiind pe de-a-ntregul folosită să recucerești ceea ce cu atîta voie bună ai aruncat în vînt în cea de a doua ! În ce chip aruncată în vînt ? Tinerii și-l închipuiesc cu atît mai puțin, cu cît văd o bătrînă și respectabilă marchiză de Villeparisis și nici n-au habar că memorialista serioasă de astăzi, atît de demnă sub peruca ei albă, ar fi putut fi odinioară o comeseană veselă care poate a făcut atunci deliciile, poate că a tocat averea unor bărbați care dorm acum somnul de veci ; iar faptul că s-a căznit de asemenea să nimicească, cu o dibăcie stăruitoare și firească, o situație pe care o datora obîrșiei sale nobile nu înseamnă nicidecum că în acel timp îndepărtat doamna de Villeparisis nu punea mare preț pe situația ei. După cum izolarea, inacțiunea în care trăiește un neurastenic pot fi urzite de el de dimineța pînă seara fără să i se pară suportabile și se prea poate ca, în timp ce se grăbește să adauge un ochi nou rețelei care-l reține prizonier, să viseze numai baluri, vînători și călătorii. Ne străduim în orice clipă să ne modelăm viața, dar copiind fără voie, ca un desen, trăsăturile celui ce sîntem și nu celui ce ne-ar fi mai plăcut să fim. Saluturile disprețuitoare ale doamnei Leroi puteau exprima, în oarecare măsură, adevărata fire a doamnei de Villeparisis, dar nu corespundeau nicidecum dorinței sale.

Fără îndoială, chiar în momentul în care, potrivit unei expresii dragi doamnei Swann, doamna Leroi „o desființa“ pe marchiză, aceasta putea încerca să se consoleze aducându-și aminte că regina Marie-Amélie îi spusese cîndva : „Te iubesc ca pe o fiică“. Dar asemenea amabilități regale, tainice și ignorate, existau numai pentru marchiză, pline de praf, ca diploma unui fost premiant întîi al Conservatorului. Singurele adevărate avantaje mondene sînt acelea care creează viață, acelea care pot dispărea fără ca cel ce a beneficiat de ele să fi încercat să le rețină sau să le divulge, pentru că în aceeași zi le succed o sută altele. Aducându-și aminte de asemenea cuvinte ale reginei, doamna de Villeparisis le-ar fi schimbat bucuros cu puterea permanentă de a fi invitată pe care o poseda doamna Leroi, după cum într-un restaurant, un mare artist necunoscut, al cărui geniu nu e scris nici pe trăsăturile feței sale sfioase, nici pe croiala învechită a vestonului său jerpelit, ar prefera să fie chiar tînărul culisier¹ de pe ultima treaptă a societății, dar care prînzește la o masă vecină cu două actrițe și spre care zoresc într-o goană slugarnică și neîncetată, patronul, *maitre*-ul *d'hotel*, chelnerii, picolii și pînă și rîndașii care ies din bucătărie defilînd, ca să-l salute ca în basme, în timp ce chelarul, tot atît de prăfuit ca sticlele sale, se îndreaptă și el cu picioarele strîmbe și orbit ca și cum, venind din pivniță, și-ar fi scrîntit piciorul înainte de a urca la lumina zilei.

Trebuie să spunem totuși că dacă absența doamnei Leroi în salonul doamnei de Villeparisis mîhnea nespus pe stăpîna casei, ea trecea neob-

¹ Intermediar la bursă.

servată în ochii unui mare număr de invitați, care ignorau cu totul situația deosebită a doamnei Leroi, cunoscută numai de lumea elegantă, și nu se îndoiau că recepțiile doamnei de Villeparisis nu erau, așa cum sînt convinși astăzi cititorii memoriilor ei, cele mai strălucite din Paris.

La această dintîi vizită pe care m-am dus s-o fac doamnei de Villeparisis, după ce mă despărțisem de Saint-Loup, urmînd sfatul pe care domnul de Norpois îl dăduse tatii, am găsit-o în salonul ei tapetat cu mătase galbenă pe care canapelele și minunatele fotolii cu tapițerie de Beauvais se desprindeau într-o culoare roz aproape violetă, de zmeură coaptă. Alături de portretele Guermantilor, ale Villeparisisilor, vedeai portretele — oferite chiar de model — al reginei Marie-Amélie, al reginei Belgiei, al principelui de Joinville, al împărătesei Austriei. Doamna de Villeparisis, pe cap cu o bonetă de dantelă neagră de pe timpuri (pe care-o păstra cu același instinct priceput al culorii locale sau istorice pe care un hotelier breton care, oricît de parizian ar fi devenit clientela sa, crede că e mai dibaci ca chelnerițele sale să-și păstreze boneta și mînele înfoiate), stătea la un mic birou, unde înaintea ei, alături de pensule, de paletă și de o acuarelă cu flori începută, erau în pahare, în farfurioare, în cești niște trandafiri spumoși, niște cîrcumărese și chica voinicului, pe care din pricina afluenței din acea clipă a vizitelor, se oprise să le picteze și care aveau aerul că împodobesc tejgheaua unei florărese dintr-o stampă din veacul al XVIII-lea. Cînd am intrat în acest salon dinadins prea puțin încălzit, pentru că marchiza răcise întorcîndu-se de la castelul ei, am găsit printre cei prezenți un arhivist cu care doamna de Villeparisis clasase de dimineață scrisorile

autografe ale personajelor istorice adresate ei și care erau menite să figureze în facsimile ca piese justificative în memoriile pe care tocmai le redacta, și un istoric solemn și intimidat care, aflînd că ea moștenise un portret al ducesei de Montmorency, venise să-i ceară voie să-l reproducă într-o planșă în lucrarea sa asupra Frondei, vizitatori cărora li se adăugase fostul meu camarad Bloch, acum tînăr autor dramatic, pe care ea se bižuia ca să-i procure artiști care să joace gratis la viitoarele ei matinee. E adevărat că acest caleidoscop social era pe cale să se răstoarne și că afacerea Dreyfus avea să arunce pe evrei pe ultima treaptă a scării sociale. Dar, de o parte ciclonul dreyfusist se dezlănțuia în zadar cu furie, căci talazurile nu ating la începutul furtunii minia lor cea mai mare. Apoi, doamna de Villeparisis, lăsînd o parte din familia ei să tune și să fulgere împotriva evreilor, rămăsese pînă atunci cu totul străină de acest proces și nu se sinchisea de el. În sfîrșit, un tînăr ca Bloch, pe care nimeni nu-l cunoștea, putea trece neobservat, în timp ce evreii cu vază și reprezentativi din partidul lor erau amenințați. Avea acum bărbia punctată de un „cioc“, purta ochelari, o redingotă lungă, și o mănuse, ca un sul de papyrus, în mînă. Egiptenii și turcii pot detesta pe evrei. Dar într-un salon francez diferențele dintre aceste popoare nu sînt atît de perceptibile și un israelit care-și face intrarea ca și cum ar ieși din adîncul deșertului, cu trupul aplecat ca o hienă, cu ceafa înclinată pieziș și făcînd „salamalecuri“, satisface, de bună seamă, un gust de orientalism. Dar pentru asta e necesar ca evreul să nu facă parte din „lume“, altfel ia ușor înfățișarea unui lord, și apucăturile lui sînt atît de francizate, încît nasul său rebel, crescînd ca călțunașii în direcții nepre-

văzute, te face să te gîndeşti la nasul lui Mascarille mai degrabă decît la acela al lui Solomon. Dar Bloch, nefiind mlădiat de gimnastica „foburgului“, nici înnobilit printr-o încrucişare cu Anglia sau Spania, rămînea pentru un amator de exotism, tot atît de ciudat şi de savuros de privit, în ciuda costumului său european, ca un ovrei de Decamps. Minunată putere a rasei care din adîncul veacurilor împinge pînă în Parisul modern, pe culoarele teatrelor, în dosul ghişeelelor birourilor noastre, la o înmormîntare, pe stradă, o falangă intactă, stilizînd coafura modernă, absorbînd, făcînd să se uite, disciplinînd redingota, care rămîne în fond în totul asemănătoare cu aceea a scribilor asirieni pictaţi în costume de ceremonie pe friza unui monument din Susa în faţa palatului lui Darius. (Peste o oră, Bloch avea să-şi închipuie că domnul de Charlus se informa, din reavoinţă antisemită, dacă el purta un prenume evreiesc, cîtă vreme o făcea numai din curiozitate estetică şi de dragul culorii locale.) Dar în fond, a vorbi de permanenţa raselor tălmăceşte greşit impresia pe care ne-o dau evreii, grecii, persanii, toate acele popoare cărora e mai bine să le laşi varietatea. Cunoaştem, graţie picturilor vechi, figura vechilor greci, am văzut asirieni pe frontonul unui palat din Susa. Dar atunci cînd întîlnim în lume nişte orientali aparţinînd cutărui sau cutărui grup ni se pare că sîntem în prezenţa unor fapte supranaturale pe care puterea spiritismului le-ar fi făcut să răsară. Nu cunoaştem decît o imagine superficială; iată că a dobîndit adîncime, se desfăşoară în cele trei dimensiuni, se mişcă. Tînăra grecoaică, fiica unui bancher bogat şi la modă în acest moment, are aerul uneia din figurantele care simbolizează, în-

tr-un balet istoric și estetic, arta elină în carne și oase ; dar în teatru punerea în scenă banalizează aceste imagini ; dimpotrivă, spectacolul la care ne face să asistăm intrarea într-un salon a unei turcoaice, a unui evreu, însuflețind figurile, le face mai stranii, ca și cum ar fi într-adevăr vorba de niște ființe evocate printr-un efort mediumnic. E sufletul (sau mai degrabă puținul la care se reduce, cel puțin pînă aici, sufletul în acest soi de materializări), sufletul pe care-l văzusem mai înainte, în treacăt, numai în muzee, sufletul vechilor eleni, al vechilor evrei, smuls dintr-o viață în același timp fără însemnătate și transcendentală, care parcă ar executa în fața noastră această mimică tulburătoare. În zadar am vrea să îmbrățișăm în tînăra grecoaică, ce se sus-trage, o figură admirată odinioară pe pereții unui vas. Mi se părea că dacă l-aș fi fotografiat pe Bloch în lumina saloanelor doamnei de Villeparisis, ar fi avut aceeași imagine a lui Israel, atît de tulburătoare pentru că nu pare că emană din umanitate, atît de decepționantă pentru că seamănă oricum prea mult cu umanitatea, pe care ni le înfățișează fotografiile spiritiste. Într-un chip mai general, pînă și cuvintele lipsite de orice înțeles ale celor în societatea cărora trăim ne dau impresia supranaturalului în lumea noastră searbădă de toate zilele, unde chiar un om de geniu de la care așteptăm, adunați ca în jurul unei mese ce se învîrtește, dezlegarea secretului infinitului, rostește aceste cuvinte — aceleași care tocmai ieșeau de pe buzele lui Bloch : „Să fiți cu băgare de seamă cu jobenul meu“.

— Doamne, miniștrii, scumpe domn, spunea tocmai doamna de Villeparisis, adresîndu-se îndeosebi fostului meu camarad și reînnoind firul unei

conversații pe care intrarea mea o întrerupsese, ei bine, nimeni nu voia să-i vadă. Oricît de mică aș fi fost, îmi aduc încă aminte de rege care-l ruga pe bunicul meu să-l invite pe domnul Decaze la o redută la care bunicul trebuia să danseze cu ducesa de Berry. „Mi-ați face plăcere, Florimond“, spunea regele. Bunicul meu, care era puțin surd, crezînd că ar fi vorba de domnul de Castries, găsea rugămintea foarte firească. Cînd înțelese însă că era vorba de domnul Decazes avu un moment de revoltă, dar se înduplecă și scrisese în aceeași seară domnului Decazes, rugîndu-l stăruitor să-i facă favoarea și cinstea de a asista la balul său care avea loc în săptămîna următoare. Căci pe timpul acela lumea era politicoasă, domnule, și o cucoană nu s-ar fi mulțumit să-și trimită cartea de vizită adăugînd cu mîna „o ceașcă de ceai“, sau „ceai dansant“ sau „ceai muzical“. Dar dacă se știa ce-i politetea, nici impertinența nu era ignorată. Decaze primi, dar în ajunul balului lumea află că bunicul, nesimțindu-se bine, amînase reduta. Se supusese regelui, dar nu-l avusese pe domnul Decaze la balul său... Da, domnule, îmi aduc foarte bine aminte de domnul de Molé, era un om inteligent, însușire pe care a dovedit-o cînd l-a primit la Academie pe domnul de Vigny, dar era foarte solemn și îl văd încă coborînd la el acasă, la cină, cu pălăria în mînă.

— Ah ! sînt lucruri ce evocă o epocă destul de primejdioasă prin filistinismul ei, căci era fără îndoială un obicei universal să ții pălăria în mînă, la tine acasă, spuse Bloch, în dorința de a profita de această ocazie atît de rară de a afla, de la un martor ocular, ciudățeniile vieții aristocratice de altădată, în timp ce arhivistul, un soi de secretar intermitent al marchizei, ațîntea asupra-i niște pri-

virii înduioşate şi parcă ne spunea : „Aşa e ea, ştie tot, a cunoscut toată lumea, puteţi să o întrebaţi orice, e extraordinară“.

— Nicidecum, răspunse doamna de Villeparisis apropiind de ea paharul în care se aflau nişte chica voinicului pe care avea să continue îndată să le picteze, era doar un obicei al domnului de Molé. Nu l-am văzut niciodată pe tata cu pălăria în mână, bineînţeles afară de cazul când venea regele, deoarece regele fiind pretutindeni la el acasă, stăpînul casei nu mai este decît un simplu vizitator în propriul său salon.

— Aristotel ne spune în capitolul II..., îndrăzni domnul Pierre, istoricul Frondei, dar cu atîta sfiială, încît nimeni nu fu atent. Suferind de cîteva săptămîni de o insomnie nervoasă care rezista oricărui tratament, nu se mai culcă şi, frînt de oboseală, nu mai ieşea decît atunci cînd lucrările sale îl obligau să iasă. Incapabil să reînceapă deseori aceste expediţii atît de simple pentru alţii, dar care-l oboseau atît de mult ca şi cum ar fi coborît din lună, era surprins găsind adesea că viaţa oricărui om nu era organizată într-un chip permanent ca să dea maximum de utilitate avînturilor năprasnice ale vieţii sale. Găsea uneori închisă o bibliotecă pe care se dusesese s-o vadă ridicîndu-se cu greu şi într-o redingotă ca un personaj din Wells. Din fericire o găsise pe doamna de Villeparisis la ea acasă, şi avea să vadă portretul.

Bloch îl întrerupse :

— Într-adevăr, spuse el răspunzînd celor ce spusese doamna de Villeparisis despre protocolul care rînduîa vizitele regale, habar n-aveam de asta (ca şi cum ar fi ciudat că nu cunoştea acest obicei).

— Fiindcă veni vorba de acest soi de vizite, cunoaşteţi gluma stupidă pe care mi-a făcut-o ieri

nepotul meu Bazin ? întrebă doamna de Villeparisis pe arhivist. În loc să se anunțe, mi-a trimis vorbă că regina Suediei vrea să mă vadă.

— Ah ! V-a înștiințat așa, pur și simplu ! Are haz ! exclamă Bloch izbucnind în râs, în timp ce istoricul surîdea cu o timiditate maiestuoasă.

— Am fost destul de mirată, căci abia mă întorsesem de câteva zile de la țară ; ca să fiu mai liniștită, am rugat să nu se spună nimănui că sînt la Paris, mă întrebam cum de a putut afla regina Suediei care nu-mi acorda măcar două zile ca să răsflu puțin, urmă doamna de Villeparisis, stîrnind uimirea vizitatorilor că o vizită a reginei Suediei nu ar însemna ca atare nimic anormal pentru amfitrioana lor.

Dacă doamna de Villeparisis cercetase de dimineață, cu arhivistul, documentele memoriilor ei, în acest moment le încercă de bunăseamă, fără știrea ei mecanismul și farmecul asupra unui public de mijloc, reprezentativ pentru acela din care se vor recruta cititorii ei. Salonul doamnei de Villeparisis se putea deosebi de un salon cu adevărat elegant din care ar fi lipsit multe burgheze pe care le primea și în care ai fi văzut în schimb cutare din doamnele strălucite pe care doamna Leroi sfîrșise prin a le atrage, dar această nuanță nu e perceptibilă în memoriile ei, unde dispar unele legături neînsemnate ale autoarei, pentru că n-au prilejul de a fi citate în ele ; iar vizitatoarele care nu-l frecventau lipsesc pentru că în spațiul, prin firea lucrurilor restrîns pe care-l oferă aceste memorii, pot figura numai puține persoane și dacă acestea sînt personaje prin ciare, personalități istorice, impresia maximă de eleganță pe care memoriile o pot da publicului este atinsă. Doamna Leroi aprecia că salonul

doamnei de Villeparisis era un salon de mina a treia ; iar doamna de Villeparisis suferea de pe urma acestei păreri. Dar nimeni nu mai știe astăzi cine era doamna Leroi, părerea ei nu mai are nici o trecere și salonul doamnei de Villeparisis, frecventat de regina Suediei, de ducele d'Aumale, de ducele de Broglie, de Thiers, de Montalembert, de Monseniorul Dupanloup va fi considerat drept unul din cele mai strălucite din veacul al XIX-lea, de acea posteritate care nu s-a mai schimbat de pe timpul lui Homer și al lui Pindar, și pentru care rangul demn de invidie era originea nobilă, regală și quasi-regală, prietenia regilor, a căpeteniilor poporului, a oamenilor iluștri.

Or, doamna de Villeparisis avea cîte puțin din toate acestea în actualul ei salon și în amintirile, uneori ușor retușate, cu ajutorul cărora îl prelungea în trecut. Apoi domnul de Norpois, care nu era în stare să refacă o situație autentică prietenei sale, îi aducea în schimb bărbați de stat străini sau francezi care aveau nevoie de el și știau că singurul chip eficace de a-i face curte era de-a frecventa salonul doamnei de Villeparisis. Poate și doamna Leroi cunoștea aceste eminente personalități europene. Dar cum era o femeie plăcută și se ferea de tonul celor pedante, evita să vorbească de chestiunea Orientului cu primii miniștri, și de esența dragostei cu romancierii și filozofii. „Dragostea ?” răspunse ea odată unei doamne pretențioase care o întrebase : «Ce credeți despre dragoste» ? Dragostea ? Fac deseori dragoste, dar nu vorbesc niciodată despre ea.” Cînd primea la ea acasă celebritățile literaturii și ale politicii, se mulțumea, ca și ducesa de Guermantes, să-i pună să joace poker. Le plăcea mai mult pokerul decît conversațiile pretențioase cu idei generale la care îi constrîngea

doamna de Villeparisis. Dar aceste conversații, poate ridicole în lume, au furnizat *Amintirilor* doamnei de Villeparisis o seamă de fragmente foarte bune, din acele disertații cărora le șade bine în memorii cât și în tragediile în genul lui Corneille. De altminteri, numai saloanele unor doamne de Villeparisis pot trece în posteritate, pentru că doamnele Leroi nu știu să scrie și, chiar dacă ar ști, n-ar avea timp. Dacă înclinările literare ale unei doamne de Villeparisis sînt cauza disprețului ale unei doamne Leroi, la rîndul său, disprețul unei doamne Leroi slujește îndeosebi înclinărilor literare ale unei doamne de Villeparisis, dînd doamnelor pedante răgazul pe care-l reclamă cariera literară. Dumnezeu, din voia căruia sînt cîteva cărți bine scrise, inspiră în acest scop acel dispreț în inima unei doamne Leroi, deoarece știe că dacă ea ar invita la cină pe vreo doamnă de Villeparisis, aceasta s-ar lăsa îndată păgubașă de scris și ar porunci ca trăsura să fie înhămată la ora opt seara.

După o clipă intră pășind încet și solemn o doamnă bătrînă, înaltă și care, sub pălăria ei de paie, ridicată, lăsa să se vadă o monumentală coafură albă à la Marie-Antoinette. Nu știam atunci că era una din cele trei femei pe care puteai să le mai observi în societatea pariziană și care fiind ca și doamna de Villeparisis de neam mare, fuseseră silite, din motive care se pierd în noaptea timpurilor și pe care ni le-ar fi putut desluși numai vreun bătrîn crai din acea epocă, să primească doar drojdia celor ce nu erau primiți în altă parte. Fiecare din aceste doamne își avea „ducesa ei de Guermantes”, nepoată strălucită care venea să-i aducă omagii, dar n-ar fi reușit să atragă la ea pe „ducesa de Guermantes” a celorlalte două. Doamna

de Villeparisis era foarte intimă cu aceste trei doamne, dar nu le iubea. Poate situația lor destul de asemănătoare cu a ei înfățișa o imagine care nu-i era pe plac. Apoi înăcrite, pedante, căutînd prin numărul micilor comedii pe care le puneau să se joace, să-și dea iluzia unui salon, între ele stăruiau rivalități pe care o avere destul de prăpădită de-a lungul unei vieți puțin liniștite le silea să țină seamă, să profite de concursul gratuit al unui artist, într-un fel de luptă pentru existență. Ba mai mult, doamna pieptănată ca Marie-Antoinette, ori de cîte ori o vedea pe doamna de Villeparisis, nu se putea abține de a gîndi că ducesa de Guermantes nu se duce la vinerile ei. Dar se consola că la aceste vineri nu lipsea niciodată, ca rudă bună ce era, principesa de Poix, care era ducesa de Guermantes a ei, și care nu se ducea niciodată la doamna de Villeparisis, deși doamna de Poix era prietena intimă a ducesei.

Cu toate acestea, din casa de pe Quai Malaquais pînă în saloanele din *rue de Tournon*, din *rue de la Chaise* și din foburgul Saint-Honoré, o legătură tot atît de puternică pe cît de nesuferită unca pe cele trei divinități decăzute despre care tare aș fi vrut să aflu, frunzărind vreun dicționar mitologic al societății, din pricina cărei aventuri galante, cărei obrăznicii nelegiuite, fuseseră pedepsite. Poate aceeași origine strălucită, aceeași decădere actuală contribuiau mult la nevoia care le împingea acum să se frecventeze, în timp ce se urau. Apoi fiecare găsea în celelalte un mijloc comod de a face o politețe vizitatorilor ei. Cum să nu fi erezut aceștia că intră în societatea cea mai închisă cînd erau prezentați unei doamne plină de titluri, a cărei soră se măritase cu ducele de Sagan sau cu prin-

cipele de Ligne ! Cu atît mai mult, cu cît se vorbea mult mai mult în ziare de aceste pretinse sa-loane decît de cele autentice. Pînă şi nepoţii din „societatea aleasă“ pe care un camarad îi ruga să-i ducă în lume (Saint-Loup cel dintîi), spuneau : „Te voi duce la mătuşa mea Villeparisis sau la mătuşa mea X..., e un salon interesant“. Ştiau mai cu seamă că lucrul acesta le va da mai puţină bătaie de cap decît să-i introducă pe aceşti prieteni la nepoatele sau la cumnatele elegante ale acestor doamne. Bărbaţii foarte vîrstnici, femeile tinere care aflaseră aceasta de la ei îmi spuseră că aceste femei bătrîne nu erau primite din pricina purtării lor destrăbălate, care, cînd am obiectat că nu constituie o piedică pentru eleganţă, mi-a fost înfăţişată ca depăşind toate proporţiile cunoscute astăzi. Reaua purtare a acestor doamne solemne care toate şedeau ţepene, căpăta în gura celor ce o pome-neau ceva ce nu-mi puteam închipui, proporţionat cu măreţia epocilor preistorice, cu vîrsta mamutului. Pe scurt, aceste trei parce cu părul alb, albastru sau roz, încurcaseră iţele cu un număr incalculabil de domni. Mă gîndeam că bărbaţii de astăzi exagerează viciile din acele timpuri mitologice, după cum grecii plămădiseră pe Icar, pe Theseu, pe Hercule din oameni care se deosebeau puţin de acei care mai tîrziu i-au divinizat. Dar nu faci socoteala viciilor unei fiinţe decît cînd ea nu mai e în stare să le practice, şi măsori, imaginezi, exagerezi importanţa crimei ce s-a săvîrşit după măreţia pedepsei sociale, care începe să se împlinească şi pe care o constăţi singur. În această galerie de figuri simbolice care e „lumea“, femeile cu adevărat uşoare, Mesalinele desăvîrşite, prezintă totdeauna înfăţişarea solemnă a unei doamne de cel puţin şaptezeci de ani, trufaşă, care primeşte

cît poate dar nu pe cine vrea, la care nu consimt să se ducă femeile a căror purtare oferă cît de puțin prilej de critică, căreia Papa îi dă totdeauna al său „trandafir de aur“ și care a scris uneori vreo lucrare premiată la Academia franceză despre tinerețea lui Lamartine. „Bună ziua, Alix“, spuse doamna de Villeparisis doamnei cu părul alb, pieptănată ca Marie-Antoinette, care arunca o privire pătrunzătoare asupra adunării, ca să descopere dacă în acest salon nu era vreun exemplu util pentru salonul ei, pe care, în acest caz, trebuia să-l descopere ea însăși, căci era sigură că doamna de Villeparisis era destul de vicleană ca să încerce să i-l ascundă. Astfel, doamna de Villeparisis avu mare grijă să nu-l prezinte bătrînei doamne pe Bloch, de teamă ca el să nu organizeze în palatul din Quai Malaquais aceeași mică piesă ca la ea. Nu era, de fapt, decît o răzbunare. Căci bătrîna doamnă avusese în ajun pe doamna Ristori care recitase versuri, și avusese grijă ca doamna de Villeparisis, căreia îi șterpелise artista italiană, să nu afle evenimentul înainte ca el să fi avut loc. Pentru ca doamna de Villeparisis să nu-l afle din ziare și să nu se simtă jignită, tocmai i-l povesti ca și cum nu s-ar fi știut vinovată. Doamna de Villeparisis, crezînd că prezentarea mea nu înfățișa aceleași neajunsuri ca aceea a lui Bloch, spuse numele meu Mariei-Antoinette de pe Quai. Aceasta, încercînd să facă cele mai puține mișcări cu putință ca să păstreze la bătrînețe acea linie de zeiță de Coysevox care fermecase cu mulți ani în urmă tineretul elegant și pe care niște pretinși scriitori o celebrau în mici poezii — adoptînd de altminteri înțepenelii trufase și compensatoare, comune tuturor persoanelor pe care o anume dizgrație le silește să facă mereu avansuri — își înclină ușor capul cu o maies-

tate glacială și întorcându-l în altă parte, nu se mai ocupă de mine ca și cum n-aș fi existat. Atitudinea ei cu două fețe parcă-i spunea doamnei de Villeparisis : „Vedeți că n-am să am nevoie de această cunoștință și tinerii nu mă interesează din nici un punct de vedere, limbă rea ce ești“. Dar când se retrase după un sfert de ceas, profitînd de învîlmășeală, îmi șopti la ureche să viu vinerea viitoare în loja ei, cu una din cele trei al cărei nume strălucitor — era de altminteri născută Choiscul — făcu asupra mea un efect uluitor.

— Domnule, cred că vreți să scrieți ceva despre doamna ducesa de Montmorency, spuse doamna de Villeparisis istoricului Frondei, cu acel aer ursuz care, fără să vrea, chircise marea ei amabilitate, din pricina zgîrcirii îmbufnate, ciudei fiziologice a bătrîneții, cit și din dorința exagerată de-a imita tonul aproape țărănesc al vechii aristocrații. O să vă arăt portretul ei, originalul copiei care e la Louvre.

Se ridică punînd pensulele lingă flori, și șortulețul care se ivi atunci pe talia ei și pe care-l purta ca să nu se miștească cu culori, sporea și mai mult impresia aproape de țărăncă pe care i le dădeau boneta și ochelarii mari, care contrastau cu luxul slugilor ei, cu *maitre-ul d'hotel* care adusese ceaiul și prăjiturile, cu lacheul în livrea pe care-l sună ca să lumineze portretul ducesei de Montmorency, stareță într-unul din cele mai vestite cinuri călugărești din Răsărit. Toată lumea se ridicase. „Lucru foarte amuzant, spuse ea, e că în aceste cinuri în care mătușile noastre au fost adesea starețe, fiicele regelui Franței n-ar fi fost primite. Erau ordine foarte închise“. „Dar de ce n-ar fi fost primite fiicele regelui?“ întrebă Bloch uluit. „Pentru că aceea Casă a Franței nu mai avea destule cartiere de no-

blețe de cînd făcuse unele mezalianțe.“ Uimirea lui Bloch sporea. „Casa Franței a făcut mezalianțe ? Cum asta ?“ — „Încuscrindu-se cu Medicîșii, răs-punse doamna de Villeparisis pe tonul cel mai firesc. Portretul e frumos, nu-i așa ? Și într-o stare de perfectă conservare“, adăugă ea.

— Scumpă prietenă, spuse doamna pieptănată ca Marie-Antoinette, vă aduceți aminte că atunci cînd l-am adus pe Liszt aici, v-a spus că acest portret este o copie.

-- Mă voi închina în fața unei păreri a lui Liszt în muzică, dar nicidecum în pictură ! De altminteri, era ramolit și nu-mi aduc aminte să fi spus așa ceva. Dar nu mi l-ați adus dumneavoastră. Am cinat de vreo douăzeci de ori cu el la principesa Sayn-Wittgenstein.

Lovitura Alixei nu reușise, tăcu, rămase în picioare și nemișcată. Fața ei tencuită cu straturi de pudră avea aerul unui chip de piatră. Cum profilul era nobil, parcă era zeița roasă a unui parc, pe un soclu triumphiular și acoperit cu mușchi, ascuns de mîntăluță.

--- Ah ! iată alt portret frumos, spuse istoricul.

Ușa se deschise și ducesa de Guermantes intră.

— Bună ziua, îi spuse fără să-i facă vreun semn din cap doamna de Villeparisis, scoțînd dintr-un buzunar al șorțului o mîină pe care o întinse noii sosite ; și încetă de-a se mai ocupa de ea ca să se întoarcă spre istoric : „E portretul ducesei de La Rochefoucauld !“

Un tînăr servitor, cu aerul îndrăzneț și cu chipul încîntător (dar tăiat atît de exact ca să rămînă perfect ca și nasul puțin roșu și pielea puțin aprinsă, ca și cum ar păstra urma vreunei incizii recente și sculpturale), intră aducînd o carte de vizită pe o tavă.

— E domnul care a mai venit de cîteva ori să o vadă pe doamna marchiză.

— I-ai spus că am musafiri ?

— A auzit voci.

— Atunci, fie, introdu-l. E un domn care mi-a fost prezentat, spuse doamna de Villeparisis. Mi-a spus că ar dori mult să fie primit aici. Nu l-am autorizat niciodată să vină. Dar iată că se deranjează a cincea oară, și nu trebuie să jignim lumea. Domnule, îmi spuse ea, și dumneavoastră domnule, adăugă ea arătîndu-l pe istoricul Frondei, vă prezint pe nepoata mea, ducesa de Guermantes.

Istoricul se înclină tot atît de adînc ca și mine și presupunînd că vreo reflecție cordială ar trebui să urmeze acestui salut, ochii i se însuflețiră și se pregătea să deschidă gura, cînd îl îngheță înfățișarea doamnei de Guermantes care profitase de independența bustului ei ca să-l arunce înainte cu o politete exagerată și să-l aducă înapoi cu precizie, fără ca fața și privirea ei să fi părut că observă că cineva e în fața lor ; după ce scoase un oftat ușor, se mulțumi să manifeste nulitatea impresiei pe care i-o produceau vederea istoricului și a mea, executînd, cu aripile nasului, niște mișcări de o precizie care confirma inerția desăvîrșită a atenției sale trîndave.

Vizitatorul supărător intră, îndreptîndu-se spre doamna de Villeparisis cu un aer nevinovat și fervent ; era Legrandin.

— Vă mulțumesc foarte mult pentru că mă primiți, doamnă, spuse el stăruind asupra cuvîntului foarte ; e o plăcere de un soi cu totul rar și subtil pe care o faceți unui bătrîn singuratic, și vă îndreptînz că reperкусиunea ei...

Se opri deodată zărindu-mă.

— Arătam domnului frumosul portret al ducesei de la Rochefoucauld, soția autorului *Maximelor*, îl am din familie.

Doamna de Guermantes o salută pe Alix, scu-zîndu-se că nu putuse să se ducă anul acesta, ca în ceilalți ani, să o vadă. „Madeleine mi-a dat vești despre dumneavoastră“, adăugă ea.

— A prînzit azi la mine, spuse marchiza de pe Quai Malaquais, mulțumită la gîndul că doamna de Villeparisis n-ar putea spune niciodată același lucru.

Între timp, stăteam de vorbă cu Bloch și temîndu-mă ca după cele ce mi se spusese în legătură cu schimbarea tatălui său față de el, ar invidia viața pe care o duceam, i-am spus că a lui era pesemne mai fericită. Aceste cuvinte erau din parte-mi numai un efect al amabilității, dar ce convinge lesne de norocul lor pe cei ce au mult amor-propiu sau le trezește dorința de-a convinge pe alții. „Da, duc într-adevăr o viață minunată, îmi spuse Bloch cu un aer fericit. Am trei prieteni foarte buni, n-aș dori unul mai mult, o amantă adorabilă, sînt nespus de fericit. Mai rar muritor căruia bătrînul Zeus să-i acorde atîta fericire.“ Cred că încerca să se laude și să mă facă invidios. Poate că optimismul său ascundea și vreo dorință de originalitate. Era vădit că nu voia să răspundă aceleași banalități ca toată lumea : „Oh ! a fost o nimica toată“ etc., cînd la întrebarea mea : „A fost frumos ?“, pe care i-o pusesem în legătură cu un matineu dansant dat de el și la care nu mă putusem duce, îmi răspunse cu un aer simplu, indiferent, ca și cum ar fi fost vorba de altul : „Da, a fost foarte frumos, cum nu se poate mai reușit. A fost într-adevăr încîntător.“

— Ceea ce ne spuneți mă interesează nespuse spusese Legrandin doamnei de Villeparisis, căci tocmai îmi ziceam mai zilele trecute că semănați mult cu el, datorită limpezimii și sprintenelii în exprimarea unei idei, unei însușiri pe care aș caracteriza-o prin doi termeni contradictorii, sprintencala lapidară și spontaneitatea nemuritoare. Aș fi vrut să însemn astă-seară tot ce iese din gura dumneavoastră ; dar le voi ține minte. Ele sînt, potrivit unei expresii care cred că-i aparține lui Joubert, prietenele memoriei. Nu l-ați citit niciodată pe Joubert ? Oh ! i-ați fi plăcut atît de mult ! Îmi voi îngădui să vă trimet încă în astă-seară operele sale, foarte mîndru de-a vă recomanda spiritul său. Nu avea talentul dumneavoastră. Dar avea și el grație.

Aș fi vrut să mă duc numaidecît să-i spun bună ziua lui Legrandin, dar se ținea mereu cît putea mai departe de mine, fără îndoială în nădejdea că nu-i voi auzi lingușirile cu care, cu un mare rafinement în expresii, nu înceta să o copleșească, în orice ocazie, pe doamna de Villeparisis.

Ea ridică din umeri surîzînd, ca și cum el ar fi vrut să-și bată joc de ea, și se întoarse spre istoric.

— Aceasta e vestita Marie de Rohan, ducesă de Chevreuse, care se măritase întîia oară cu domnul de Luynes.

— Draga mea, doamna de Luynes îmi aduce aminte de Yolande ; a venit ieri la mine, dacă aș fi știut că nu erați ocupată aseară, aș fi trimis după dumneavoastră. Doamna Ristori, care a venit pe neașteptate, a declamat în fața auditoriului versuri de regina Carmen Sylva, o frumusețe !

„Ce perfidie ! își spusese doamna de Villeparisis. Cu siguranță că tocmai de acest lucru vorbea în

taină mai zilele trecute, cu doamna de Beaulaincourt și cu doamna de Chaponay“. „Eram liberă, dar n-aș fi venit. Am auzit-o pe doamna Ristori în timpurile ei bune, acum este doar o ruină. Apoi, nu pot suferi versurile Carmen Sylvei. Doamna Ristori a venit o dată, aici, adusă de ducesa d'Aoste să recite un cântec din *Infernul* lui Dante, în care e neîntrecută.“

Alix răbdă lovitura fără să clintească. Parcă era de marmură. Privirea-i era pătrunzătoare, nasu-i arcuit cu noblețe. Dar fața i se cojea. Bărbia ei era plină de niște mici vegetații, ciudate, verzi și roz. Poate nu va mai rezista încă o iarnă.

— Iată, domnule, dacă vă place pictura, priviți portretul doamnei de Montmorency, spuse doamna de Villeparisis lui Legrandin, ca să pună capăt complimentelor pe care acesta începea să i le adreseze din nou.

Profitînd de faptul că acesta se depărtase, doamna de Guermantes îl arată mătusei sale cu o privire ironică și întrebătoare.

— E domnul Legrandin, spuse doamna de Villeparisis în șoaptă, o soră de-a lui poartă numele de doamna de Cambremer, ceea ce de altminteri nu trebuie să-ți spună mai mult decît mie.

— Cum, dar o cunosc foarte bine, exclamă doamna de Guermantes ducîndu-și mina la gură. Sau mai degrabă n-o cunosc, dar nu știu ce l-a apucat pe Bazin care se întilnește, Dumnezeu știe unde, cu soțul ei, să spună acestei femei grase să vină să mă vadă. Nu pot să-ți spun ce a fost vizita ei. Mi-a povestit că fusese la Londra, mi-a înșirat toate tablourile din British Museum. Așa cum mă vezi, cînd voi ieși de la dumneata, mă voi duce să las o carte de vizită acestui monstru. Să nu crezi că este din cele mai comode, căci sub pretextul că

e pe moarte, e totdeauna acasă, și dacă te duci la ea la șapte seara sau la nouă dimineața, e gata să-ți ofere niște tarte cu căpșuni. Bineînțeles, e un monstru, răspuse doamna de Guermantes unei priviri întrebătoare a mătușii sale. E o ființă imposibilă : spune „plumitiv“, în sfârșit, tot lucruri de soiul ăsta.

— Dar ce înseamnă „plumitiv“ ? întrebă doamna de Villeparisis pe nepoata ei.

— Nu știu nici eu ! exclamă ducesa cu o indignare prefăcută. Nici nu vreau să știu. Nu vorbesc asemenea franțuzească ! Văzînd că mătușa ei nu știa într-adevăr ce însemna cuvîntul plumitiv, ca să aibă mulțumirea de a arăta că e tot atît de savantă pe cît de puristă, și ca să-și bată joc de mătușa ei după ce-și bătuse joc de doamna de Cambremer : Ba da, spuse ea schițînd un suris înfrînat de rămășițele proastei sale dispoziții simulate, toată lumea știe, un plumitiv e un scriitor, cineva care ține tocul. Dar e un cuvînt îngrozitor, să-ți cadă maselele de mînte, nu alta ! N-o să mă facă nimeni să-l rostesc vreodată. Deci, ăsta e fratele ei ! Încă nu m-am dumirit. Dar la urma urmei, nu e greu de înțeles. Are aceeași umilitate de preș și aceleași resurse de bibliotecă turnantă. E tot atît de lingușitoare ca el și tot atît de plicticoasă. Încep să mă obișnuiesc cu ideea acestei înrudiri.

— Ia loc, vom lua în curînd ceaiul, spuse doamna de Villeparisis doamnei de Guermantes, servește-te singură, cred că nu simți nevoia să vezi portretele străbunicelor tale, le cunoști tot atît de bine ca și mine.

Doamna de Villeparisis luă și ea îndată loc și începu să picteze. Musafirii se apropiară unii de alții, am profitat de acest prilej ca să mă duc spre

Legrandin și, negăsind întru nimic vinovat de prezența sa la doamna de Villeparisis, i-am spus, fără să mă gîndesc cît de mult aveam totodată să-l jignesc și să-l fac să creadă în intenția de a-l jigni : „Domnule, sînt aproape iertat că mă aflu într-un salon, de vreme ce vă găsesc aici“. Domnul Legrandin conchise din aceste cuvinte (cel puțin aceasta fu părerea pe care o exprimă despre mine peste cîteva zile), că eram o făptură funciarmente rea, care se complace numai în rău.

— Ați putea avea politețea de-a începe prin a-mi spune bună ziua, îmi răspunse el, fără să-mi dea mîna și cu o voce înfuriată și vulgară pe care nu i-o bănuiam și care, neavînd nici o legătură rațională cu ceea ce spunea de obicei, avea alta mai imediată și mai surprinzătoare cu un lucru pe care-l simțea. Căci, cum sîntem totdeauna hotărîți să ascundem ce simțim, nu ne-am gîndit niciodată la felul în care l-am exprimat. Și auzim deodată, în noi, o fiară spurcată și necunoscută, al cărei accent poate merge uneori atît de departe, încît să inspire aceleia care primește o confidență involuntară, eliptică și aproape irezistibilă, a defectului sau a viciului tău, aceeași teamă pe care i-ar face-o mărturisirea neașteptată rostită indirect și în chip ciudat de un criminal care nu s-ar putea împiedica să mărturisească o crimă de care nu-l știai vinovat. Știăm, firește, că idealismul, chiar subiectiv, nu împiedică pe marii filozofi să fie lacomi sau să candideze cu îndărătnicie la Academie. Dar desigur că Legrandin nu trebuia să-ți amintească atît de des că aparține altei planete, cînd toate pornirile sale convulsive de mînie sau de amabilitate erau cîrmuite de dorința de-a avea o situație bună pe această planetă.

— Firește, cînd cineva mă persecută de douăzeci de ori în șir ca să mă duc undeva, urmă el încet, deși am tot dreptul la libertatea mea, nu mă pot purta ca un bătăran.

Doamna de Guermantes luase loc. Însoțit de titlul ei, numele ei adăuga persoanei sale fizice ducatul care se proiecta în juru-i și făcea să domnească răcoarea umbroasă și aurie a pădurilor din Guermantes, în mijlocul salonului, în jurul scăunășului pe care se așezase. Mă miram doar că asemănarea lor nu se putea citi mai bine pe fața ducesei, care n-avea nimic vegetal și pe care cel mult vinișoarele roșii de pe obraz — care pare-se că ar fi trebuit să poarte blazonul numelui Guermantes, erau efectul dar nu imaginea lungilor cavalcade în aer liber. Mai tîrziu, cînd ea îmi deveni indiferentă, am cunoscut multe particularități ale ducesei, și mai ales (ca să mă rezum deocamdată la ceea ce mă fermeca atunci fără să fiu în stare să-l deosebesc) ochii ei, unde era prins ca într-un tablou, cerul albastru al unei după-amiezi din Franța, foarte senin, scăldat de lumină chiar cînd această lumină nu mai lucca; și o voce care la cele dintîi sunete, ai fi crezut că e răgușită, aproape vulgară, pe care se risipise, ca pe treptele bisericii din Combray sau ale cofetăriei din piață, aurul leneș și gras al unui soare de provincie. Dar în această dintîi zi nu deosebisem nimic, atenția mea înfocată volatiliza îndată puținul pe care l-aș fi putut culege și în care aș fi putut regăsi ceva din numele Guermantes. În orice caz, îmi spuneam că numele de ducesă de Guermantes o desemna firește anume pe ea, pentru toată lumea: viața de neînchipuit pe care-o însemna acest nume, o conștința de bună seamă acest trup, care tocmai o introdusese în mijlocul unor ființe diferite, în sa-

Ionul acesta care căta să o încolțească din toate părțile și asupra căruia exercita o reacțiune atât de vie încît credeam că văd, acolo unde această viață înceta să se mai desfășoare, un ciucure de efervescență delimitîndu-i granițele : în circumferința pe care o descria pe covor balonul fustei de pekin albastru, și în pupilele senine ale ducesei, la întretăierea preocupărilor, a amintirilor, a gîndului de necuprins, disprețuitor, amuzat și curios care le umplea, și a imaginilor străine care se reflectau în ele. Poate că aș fi fost mai puțin emoționat dacă aș fi întîlnit-o la o serată la doamna de Villeparisis, în loc să o văd astfel la una din „zilele de primire” ale marchizei, la unul din ceaiurile care sînt pentru femei doar o scurtă haltă în răstimpul după-amiezilor pe care nu le petrec la ele acasă și unde, nescotînd pălăria cu care și-au făcut cursele, aduc în lungul șir de saloane calitatea aerului din afară și dau mai multă lumină asupra Parisului la sfîrșitul după-amiezii decît ferestrele înalte și deschise prin care se aude uruitul trăsurilor : d-na de Guermantes avea un canotier înflorit cu albăstrele, care nu-mi evocau, pe brazdele de la Combray unde le-am cules adesea, pe taluzul învecinat cu tufa din Tansonville, soarele anilor îndepărtați, ci mirosul și praful amurgului, așa cum erau mai adineauri, în clipa cînd doamna de Guermantes le străbătuse pe *rue de la Paix*. Cu un aer surîzător, disprețuitor și nelămurit, strîngîndu-și buzele, desena, parcă ar fi fost cea din urmă antenă a vieții sale misterioase, cu vîrfurile umbrelor sale, niște rotocoale pe covor, apoi cu aceea atenție nepăsătoare care începe prin a înlătura orice punct de contact între ceea ce privești și tu însuși, privirea ei ne fixa rînd pe rînd pe toți, apoi inspecta canapelele și fotoliile, dar o îmblînzea atunci cu

acea simpatie umană pe care o trezește prezentul chiar neînsemnată a unui lucru pe care-l cunoști a unui lucru care e aproape o ființă ; aceste mobilă nu erau ca noi, erau întrucîtva din lumea ei, erau legate de viața mătusei ei ; apoi, de pe mobila de Beauvais privirea ei se îndrepta asupra persoane care ședea pe ea și redobîndea atunci același aer de perspicacitate și aceeași dezaprobare pe care respectul doamnei de Guermantes pentru mătusea ei ar fi împiedicat-o să le exprime, dar pe care, în sfîrșit, l-ar fi încercat dacă, în locul prezenței noastre, ar fi constatat pe fotolii prezența unei pete de grăsime sau a unui strat de praf.

Intră excelentul scriitor G... ; venea să-i facă doamnei de Villeparisis o vizită pe care o considera ca o corvoadă. Ducea, care era încîntată să-l întâlnească, nu-i făcu totuși semn, dar el se îndreptă foarte firesc spre ea, căci o considera femeie de duh, grație farmecului, tactului, simplității sale. De altminteri era o datorie de politețe să se îndrepte spre ea, căci, fiind om agreabil și celebru, doamna de Guermantes îl invita adesea la prînz, cînd era numai ea și soțul ei, sau toamna la Guermantes, profita de această intimitate ca să-l invite în unele seri la cină cu unele principese curioase să-l cunoască. Căci ducesei îi plăcea să primească unii bărbați de seamă, cu condiția însă de-a fi burlaci, condiție pe care, chiar cînd erau însurați, o îndeplineau totdeauna pentru ea, căci fiindcă soțiile lor, totdeauna mai mult sau mai puțin vulgare, ar fi fost nelalocul lor într-un saloan în care se aflau cele mai elegante frumuseți ale Parisului, ei erau invitați totdeauna fără ele ; ca să preîntîmpine orice susceptibilitate, ducele explica acestor văduvi fără voie că ducesa nu primea femei, nu suporta societatea femeilor, ca și cum i-ar

fi prescris medicul și ca și cum ar fi spus că ea nu putea sta într-o cameră cu mai multe mirosuri, nu putea mînca prea sărat, călători sau purta corset. E adevărat că acești oameni de seamă întilneau la Guermanti pe principesa de Parma, pe principesa de Sagan (căreia Françoise, auzind vorbindu-se totdeauna despre ea, sfîrșise prin a-i spune Saganta, crezînd că acest feminin e necesitat de gramatică) și multe altele a căror prezență era justificată spunîndu-li-se că fac parte din familie sau că sînt prietene din copilărie care nu puteau fi înlăturate. Fie că erau convinși sau nu de explicațiile pe care ducele de Guermantes le dăduse în legătură cu boala ciudată a ducesei de a nu putea frecventa femeii, ei le transmiteau soțiilor lor. Unele credeau că boala era numai un pretext ca să-i ascundă gelozia, pentru că ducesa voia să domnească singură asupra unei curți de adoratori. Altele încă și mai naive credeau că pesemne ducesa avea un fel ciudat de a fi sau un trecut scandalos, că femeile nu voiau să se ducă la ea, și că lăsa să treacă necesitatea drept fantezie. Cele mai de ispravă, auzind pe bărbații lor îndrugînd verzi și uscate despre deșteptăciunea ducesei, erau de părere că aceasta era atît de superioară celorlalte femei, încît se plictisea în societatea lor, căci ele nu știau să vorbească de nimic. Este adevărat că ducesa se plictisea cu femeile, dacă însușirea lor princiară nu le dădea vreun interes deosebit. Dar soțiile eliminate se înșelau cînd își închipuiau că nu voia să primească decît bărbați, ca să poată discuta literatură, știință și filozofie. Căci cel puțin cu intelectualii de seamă, nu discuta niciodată asemenea subiecte. Dacă, în virtutea aceleiași tradiții de familie datorită căreia fiicele marilor militari păstrează în miezul preocupărilor celor mai vani-

toase respectul a tot ce este în legătură cu armata în calitatea ei de nepoată a unor femei care fuseseră prietene cu Thiers, Merimée și Augier, credea că înainte de toate, trebuie să rezerve în salonul ei un loc oamenilor de spirit, dar avînd pe de altă parte în vedere condescendența și intimitatea cu care acești bărbați celebri fuseseră primiți la Guermantes, ea păstrase năravul de a considera oamenii de talent ca niște legături familiare al căror talent nu te uluiește, cărora nu le vorbești de operele lor, lucru care de altminteri nu i-ar interesa. Apoi, spiritul gen Merimée și Meilhac și Halevy care era al ei o îndemna, în contrast cu sentimentalismul verbal al unei epoci anterioare, la un gen de conversație care se ferește de orice fraze mari sau expresii de sentimente înalte, și datorită lui recurgea la oarecare eleganță, cînd era în societatea unui poet sau a unui muzician, în faptul de-a nu vorbi decît de felurile care se serveau sau de partidă de cărți la care erau pe cale să se așeze. Această abținere constituia pentru un terț, nu prea la curent, ceva tulburător care mergea pînă la mister. Dacă doamna de Guermantes îl întreba dacă i-ar face plăcere să fie invitat împreună cu cutare poet celebru, ros de curiozitate, sosea la ora indicată. Ducesa aducea poetului vorba de timp. Apoi se așezau la masă. „Vă place acest fel de a găti ouăle?” îl întreba ea pe poet. În fața asentimentului său pe care-l împărtășea, căci tot ce era la ea i se părea delicios pînă chiar și cidrul groaznic pe care-l aducea de la Guermantes: „Servește încă o dată, domnului, ouă”, porunca ea *maître-ului d'hotel*, cită vreme cel de al treilea, foarte neliniștit, continua să aștepte ceea ce acesta și ducesa avuseseră cu siguranță în gînd să-și spună deoarece puseseră la cale să se întâlnească înainte

de plecarea poetului, în ciuda greutăților pe care le-ar fi putut întâmpina. Dar masa continua, bucatele se ridicau unele după altele, dînd doamnei de Guermantes ocazia unor glume spirituale sau unor istorioare fine. Între timp, poetul continua să mănînce, fără ca ducele sau ducesa să fi avut aerul să-și aducă aminte că este poet. Curînd, prînzul se sfîrșea și lumea își lua rămas bun, fără să fi pomenit vreun cuvînt despre poezie care totuși plăcea tuturor, dar despre care nimeni nu vorbea, datorită unei rezerve la fel cu aceea cu care mă obișnuisem la Swann. Această rezervă se datora numai bunei cuviințe. Dar dacă terțul chibzuia puțin la ea, ea avea un iz foarte melancolic, și mesele din mediul Guermantilor te îndemneau să te gîndești la orele pe care îndrăgostiții sfioși le petrec adesea împreună, vorbind banalități pînă în clipa cînd se despart, și fără ca, fie din timiditate, din pudoare sau din stîngăcie, marea taină pe care ar fi foarte fericiți să o mărturisească, să fi putut trece vreodată din inimă pe buzele lor. Trebuie să adăugăm de altfel că această tăcere, cînd e vorba de lucruri adînci, pe care așteptai totdeauna în zadar momentul de a le vedea discutate, dacă putea trece drept caracteristică ducesei, nu era absolută la ea. Doamna de Guermantes își petrecuse tinerețea într-un mediu oarecum deosebit, tot atît de aristocratic, dar mai puțin strălucit și mai ales mai puțin ușuratic decît acela în care trăia astăzi, și de mare cultură, care transmisese frivolității ei de azi un soi de tuf mai trainic, în mod invizibil mai hrănitor, în care chiar ducesa căuta (foarte rar, căci detesta pedantismul), vreun citat din Victor Hugo sau din Lamartine, foarte potrivit care, rostit cu o privire simțită a ochilor ei frumoși, nu putea să-nu te

surprindă și să te farmece. Uneori chiar, dădea vreunui autor dramatic academician, fără pretenție, dar cu siguranță și simplitate, vreun sfat cuminte, îl făcea să atenueze o situație sau să schimbe un deznodământ.

Dacă, atît în salonul doamnei de Villeparisis, cît și în biserica din Combray, la nunta domnișoarei Percepied, regăseam anevoie pe fața frumoasă, prea umană a doamnei de Guermantes, necunoscutul numelui ei, credeam cel puțin că atunci cînd vorbește, conversația ei, adîncă, tainică, ar avea ciudățenia unei tapițerii medievale, a unui vitraliu gotic. Dar ca să nu mă decepționeze cuvintele pe care le voi auzi rostite de o persoană care se numea doamna de Guermantes, chiar dacă n-aș fi iubit-o, n-ar fi fost de-ajuns ca ele să fie fine, frumoase și adînci, ci ar fi trebuit să reflecteze acel verde ca știrul pe care mă mirasem încă din prima zi că nu-l găsisem în persoana ei, și pe care-l făcusem să se adăpostească în gîndul ei. Fără îndoială, o auzisem pe doamna de Villeparisis, pe Saint-Loup, oameni a căror inteligență n-avea nimic extraordinar, rostind fără băgare de seamă acest nume de Guermantes, ea și cum ar fi fost doar numele cuiva care va veni în vizită sau cu care aveai să cînezi, fără să aibă aerul că deslușesc în acest nume priveriști de păduri îngălbenite și un întreg colț misterios de provincie. Dar trebuie să fi fost vreo afectare de-a lor ca atunci cînd poeții clasici nu ne vestesc intențiile adînci pe care totuși le-au avut, exagerare pe care și eu încercam să o imit, rostind pe tonul cel mai firesc ducesa de Guermantes, ca un nume care ar fi semănat cu celelalte. Toată lumea spunea de altminteri că este o femeie foarte inteligentă, cu o conversație spirituală, și care trăiește într-o mică

coterie din cele mai interesante : cuvinte care deveneau compliciti visurilor mele. Cînd lumea spunea coterie inteligentă, conversație spirituală, nu-mi închipuiam nicidecum inteligența așa cum o cunoșteam, fie chiar aceea a oamenilor celor mai inteligenți, nu credeam nicidecum că această coterie era alcătuită din oameni ca Bergotte. Nu, prin inteligență înțelegeam o însușire ce nu se poate exprima prin cuvinte, aurită, pătrunsă de o frăgezime de pădure. Chiar dacă ar fi spus lucrurile cele mai inteligente (în înțelesul pe care-l dădeam cuvîntului inteligent cînd era vorba de un filozof sau de un critic), poate că doamna de Guermantes mi-ar fi dezamăgit încă și mai mult așteptarea unei însușiri atît de deosebite, decît dacă s-ar fi mulțumit, într-o conversație neînsemnată, să vorbească de rețete de bucătărie sau de mobila unui castel, să citeze numele vecinilor sau al rudelor, care mi-ar fi evocat viața ei.

— Credeam că-l voi găsi aici pe Basin, avea de gînd să vină să vă vadă, spuse doamna de Guermantes mătusei sale.

— Nu l-am văzut de mai multe zile pe soțul tău, răspunse doamna de Villeparisis cu un ton susceptibil și supărat. Nu l-am mai văzut sau, în sfîrșit, poate doar o singură dată, de cînd cu aceea minunată glumă de a se anunța drept regina Suediei.

Ca să suridă, doamna de Guermantes își mușcă colțul buzelor, de parcă și-ar fi mușcat voalul.

— Am cinat ieri cu ea la Blanche Leroi, n-ai mai recunoaște-o, a ajuns enormă, sînt sigură că e bolnavă.

— Tocmai spuneam acestor domni că găsești că seamănă cu o broască.

Doamna de Guermantes lăsă să se audă un soi de zgomot răgușit, care însemna că rinjește din șcrupulozitate.

— Nu știam că am făcut această frumoasă comparație, dar în cazul acesta broasca a reușit acum să se umfle cît boul. Sau mai degrabă lucrurile nu s-au petrecut tocmai așa, dar cum toată grăsimia i s-a îngrămădit pe pîntec, e mai degrabă o broască însărcinată.

— Ah ! găsesc imaginea ta foarte hazlie, spuse doamna de Villeparisis care în fond se mîndrea nespus în fața musafirilor ei cu spiritul nepoatei sale.

— E mai cu seamă *arbitrară*, răspunse doamna de Guermantes, desprinzînd cu ironie epitetul pe care-l alesese, cum ar fi făcut Swann, căci mărturisesc că n-am văzut niciodată o broască lăuză. În orice caz, broasca aceasta, care de altminteri nu cere vreun rege, căci n-am văzut-o niciodată mai nebunatică decît după moartea soțului ei, trebuie să cineze la mine într-una din zilele săptămîinii viitoare. Am spus că te voi preveni, fie ce-o fi.

Doamna de Villeparisis lăsă să se audă un bombănit nedeslușit.

— Știu că a cînat alaltăieri la doamna de Mecklemburg, adăugă ea, unde era și Hanibal de Bréauté care a venit să-mi povestească, cu destul haz, trebuie să mărturisesc.

— La cîna aceasta a luat parte un musafir cu mult mai spiritual decît Babal, spuse doamna de Guermantes care, oricît de intimă ar fi fost cu domnul de Bréauté-Consalvi, ținea să sublinieze acest lucru, și recurgea la acest diminutiv. Era și Bergotte.

Nu mă gîndeam că Bergotte ar putea fi considerat spiritual ; ba mai mult, mi se părea amestecat în umanitatea inteligentă, adică nespus de departe de acel regat misterios pe care-l zărisem sub pînza de purpură a unei loji în care domnul de Bréauté făcînd-o să rîdă pe ducesă, purta cu ea, în limba zeilor, acest lucru de neînchipuit : o conversație între oameni din foburgul Saint-Germain. Am fost adînc mîhnit văzînd echilibrul stricîndu-se și pe Bergotte trecînd deasupra domnului de Bréauté. Dar mai ales am fost disperat că-l evitasem pe Bergotte în seara în care s-a reprezentat *Fedra*, că nu mă dusesem în întîmpinarea lui, cînd am auzit-o pe doamna de Guermantes spunîndu-i doamnei de Villeparisis :

— E singurul om pe care doresc să-l cunosc, adăugă ducesa la care puteai vedea totdeauna, ca în momentul unei marea spirituale, cum fluxul unei curiozități față de intelectualii celebri se în-crucișa cu refluxul snobismului aristocratic. Mi-ar face atîta plăcere !

Prezența lui Bergotte lîngă mine, pe care aș fi obținut-o atît de lesne, dar care aș fi crezut că e în stare să-i dea doamnei de Guermantes o idee proastă despre mine, ar fi avut dimpotrivă drept rezultat că mi-ar fi făcut semn să vin în loja ei și m-ar fi rugat să-l aduc într-o zi la prînz pe marele scriitor.

— Se pare că n-a fost prea amabil, a fost prezentat domnului de Cobourg și nu i-a spus un cuvînt, adăugă doamna de Guermantes semnălizînd acest amănunt curios, ca și cum ar fi povestit că un chinez și-ar fi suflat nasul în hîrtie. Nu i-a spus măcar o singură dată „Monseniore“, adăugă ea, cu un aer amuzat de acest amănunt, tot atît de

însemnat ca și cum, în cursul unei audiențe la Papa, un protestant ar fi refuzat să îngenuncheze.

Interesată de aceste ciudățenii ale lui Bergotte, nu avea de altminteri aerul că le găsește vrednice de blam, și părea mai degrabă să le considere un merit fără ca să-și dea întocmai seama de ce soi. În ciuda acestui chip neobișnuit de a înțelege originalitatea lui Bergotte, mi s-a întâmplat mai târziu să nu găsesc că poate fi trecut cu totul cu vederea faptul că, spre uimirea multora, doamna de Guermantes îl găsea pe Bergotte mai spiritual decât pe domnul de Bréauté. Aceste judecăți subversive, izolate și totuși juste sînt astfel făcute în lume de unele rare persoane superioare altora, unde desenează cele dinții contururi ale ierarhiei valorilor, așa cum o va statornici generația următoare, în loc să se mulțumească veșnic cu cea veche.

Contele d'Argencourt, însărcinatul cu afaceri al Belgiei și văr prin alianță cu doamna de Villeparisis, intră schiopătînd, urmat de doi tineri, baronul de Guermantes și A.S. ducele de Châtellerault, căruia domna de Guermantes îi spuse: „Bună ziua, dragul meu Châtellerault“, cu un aer distrat și fără să se urnească de pe scăunașul ei, căci era foarte bună prietenă cu mama tinărului duce care, din această cauză și încă din copilărie, avea mare respect pentru ea. Înalți, subțiri, cu pielea și părul de tipul Guermantes, cei tineri aveau aerul unei condensări a luminii primăvăratice și de amurg care inunda marele salon. Potrivit unui obicei la modă în acel moment, își așezară jobenele pe jos, lângă ei. Istoricul Frondei crezu că erau stingheriți ca un țăran care intră la primărie și nu știe ce să facă cu pălăria. Crezînd că trebuie să vină din milă în ajutorul stîngăciei și sfiei pe care le-o presupunea :

— Nu, nu, le spuse el, nu le mai puneți pe jos, le veți strica.

Privirea baronului de Guermantes dînd o înclinare planului ochilor săi desfășură în ei, pe neașteptate, o culoare de un albastru crud și tăios care îngheță pe binevoitorul istoric.

— Cum îl cheamă pe acest domn ? mă întrebă baronul, care-mi fusese prezentat de doamna de Villeparisis.

— Pierre, am răspuns cu jumătate de voce.

— Pierre de ce ?

— Da, Pierre, acesta e numele său, e un istoric de mare valoare.

— Ah !... Tot ce se poate !

— Nu, e un obicei nou de a-și pune pălăriile pe jos, explică doamna de Villeparisis, și eu sînt tot ca dumneavoastră, nu mă obișnuiesc. Dar prefer acest obicei aceluia al nepotului meu Robert, care-și lăsa totdeauna pălăria în anticameră. Ori de cîte ori îl văd întrînd astfel îi spun că are aerul unui ceasornicar și îl întreb dacă vine cumva să întoarcă ceasornicele de perete.

— Vorbeați mai adineauri, doamnă marchiză, de pălăria domnului de Molé, vom ajunge în curînd să purcedem ca Aristotel în ce privește pălăriile, spuse istoricul Frondei, oarecum liniștit de intervenția doamnei de Villeparisis, dar totuși cu o voce atît de slabă, încît afară de mine nimeni nu-l auzi.

— Mica ducesă e într-adevăr uimitoare, spuse domnul d'Argencourt, arătînd-o pe doamna de Guermantes care vorbea cu G. Îndată ce un bărbat cu vază se află într-un salon, e totdeauna lîngă ea. Firește, nu poate fi decît marele pontif care se afla de față. Nu poate fi în fiecare zi domnul de Borelli, Schlumberger sau d'Avenel. Dar în

acest caz va fi Pierre Loti sau Edmond Rostand. Ieri seara, la Doudeauville unde, între noi fie vorba, era minunată cu diadema ei de smaragde, într-o rochie roz cu trenă, avea de o parte pe domnul Deschanel, iar de alta pe ambasadorul Germaniei : îi înfrunta în chestiunea Chinei ; marele public, la o distanță respectuoasă și care nu auzea ce vorbeau, se întreba dacă nu va fi război. Ai fi spus, într-adevăr, o regină care făcea cerc.

Toată lumea se apropiase de doamna de Villeparisis ca să o vadă pictînd.

— Florile acestea sînt de un roz într-adevăr ceresc, spuse Legrandin, vreau să spun de culoarea cerului roz. Căci există un roz ca cerul, așa cum este un albastru ca cerul. Dar, murmură el încercînd să fie auzit numai de marchiză, cred că înclin mai degrabă pentru mătăsoasă, pentru stacojiul viu al exemplarului pe care-l realizați. Ah ! îi lăsați mult în urmă pe Pisanello și pe Van Huyssun cu ierbarul lor amănunțit și mort.

Un artist, oricît de modest ar fi, acceptă totdeauna să fie preferat rivalilor săi și încearcă doar să le dea dreptate.

— Ceea ce contribuie la această impresie, este faptul că pictau flori din timpul lor, pe care nu le mai cunoaștem, dar aveau o știință cu mult mai mare.

— Ah ! flori din epoca lor, ce lucru ingenios, exclamă Legrandin.

— Pictați într-adevăr niște frumoase flori de cireș... sau niște trandafiri de mai, spuse istoricul Frondei, nu fără șovăială în ce privește floarea, dar cu voce sigură, căci începea să uite incidentul cu pălăriile.

— Nu, sînt flori de măr, spuse ducesa de Guermantes, adresîndu-se mătușii sale.

— Ah ! văd că ești o adevărată femeie de la țară ; știi, ca și mine, să deosebești florile.

— Ah ! da, e adevărat ! dar credeam că sezonul merilor a trecut, spuse la întâmplare istoricul Frondei, ca să se scuze.

— Nicidecum, dimpotrivă, nu sînt nici măcar în floare, vor înflori abia peste două, poate peste trei săptămîni, spuse arhivistul care, administrînd într-un fel proprietățile doamnei de Villeparisis, era mai la curent cu asemenea probleme.

— Da, chiar și în împrejurimile Parisului, unde sînt foarte timpurii. De pildă în Normandia, la tatăl tînărului, spuse ea arătîndu-l pe ducele de Châtellerault, care are niște meri minunați pe malul mării, ca un paravan japonez, nu înfloresc într-adevăr decît după 20 mai.

— Nu-i văd niciodată, spuse tînărul duce, pentru că-mi dau friguri de fin.

— Friguri de fin, n-am auzit niciodată vorbindu-se de asemenea boală, spuse istoricul.

— E boala la modă, spuse arhivistul.

— Depinde, poate că nu v-ar pricinui nimic într-un an cînd se fac mere. Știți, vorba normandului. În anul cînd se fac mere, spuse domnul d'Argencourt care, nefiind tocmai francez get-beget, încerca să-și dea un aer parizian.

— Ai dreptate, răspunse doamna de Villeparisis nepoatei sale, sînt meri din sud. O florărcasă mi-a trimis aceste ramuri, rugîndu-mă să le primesc. Vă miră, domnule Vallenères, spuse ea întorcîndu-se către arhivist, că o florărcasă mi-a trimis niște crengi de măr ? Deși sînt femeie bătrînă, cunosc și eu lumea, am cîțiva prieteni, adăugă ea surizînd din simplitate cum s-ar fi crezut îndeobște, dar mi s-a părut mai degrabă pentru că găsea că e nostim să se mîndrească cu prie-

tenia unei florărese, cînd avea legături aît de mari.

Bloch se sculă ca să vină la rîndul său să admire florile pe care le picta doamna de Villeparisis.

— N-are afacc, marchiză, spuse istoricul reluîndu-și locul, chiar dacă s-ar întoarce una din revoluțiile care au însîngerat atît de des istoria Franței — și, Doamne, în timpurile în care trăim nu se poate ști, adăugă el aruncînd o privire circulară și prevăzătoare, ca și cum ar fi vrut să vadă dacă nu se afla în salon vreun „neconformist“, deși nu se îndoia de aceasta — cu asemenea talent și cele cinci limbi pe care le vorbiți, ați fi totdeauna sigură că veți ști să vă descurcați. Istoricul Frondei se simțea oarecum odihnit căci uitase de insomniile sale. Dar își aduse deodată aminte că nu dormise de șase zile, și o oboseală grea, izvorită din minte, îi cotropi picioarele, îi încovoie umerii, și fața-i pustiită atîrnă, ca aceea a unui bătrîn.

Bloch vru să facă un gest, ca să-și exprime admirația, dar doborî cu cotul vasul în care se afla ramura, și toată apa se răspîndi pe covor.

— Aveți într-adevăr niște degete de zîină, spuse marchizei istoricul care, cu spatele întors în acel moment, nu văzuse stîngăcia lui Bloch.

Acesta crezu însă că aceste cuvinte i se adresa lui și ca să-și ascundă stîngăcia printr-o obrăznicie :

— N-are nici o importanță, spuse el, nu m-am udat.

Doamna de Villeparisis sună și un lacheu veni să șteargă covorul și să adune cioburile. Ea pofti atît pe cei doi tineri la matineul ei, cît și pe doamna ducesă de Guermantes căreia îi recomandă :

— Nu uita să le spui Gisèlei și Berthei (duce-sele d'Auberjon și de Portefin) să fie aici înainte de ora două, ca să-mi dea o mină de ajutor, așa cum ar fi spus unor *maître-ii d'hotel*, angajați anume să vină mai devreme, ca să pregătească compotiерele.

N-avea față de rudele ei princiare, nici față de domnul de Norpois, nici una din amabilitățile pe care le manifesta istoricului, lui Cottard, lui Bloch și mie, de parcă aceia nu prezentau în ochii ei alt interes decât acela de a-i oferi pradă curiozității noastre. Pentru că știa că nu trebuia să se jeneze cu oamenii pentru care nu era o femeie mai mult sau mai puțin strălucită, ci sora susceptibilă și cruțată a tatălui și a unchiului lor. Nu i-ar fi slujit la nimic dacă ar fi încercat să strălucească în fața lor, care nu puteau fi amăgiți de latura tare sau slabă a situației sale, și care-i cunoșteau mai bine decât oricine povestea și respectau neamul din care se trăgea. Dar mai ales ei nu mai erau pentru ea decât o rămășiță moartă care nu va mai rodi, ei nu-i vor face cunoștință cu noii lor prieteni, nici nu vor împărți cu ea plăcerile lor. Ea nu putea obține decât prezența lor sau puțința de a vorbi de ei, la recepțiile de la ora cinci, iar mai târziu în memoriile ei, pentru care acestea nu erau decât un soi de repetiție, de prima lectură cu voce tare în fața unui mic cerc. Se slujea de toate aceste rude nobile ca să intereseze. să uimească, să încâtușeze tovărășia unor Cottard, unor Bloch, a autorilor dramatici notorii, istorici ai Frondei de orice soi, în tovărășia aceasta consta pentru doamna de Villeparisis — în lipsa acelei părți din lumea elegantă care nu se ducea la ea în vizită — mișcarea, noutatea, petrecerile și viața ; de pe urma acestora putea dobîndi niște

avantaje sociale (care meritau ca ea să le prilejuiască uneori vreo întâlnire cu ducesa de Guermantes fără s-o cunoască vreodată), o cină cu oameni de vază ale căror lucrări o interesase, vreo operă comică sau o pantomimă montată de-a gata pe care autorul o reprezenta la ea, vreo lojă pentru spectacole interesante. Bloch se ridică, vrînd să plece. Spuse cu voce tare că incidentul cu vasul de flori n-avea nici o importanță, dar ceea ce spunea cu glas încet se deosebea foarte mult, încă și mai mult de ceea ce gîndea : „Cînd n-ai servitori destul de bine stilați ca să știe unde să așeze un vas fără să riște să ude sau chiar să rănească musafirii, nu te încurci cu asemenea lux“, murmură el încet. Era dintre oamenii susceptibili și „nervoși“ care nu pot îndura să fi săvîrșit vreo stîngăcie pe care totuși n-o mărturisesc, care le strică tot cheful. Furios, se simțea năpădit de gînduri negre, nu voia să se mai întoarcă în lume. Era momentul în care puțină distracție prinde bine. Din fericire, peste o clipă, doamna de Villeparisis avea să-l rețină. Fie pentru că nu ignora părerile prietenilor săi și valul de antisemitism care începea să se întindă, fie că fusese distrată, nu-l prezentase persoanelor de față. Totuși el, puțin obișnuit cu lumea, crezu că la plecare trebuie să salute din politețe, dar fără amabilitate ; își plecă de mai multe ori fruntea, cufundă bărbia-i bărboasă în guler privind rînd pe rînd pe fiecare prin ochelarii săi, cu un aer rece și nemulțumit. Dar doamna de Villeparisis îl opri ; avea să-i mai vorbească de un act care urma să fie reprezentat la ea, și de altă parte, n-ar fi vrut ca el să plece fără să fi avut satisfacția de a-l cunoaște pe domnul de Norpois (pe care se mira că nu-l vede intrînd) și deși această

prezentare era de prisos căci Bloch era hotărît să convingă pe cei doi actori de care vorbise, să vină să cînte gratuit la marchiză, în interesul gloriei lor, la una din recepțiile frecventate de elita Europei. Ba mai mult, propusese și o tragediană, „cu ochii verzi, frumoasă ca Hera“, care să recite proză lirică cu simțul frumuseții plastice. Dar auzind numele ei, doamna de Villeparisis refuză, căci era vorba de prietena lui Saint-Loup.

— Am vești din cele mai bune, îmi spuse ea la ureche, cred că legătura lor e pe sfîrșite și nu vor întîrzia să se despartă, deși un ofițer a jucat un rol mîrșav în această chestiune, adăugă ea. (Căci familia lui Robert începea să-l urască de moarte pe domnul de Borodino care, la stăruințele frizerului, îi îngăduise să se ducă la Bruges și-l învinuia că favorizase o legătură infamă.) E un om foarte rău, îmi spuse doamna de Villeparisis, cu accentul plin de virtuțe al Guernanților, chiar al celor mai stricați. Foarte, foarte rău, urmă ea, adăugînd cîte trei r cuvîntului foarte. Îți dădeai seama că nici nu se îndoia că el ar fi fost al treilea partener la toate orgiile. Dar cum amabilitatea era virtutea dominantă a marchizei, expresia ei de o asprime încruntată cînd aduse vorba de căpitanul îngrozitor al cărui nume îl rosti cu o emfază ironică : „principele de Borodino“, ca una pentru care Imperiul n-are nici o valoare, se transformă într-un suris blind la adresa mea, cu o scripă mecanică de nedeslușită înțelegere cu mine.

— Țineam destul de mult la Saint-Loup-en-Bray, spuse Bloch, deși e un diavol malitios, pentru că e extrem de bine crescut. Îmi plac mult oamenii foarte bine crescuți, sînt atît de rari, urmă el, fără să-și dea seama cît de mult dispăceau cuvintele lui, pentru că el însuși era foarte prost crescut.

Voi cita o dovadă foarte izbitoare a educației sale desăvârșite. L-am întâlnit odată cu un tânăr, când da să urce în trăsură sa cu obezi frumoase, după ce înhămasse chiar el cei doi cai hrăniți cu ovăz și cu orz, pe care nu e nevoie să-i ațîți cu un bici sclipitor. Ne-a prezentat, dar n-am auzit numele tînărului, căci nu auzi niciodată numele celor cărora ești prezentat, adăugă el rîzînd, fiindcă era o glumă pe care o făcea tatăl său. De Saint-Loup-en-Bray rămase simplu, nu făcu paradă de amabilitate pentru acel tânăr, nu păru în nici un chip stingherit. Dar am aflat din întîmplare, după cîteva zile, că tînărul era fiul lui Sir Rufus Israel !

Sfîrșitul acestei povești păru mai puțin necuviincios decît începutul, căci cei de față nu-l înțeleseseră. Într-adevăr, Sir Rufus Israel care i se părea lui Bloch și tatălui său un personaj aproape regal, în fața căruia Saint-Loup ar fi trebuit să tremure, era dimpotrivă, în ochii Guermanților un străin parvenit, tolerat de lume, cu a cărui prietenie nimeni n-ar fi gîndit să se mîndrească, ba dimpotrivă.

— Am aflat acest lucru de la procuristul lui Sir Rufus Israel, care e prieten cu tata și un om cu totul extraordinar. Ah ! un individ cu totul ciudat, adăugă el cu acea energie afirmativă, cu acel accent de entuziasm pe care îl dai numai convingerilor pe care nu ți le-ai format tu însuți. Dar spune-mi, urmă Bloch, adresîndu-mi-se în șoaptă, ce avere poate avea Saint-Loup ? Dacă te întreb acest lucru, îți dai seama că puțin îmi pasă, dar din punct de vedere balzacian, înțelegi. Nici nu știi în ce e plasată, dacă sînt valori franceze, străine, moșii ?

N-am fost în stare să-i dau nici o informație. Încetînd de a mai vorbi încet, Bloch ceru, cu voce

tare, îngăduința să deschidă ferestrele și fără să aștepte răspunsul, se îndreptă spre ele. Doamna de Villeparisis spuse că nu trebuiesc deschise, că avea guturai. „Ah ! dacă vă face rău !” răspunse Bloch, decepționat. Dar nu se poate spune că nu e cald !” Și începînd să rîdă, cerși cu privirile care se întoarseră spre cei de față, un ajutor împotriva doamnei de Villeparisis, pe care nu-l găsi printre acești oameni bine crescuți. Ochii săi aprinși care nu reușiseră să ademenească pe nimeni, își reluară, cu resemnare, seriozitatea ; iar în materie de înfrîngere, spuse : „Sînt cel puțin douăzeci și două de grade, douăzeci și cinci ! Nu mă miră. Sînt learcă. Și n-am, ca înțeleptul Antenor, fiul fluviului Alpheois, putința de a mă scărda în unda părintească, ca să-mi opresc sudoarea, înainte de-a mă afunda într-o baie și de-a mă unge cu ulei parfumat.” Și urmă, împins de nevoia pe care o încearcă omul de-a schița, în folosul altora, niște teorii medicale a căror aplicare ne-ar favoriza propria noastră bună stare : „De vreme ce credeți că vă face bine ! Cred tocmai contrariul. Tocmai de aceea aveți guturai.”

Bloch se arătase încîntat la gîndul de a-l cunoaște pe domnul de Norpois. I-ar fi plăcut, spunea el, să-l facă să vorbească de afacerea Dreyfus.

— E vorba de o mentalitate pe care nu o cunosc bine și ar fi nostim să iau un interviu acestui mare diplomat, spuse el cu un ton sarcastic, ca să nu aibă aerul că se crede inferior ambasadorului.

Doamna de Villeparisis regretă că el rostise aceste cuvinte cu voce prea tare, dar nu le dădu importanță, văzînd că arhivistul ale cărui păreri naționaliste o încătușaseră la drept vorbind, era destul de departe ca să le fi putut auzi. Dar se supără de-a binelea cînd îl auzi pe Bloch, împins

de demonul proastei sale creșteri care-l orbise în prealabil, rizind de gluma părintească :

— N-am citit oare un studiu savant al său în care dovedea pentru motive irefutabile că, războiul ruso-japonez trebuia să se termine cu victoria rușilor și înfrângerea japonezilor ? Nu e cam ramolit ? Mi se pare că l-am văzut tocmai pe el ochind scaunul, înainte de a se duce să-l ocupe, alunecînd ca pe niște roți.

— Nicidecum ! Așteptați o clipă, adăugă marchiza.

Sună și cînd servitorul intră, cum nu ascundea, ba chiar îi plăcea să arate că vechiul ei prieten își petrecea aproape tot timpul în casa ei :

— Du-te de-i spune domnului de Norpois să vină, e tocmai pe cale să-mi claseze niște hîrtii în biroul meu, a spus că va veni peste douăzeci de minute, și iată că-l aștept de o oră și trei sferturi. Vă va vorbi de afacerea Dreyfus, de tot ce veți voi, spuse ea pe un ton îmbufnat lui Bloch, nu prea-i de acord cu cele ce se întîmplă.

Căci domnul de Norpois nu era bine cu actualul guvern și doamna de Villeparisis, deși el nu și-ar fi îngăduit să-i aducă în casă membri ai guvernului (își păstra oricum mîndria ei de doamnă din marea aristocrație și rămînea în afara și deasupra relațiilor pe care el era silit să le cultive), era, grație lui, la curent cu tot ce se petrecea. Tot astfel, acești oameni politici ai regimului n-ar fi îndrăznit să-l roage pe domnul de Norpois să-i prezinte doamnei de Villeparisis. Dar unii se duseseră să-l caute la ea la țară, cînd avuseseră nevoie de concursul său în împrejurări grele. Adresa le era cunoscută. Se duceau la castel, unde castelana nu se arăta. Dar ea spunea la cină : „Domnule, știu că ați fost deranjat. Treburile merg mai bine ?“

— Nu sînteți prea grăbit ? îl întrebă doamna de Villeparisis pe Bloch.

— Nu, nu, voiam să plec pentru că nu mi-e prea bine, chiar e vorba să fac o cură la Vichy din pricina veziculei mele biliare, spuse el, rostind aceste cuvinte cu o satanică ironie.

— Iată, tînărul meu strănepot Châtellerault trebuie tocmai să se ducă și el la Vichy, ar trebui să vă aranjați să plecați împreună, să vă înțelegeți. E încă aici ? E drăguț, știți, spuse doamna de Villeparisis, poate de bună-credință, gîndind că oamenii pe care-i cunoștea n-aveau nici un motiv să nu se imprietenească între ei.

— Oh ! nu știu dacă i-ar face plăcere, abia îl cunosc, e încă aici, acolo, mai în fund, spuse Bloch rușinat și încîntat.

Maitre-ul *d'hotel* nu reușise să execute pe de-a-n-tregul comisionul cu care fusese însărcinat. Căci domnul de Norpois, ca lumea să creadă că tocmai sosise și n-o văzuse încă pe amfitrioană, luă la întîmplare din anticameră o pălărie pe care am avut impresia că o recunosc și veni să sărute ceremonios mîna doamnei de Villeparisis, întrebînd-o ce face, cu același interes pe care-l manifesti după o lungă absență. Ignora că marchiza de Villeparisis văduvise dinainte de orice aparență de adevăr această comedie căreia îi puse capăt ducîndu-i pe domnul de Norpois și pe Bloch într-un salon vecin. Bloch care văzuse toate amabilitățile manifestate aceluia despre care încă nu știa că este Norpois, și salutarile măsurate, grațioase și adînci cu care ambasadorul le răspundea, Bloch simțindu-se inferior acestui ceremonial și jignit la gîndul că nu i s-ar adresa niciodată lui, îmi spusese ca să aibă aerul că se simte bine : „Cine e imbecilul acesta ?“ Poate de altminteri tocmai pentru că toate salutu-

rile domnului de Norpois jigneau ceea ce Bloch avea mai bun, sinceritatea mai directă a unui mediu modern, el le găsea în parte, în chip sincer, ridicole. În orice caz, ele încetară să-i pară ca atare, ba chiar îl încântară, din clipa în care el, Bloch, fu obiectul lor.

— Domnule Ambasador, spuse doamna de Villeparisis, aş vrea să vi-l prezint pe domnul. Domnul Bloch, domnul marchiz de Norpois. Deşi îl bruftuia pe domnul de Norpois, ea ţinea să-i spună : „Domnul ambasador“, din politete, din consideraţie exagerată pentru rangul de ambasador, consideraţie pe care i-o insuflase marchizul, şi, în sfîrşit, ca să folosească aceste maniere mai puţin familiare, mai ceremonioase cu un anume bărbat care, contrastînd în salonul unei femei distinse cu libertatea de care ea se foloseşte cu ceilalţi obişnuiţi ai ei, semnalează îndată pe amant.

Domnul de Norpois îşi înecă privirea-i albastră în barba-i albă, îşi aplecă adînc trupu-i înalt ca şi cum l-ar fi înclinat în faţa a tot ceea ce ar fi reprezentat pentru el notoriu şi impunător numele Bloch, îngîină „sînt încîntat“, în timp ce tînărul său interlocutor, emoţionat, dar găsind că vestitul diplomat exagerat, rectifică cu grabă şi spuse : „Nicidecum, dimpotrivă, eu sînt încîntat!“ Dar această ceremonie pe care, din prietenie pentru doamna de Villeparisis, domnul de Norpois o repeta cu fiecare necunoscut pe care vechea sa prietenă i-l prezenta, nu i se păru acesteia o politete îndestulătoare pentru Bloch, căruia îi spuse :

— Întrebaţi-l tot ce vreţi să ştiţi, luaţi-l la o parte, dacă vă este mai la îndemînă ; va fi încîntat să stea de vorbă cu dumneavoastră, cred că vreţi să-i vorbiţi de afacerea Dreyfus, adăugă ea fără să se mai preocupe dacă-i făcea plăcere dom-

nului de Norpois, după cum nu s-ar fi gândit să-i ceară părerea portretului ducesei de Montmorency înainte de a o pune să-l lumineze pentru istoric sau ceaiului, înainte de a oferi o ceașcă.

— Vorbiți mai tare cu el, îi spuse ea lui Bloch, e cam surd, dar vă va spune tot ce doriți, l-a cunoscut foarte bine pe Bismarck, pe Cavour. Nu-i așa, domnule, spuse ea tare, l-ați cunoscut bine pe Bismarck ?

— Aveți ceva pe șantier ? mă întrebă domnul de Norpois, făcându-mi semn cu ochiul și strângându-mi cordial mîna. Am profitat de această întrebare ca să-l scap îndatoritor de pălăria cu care crezuse că trebuia să intre în semn de ceremonie, căci tocmai îmi dădusem seama că o luase la întîmplare pe a mea : Mi-ați arătat un fragment cam înzorzonat, în care tăiați firul în patru. V-am spus părerea mea sinceră ; nu merita să fie așternut pe hîrtie. Pregătiți ceva ? Sînteți foarte pasionat de Bergotte, dacă-mi aduc bine aminte.

— Ah ! să nu-l vorbiți de rău pe Bergotte, exclamă ducesa.

— Nu-i contest talentul de pictor, nimeni n-ar îndrăzni, ducasă. Știe să graveze cu dalta și cu apă tare, dacă nu știe să picteze ca domnul Cherbuliez, o compoziție mare. Dar mi se pare că epoca noastră încurcă genurile, iar însușirea firească a romancierului este mai degrabă să ticluiască o intrigă și să înalțe inimile decît să execute amănunțit, cu desenhuri delicate, un frontispiciu sau un ornament. Îl voi vedea pe tatăl dumneavoastră duminică la A. J., adăugă el, întorcîndu-se spre mine.

Văzîndu-l stînd de vorbă cu doamna de Guermantes, am nădăjduit un moment că poate mă va ajuta să mă introducă la ea, sprijin pe care mi-l refuzase cînd fusese vorba de doamna Swann. „Al-

tul pe care-l admir foarte mult este Elstir. Se pare că ducesa de Guermantes are niște tablouri minunate de el, mai ales acea vestită legătură de ridichi, pe care am zărit-o la Expoziție și care mi-ar plăcea atât de mult să o revăd, ce capodoperă, acest tablou !” Într-adevăr, dacă aș fi fost om cu vază și dacă cineva m-ar fi întrebat care e tabloul pe care-l prefer, aș fi citat această legătură de ridichi. „O capodoperă ? exclamă domnul de Norpois cu un aer uimit și de dojană. N-are nici măcar pretenția că este un tablou, ci o simplă schiță (avea dreptate). Dacă pretindeți că această schiță lucrată în grabă e o capedoperă, ce veți mai spune de *Fecioara* lui Herbert sau de Dagnan-Bouveret ?”

— Am auzit că o refuzați pe prietena lui Robert, spuse doamna de Guermantes mătușii sale, după ce Bloch îl luase la o parte pe ambasador, cred că n-aveți nimic de regretat, știți că e o oroare, n-are nici urmă de talent, ba mai mult, e și caraghioasă.

— Dar cum de o cunoașteți, ducesă ? întrebă domnul d'Argencourt.

— Nu știți că a jucat la mine înainte de oriunde, lucru de care nu sînt de loc mîndră, spuse rîzînd doamna de Guermantes, totuși fericită că fiind vorba de această actriță se putea lăuda cea dintîi cu ridicolul ei. Ei bine, nu-mi rămîne decît să plec, adăugă ea, fără să se miște.

Tocmai văzuse că soțul ei intrase și prin cuvințele pe care le rostea, făcea aluzie la hazul că ar avea aerul de a face împreună o vizită de tineri căsătoriți, care nu se potrivea nicidecum cu relațiile adesea dificile dintre ea și acest vlăjgan care îmbătrînea, dar care ducea mereu o viață de om tînăr. Plimbînd asupra numărului mare de mușafiri din jurul mesei de ceai privirile afabile,

șirete și întrucîtva orbite de razele soarelui care apunea, a ochilor săi mici, rotunzi și înfipti ca „muștele“ pe care știa să le ochească și să le nimerască atît de bine ochitorul minunat ce era, ducele înainta cu o încetineală uimită și prevăzătoare, ca și cum, intimidat de o adunare atît de strălucită, s-ar fi temut să nu calce pe rochii și să nu tulbure conversațiile. Un suris permanent de rege bun din Yvetet ușor aghezmuț, o mîină pe jumătate întinsă care flutura ca aripioara unui rechin lîngă piept, și pe care o întindea fără deosebire vechilor săi prieteni și necunoscuților care îi erau prezentați, îi îngăduiau fără să trebuiască să facă un singur gest, nici să-și întrerupă raita blajină, leneșă și regală, să mulțumească rîvnei tuturor, murmurînd doar : „Bună seara, dragul meu, bună seara prietene, încîntat domnule Bloch, bună seara domnule d'Argencourt“, iar cînd ajunse la mine, care am fost cel mai favorizat, și-mi auzi numele : „Bună seara, tînărul meu vecin, ce face tatăl dumneavoastră ? Ce om de ispravă ! Știți că sîntem buni prieteni“, adăugă el ca o măgulire. Făcu apoi gesturi mari pentru doamna de Villeparisis care-i dădu bună ziua cu un semn din cap, scoțînd o mîină din șorțulețul ei.

Formidabil de bogat într-o lume în care bogăția e din ce în ce mai rară, asimilînd persoanei sale într-un chip permanent noțiunea acestei averi enorme, vanitatea marelui senior era dublată la el de aceea a omului bogat, educația rafinată a celui dintîi reușind abia să stăpînească suficiența celui-lalt. Era de altminteri de înțeles că succesele sale la femei, nenorocirea soției sale, nu se datorau numai numelui și averii sale, căci era încă foarte frumos, cu un profil de o puritate și un contur de zeu grec.

— Adevărat, a jucat la dumneavoastră ? întrebă domnul d'Argencourt pe ducesa.

— Da, a venit să recite, cu un buchet de crini în mână, și cu alți crini „pă rochie“ (doamna de Guermantes obișnuia, ca și doamna de Villeparisis, să rostească unele cuvinte ca țărani, deși nu graseia de loc ca mătușa ei).

Înainte ca domnul de Norpois, constrins și silit, să-l fi dus pe Bloch în mica înfundătură unde să poată discuta împreună, m-am întors o clipă la bătrînul diplomat și i-am strecurat un cuvînt despre un loc la Academie pentru tata. La început vru să amîne conversația pentru mai tîrziu. Dar i-am obiectat că urma să plec la Balbec. „Cum, vă duceți din nou la Balbec ? Dar sînteți un adevărat *globe-trotter* !“ Apoi mă ascultă. Cînd am rostit numele Leroy-Beaulieu, domnul de Norpois mă privi cu un aer bănuitor. Mi-am închipuit că poate-i vorbise domnului Leroy-Beaulieu în termeni nepoliticoși despre tata și că se temea ca nu cumva economistul să le fi repetat. Păru îndată însufletit de o adevărată afecțiune pentru tata. Și după una din acele încetiniri ale debitului în care deodată răsună un cuvînt, parcă în ciuda celui ce vorbește și la care convingerea irezistibilă învinge eforturile sale gîngave ca să tacă : „Nu, nu, îmi spuse el emoționat, tatăl dumneavoastră nu *trebuie* să se prezinte. Nu trebuie, chiar în interesul său, din respect pentru valoarea sa, care e mare, și pe care ar compromite-o în asemenea aventură. Merită mai mult decît atît. Chiar dacă s-ar alege, ar pierde totul și n-ar cîștiga nimic. Mulțumesc lui Dumnezeu, nu e orator, și acesta e singurul lucru care are trecere la scumpii mei colegi, chiar dacă ceea ce se spune n-ar fi decît vorbe goale. Tatăl dumneavoastră are un scop însemnat în viață, *trebuie* să

meargă drept, fără să se lase amăgit și să cuture iere crîngurile după vînat, chiar dacă ar fi vorba de crînguri de altminteri mai mult spinoase decît înflorite, din grădina lui Academus. N-ar întruni de altfel decît cîteva voturi. Academiei îi place să-l lase pe postulant să facă un stagiu înainte de a-l primi în sinul ei. Deocamdată nu e nimic de făcut. Mai tîrziu, nu spun nu. Dar trebuie ca în-săși Compania să-l solicite. Ea profesează cu mai mult fetișism decît fericire acel «*Fara da se*» al vecinilor noștri de dincolo de Alpi. Leroy-Beaulieu mi-a vorbit de toate acestea într-un chip care nu mi-a plăcut. Mi s-a părut de altminteri cît de colo că e înțeles cu tatăl dumneavoastră. Poate că l-am făcut să simtă cam repede că fiind obișnuit să se ocupe de bumbac și de metale nu cunoaște rolul imponderabilelor, cum spunea Bismarck. Înainte de toate trebuie să evităm ca tatăl dumneavoastră să se prezinte : «*Principis obsta*». Prietenii săi s-ar afla într-o situație delicată, dacă el i-ar pune în fața faptului împlinit. Iată, spuse el brusc cu un aer sincer, ațintindu-și ochii albaștri asupra-mi, vă voi spune un lucru care vă va mira din parte-mi, dar țin atît de mult la tatăl dumneavoastră. Ei bine, tocmai pentru că țin la el, tocmai (sîntem cei doi nedespărțiți *Arcades ambe*) pentru că știu serviciile pe care le poate aduce țării sale, primejdiile pe care le poate înlătura dacă rămîne la cîrmă, n-aș vota pentru el, din dragoste, din marea stimă ce i-o port, din patriotism ! De altminteri cred că l-am făcut să înțeleagă. (Am crezut că deslușesc în ochii săi profilul asirian și sever al lui Leroy-Beaulieu.) A-i da votul ar însemna așadar din parte-mi că m-aș dezice. Domnul de Norpois își trata în mai multe rînduri colegii drept fosile. În afară de alte motive, oricărui membru al

unui club sau al unei Academii îi place să-și investească colegii cu caracterul cel mai deosebit de al său, nu atât pentru utilitatea de-a spune : „Ah ! dacă lucrul ar depinde numai de mine !“ cît pentru mulțumirea de-a înfățișa mai dificil și mai măgulitor titlul pe care l-a obținut. „Voi adăuga, încheie el, că, în interesul dumneavoastră, al tuturor, prefer pentru tatăl dumneavoastră o alegere triumfală peste zece sau cincisprezece ani !“ Cuvinte pe care le-am considerat dacă nu dictate de gelozie, cel puțin de o desăvîrșită lipsă de serviabilitate cărora însăși întîmplarea le-a dat mai tîrziu alt înțeles.

— N-aveți de gînd să țineți vreo comunicare la Institut despre prețul pîinii în timpul Frondei ? întrebă sfios istoricul Frondei pe domnul de Norpois. Ați putea avea, cu acest subiect, un succes considerabil (ceea ce voia să spună o reclamă monstră), adăugă el surizînd cu bîcîsnicie ambasadorului, dar și cu o doioșie care-l făcu să-și ridice ploapele și să-și descopere ochii mari ca un cer. Mi se părea că mai văzusem această privire, deși nu-l cunoscusem decît astăzi pe istoric. Deodată mi-am adus aminte că văzusem aceeași privire în ochii unui medic brazilian care pretindea că vindecă sufocările de soiul acelora de care sufeream, prin inhalatii absurde de esențe de plante. Cum îi spuseseam că-l cunoșteam pe profesorul Cottard, tocmai ca să mă îngrijească mai bine, el îmi răspunse, ca și cum ar fi fost în interesul lui Cottard : „Iată un tratament, dacă i-ați vorbi de el, care i-ăr furniza materia unei comunicări răsunătoare la Academia de medicină !“ Nu îndrăznise să stăruiască, dar mă privise cu același aer întrebător, sfios, interesat și rugător pe care-l admirasem la istoricul Frondei. Firește, acești doi bărbați nu se cunoșteau și nu se mănau deloc, dar legile psihologice ca și cele fi-

zice sînt întrucîtva înrudite. Iar dacă condițiile necesare sînt aceleași, aceeași privire luminează animale omenеști diferite, după cum un același cer matinal luminează niște locuri situate la mare depărtare unul de altul și care nu s-au văzut niciodată. N-am auzit răspunsul ambasadorului, căci toată lumea se apropiase oarecum gălăgios de doamna de Villeparisis, ca să o vadă pictînd.

— Știi de cine vorbim, Basin ? spuse ducesa soțului ei.

— Firește, ghicesc, răspunse ducele.

— Ah ! nu e ceea ce numim o comediană de clasă mare.

— Numai cu greu îți poți închipui, urmă doamna de Guermantes adresîndu-se domnului d'Argencourt, ceva mai caraghios.

— Era chiar comic, întrerupse domnul de Guermantes, al cărui vocabular ciudat îngăduia în același timp oamenilor de lume să spună că nu e prost și literaților să-l considere drept cel mai mare imbecil.

— Nu pot înțelege, urmă ducesa, cum de-a putut s-o iubească Robert. Oh ! știu prea bine că asemenea lucruri nu trebuiesc discutate, adăugă ea cu o mutră drăguță de filozof și de sentimentală dezamăgită. Știu că oricine poate iubi orice. Și, adăugă ea, căci dacă-și bătea încă joc de literatura nouă, datorită acțiunii de vulgarizare a ziarelor sau grație unor conversații, aceasta se infiltrasе puțin cîte puțin în ea, e tot ce poate fi mai frumos în dragoste, pentru că e tocmai ceea ce o face „misterioasă“.

— Misterioasă ! Ah ! mărturisesc că e cam exagerat, scumpa mea vară, răspunse contele d'Argencourt.

— Ba da, dragostea e foarte misterioasă, urmă ducesa cu un suris gingaș de femeie de lume amabilă, dar și cu nestrămutata convingere a unei wagneriene care afirmă unui om de club că în *Walkyria* nu e numai zgomot. De altminteri, la urma urmei, nu se știe de ce o persoană o iubește pe alta, poate nu e de loc pentru ceea ce credem, adăugă ea surizând, respingînd astfel categoric, prin interpretarea ei, ideea pe care o emisese adineauri. La urma urmelor nu știm niciodată nimic, încheie ea cu un aer sceptic și obosit. De aceea, vedeți, e mai „inteligent“ ; nu trebuie să discutăm niciodată alegerea pe care o fac amantii.

Dar după ce spuse acest principiu, îl călcă îndată, criticînd alegerea lui Saint-Loup.

— Vedeți, orișicum, mă mir că o persoană ridicolă poate fi considerată seducătoare.

Bloch auzind că vorbim de Saint-Loup și înțelegînd că acesta este la Paris, începu să-l birfească atît de rău, încît toată lumea se revoltă. Începea să urască și simțea că nu s-ar fi dat înapoi de la nimic, ca să-și potolească ura. Pornind de la principiul că el posedă o înaltă valoare morală și că soiul de oameni care frecventau la Boulie (cerc sportiv care i se părea elegant), meritau ocna, toate loviturile pe care era în stare să li le dea i se păreau vrednice de laudă. Odată merse atît de departe, încît aduse vorba de un proces pe care avea de gînd să-l intenteze unuia din prietenii săi, de la Boulie, în cursul căruia avea de gînd să depună o mărturie mincinoasă însă a cărei falsitate inculpatul n-ar putea-o dovedi. Bloch, care de altminteri nu-și puse proiectul în aplicare, spera în acest chip să-l deznădăjduiască și să-l înnebunească și mai mult. Nu era nici un păcat dacă făcea una ca asta, deoarece acela pe care voia să-l lovească astfel era unul

care nu se gîndea decît la eleganță, unul de la Boulie, iar împotriva unor asemeni oameni orice arme sînt îngăduite, mai ales unui sfînt cum era el, Bloch. —

— Totuși, vedeți cazul Swann, obiectă domnul d'Argencourt care, înțelegînd în sfîrșit sensul cuvintelor rostite de vara lui, era izbit de justetea lor și căuta în memorie pilda celor ce iubiseră unele persoane care lui nu i-ar fi plăcut.

— Ah ! Swann nu e nicidecum același caz, protestă ducesa. Lucru oricum de mirare, pentru că ea era o idioată cumsecade, dar nu era ridicolă, și a fost atît de frumoasă.

— Hu, hu, îngînă doamna de Villeparisis.

— Ah ! nu o găseați frumoasă ? Ba da, avea unele lucruri atît de fermecătoare, niște ochi foarte frumoși, un păr frumos, se îmbrăca și se îmbracă încă de minune. Acum, recunosc, că e dezgustătoare, dar a fost o ființă încîntătoare. Faptul că Charles s-a însurat cu ea nu mă mîhnește mai puțin, căci era atît de inutil ! Ducesa nu credea că spune vreun lucru remarcabil, dar, fiindcă domnul d'Argencourt începuse să rîdă, ea repetă fraza, fie că o găsea hazlie sau numai pentru că-l găsea drăguț pe conte, pe care începuse să-l privească cu un aer alintat, ca să îmbine farmecul gingășiei cu acela al spiritului. Urmă : „Da, nu-i așa, nu merita osteneala, dar în sfîrșit, nu era lipsită de farmec și înțeleg prea bine că putea fi iubită, cîtă vreme domnișoara lui Robert, vă asigur, te face să mori de rîs. Știu că mi se va obiecta vechea zicală a lui Augier : «Puțin îmi pasă de sticlă, dacă m-am ales cu beția !» Poate că Robert s-a ales cu beția, dar într-adevăr n-a dat dovadă de gust în alegerea sticlei ! Mai întîi, închipuiți-vă, că a avut pretenția să construiască

o scară tocmai în mijlocul salonului meu. O nimica toată, nu-i așa, și mă vestise că ea va sta culcată pe burtă, pe trepte. Dacă ați fi auzit de altfel ce spunea, nu cunosc decît o scenă, dar nu cred că cineva și-ar putea închipui ceva asemănător : i se spune *Cele șapte principese*.”

— *Cele șapte principese*, oh ! oh, oh, ce snobism ! exclamă domnul d'Argencourt. Ba da ! Așteptați, cunosc toată piesa. E scrisă de unul din compatrioții mei. A trimis-o regelui, care n-a înțeles nimic și m-a rugat să i-o explic.

— Nu e cumva, din întâmplare, de Sar Peladan ? întrebă istoricul Frondei cu intenția de a se arăta fin și actual, dar atît de încet, încît întrebarea sa trecu nebăgată în seamă.

— Ah ! cunoașteți *Cele șapte principese* ? răspunse ducesa domnului d'Argencourt. Felicitările mele ! Cunosc numai pe una, care m-a vindecat de curiozitatea de a face cunoștință cu celelalte șase. Dacă toate sînt la fel cu aceea pe care am văzut-o !

„Ce toantă, îmi spuneam, întăritat de primirea glacială pe care mi-o făcuse ducesa. Încercam un soi de satisfacție violentă, constatînd desăvîrșita ei neînțelegere a lui Maeterlink. Într-adevăr, sînt prea bun făcînd în fiecare dimineață atîția kilometri pentru o femeie ca dînsa. Acum n-aș mai vrea să aud de ea.” Acestea erau cuvintele pe care mi le spuneam, care erau tocmai contrariul gîndului meu ; erau doar niște cuvinte de conversație, din cele ce ne spunem în clipele în care, fiind prea agitați ca să rămînem singuri cu noi, încercăm nevoia, în lipsa altui interlocutor, de-a sta de vorbă cu noi înșine, fără sinceritate, ca cu un străin.

— Nu vă puteţi închipui, urmă ducesa, îţi venea să te strimbi de râs. Nici nu ne-am abţinut, ba chiar am abuzat, iar tinerei nu i-a plăcut şi în fond, Robert s-a supărat pe mine. Fapt pe care nu-l regret, căci dacă lucrurile ar fi luat altă întorsătură poate că domnişoara ar mai fi venit şi mă întreb pînă la ce punct i-ar fi făcut plăcere Mariei-Aynard.

Aşa i se spunea în familie mamei lui Robert, doamna de Marsantes, văduva lui Aynard de Saint-Loup, ca să o deosebească de verişoara ei, principesa de Guermantes-Bavaria, altă Marie, la al cărui prenume nepoţii, verii şi cumnaţii ei adăugau, ca să evite confuzia, fie prenumele soţului ei, fie alt prenume al ei, astfel încît i se spunea, sau Marie-Gilbert, sau Marie-Hedwige.

— În ajun a avut loc mai întîi un soi de repetiţie, un lucru foarte frumos ! urmă ironic doamna de Guermantes. Închipuiţi-vă că spunea o frază, nici măcar un sfert de frază şi apoi se oprea ; nu mai spunea nimic, dar nu exagerez, timp de cinci minute.

— Oh, oh, oh ! exclamă domnul d'Argencourt.

Mi-am îngăduit cu toată politeţea să insinuez că poate acest lucru ar stîrni uimire. Ea mi-a răspuns textual : „Un lucru trebuie spus totdeauna ca şi cum ai fi pe cale să-l compui tu însuţi“ Dacă staţi să chibzuiţi, răspunsul acesta e monumental.

— Credeam că recită destul de bine versurile, spuse unul din cei doi tineri.

— Habar n-are de versuri, răspunse doamna de Guermantes. De altfel nici n-a mai fost nevoie să o ascult. Mi-a fost de ajuns cînd am văzut-o sosind cu crinii ! Am înţeles numaidecît, cînd am văzut crinii, că n-are talent !

Toată lumea rîse.

— Dragă mătușă, cred că nu v-ați supărat din pricina glumei mele de zilele trecute cu privire la regina Suediei, vă cer iertare.

— Nu, nu sînt supărată pe tine, îți recunosc chiar dreptul să guști ceva dacă ție foame.

— Haideți, domnule Vallenères, faceți pe domnișoara casei spuse doamna de Villeparisis arhivistului, potrivit unei glume consacrate.

Domnul de Guermantes se îndreptă în fotoliul în care se înfundase și lingă care-și pusese pălăria pe covor, examină cu un aer mulțumit farfuriile cu prăjituri care i se ofereau.

— Bucuros, acum cînd încep să mă familiarizez cu această nobilă asistență, voi accepta o savarină, mi se par excelente.

— Domnul își îndeplinește de minune rolul de domnișoară spuse d'Argencourt care, din spirit de imitație, repetă gluma doamnei de Villeparisis.

Arhivistul prezintă farfuria cu prăjituri istoricului Frondei.

— Vă achitați de minune de funcțiile dumneavoastră, spuse acesta din timiditate și încercînd să eucerească simpatia tuturor.

De aceea, aruncă pe ascuns o privire de complicitate celor ce mai făcuseră această observație.

— Spuneți-mi, scumpă mătușă, întrebă domnul de Guermantes pe doamna de Villeparisis, cine e domnul destul de bine care ieșea tocmai cînd intram? Trebuie să-l cunosc, de vreme ce m-a salutată adînc, dar nu mi-l amintesc, știți că nu prea rețin numele, ceea ce-i foarte neplăcut, spuse el cu un aer mulțumit.

— Domnul Legrandin.

— Ah! Dar Oriane are o verișoară a cărei mamă, dacă nu mă înșel, e născută Grandin. Știu perfect de bine, din familia Grandin de l'Eprevier.

— Nu, răspunse doamna de Villeparisis, n-au nici o legătură. Aceștia sînt Grandin sadea. Grandin și nimic altceva. Dar de bună seamă ar dori să fie orice ai vrea tu. Sora lui se numește de Cambremer.

— Basin, știi prea bine de cine vrea să vorbească mătușa mea, exclamă ducesa indignată, e doar fratele acelei enorme ierbivore, pe care ai avut ideea stranie să o trimiți să-mi facă o vizită mai zilele trecute. A stat un ceas, am crezut că înnebunesc. Dar am început să cred că ea era ne-bună, cînd am văzut întrînd în salon o făptură pe care n-o cunoșteam și care semăna cu o vacă.

— Ascultă-mă, Oriane, m-a întreat ce zi de primire ai, nu puteam totuși să-i fac o mojie, apoi, nu-i așa, exagerezi, n-are aer de vacă, adăugă el cu un ton plîngăreț, dar nu fără să fi aruncat o privire surîzătoare celor de față.

Știa că verva soției sale trebuia stimulată prin contrazicere, contrazicerea bunului simț care protestează că, de pildă, o femeie nu poate fi confundată cu o vacă (tocmai exagerînd o primă impresie). (Doamna de Guermantes reușise adesea să facă unul din spiritele ei cele mai frumoase.) Iar ducele îi venea, cu naivitate, în ajutor, fără ca să se observe, ca să-i reușească festa, așa cum se ivește într-un vagon complicele nemărturisit al unui scamator.

— Recunosc că nu seamănă cu o vacă, căci aduce cu mai multe, exclamă doamna de Guermantes. Vă jur că eram foarte încurcată văzînd această cireadă de vaci care intra, cu pălăria, în salonul meu și mă întreba de sănătate. Pe o parte îmi venea să-i răspund : „Bine, cireadă de vaci, greșești, nu poți fi în relații cu mine, deoarece ești o cireadă de vaci“ și, pe de alta, cercetîndu-mi

memoria, am sîrîit prin a crede că Cambremer a ta era infanta Dorothea, care spusese că va veni odată  i care este destul de *bovină*, astfel  nc t era cât pe-aci să-i spun altele-voastră regală  i să mă adresez la persoana a treia unei cirezi de vaci. Are o pipot  de soiul reginei Suediei. De altminteri, acest atac for at fusese dinainte pregătit, printr-un tir de la distanță, după toate regulile artei. Nu mai  in minte de cât timp eram bombardată cu c r ile ei de vizită, pe care le găseam pretutindeni, pe toate mobilele, ca prospectele. Ignoram scopul acestei reclame. Nu mai vedeai la mine în casă dec t „Marchizul  i marchiza de Cambremer”  i o adresă de care nu-mi aduc aminte  i de care sînt hotărîită să nu mă slujesc niciodată.

— Dar e foarte măgulitor să semeni cu o regină, spuse istoricul Frondei.

— Oh ! Doamne, domnule, în epoca noastră, regii  i reginele nu mai înseamnă mare lucru ! spuse domn l de Guermantes, pentru că avea preten ia că are un spirit liber  i modern  i ca să nu aibă aerul că face caz de rela iile sale regale la care  inea mult.

Bloch  i domn l de Norpois se ridicaseră  i se apropiară de noi.

— Domnule, spuse doamna de Villeparisis, i-a i vorbit de afacerea Dreyfus ?

Domn l de Norpois ridică ochii la cer, dar sur z nd, ca  i cum ar fi vrut să ateste enormitatea capriciilor  i datoria de a asculta pe care i le impunea Dulcineea lui. Totu i stătu de vorbă cu Bloch, cu multă afabilitate, despre anii îngrozitori, poate mortali, pe care-i străbătea Franța. Cum asta însemna pesemne că domn l de Norpois (căruia Bloch  i spusese totu i că e convins de nevinovăția lui Dreyfus) era un antidreyfusard înfocat,

amabilitatea ambasadorului, aerul de a da dreptate interlocutorului său, de a nu se îndoi că ar fi de aceeaşi părere, de a fi înţeles cu el pentru a învinui guvernul, măguleau vanitatea lui Bloch şi-i trezeau curiozitatea. Care erau punctele importante pe care Norpois nu le specifica, dar în privinţa cărora parcă admitea implicit că Bloch şi cu el erau de acord, ce părere avea el despre procesul, care l-ar fi putut apropia? Bloch era cu atât mai uimit de acordul tainic care părea că există între el şi Norpois, cu cât acest acord nu se purta numai asupra politicii, căci doamna de Villeparisis îi vorbise mult lui Norpois despre lucrările literare ale lui Bloch.

— Dumneavoastră nu sînteţi omul vremurilor pe care le trăiţi, îi spuse acestuia fostul ambasador, şi vă felicit, nu sînteţi din epoca în care studiile dezinteresate nu mai există, cînd nu se mai vînd publicului decît obscenităţi sau ineptii. Strădanii ca ale dumneavoastră ar trebui încurajate, dacă am avea un guvern.

Bloch era măgulit de a pluti singur deasupra naufragiului universal. Dar în această privinţă ar fi dorit precizări, să ştie anume de ce ineptii voia să vorbească Norpois. Bloch avea sentimentul că lucrează pe acelaşi tărîm ca mulţi alţii, nu crezuse că e atât de excepţional. Reveni asupra procesului Dreyfus, dar nu reuşi să desluşască părerea lui Norpois. Încercă să-l facă să vorbească despre ofiţerii ale căror nume repetîndu-se adesea prin ziare în acest moment stîrneau mai multă curiozitate decît oamenii politici amestecaţi în acelaşi proces, pentru că nu erau atât de cunoscuţi ca aceştia, se iveau doar acum şi vorbeau, într-un costum special, din adîncul unei activităţi diferite şi dintr-o tăcere păstrată cu evlavie, ca Lohengrin

care cobora dintr-o barcă trasă de o lebădă. Bloch putuse intra la mai multe ședințe ale procesului Zola, prin bunăvoința unui avocat naționalist. Sosea la proces dimineața și nu ieșea decît seara, cu o provizie de sandviciuri și o sticlă de cafea, ca la concursul general sau la tezele de bacalaureat, și această schimbare de obiceiuri trezind excitarea nervoasă pe care cafeaua și emoțiile procesului le potențau la culme, ieșea de acolo atît de îndrăgostit de tot ce se întîmplase, încît seara, cînd se întorcea acasă, voia să se cufunde din nou în visul frumos și se grăbea să-și întîlnească, într-o cafenea frecventată de amîndouă partidele, camarazii cu care stătea de vorbă la nesfîrșit despre cele petrecute în răstimpul zilei și compensa, printr-o cină comandată pe un ton poruncitor care-i dădea iluzia puterii, postul și oboselile unei zile pe care o începuse atît de devreme și în timpul căreia nu prînzise. Omul, oscilînd mereu între cele două planuri ale experienței și ale imaginației, ar vrea să adîncească viața ideală a celor pe care-i cunoaște și să cunoască ființele a căror viață și-a imaginat-o. Domnul de Norpois răspundea întrebărilor lui Bloch :

— În procesul în curs sînt amestecați doi ofițeri despre care am auzit altădată vorbind pe un om a cărui judecată îmi inspira cea mai mare încredere și care făcea mare caz de ei (domnul de Miribel), este vîrba de locotenentul-colonel Henry și locotenentul-colonel Picquart.

— Dar, exclamă Bloch, divina Atena, fiica lui Zeus, a pus în mintea fiecăruia contrariul a ceea ce este în mintea celuilalt. Și ei luptă unul împotriva celuilalt ca doi lei. Colonelul Picquart avea

o situație foarte mare în armată, dar *maares*¹-ul lui l-a îndrumat spre o parte care nu era a lui. Spada naționaliștilor îi va spinteca trupul firav și va sluji drept hrană animalelor carnivore și păsărilor care se hrănesc din grăsimea morților.

Norpois nu răspunse.

— Despre ce vorbesc domnii? întrebă domnul de Guermantes pe doamna de Villeparisis, arătându-i-l pe Norpois și pe Bloch.

— Despre afacerea Dreyfus.

— Ah! drace! Fiindcă veni vorba, știți cine e un partizan turbat al lui Dreyfus? Pariez una contra o mie că nu veți ghici. Nepotul meu Robert! Trebuie să vă spun că, la Jockey-Club, când s-a aflat isprava lui, a izbucnit o răscoală, un adevărat scandal. Cum candidatura lui va fi prezentată peste o săptămână...

— Firește, întrerupse ducesa, dacă toți sînt ca Gilbert, care a susținut totdeauna că toți evreii trebuie trimiși la Ierusalim...

— Ah! atunci principele de Guermantes îmi împărtășește întocmai ideile, întrerupse d'Argencourt.

Ducele se fălea cu soția lui, dar n-o iubea. Foarte „suficient“, nu putea suferi să fie întrerupt, iar în căsnicie obișnuia să fie brutal cu ea. Tremurînd de îndoita minie de soț rău căruia i se vorbește, și de bun vorbitor care nu e ascultat, se opri brusc și aruncă ducesei o privire care neliniști pe toată lumea.

— Ce te-a apucat să vorbești de Gilbert și de Ierusalim? spuse el în sfîrșit. Nu e vorba de asta. Dar, adăugă el pe un ton îmbufnat, ai să recunoști că ar fi culmea ca unul de-ai noștri să cadă la Joc-

¹ Divinitate care, în mitologia greacă, personifică desfrîul.

key-Club, mai cu seamă Robert, al cărui tată a fost zece ani președintele Clubului. Ce vrei, draga mea, oamenii ăștia au stat la îndoială, au deschis ochii mari. Nu pot spune că n-au dreptate ; știi că personal n-am nici o prejudecată de rasă, găsesc că nu se mai potrivește cu timpul în care trăim și am pretenția că sînt în ritmul timpului, dar în sfîrșit, ce dracu ! cînd te cheamă marchizul de Saint-Loup, nu ești dreyfusard, ce să mai spun !

Domnul de Guermantes rosti cu emfază aceste cuvinte : „Cînd te cheamă marchizul de Saint-Loup“. Știa totuși că era lucru și mai mare să fii : „ducele de Guermantes“. Dar dacă amorul său propriu tindea să exagereze mai degrabă superioritatea titlului de duce de Guermantes asupra tuturor celorlalte, în schimb, la înjosirea acestuia nu-l îndemna atît de mult regulile bunului gust, cît legile imaginației. Fiecare vede mai frumos ce vede de la distanță, ce vede la alții. Căci legile generale care cîrmuiesc perspectiva în imaginație se aplică atît ducilor cît și celorlalți muritori. Nu numai legile imaginației, dar chiar acelea ale limbajului. Dar aici se putea aplica una sau alta din cele două legi ale limbajului. Una vrea să te exprimi ca oamenii din clasa ta mintală și nu din casta din care te tragi. În virtutea ei, domnul de Guermantes putea fi, în expresiile sale, chiar cînd voia să vorbească de noblete, tributar al micilor burghezi care ar fi spus : „Cînd porți numele de ducele de Guermantes“, cită vreme un om cult, un Swann, un Legrandin, n-ar fi întrebuițat niciodată asemenea expresie. Un duce poate scrie romane de băcan, chiar despre moravurile din lumea mare, hrisoavele nefiind în această prîvință de nici un ajutor, și epitetul de aristocrație poate fi meritat de scrierile unui plebeu. Fără îndoială că în acest caz

domnul de Guermantes habar nu avea de burghezul pe care îl auzise spunînd : „Cînd te cheamă...” Dar o altă lege a limbajului ne spune că din cînd în cînd, așa cum își fac apariția și dispar unele boli de care nu mai auzi vorbindu-se în urmă, se nasc nu se prea știe cum, fie spontan, fie dintr-o întîmplare asemenea aceleia care a făcut să încolțească în Franța o buruiană din America a cărei sămînță fusese luată cu plușul unei cuverturi căzute pe taluzul căii ferate, niște expresii pe care le auzi în aceeași decadă rostite de oameni care nu s-au înțeles în această privință. Dar după cum l-am auzit într-un an pe Bloch spunînd cînd vorbea de el însuși : „Oamenii cei mai încîntători, cei mai străluciți, cei mai serioși, cei mai dificili, și-au dat seama că nu există decît o singură ființă pe care o găsesc inteligentă, plăcută, de care nu se pot lipsi și anume Bloch” și aceeași frază în gura altor tineri care nu-l cunoșteau și care înlocuiau numai pe Bloch cu propriul lor nume, tot astfel aveam să aud adesea „cînd porți numele”.

— Ce vrei, urmă ducele, cu spiritul care domnește acolo, este foarte lesne de înțeles.

— E mai cu seamă comic, răspunse ducesa, avînd în vedere ideile mamei sale care de dimineață pînă seara ne plictisește cu *Patria franceză*.

— Da, dar nu numai mama lui, nu trebuie să ne spui gogoși. Mai este și o damicelă, o destrăbălată de ultima specie care are mai mare influență asupra-i și care e tocmai compatrioata onorabilului Dreyfus. Ea i-a inoculat lui Robert starea ei de spirit.

— Poate nu știți, domnule duce, că există o expresie nouă pentru asemenea soi de spirit, spuse arhivistul, care era secretarul comitetului anti-revizionist. Se cheamă „mentalitate”. Înseamnă în-

tocmai același lucru, dar cel puțin nimeni nu știe ce vrea să spună. E tot ce poate fi mai rafinat și, după cum se spune, ultima „modă“ !

Totuși, auzind numele lui Bloch, îl vedea punându-i întrebări lui Norpois cu o neliniște care-i trezi alta, tot atât de puternică a marchizei. Tremurând în fața arhivistului și făcând-o pe antidreyfusarda, se temea ca nu cumva acesta să-i facă reproșuri dacă și-ar da seama că primise în casa ei un evreu mai mult sau mai puțin afiliat „sindicatului“.

— Ah ! *mentalitate*, iau act, o voi servi la rîndul meu altora, spuse ducele. (Nu era o figură, ducele avea un carnetel plin cu „citate“ pe care le recitea înainte de a se duce la cinele importante.) *Mentalitate*, îmi place. Sînt o seamă de cuvinte noi care se lansează, dar nu durează. Mai acum cîtva timp, de pildă, am citit că un scriitor ar fi „talentuos“. Înțelegă cine o putea. Apoi, n-am mai întîlnit niciodată acest cuvînt.

— Dar *mentalitate* e mai întrebuițat decît *talentuos*, spuse istoricul Frondei, ca să se amestece în conversație. Sînt membru al unei comisii a Ministerului Instrucției Publice, unde am auzit-o întrebuițîndu-se de mai multe ori, și chiar la cercul meu, cercul Volney, și chiar la o cină la domnul Emile Ollivier.

— Eu care n-am cîntea să fac parte din Ministerul Instrucției Publice, răspunse ducele cu o umilință prefăcută dar cu o vanitate atât de adîncă încît gura lui nu se putu împiedica să nu suridă și ochii săi să nu arunce asupra celor de față niște priviri scăpărătoare de bucurie sub ironia cărora bietul istoric roși, eu care n-am cîntea să fac parte din Ministerul Instrucției Publice, urmă ducele ascultîndu-și propriu-i glas, nici din cercul Volney

(nu sînt membru decît la Union și la Jockey); nu cumva sînteți membru la Jockey, domnule? îl întrebă pe istoric care se înroși și mai mult, mirosind o obrăznice și neînțelegînd-o, începu să tremure din toate măduarele. Eu, care nici nu cinez la Emile Ollivier, mărturisesc că nu cunoșteam expresia *mentalitate*. Sînt sigur că ești în situația mea, Argencourt... Știți de ce nu se pot da pe față dovezile trădării lui Dreyfus? Pare-se pentru că este amantul soției ministrului de război, lucrul acesta se spune pe ascuns.

— Ah! credeam că al soției președintelui de Consiliu, spuse d'Argencourt.

— Vă găsesc tot atît de plicticoși și pe unii și pe alții cînd discutați afacerea asta, spuse ducesa de Guermantes care, din punct de vedere monden, ținea totdeauna să arate că nu se lasă condusă de nimeni. Ea nu poate avea vreo urmare, în ce mă privește, din punctul de vedere al evreilor, pentru bunul motiv că n-am printre relațiile mele evrei și am de gînd să rămîn și de acum înainte în această fericită ignoranță. Dar, pe de altă parte, găsesc că e insuportabil ca, sub pretextul că sînt conformiste, că nu cumpără nimic de la negustorii evrei sau că au scris pe umbrelele lor „Moarte jidanilor“, o seamă de doamne Durand și Dubois pe care nu le-am cunoaște niciodată, să ne fie impuse de Marie-Aynard sau de Victurnienne. Am fost alaltăieri la Marie-Aynard. Era foarte plăcut la dihsa odinioară. Acuma întilnești acolo toate făpturile pe care ți-ai petrecut viața evitîndu-le, sub pretextul că sînt împotriva lui Dreyfus, și altele despre care habar n-ai cine sînt.

— Nu, e vorba de soția ministrului de Război. E un zvon care circulă pe la toate răs_pîntiile, urmă ducele care întrebuița astfel, în conversație, unele

expresii pe care le credea de pe timpul vechiului regim. În sfîrșit, în orice caz, se știe că personal ideile mele sînt cu totul opuse celor ale vărului meu Gilbert. Nu sînt un feudal ca el, m-aș plimba cu un negru dacă mi-ar fi prieten și nu m-aș sinchisi de părerea cutăruia sau cutăruia, dar în sfîrșit, oricum, veți fi de acord cu mine că atunci cînd te cheamă Saint-Loup nu te distrezi adoptînd contrariul ideilor tuturor celor ce au mai mult duh decît Voltaire și chiar decît nepotul meu. Și mai ales nu te dedai la ceea ce voi numi acrobații de sensibilitate, cu opt zile înainte de a te prezenta la club! E oricum prea din cale afară! Nu, pe semne că mica lui tîrfă i-a împuiat capul. L-o fi convins că se va clasa printre „intelectuali”. Intelectualii sînt „prăjitura favorită” a acestor domni. De altminteri, asta a prilejuit un joc de cuvinte destul de frumos, dar foarte răutăcios.

Ducele cită în șoapte ducesei și domnului d'Argencourt: *Mater Semita* care circula într-adevăr la Jockey, căci dintre toate grăunțele călătore, gluma este aceea de care sînt prinse aripile cele mai trainice care îi îngăduie să fie împrăștiată la o depărtare mai mare de locul unde a încolțit.

— I-am putea cere explicații domnului, care are aerul *unui* erudit, spuse el, arătîndu-l pe istoric. Dar e mai bine să nu vorbim de asta, cu atît mai mult cu cît faptul e cu desăvîrșire fals. Nu sînt atît de ambițios ca verișoara mea Mirepois, care pretinde că poate urmări filiația neamului ei înainte de Isus Cristos pînă la tribul lui Levi, și sînt în stare să dovedesc că în familia noastră n-a curs niciodată pic de sînge evreiesc. Dar în sfîrșit, oricum, nu trebuie să exagerăm peste măsură, cu siguranță că simpaticele păreri ale nepotului meu pot face destul zgomot în Landerneau. Cu atît mai

mult cu cît Fezensac e bolnav și Duras va conduce totul și știți că-i place să facă mofturi, spuse ducele care nu reușise niciodată să cunoască înțelesul precis al unor cuvinte și credea că a face mofturi nu înseamnă a-și da ifose, ci a complica lucrurile.

— În orice caz, dacă acest Dreyfus e nevinovat, întrerupse ducesa, nu face de loc dovada inocenței sale. Ce scrisori idioate, umflate, scrie de pe insulă. Nu știu dacă domnul Esterhazy valorează mai mult decît el, dar are alt șic în felul său de a întoarce frazele, altă culoare, care pesemne nu prea face plăcere partizanilor domnului Dreyfus. Ce nenorocire pentru ei, că nu pot schimba nevinovatul. Toată lumea izbucni în ris. „Ați auzit gluma Orianei?“ întrebă lacom ducele de Guermantes pe doamna de Villeparisis. „Da, o găsesc plină de haz.“ Ducele nu se mulțumi cu atîta: „Eu, în schimb nu-i găsesc, nici un haz; sau, mai degrabă, mi-e totuna dacă are haz sau nu. Nu pun preț pe nici un cuvînt de spirit.“ Domnul d'Argencourt protestă. „Nu crede nici un cuvînt din cîte spune“, murmură ducesa.

— Tocmai pentru că am fost deputat și am auzit discursuri strălucite care nu însemnau nimic. Acolo am învățat să apreciez mai ales logica. Tocmai din cauza aceasta n-am mai fost reales. Lucrurile hazlii mă lasă indiferent.

— Bazin, nu fă pe Joseph Prudhomme¹, știi prea bine că nimeni nu gustă mai mult spiritul ca tine.

— Lasă-mă să sfîrșesc. Tocmai pentru că sînt insensibil la un anumit gen de glume, prețuiesc adesea spiritul soției mele. Căci ea purcede înde-

¹ Personaj caricatural creat de Henri Monnier, prototipul micului burghez prost și închipuit.

obște de la o observație justă. Judecă întocmai ca un bărbat și formulează ca un scriitor.

Bloch încerca să-l facă pe domnul de Norpois să vorbească despre colonelul Picquart.

— Fără îndoială, răspunse domnul de Norpois, că depozitia colonelului era necesară pentru ca guvernul să-și dea seama că aci se ascunde ceva. Știu că susținând această părere, mai mulți colegi de ai mei au protestat violent, dar după părerea mea, guvernul avea datoria să-l lase pe colonel să vorbească. Nu ieși din asemenea impas numai printr-o întoarcere pe loc, sau atunci riști să te înfunzi într-o dilemă. Această depozitie a produs, la prima sedință, chiar pentru ofițer, o impresie din cele mai favorabile. Nu se poate nega că impresia a fost adâncă, cînd a fost văzut în uniforma lui frumoasă de vînători care-i venea de minune, istorisind pe un ton cum nu se poate mai simplu și sincer ceea ce văzuse, ceea ce crezuse, spunînd : „Pe onoarea mea de soldat“ (aici vocea domnului de Norpois vibră cu un ușor tremolo patriotic), asta-i convingerea mea.

„De bună seamă, e dreyfusard, nu încape nici urmă de îndoială“, își spuse Bloch.

— Dar confruntarea lui cu arhivarul Gribelin l-a înstrăinat de-a binelea simpatiile pe care le cîștigase la început : cînd a fost audiat acel bătrîn slujbaş, omul care are un singur cuvînt (și domnul de Norpois accentuă cu energia convingerilor sincere cuvintele ce urmară), cînd a fost văzut uitîndu-se în ochii superiorului său, înfruntîndu-l fără teamă și spunîndu-i pe un ton care nu admitea replică : „Dar, domnule colonel, știți bine că n-am mintit niciodată, știți prea bine că acum ca și totdeauna spun numai adevărul“, vîntul își schimbă

direcția, în zadar răsculă domnul Picquart cerul și pământul în ședințele următoare, el, dădu greș.

„Nu, hotărât că e antidreyfusard, se vede cît de colo, își spuse Bloch. Dar dacă-l crede pe Picquart un trădător mincinos, cum poate ține seama de mărturisirile lui și aminti de ele ca și cum le-ar găsi fermecătoare și le-ar crede sincere? Și dacă, dimpotrivă, vede în el un om curat care-și despo-vărează conștiința, cum poate presupune că a min-țit în confruntarea lui cu Gribelin?”

Poate motivul pentru care domnul de Norpois vorbea astfel cu Bloch, ca și cum ar fi fost de acord cu el, se datora faptului că era atît de antidreyfusard, încît găsind că guvernul nu era îndcăjuns, îi era tot atît de dușman ca și dreyfusarzii. Poate pentru că obiectul de care se lega în politică era ceva mai adînc, situat în alt plan, și din care dreyfusismul se ivea ca o modalitate fără însem-nătate și care nu merită să rețină pe un patriot grijuliu cu marile probleme externe. Poate mai degrabă pentru că maximele înțelepciunii sale politice aplicîndu-se numai unor chestiuni de formă, de procedeu, de oportunitate, erau tot atît de neputincioase să soluționeze chestiunile de fond, după cum în filozofie logica pură e neputincioasă să soluționeze chestiunile existenței, sau după cum însăși această înțelepciune îl făcea să găsească că e primejdios să trateze asemenea subiecte și că, din prudență, nu voia să vorbească decît de împre-jurări secundare. Dar Bloch se înșela cînd credea că domnul de Norpois, chiar dacă ar fi avut ca-racterul mai puțin prudent și spiritul mai puțin exclusiv formal, ar fi putut, dacă ar fi vrut, să-i spună adevărul asupra rolului lui Picquart, lui Henry, lui Paty du Clam, asupra tuturor laturilor procesului. Într-adevăr, Bloch nu se putea îndoi că

domnul de Norpois cunoștea adevărul asupra tuturor acestor lucruri. Cum ar fi putut să-l ignoreze, de vreme ce-i cunoștea pe miniștri. Firește, Bloch își spunea că adevărul politic poate fi reconstituit aproximativ de mințile cele mai lucide; dar își închipuia, ca și grosul publicului, că el să-lăsluiește totdeauna, indiscutabil și material, în dosarul secret al președintelui Republicii și al președintelui de Consiliu, care-l aduc la cunoștința miniștrilor. Dar chiar când adevărul politic necesită documente, rareori se întâmplă ca acestea să aibă mai mare valoare decât un clișeu radiosopic în care omul de rînd crede că boala pacientului se înșerie în întregime, cîtă vreme în fapt, acest clișeu dă numai un simplu element de apreciere care se va adăuga multor altora, asupra cărora se va trudi raționamentul medicului și din care-și va deduce diagnosticul. De aceea, adevărul politic îți scapă cînd te apropii de oamenii informați și crezi că l-ai putut atinge. Chiar mai tîrziu, și ca să rămînem la afacerea Dreyfus, cînd se producea un fapt atît de izbitor ca mărturisirea lui Henry urmată de sinuciderea sa, acest fapt a fost îndată interpretat în chip opus de miniștrii dreyfusarzi, și de Cavagniac și Cuignet care descoperiseră ei înșiși falsul și conduseseră interogatoriul; ba mai mult, chiar printre miniștrii dreyfusarzi și de aceeași nuanță, care nu numai că judecau după aceleași piese dar și în același spirit, rolul lui Henry a fost tălmăcit în chip cu totul opus, unii văzînd în el un complice al lui Esterhazy, alții atribuind, dimpotrivă, acest rol lui Paty du Clam, unindu-se astfel cu teza adversarului lor Cuignet, și fiind în desăvîrșită opoziție cu partizanul lor, Reinach. Tot ce putu scoate Bloch de la Norpois este că dacă șeful de Stat major, domnul de Boisdeffre, ar fi pus într-adevăr să se

facă o comunicare secretă. domnului Rochefort, aceasta ar fi însemnat ceva îndeosebi de regretabil.

— Considerați drept lucru sigur că ministrul de război a trebuit *in petto*, să-l dea pe șeful său de Stat major pe mina zeilor infernali. După părerea mea, o dezaprobare oficială n-ar fi fost de pri-sos. Dar, în această privință, ministrul de război se exprimă cum nu se poate mai pe șleau *inter pocula*. Sînt, de altminteri, unele subiecte despre care e foarte imprudent să crezi o agitație pe care mai tirziu nu o mai poți stăpîni.

— Dar piesele sînt vădit false, spuse Bloch.

Norpois nu răspunse, dar declară că nu aprobă manifestările principelui Henri d'Orléans.

— De altminteri, ele nu pot decît tulbura seninătatea pretoriului și încuraja agitațiile, într-un sens sau altul. Firește că trebuie să se pună capăt uneltirilor antimilitariste, dar nu e mai puțin adevărat că ne-am lipsi, de un tărăboi încurajat de acele elemente de dreapta care în loc să servească ideea patriotică, încearcă să se slujească de ea. Slavă Domnului, Franța nu e o republică sud-americană și nu se face simțită nevoia unui general de *pronunciamento*.

Bloch nu reuși să-l facă să vorbească despre vinovăția lui Dreyfus, nici să facă vreun pronostic asupra hotărîrii care ar fi dată în procesul civil, actualmente în curs. În schimb, lui Norpois parcă-i făcea plăcere să dea amănunte asupra urmărilor judecății.

— Dacă va fi condamnare, spuse el, ea va fi desigur casată, căci se întîmplă rareori ca într-un proces în care depozitiile martorilor sînt atît de numeroase, să nu fie vicii de formă pe care avocații să nu le poată invoca. Ca să sfîrșesc cu scan-

dalul principelui Henri d'Orléans, mă îndoiesc că ar fi fost pe gustul tatălui său.

— Credeți că Chartres e pentru Dreyfus ? întrebă ducesa surizînd, cu ochii rotunzi, obrajii rumeni, cu nasul în farfuria ei cu prăjiturile și cu aerul scandalizat.

— Nicidecum, vreau să spun că toată familia denotă în această privință un sens politic al cărui *nec plus ultra* s-a putut desluși la principesa Clementine și pe care fiul ei, principele Ferdinand, l-a păstrat ca o moștenire de preț. Principele Bulgariei nu l-ar fi luat în brațe pe maiorul Esterhazy.

— Ar fi preferat un soldat de rînd, murmură doamna de Guermantes, care cina adesea cu bulgarul la principele de Joinville și căruia îi răspunsese o dată, cînd el o întrebase dacă nu cumva era geloasă : Ba da, monseniore, pe brățările dumneavoastră.

— Nu vă duceți astă-seară la balul doamnei de Sagan ? o întrebă Norpois pe doamna de Villeparisis, ca să reteze scurt conversația cu Bloch. Acesta nu-i displăcea ambasadorului, care ne spusese mai tîrziu, nu fără naivitate și fără îndoială din pricina unor urme care stăruiau în limbajul lui Bloch din moda neo-homerică pe care o părăsise totuși : „E destul de amuzant cu felul său de a vorbi, oarecum de modă veche, oarecum prea solemn. Ar spune cît pe-aci : «Surorile docte», ca Lamartine sau Jean-Baptiste Rousseau, ceea ce a ajuns lucru destul de rar la tineretul de astăzi și era rar chiar și la acela care l-a precedat. Noi înșine eram cam romantici.” Dar oricît de aparte i se păru interlocutorul, domnul de Norpois găsea că întrevederea durase prea mult.

— Nu, domnule, nu mă mai duc la bal, răspunse ea cu un suris frumos de femeie bătrână. Dumneavoastră vă duceți? E de vîrsta dumneavoastră, adăugă ea, înglobînd în aceeași privire pe domnul de Châtellerault, pe prietenul său și pe Bloch. Și eu am fost invitată, spuse ea în glumă, afectînd, că se mîndrește. Au venit chiar să mă invite. (Au era principesa de Sagan.)

— N-am invitație, spuse Bloch crezînd că doamna de Villeparisis îi va oferi una și că doamna de Sagan ar fi fericită să primească în casa ei pe prietenul unei femei pe care se dusese să o invite în persoană.

Marchiza nu răspunse nimic, și Bloch nu stăruie, căci avea de tratat cu ea o afacere mai serioasă pentru care tocmai îi solicitase o întîlnire pe poimîine. Auzind pe cei doi tineri spunînd că-și dăduseră demisia de la clubul din *rue Royale* unde se intra ca la moară, voia să o roage pe doamna de Villeparisis să intervină să fie primit.

— Oare acești Sagan nu sînt de un fals șic, oarecum snobi pe delături? spuse el cu un aer sarcastic.

— Nicidecum, e tot ce avem mai bun de acest soi, răspunse d'Argencourt, care adoptase toate glumele pariziene.

— Atunci, spuse Bloch, în parte ironic, e ceea ce se numește una din *solemnitățile*, una din marile *sedințe mondene* ale sezonului!

Doamna de Villeparisis se adresă voioasă doamnei de Guermantes:

— Ia să vedem, balul doamnei de Sagan e chiar o mare solemnitate mondenă?

— Nu trebuie să mă întreb pe mine, îi răspunse ducesa ironic, n-am ajuns încă să știu ce

este o solemnitate mondenă. De altminteri nu simt
tare în lucrurile mondene.

— Ah ! credeam tocmai contrariul, spuse Bloch
care își închipuia că doamna de Guermantes vor-
bise sincer.

Continuă, spre marea deznădejde a lui Norpois,
să-i pună multe multe întrebări în legătură cu afacerea
Dreyfus ; acesta declară că se „vede cît de colorat”
că colonelul Paty du Clam face impresia unui
cap nu prea limpede, și poate că nu fusese prea
fericită alegerea sa pentru a conduce acest lucru
delicat, care necesită atît sînge rece și discernă-
mînt, o instrucție :

— Știu că partidul socialist cere în gura mare
capul lui și eliberarea imediată a prizonierului de
pe Insula Dracului. Dar cred că n-am ajuns încă
în halul să trecem sub furcile caudine ale dom-
nilor G  rault-Richard și consortii. P  n   acum, afa-
cerea asta este doar o sticlă cu cerneală. Recunosc
că de-o parte și de alta sînt de ascuns lucruri des-
tul de urite. Că unii protectori mai mult sau mai
pu  in interesa  i al clientului dumitale pot avea
inten  ii bune, nu pretind contrariul, dar știi că
infernul este pavat cu asemenea inten  ii, adăugă
el cu o privire șireată. E neapărat necesar ca gu-
vernul să dea impresia că nu e în mina partidelor
de st  nga și că nu trebuie să se prea dea legat
cobză la soma  iile nu știu cărei armate de preto-
rieni, care, credeți-mă, nu e armata. Este de la
sine   n  eles că, dacă s-ar ivi un fapt nou, s-ar re-
curge la o procedură de revizuire. Urmarea e lim-
pede. A reclama acest lucru, înseamnă a te lupta
cu morile de v  nt.   n ziua   cea, guvernul va ști
să vorbească tare și răspicat, de nu, ar da de rip  
tocmai ceea ce constituie prerogativa sa esen  ial  .
Cuvintele fără șir nu vor fi de ajuns. Va trebui să

dea, judecători lui Dreyfus. Și nu va fi greu, căci deși în dulcea noastră Franță în care ne place să ne calomniem pe noi înșine, ne-am obișnuit să credem sau să lăsăm să se creadă că e indispensabil să trecem Mîneca¹ doar ca să facem să se audă vocea adevărului și a dreptății, ceea ce nu este adesea decît un mijloc ocolit ca să ajungem pe malurile Sprei, căci nu sînt judecători numai la Berlin. Dar odată pusă în mișcare acțiunea guvernului, veți ști să ascultați de el? Veți ști să-i dați ascultare, să vă strîngeți în jurul său, cînd vă va chema să vă faceți datoria civică? Veți ști să nu rămîneți surzi la apelul său patriotic răspunzînd: „Prezent!“?

Domnul de Norpois punea aceste întrebări lui Bloch, cu o vehemență care, deși îl intimida, îl mîgulea deopotrivă; căci ambasadörul avea aerul că se adresează prin el unui întreg partid, că-l întreabă pe Bloch ca și cum ar fi primit confidențele acestui partid și ar putea să-și asume răspunderea hotărîrilor luate. „Dacă nu dezarmați, urmă Norpois fără să mai aștepte răspunsul colectiv al lui Bloch, dacă, încă înainte de a se fi uscat cefneala decretului care ar institui procedura de revizuire, ascultînd de nu știu ce cuvînt de ordine viclean, nu veți dezarma, ci vă veți retrage într-o opoziție stearpă care pentru unii este *ultima ratio* a politicii, dacă vă veți retrage sub cort și veți da foc corăbiilor, ar fi spre marea voastră pagubă. Sînteți prizonierii celor ce ațîță la tulburări? Le-ați dat garanții?“ Lui Bloch nu-i venea să răspundă. Domnul de Norpois nici nu-i lăsă răgaz. „Dacă contrariul este adevărat, așa cum vreau să cred, și dacă aveți oît de puțin din ceea ce, din

¹ Marea Mînecii.

păcate, mi se pare că le lipsește unora din șefii și din prietenii dumneavoastră, oarecare spirit politic, chiar în ziua în care Curtea Criminală va fi investită, dacă nu vă veți lăsa înregimentati de pescuitorii în apă tulbure, veți fi câștigat bătaia. Nu răspund că tot statul-major ar putea scăpa cu fața curată, dar e destul de frumos dacă cel puțin o parte și-ar putea salva obrazul fără să dea foc pulberii și să iște scandal. E de la sine înțeles că guvernului îi revine sarcina să rostească răspicat sentința și să încheie lista prea lungă a crimelor nepedepsite, nu, firește, fără să asculte de ațîțările socialiste, de mai știu eu ce ațîțări soldățești, adăugă el privindu-l pe Bloch în ochi și poate cu instinctul pe care-l au toți conservatorii de a-și rezerva un sprijin în tabăra potrivnică. Acțiunea guvernului trebuie să se exercite fără să se sinchisească de supralicitări, ori de unde ar veni ele. Slavă Domnului, guvernul nu este nici la ordonatele colonelului Driant, nici la celălalt pol, la acelea ale lui Clemenceau. Agitatorii de profesie trebuie domoliți și împiedicați să ridice capul. În imensa ei majoritate, Franța dorește să muncească în ordine ! În această privință, îmi cunosc datorria: Dar nu trebuie să ne temem să luminăm opinia publică ; iar dacă unele oi, dintre acelea pe care Rabelais le-a cunoscut atât de bine, s-ar arunca în apă cu capul în jos, s-ar cuveni să le arătăm că această apă e tulbure, că a fost dinadins tulburată de o liftă care nu e a noastră, ca să ascundă niște dedesubturi primejdioase. Și nu trebuie să-și dea aerul că iese din pasivitate cu prețul vieții sale, cînd își va exercita dreptul său esențial de a o pune în mișcare pe Doamna Justiție. Guvernul va accepta toate sugestiile dumneavoastră. Dacă se va adevăra că a fost o eroare judiciară, va avea asi-

gurată o majoritate zărobitoare, care-i va îngădui să-și ia avînt.

— Dumneavoastră, domnule, spuse Bloch întorcîndu-se spre domnul d'Argencourt căruia îi fusese prezentat în același timp cu alte persoane, sinteți desigur dreyfusard : în străinătate toată lumea e dreyfusardă.

— E o chestiune care-i privește numai pe francezi între ei, nu-i așa ? răspunse d'Argencourt, cu aceea insolentă deosebită care constă în a atribui interlocutorului o părere pe care știi vădit că n-o împărtășește, pentru că tocmai a emis una contrară.

Bloch se înroși ; d'Argencourt surîse privind în jurul său și dacă, în timp ce se adresa celorlalți musafiri, acest surîs fu răuvoitor pentru Bloch, bunăvoința îl potoli ațintindu-se în cele din urmă asupra prietenului meu ca să-i curme pretextul de a se supăra pe cuvintele pe care le auzise și care, nu e mai puțin adevărat, erau crude. Doamna de Guermantes spuse domnului d'Argencourt la ureche ceva ce n-am auzit, dar care trebuia să fie în legătură cu religia lui Bloch, căci în acea clipă licări pe fața ducesei acea expresie căreia teama de a fi remarcat de persoana despre care se vorbește îi dă ceva șovăitor și fals și în care se îmbină veselia curioasă și răuvoitoare pe care-o inspiră un grup de oameni față de care ne simțim cu totul străini. Ca să se despăgubească, Bloch se întoarse spre ducele de Châtellerault : „Dumneavoastră, domnule, care sinteți francez, știți desigur că lumea e dreyfusardă în străinătate, deși se pretinde că în Franța nu se știe niciodată ce se petrece în străinătate. De altminteri știu că se poate sta de vorbă cu dumneavoastră, după cîte mi-a spus Saint-Loup.“ Dar tînărul duce care sim-

tea că toată lumea era împotriva lui Bloch și fiindcă era laș, așa cum ești adesea în lume, folosindu-se de un spirit prețios și mușcător pe care parcă-l moștenise, prin atavism, de la domnul de Charlus. „Scuzați-mă, domnule, că nu discut cu dumneavoastră Dreyfus, căci este ceva de care nu vorbesc, din principiu, decît între Jafetici“¹. Toată lumea surise, afară de Bloch, nu pentru că n-ar fi avut obiceiul să rostească fraze ironice asupra originii sale evreiești, asupra laturii sale care ținea întrucîtva de Sinai. Dar în locul uneia din acele fraze, care fără îndoială, nu era pregătită, declicul mașinii interioare puse alta în gura lui Bloch. Și am putut auzi numai : „Dar cum de ați putut ști ? Cine v-a spus ?“ ca și cum ar fi fost fiul unui ocnaș. Pe de altă parte, dat fiind numele său care nu trece tocmai drept creștin, și fața lui, mirarea lui dovedea oarecare naivitate.

Cuvintele lui Norpois nu îl satisfăcuseră pe de-a-ntregul ; se apropie de arhivist și-l întrebă dacă Paty du Clam sau Joseph Reinach veneau uneori la doamna de Villeparisis. Arhivistul nu răspunse nimica ; era naționalist și nu înceta să propovăduiască marchizei că în curînd va izbucni un război social și că ar trebui să fie mai prudentă în alegerea relațiilor ei. Se întrebă dacă Bloch nu era vreun emisar secret al sindicatului venit să se informeze și repetă îndată doamnei de Villeparisis întrebările pe care i le pusese Bloch. Ea fu de părere că acesta era cel puțin prost crescut, poate primejdios pentru situația lui Norpois. În sfîrșit, voia să dea satisfacție arhivistului, singura persoană care-i inspira oarecare teamă și care

¹ Jafet, al treilea fiu al lui Noe, despre care legenda spune că este strămoșul ramurii indo-germanice.

o îndoctrinase fără succes (îi citea în fiecare dimineată articolul lui Judet din *Petit Journal*). Vru deci să-l înștiințeze pe Bloch că nu trebuie să mai vină și găsi foarte firesc în repertoriul ei monden scena prin care o doamnă mare dă pe cineva afară, scenă care nu comportă nicidecum degetul ridicat și ochii aprinși, așa cum își închipuiesc unii. Cum Bloch se apropia de ea ca să-și ia rămas bun, înfundată în fotoliul ei larg, ea păru pe jumătate adormită. Privirile ei pierdute avură doar licărirea slabă și fermecătoare a unei perle. Despărțirea de Bloch, descetînd abia pe fața marchizei un suris lînced, nu-i smulseră nici un cuvînt și nu-i întinse mîna. Această scenă îl uimi la culme pe Bloch, dar cum un cerc de musafiri în jurul său era martorul ei, își spuse că nu s-ar putea prelungi fără neajunsuri pentru el, și ca să o silească pe marchiză, îi întinse mîna pe care ea nu i-o luă. Doamna de Villeparisis se supără. Dar deși ținea, fără îndoială, să dea o satisfacție imediată arhivistului și clanului antidreyfusard, voia totuși să-și menajeze viitorul, se mulțumi să-și aplece pleoapele și să închidă ochii pe jumătate.

— Cred că doarme, spuse Bloch arhivistului care, simțindu-se susținut de marchiză, luă un aer indignat. Adio, doamnă, strigă el.

Marchiza mișcă ușor din buze ca o muribundă care ar vrea să deschidă gura, dar a cărei privire nu mai recunoaște nimic. Apoi, copleșită de o viață pe care o regăsise, se întoarse spre marchizul d'Argencourt în timp ce Bloch se depărta convins că era „ramolită“. Plin de curiozitate și în scopul de a lămuri un incident atît de straniu, reveni după cîteva zile. Doamna de Villeparisis îl primi foarte bine, pentru că era femeie bună, arhivistul nu era de față; ținea la mica piesă pe care Bloch trebuia

s-o reprezinte la ea și, în sfârșit, jucase pe doamna mare, joc la care ținea, care fu admirat de toți și comentat în aceeași seară în diferitele saloane, dar într-o versiune care nu mai avea nici o legătură cu adevărul.

— Vorbeați de *Cele șapte principese*, ducesă, știți (nu sînt mai mîndru din această pricină), că autorul acestui... cum să spun, a acestei scrieri e unul din compatrioții mei, spuse d'Argencourt cu o ironie îmbinată cu mulțumirea de a cunoaște mai bine decît alții pe autorul unei lucrări despre care fusese vorba. Da, e belgian de felul său, adăugă el.

— Adevărat ? Nu, nu vă acuzăm că sînteți ci-tuși de puțin vinovat de *Cele șapte principese*. Din fericire pentru dumneavoastră și pentru compatrioții dumneavoastră nu semănați cu autorul acestei ineptii. Cunosc belgieni foarte amabili, dumneavoastră, regele dumneavoastră care e cam sfios, dar plin de duh, verii mei de Ligne și mulți alții, dar din fericire nu vorbiți același limbaj ca autorul *Celor șapte principese*. De altminteri, dacă vreți să vă spun, vorbim prea mult de această piesă, mai ales că nu e nimic de capul ei. Unii oameni încearcă să aibă aerul că sînt obscuri și reușesc doar să fie ridicoli ca să-și ascundă lipsa de idei. Dacă ar fi ceva de capul ei, v-aș mărturisi că nu mă tem de unele îndrăzneli, adăugă ea cu un ton serios, din moment ce ar conține vreo idee. Nu știu dacă ați văzut piesa lui Borelli ; a scandalizat pe mulți ; chiar dacă ar urma să fiu bătută cu pietre, adăugă ea fără să-și dea seama că nu prea risca mult, mărturisesc că am găsit-o nespus de originală. Dar *Cele șapte principese* ! Chiar dacă una din ele are slăbiciuni față de nepotul meu, nu pot merge atît de departe cu sentimentele de familie...

Ducesă se opri brusc, căci tocmai intra o doamnă, vicontesa de Marsantes, mama lui Robert. Doamna de Marsantes era privită în forburgul Saint-Germain ca o ființă superioară, de o bunătate, de o capacitate de resemnare, îngerești. Mi se spusese acest lucru și n-aveam vreun motiv deosebit să fiu surprins de el, deoarece nu știam în acel moment că ea era sora ducelui de Guermantes. Mai târziu m-am mirat totdeauna ori de câte ori am aflat, în societatea aceasta, că niște femei melancolice, curate, sacrificate,enerate ca niște sfinte ideale de vitraliu, înfloriseră pe aceeași ramură genealogică cu frații lor brutali, desfrânați și răi. Când frații și surorile seamănă atât de mult la chip ca ducele de Guermantes și doamna de Marsantes mi se părea că ei trebuie să aibă comun o singură inteligență, aceeași inimă, ca cineva care poate avea momente bune sau rele, dar de la care totuși nu te poți aștepta să aibă vederi largi, dacă e mărginit la minte, și o ăbnegație sublimă, dacă e nesimțitor.

Doamna de Marsantes urma cursurile lui Brunetière. Ea entuziasma foburgul Saint-Germain și, prin viața ei de sfântă, îl povățuia spre bine. Dar legătura morfologică dintre nasul frumos și privirea pătrunzătoare te îndemneau să o clasezi pe doamna de Marsantes în aceeași familie intelectuală și morală din care făcea parte și fratele ei ducele. Nu puteam crede că numai faptul de a fi femeie și poate de a fi fost nenorocită, de a fi binevăzută de toată lumea, putea să te deosebească atât de mult de ai tăi, ca în acele „*chansons de gèstes*”¹ în care toate virtuțile și grațiile sînt întrunite în sora unor frați sălbatici. Mi se părea că firea, mai

¹ Poeme eroice din Evul Mediu.

puțin liberă decît bătrînii poeți, trebuia să se slu-
jească exclusiv de elementele comune ale fami-
liei și nu puteam să-i atribui atîta putere de
înnoire încît să facă cu materiale asemănătoare
celor ce intrau în alcătuirea unui prost sau a unui
mitocan, un om foarte deștept, fără urmă de prostie,
o sfință fără urmă de brutalitate. Doamna de Mar-
santes avea o rochie de *surah* albă cu frunze mari,
din care se desprindeau niște flori negre de stofă.
Căci vărul ei, domnul de Montmorency murise
acum trei săptămîni, ceea ce n-o împiedica să facă
vizite, să se ducă la vreo cină intimă, dar în doliu.
Era o cucoană mare. Prin atavism, sufletul ei era
pătruns de frivolitatea vieții de curte, cu tot ce
avea aceasta superficial și riguros. Doamna de Mar-
santes n-avusese tăria să-și regrete mult timp pă-
rinții, dar pentru nimic în lume n-ar fi purtat ro-
chii colorate a doua lună după moartea unui văr.
Fu mai mult decît amabilă cu mine, pentru că
eram prietenul lui Robert și pentru că nu făceam
parte din lumea lui Robert. Această bunătate era
însoțită de o sfială prefăcută, de un soi de con-
tractare intermitentă a vocii, a privirii, a minții pe
care o tragi spre tine ca o fustă indiscretă, ca
să nu ocupe prea mult loc, ca să stea foarte
dreaptă, chiar cînd cade bine, așa cum vrea buna
creștere. Buna creștere pe care nu trebuie să o luăm
de altminteri în înțelesul riguros al cuvîntului, căci
multe doamne se lasă foarte repede pradă moravu-
rilor desfrîinate fără să piardă vreodată corectitu-
dinea aproape copilărească a felului lor de a fi.
Doamna de Marsantes era cam plicticoasă în con-
versație, pentru că ori de cîte ori era vorba de
vreun om de rînd, de pildă de Bergotte, de Elstir,
spunea desprinzînd cuvîntul, punîndu-l în valoare
și psalmodiîndu-l pe două tonuri diferite într-o

modulație particulară Guermanților : „Am avut *onoarea*, *marea onoa-re* de a-l întâlni pe domnul Bergotte, de a face cunoștință cu domnul Elstir“, fie ca să i se admire umilitatea, fie din pricina aceleiași înclinări pe care o avea și domnul de Guermantes de a se reîntoarce la formele învechite, ca să protesteze împotriva obiceiurilor proastei educații de astăzi, cînd nu se arată destul cît ești de „onorat“. Oricare ar fi fost motivul adevărat din cele două, îți dădeai oricum seama că în clipa în care doamna de Marsantes spunea : „Am avut *onoarea*, *marea onoa-re*“, credea că împlinește un rol, și dovedea că știa să întîmpine numele oamenilor cu vază-ca și cum ea însăși i-ar fi primit în castelul ei, dacă ei s-ar fi aflat în vecinătate. Pe de altă parte, cum familia ei era numeroasă și ținea mult la ea, exprimindu-se încet și plăcîndu-i explicațiile, cum ținea să deslușească altora înrudirile, i se întîmpla (fără să vrea să uimească și deși nu-i plăcea cu adevărat să vorbească decît de țărani emoționați și de pădurari sublimi) să citeze oricînd toate familiile mediatizate din Europa, ceea ce persoanele mai puțin strălucite nu-i iertau, și dacă erau cît de puțin intelectuale își băteau joc de acest obicei ca de un lucru stupid.

La țară, doamna de Marsantes era adorată pentru binele pe care-l făcea, dar mai ales pentru că puritatea unui sînge în care de mai multe generații nu se întîlnea decît ceea ce istoria Franței avea mai de seamă, îndepărtase din felul ei de a fi tot ceea ce oamenii din popor numesc „maniere“ și-i dăduse o simplitate desăvîrșită. Nu se temea să îmbrățișeze o femeie sărmană și nenorocită și-i spunea să se ducă să ia un car de lemne din pădurea castelului. Se spunea că este o creștină desăvîrșită. Ținea ca Robert să se însoare cu o fată

colosal de bogată. A fi o doamnă mare însemna să joci pe marea doamnă, adică, pe de o parte, să simulezi simplitatea. E un joc care costă foarte scump, cu atât mai mult cu cât simplitatea e încântătoare numai cu condiția ca ceilalți să știe că ai putea să nu fii simplu, că ești adică foarte bogat. Mi s-a spus mai târziu, când povesteam că o văzusem : „Trebuie să vă fi dat seama că a fost încântătoare“. Dar frumusețea adevărată e atât de deosebită, atât de nouă, încât nu trece drept frumusețe. În ziua aceea, mi-am spus doar că are un nas foarte mic, ochi foarte albaștri, gîtul lung și aerul trist.

— Ascultă, spuse doamna de Villeparisis ducesei de Guermantes, cred că voi primi îndată vizita unei femei pe care nu vrei s-o cunoști, prefer să te previn ca să nu-ți fie neplăcut. De altfel, poți fi liniștită, nu va mai veni încă o dată la mine, dar trebuie să vină totuși o singură dată. E vorba de soția lui Swann.

Doamna Swann, văzînd proporțiile pe care le lua afacerea Dréyfus și temîndu-se ca originile soțului ei să nu se întoarcă împotriva-i, îl rugase să nu mai aducă niciodată vorba de nevinovăția condamnatului. În absența lui Swann, ea mergea și mai departe și profesa naționalismul cel mai înfocat ; în această privință, nu făcea decît să o urmeze pe doamna Verdurin, în care se trezise un antisemitism burghez latent, care atinsese o adevărată exasperare. Doamna Swann dobîndise, prin această atitudine, avantajul de a intra în unele din ligile femeilor de lume antisemite care începeau să se formeze și intrase în legătură cu mai multe persoane din aristocrație. Poate să pară ciudat că, departe de a le imita, ducesa de Guermantes atât de bună prietenă cu Swann, rezistase dimpotrivă totdeauna

dorinței pe care acesta nu i-o ascunsese de a-i prezenta soția. Dar se va vedea mai târziu că se împotrivise din pricina caracterului ei specific, căci era de părere că „nu era nevoită“ să facă cutare sau cutare lucru și impunea, cu despotism, ceea ce hotărâse foarte arbitrar „liberul ei arbitru“ monden.

— Vă mulțumesc că m-ați prevenit, răspunse ducesa. Mi-ar fi într-adevăr foarte neplăcut. Cum o cunosc din vedere, mă voi ridica la timp.

— Te încredințez, Oriane, că e foarte plăcută, e o femeie minunată, spuse doamna de Marsantes.

— Nu mă îndoiesc, dar nu simt nevoia să mă conving personal.

— Ești cumva invitată la lady Israel ? o întreabă doamna de Villeparisis pe ducesă, ca să schimbe conversația.

— Slavă Domnului, n-o cunosc, răspunse doamna de Guermantes. Trebuie s-o întrebi pe Marie-Aynard, care o cunoaște și m-am întrebat totdeauna de ce.

— Am cunoscut-o, într-adevăr, răspunse doamna de Marsantes, îmi mărturisec greșelile. Dar m-am hotărât să n-o mai cunosc. Se pare că e una din cele mai rele și nici nu se ascunde. De altfel, am fost cu toții prea încrezători, prea primitivi. Nu voi mai frecventa pe nimeni din această nație. Cită vreme închidem ușa unor veri bătrâni din provincie, o deschidem evreilor. Abia acum ne dăm seama care le-a fost mulțumirea. Vai ! n-am nimic de spus, am un fiu adorabil și care, ca tânăr nebunatic ce este, debitează toate prostiile cu puțință, adăugă ea, auzind că d'Argencourt făcuse aluzie la Robert. Dar fiindcă veni vorba de Robert, nu l-ați văzut ? o întreabă ea pe doamna de Villeparisis ; azi fiind simbătă, cred că ar fi putut

petrece douăzeci și patru de ore la Paris și, în acest caz, ar fi venit, cu siguranță, să vă vadă.

În realitate, doamna de Marsantes credea că fiul ei nu va avea permisie; dar cum știa că dacă ar avea vreuna, n-ar fi venit în nici un caz la doamna de Villeparsis, nădăjduia, avînd aerul să creadă că l-ar fi găsit aici, că susceptibila lui mătușă îi va ierta toate vizitele pe care nu i le făcuse.

— Robert aici ! N-am primit măcar un rînd din parte-i ; cred că nu l-am mai văzut de la Balbec.

— Este atît de ocupat, are atîtea treburi, spuse doamna de Marsantes.

Un surîs imperceptibil undui genele doamnei de Guermantes, care privi cercul pe care-l desena pe covor cu vîrful umbrelei sale. Ori de cîte ori ducele își neglijase prea pe față soția, doamna de Marsantes luase, cu pasiune, partea cumnatei sale împotriva propriului ei frate. Doamna de Guermantes păstra acestei protecții o amintire recunoscătoare și pizmașă și nu era decît în parte supărată de ștengăriile lui Robert. În această clipă, ușa deschizîndu-se din nou, Robert intră.

— Iată, cînd vorbești de Saint-Loup, spuse doamna de Guermantes.

Doamna de Marsantes care stătea cu spatele la ușa nu-și văzuse fiul intrînd. Cînd îl zări, bucuria zvîcni în această mamă ca o aripă, trupul doamnei de Marsantes se ridică pe jumătate, fața îi palpită și aținti asupra lui Robert ochii-i uimiți :

— Cum, ai venit ? Ce fericire ! Ce surpriză !

— Ah ! *cînd vorbești de Saint-Loup*, înțeleg spuse diplomatul belgian rîzînd cu hohote.

— Admirabil, răspunse sec doamna de Guermantes care nu putea suferi calambururile și nu-l risca pe acesta decît avînd aerul că-și bate joc de ea însăși ;

— Bună ziua, Robert, spuse ea, iată cum o uiți pe mătușa ta.

Discutară o clipă împreună, și fără îndoială despre mine, căci în timp ce Saint-Loup se apropia de mama lui, doamna de Guermantes se întoarse spre mine.

— Bună ziua, ce mai faceți, îmi spuse ea.

Lăsă să cadă asupra-mi lumina privirii ei albastre, șovăi o clipă, desfăcu și întinse lujerul brațului ei, își înclină trupul care se îndreptă repede ca un arbust pe care l-ai aplecat și care, lăsat liber, își reia poziția firească. Făcu acestea sub focul privirilor lui Saint-Loup care o observa și făcea de la distanță sforțări deznădăjduite să obțină ceva mai mult de la mătușa lui. Temîndu-se ca nu cumva conversația să lîncezească, veni să o alimenteze și răspunse pentru mine în locul meu :

— Nu se simte prea bine, e cam obosit ; de altminteri poate s-ar simți mai bine dacă te-ar vedea mai des, căci, nu-ți ascund, îi place mult să te vadă.

— Ah ! dar e foarte amabil, spuse doamna de Guermantes pe un ton voit banal, ca și cum i-aș fi adus mantoul. Sînt foarte măgulită.

— Iată, mă duc puțin lingă mama, îți cedez scaunul meu, îmi spuse Saint-Loup, silindu-mă să mă așed lingă mătușa lui.

Am tăcut amîndoi.

— Vă zăresc uneori dimineța, îmi spuse ea, ca și cum mi-ar fi dat o veste nouă și ca și cum n-aș fi văzut-o și eu. Plimbarea e foarte bună pentru sănătate.

— Oriane, spuse doamna de Marsantes în șoaptă, spuneai că te duci să o vezi pe doamna de Saint-Férreol, ai fi atît de drăguță să-i spui să nu mă mai aștepte la cină, voi sta acasă de vreme

ce a venit Robert. Dacă aş îndrăzni, te-aş ruga să spui, în trecere, să se cumpere îndată ţigările care-i plac lui Robert, li se spune „Corona“ şi nu mai avem în casă.

Robert se apropiase, auzise numai numele doamnei de Saint-Férreol.

— Cine e această doamnă de Saint-Férreol ? întrebă el pe un ton mirat şi hotărît, căci se prefăcea că ignorează tot ce era în legătură cu lumea.

— Doar ştii prea bine, dragul meu, spuse mama lui, e sora lui Vermandois ; ea ţi-a dat acel biliard frumos, care-ţi plăcea atât de mult.

— Cum, e sora lui Vermandois, habar n-aveam. Ah ! familia mea e uimitoare, spuse el întorcîndu-se pe jumătate spre mine şi adoptînd, fără să-şi dea seama, intonaţiile lui Bloch aşa cum îi împrumuta şi ideile, cunoaşte oameni nemaipomeniţi, oameni care se numesc mai mult sau mai puţin de Saint-Férreol (şi desprinzînd ultima consoană a fiecărui cuvînt), se duc la bal, se plimbă cu trăsura, duc o viaţă ca în poveşti. E uimitor.

Doamna de Guermantes făcu, din gît, un zgomot scurt şi tare, parcă ar fi fost un surîs silit, pe care-l înghiţi şi care era menit să arate că, în măsura în care rudenia o silea, participa la spiritul nepotului ei. Un lacheu îl vesti pe Norpois că principele de Faffenheim-Münsterburg-Weinigen sosise.

— Duceţi-vă, domnule, spuse doamna de Villeparisis fostului ambasador, care porni în întîmpinarea primului ministru german.

Dar marchiza îl chemă înapoi :

— Aşteptaţi, domnule, să-i arăt oare miniatura împărătesei Charlotte ?

— Ah ! cred că va fi încîntat, spuse ambasadorul cu un ton convins ca şi cum l-ar fi învidiat

pe acest ministru norocos de favoarea care-l aştepta.

— Ah ! ştiu că e foarte *conformist*, spuse doamna de Marsantes, ceea ce e lucru atît de rar la străini. Dar sînt informată. E antisemitismul în persoană.

Datorită felului direct cu care primele sale silabe erau — cum se spune în muzică — atacate, şi repetării gîngave care le scanda, numele principelui păstra avîntul, naivitatea manierată, greoaiele „gîngăşii” germanice proiectate ca nişte ramuri verzui pe un „Heim” de emaliu albastru închis care desfăşura misticismul unui vitraliu renan, în dosul poleielii palide şi fin cizelate a veacului al XVIII-lea german. Printre diferitele nume din care era alcătuit, acest nume îl conţinea pe acel al unui oraşel balnear german, unde fusesem de mic copil cu bunica, la poalele unui munte onorat de plimbările lui Goethe şi din ale cărui vii beam, la Kurhof, vinurile ilustre cu nume grave şi răsunătoare ca epitetele, pe care Homer le da eroilor săi. De aceea, îndată ce am auzit rostindu-se numele principelui, înainte de a-mi fi adus aminte de staţia termală, mi s-a părut că el scade, că se impregnează cu umanitate, că găseşte în memoria mea un locşor destul de mare, de care aderă familiar, banal, pitoresc, savuros, uşor cu un iz de lucru îngăduit, prescris. Ba mai mult, domnul de Guermantes explicînd cine era principele, cită mai multe titluri ale lui, şi am recunoscut numele unui sat străbătut de un pîrîu, unde în fiecare seară, după ce terminasem cura, mă duceam cu barca, înfruntînd ţîntarii, şi acela al unei păduri destul de depărtate, astfel încît medicul nu-mi îngăduise să mă duc să mă plimb acolo. Într-adevăr, era de înţeles că suzeranitatea seniorului se întindea asupra locurilor învecinate şi asocia aşîşderi în înşira-

rea titlurilor sale, numele pe care le puteai citi, unele lângă altele, pe o hartă. Sub viziera de principe al Sfintului-Imperiu și de scutier al Franconiei mi s-a arătat fața unui pământ iubit pe care se opriseră adesea, pentru mine, razele soarelui la ora șase, pe care l-am văzut, cel puțin înainte ca principele, Ringraf și Elector Palatin să fi intrat. Căci am aflat în câteva clipe că veniturile pe care le scotea din pădure și din pîrîul populat cu gnomi și cu ondine, din muntele fermecat unde se ridica un vechi burg care păstrează amintirea lui Luther și a lui Ludovic Germanicul, le folosea ca să aibă cinci automobile „Charron“, o casă la Paris și una la Londra, o lojă în fiecare luni la Operă și una „marțea“ la Comedia Franceză. Nu mi se părea, și nici el parcă nu credea, că s-ar deosebi de oamenii cu aceeași avere și de aceeași vîrstă, dar de o origine mai puțin poetică. Avea aceeași cultură, același ideal ca ei, se bucura de rangul său, dar numai datorită avantajelor pe care acestea i le dădeau și avea doar o singură ambiție în viață, aceea de a fi ales membru corespondent al Academiei de științe morale și politice, motiv pentru care venise la doamna de Villeparisis. El, a cărui soție era în fruntea coteriei celei mai închise din Berlin, nu solicitase să fie prezentat marchizei pentru că ar fi încercat, mai întîi, această dorință. Ros de mulți ani de ambiția de a intra la Institut, nu reușise, din nenorocire, să vadă ridicîndu-se peste cinci numărul academicienilor dispuși să-l voteze. Știa că singur domnul de Norpois dispunea de vreo zece voturi cărora, grație unor tranzacții dibace, era în stare să le mai adauge și altele. De aceea, principele, care-l cunoscuse în Rusia pe cînd erau amîndoi ambasadori la Petersburg, se dusesese să-l vadă și făcuse tot ce putuse ca să-l

cîştige de parte-i. Dar în zadar se întrecuse în amabilităţi, procurase marchizului decoraţii ruseşti, îl citase în articole de politică externă, avea în faţă-i un ingrat, un om pentru care toate aceste atenţii aveau aerul că nu valorează nimic, care nu făcuse să-i progreseze candidatura cu un pas, nici măcar nu-i făgăduise votul ! Fără îndoială, Norpois îl primea cu o extremă politeţe, dar nu voia chiar ca acesta să se deranjeze şi „să se ostenească pînă la uşa lui“, ci se ducea el însuşi la hotelul principelui, dar cînd cavalerul teutonic spunea într-o doară : „Aş vrea să fiu colegul dumneavoastră“, răspundea pe un ton convins : „Ah ! aş fi foarte fericit !“ Fără îndoială că un naiv, un doctor Cottard şi-ar fi spus : „Stai puţin, e aici, la mine, el a ţinut să vină pentru că mă consideră un personaj mai important decît el, îmi spune că ar fi fericit să fiu membru al Academiei, cuvintele au oricum un înţeles, ce dracu, fără îndoială nu-mi propune să-mi dea votul, pentru că nici nu se gîndeşte. Vorbeşte prea mult de marea mea trecere, crede că vrăbiile îmi cad fripte de-a gata, că am atîtea voturi cîte vreau şi de aceea nu mi-l oferă pe al său, dar n-am decît să-l încolţesc, acolo, între noi şi să-i spun : «Ei ! atunci votaţi pentru mine», şi va trebui să-mi dea votul“.

Dar principele de Faffenheim nu era naiv, era ceea ce doctorul Cottard ar fi numit „un fin diplomat“ şi ştia că Norpois nu este mai puţin fin, nici omul care nu şi-ar fi dat singur seama că ar fi pe placul unui candidat să-i dai votul. În ambasadele sale şi ca ministru al Afacerilor Străine, principele dusesese pentru ţara sa, iar nu ca acum, în propriul său interes, conversaţii din acelea în care ştii mai dinainte pînă unde vrei să ajungi şi ceea ce nu te va obliga nimeni să spui. Ştia că în limbajul di-

plomatic a sta de vorbă înseamnă a oferi. De aceea, mijlocise ca Norpois să capete cordonul Sfântului Andrei. Dar dacă ar fi trebuit să dea socoteală guvernului său de întrevvedere pe care o avusese după aceea cu Norpois, ar fi putut spune într-o telegramă : „Am înțeles că am apucat o cale greșită“. Căci îndată ce începuse să aducă din nou vorba de Institut, Norpois îi răspunsese :

— Mi-ar face mare plăcere pentru colegii mei. Cred că trebuie să se simtă într-adevăr onorați că v-ați gândit la ei. E o candidatură cu totul interesantă, cam în afara obiceiurilor noastre. Știți, Academia e cam învechită, se sperie de tot ce sună a lucru nou. În ce mă privește, o dezaprob. De câte ori nu mi s-a întâmplat să dau colegilor mei să înțeleagă ! Să mă ierte Dumnezeu, dar nici nu mai știu dacă cuvîntul „îmbîcsii“ n-a țîșnit cîndva de pe buzele mele, adăugase el cu un surîs scandalizat, în șoaptă, aproape a parte, ca într-un efect de teatru, ațintind asupra principelui o privire rapidă și piezișă, cu ochiul său albastru, ca un actor bătrîn care vrea să-și aprecieze efectul. Vă dați seama, principe, că n-aș vrea să las o personalitate atît de eminentă ca a dumneavoastră să se îmbarce într-o partidă pierdută dinainte. Atît timp cît ideile colegilor mei vor fi atît de înapoiate, cred că este cuminte să vă abțineți. Credeți-mă de altfel, că dacă aș zări vreodată schițîndu-se un spirit mai nou, mai vioi în acest colegiu care tinde să ajungă o necropolă, dacă aș sconta pentru dumneavoastră niște sorți de izbîndă, aș fi primul să vă anunț.

„Cordonul Sfîntului Andrei e o eroare, își spuse principele ; negocierile n-au făcut nici un pas, n-am nimerit cheia cea bună.“

Era un gen de raționament de care Norpois, format la aceeași școală ca și principele, ar fi fost capabil. Putem lua în ris pedanteria neghioabă cu care diplomații ca Norpois se extaziaază în fața unui cuvânt oficial, aproape insignifiant. Dar copilăria lor își are contrapartida; diplomații știu că în balanța care asigură acest echilibru european sau altul căruia i se spune pacea, sentimentele bune, discursurile frumoase, rugămintele cîntăresc foarte puțin; că marea greutate, cea adevărată, hotărîtoare, constă în altceva, în putința pe care o are adversarul, dacă e destul de tare, sau n-o are, de a-și satisface dorința printr-un echivalent. Norpois, principele von Faffenheim luptaseră adesea cu această categorie de adevăruri pe care o persoană cu desăvîrșire dezinteresată, ca de pildă bunica, n-ar fi înțeles-o. Însărcinat cu afaceri în țări cu care eram cît pe-aci să avem război, Norpois, îngrijorat de întorsătura pe care avea s-o ia evenimentele, știa prea bine că ele nu-i vor fi notificate prin cuvîntul „Pace“, sau prin cuvîntul „Război“, ci printr-altul, banal în aparență, îngrozitor sau binecuvîntat și pe care cu ajutorul cifrului său, diplomatul va ști să-l citească numaidecît și la care, pentru a salva demnitatea Franței, va răspunde printr-un cuvînt tot atît de banal, dar dedesubtul căruia ministrul națiunii vrăjmașe ar vedea îndată: Război. Și chiar, potrivit unui vechi obicei, asemenea aceluia care dădea primei apropieri a două ființe făgăduite una alteia forma unei întîlniri întîmplătoare la o reprezentație la teatrul Gymnase, dialogul în care soarta ar dicta cuvîntul „Război“ sau cuvîntul „Pace“ n-avea îndeobște loc în cabinetul ministrului, ci pe banca unui „Kurgarten“ unde ministrul și Norpois se duceau să bea, la izvor, pahare cu apă curativă.

Printr-o înțelegere tacită, se întâlneau la ora curei, făceau, la început, împreună câțiva pași dintr-o plimbare pe care, sub înfățișarea ei benignă, cei doi interlocutori o știau tot atât de tragică ca un ordin de mobilizare. Dar într-o afacere particulară ca prezentarea la Institut, principele folosisese același sistem de inducții pe care-l adoptase în cariera lui, aceeași metodă de lectură printre simbolurile suprapuse.

Firește, nu se poate pretinde că bunica și rarii ei semeni ar fi fost singurii care ar fi ignorat aceste socoteli. În parte, mijlociul umanității exercitând profesii dinainte indicate, egalează prin lipsa sa de intuiție, ignoranța pe care bunica o datora marei ei dezinteresări. Trebuie să coborâm adesea pînă la ființele întreținute, bărbați sau femei, ca să putem cerceta mobilul acțiunii sau al cuvintelor în aparență cele mai nevinovate, în interesul, în nevoia de a trăi. Care bărbat nu știe că atunci cînd o femeie pe care o va plăti îi spune : „Să nu vorbim de bani“, acest răspuns trebuie privit, așa cum se spune în muzică, la fel ca „o măsură fără rost“, și dacă ea îi spune mai tîrziu : „M-ai supărat prea mult, mi-ai ascuns adesea adevărul, am ajuns la capătul răbdării“, trebuie să interpreteze : „alt protector îi oferă mai mult“. Dar aici nu este vorba decît de limbajul unei cote întrucîtva destul de apropiată de femeile de lume. Apașii furnizează pilde mai izbitoare. Dar Norpois și principele german, dacă nu cunoșteau pe apași, erau obișnuiți să trăiască pe același plan ca și națiunile care, oricît de mari ar fi, sînt și ele făpturi egoiste și viclene pe care nu le îmblînzești decît cu forța, ținînd seama de interesul lor, care-i poate împinge pînă la asasinat, și acesta adesea un asasinat simbolic, simpla șovăire sau

refuzul de a se bate putînd însemna pentru o națiune : „a pieri“. Dar cum în Cărțile Galbene sau în altele nu se vorbește de asemenea lucruri, poporul e bucuros pacifist ; dacă e războinic, e numai instinctiv, din ură, din pizmă, nu din motivele care au determinat hotărîrea șefilor de stat, informați de oameni ca Norpois.

Iarna următoare, principele fu foarte bolnav, se vindecă, dar inima lui rămase iremediabil atinsă.

„Drace ! își spuse el, nu trebuie să pierd timpul în legătură cu Institutul, căci dacă întîrzie prea mult, risc să mor înainte de a fi ales. Ar fi, într-adevăr, neplăcut.“

Scrise un studiu pentru *Revue des deux mondes* despre politica ultimilor douăzeci de ani și se exprimă, în mai multe rînduri, în termenii cei mai măgulitori pentru Norpois. Acesta se duse să-l vadă și-i mulțumi, adăugînd că nu știa cum să-și exprime recunoștința. Principele își spuse în sinea lui, ca omul care încearcă altă cheie pentru un lacăt : „Nu e încă cea bună“, și simțindu-se obosit reconducîndu-l pe Norpois, își spuse : „Drace, oamenii ăștia o să mă lase să crăp înainte de a mă primi. Să ne grăbim.“

În aceeași seară, îl întîlni pe Norpois la Operă :

— Scumpul meu ambasador, îi spuse el, îmi spuneți azi dimineată că nu știți cum să-mi manifestați recunoștința dumneavoastră ; exagerați întrucîtva, căci nu-mi datorați nici una, dar voi fi atît de nedelicat încît să vă cred pe cuvînt.

Norpois nu prețuia mai puțin tactul principelui, decît principele pe al său. Înțelese îndată că principele de Faffenheim nu avea de gînd să-i formuleze vreo cerere, ci o ofertă și se pregăti să asculte cu o afabilitate surîzătoare.

— Iată, o să mă găsiți prea indiscret. Sînt foarte legat de două persoane și în chip cu totul deosebit, după cum veți înțelege îndată, care s-au stabilit de curînd la Paris, unde au de gînd să-și petreacă viața de acum înainte, soția mea și marea-ducesă Jean. Ele vor da cîteva cine, mai cu seamă în cinstea regelui și a reginei Angliei, și doresc să poată oferi musafirilor lor o persoană pentru care, fără să o cunoască, nutresc amîndouă o mare admirație. Mărturisesc că nu știam cum să le împlinesc dorința, cînd am aflat, adineauri, printr-o întîmplare, că ați cunoaște acea persoană; știu că trăiește foarte retrasă, nu vrea să vadă decît puțină lume, *happy few*¹; dar dacă mi-ați da sprijinul dumneavoastră, cu bunăvoința pe care mi-o arătați, sînt sigur că ea ar îngădui să mă prezentați ei, ca să-i transmit dorința marei-ducese și a principesei. Poate s-ar învoi să cîneze cu regina Angliei și, cine știe, dacă nu o plictisim prea mult invitînd-o, să petreacă vacanța Paștilor cu noi la Beaulieu, la marea-ducesă Jean. Această persoană este marchiza de Villeparisis. Mărturisesc că nădejdea de a deveni unii din obișnuiții unui asemenea birou de spirit m-ar consola, m-ar face să renunț fără supărare de-a mai candida la Institut. Casa ei este locul de întîlnire a unei lumi inteligente și scapără de conversații fine.

Principele își dădu seama, cu un sentiment de plăcere greu de exprimat, că broasca nu mai rezista, că în sfîrșit, cheia aceasta se potrivea.

— Asemenea opțiune e inutilă, scumpul meu principe, răspunse domnul de Norpois, nimic nu se potrivește mai bine cu Institutul decît salonul de

¹ Aleși (engl.).

care vorbiți și care e o adevărată pepinieră de academicieni. Voi transmite rugămintea dumneavoastră marchizei de Villeparisis, care cu siguranță va fi măgulită. În ce privește cinele dumneavoastră, ea iese foarte puțin, și poate ar fi mai greu. Dar vă voi prezenta și vă veți pleda singur cauza. Mai cu seamă nu trebuie să renunțați la Academie; prînzesc tocmai peste cincisprezece zile, ca să mă duc apoi cu el la o ședință importantă, la Leroy-Beaulieu, fără care nu se poate face nici o alegere; i-am rostit odată numele dumneavoastră, pe care-l cunoaște, firește, de mine. Făcuse oarecare obiecțiuni. Dar tocmai se întîmplă să aibă nevoie de grupul meu pentru o viitoare alegere, și am de gînd să stăruiesc din nou; îi voi spune pe șleau legăturile foarte cordiale care ne unesc, nu-i voi ascunde că, dacă vă prezentați, voi ruga pe toți prietenii mei să vă voteze (principele oftă adînc, ușurat), și știe că am prieteni. Cred că dacă voi reuși să-mi asigur sprijinul său, sorții dumneavoastră de izbîndă vor deveni foarte serioși. Veniți în seara aceea la ora șase la doamna de Villeparisis, vă voi introduce și vă voi putea relata întrevvedereea mea de dimineață.

Astfel, principele de Faffenheim ajunsese să se ducă în vizită la doamna de Villeparisis. Am fost profund deziluzionat cînd începu să vorbească. Nu mă gîndisem că dacă o epocă are trăsături specifice și generale mai puternice decît o naționalitate, astfel încît într-un dicționar ilustrat care publică pînă și portretul autentic al Minervei, Leibniz cu peruca sa și gulerul plisat și scrobit, se deosebește puțin de Marivaux sau de Samuel Bernard, o naționalitate are trăsături particulare mai puternice decît o castă. Dar ele nu mi se dezvăluiră prin-

tr-un discurs în care credeam dinainte că voi auzi atingerea ușoară a ielelor și dansul Kobolzilor, ci printr-o transpunere care nu adevărea mai puțin această origine poetică : faptul că aplecându-se mic, scund, roșu și burtos în fața doamnei de Villeparisis, Rhingraful îi spuse : „Pună ziua, toamnă marchiză“, cu același accent ca un portar alsacian.

— Nu vreți să vă dau o ceașcă cu ceai sau poate o tartă, e foarte bună, îmi spusese doamna de Guermantes, dornică de-a fi cât mai amabilă cu putință. Fac onorurile acestei case ca și cum ar fi a mea, adăugă ea cu un ton ironic care conferea ceva gutural vocii sale, ca și cum ar fi înăbușit un râs răgușit.

— Domnule, spuse doamna de Villeparisis lui Norpois, gândiți-vă că aveți să-i spuneți principelui ceva în legătură cu Academia.

Doamna de Guermantes plecă ochii și își roti încheietura mîinii cu un sfert de cerc, ca să se uite la ceas.

— Ah ! Dumnezeuule ; e timpul să-mi iau rămas bun de la mătușa mea, trebuie să trec și pe la doamna de Saint-Férreol și cinez la doamna Leroi.

Se ridică fără să-și ia rămas bun de la mine. O zărise pe doamna Swann care păru destul de stîngherită că mă întîlnise aici. Își aducea, fără îndoială, aminte că-mi spusese, înaintea tuturor, că e convinsă de nevinovăția lui Dreyfus.

— Nu vreau ca mama să mă prezinte doamnei Swann, îmi spuse Saint-Loup. E o fostă cocotă. Bărbatul ei e evreu și ea face pe naționalista. Iată-l pe unchiul Palamède.

Prezența doamnei Swann avea pentru mine un interes deosebit, datorit unui fapt care se produsese cu cîteva zile mai în urmă, și pe care e ne-

cesar să-l povestesc din cauza urmărilor pe care avea să le aibă mult mai tirziu și pe care le vom urmări în amănuntul lor, cînd va veni momentul. Deci, cu cîteva zile înaintea acestei vizite, am primit una la care nu mă așteptam de loc, aceea a lui Charles Morel, fiul, necunoscut mie, al fostului lacheu al unchiului meu. Acest unchi, în casa căruia o cunoscusem pe doamna în roz, murise anul trecut. Lacheul său manifestase în mai multe rînduri intenția să vină să mă vadă; nu cunoșteam scopul vizitei sale, dar l-aș fi primit cu plăcere, căci aflasem de la Françoise că păstrase un adevărat cult memoriei unchiului meu și lua, cu orice ocazie, drumul cimitirului. Dar trebuind să se ducă să se îngrijească acasă, la țară, unde socotea că va sta mult, îmi trimitea în delegație pe fiul său. Am fost surprins cînd am văzut întrînd un băiat frumos de optsprezece ani, îmbrăcat mai degrabă bine decît cu gust, care avea totuși aerul oricui, afară de cel de lacheu. Ținu de altminteri să rupă încă de la început orice legătură cu servițoriștea din care se trăgea, spunîndu-mi cu un surîs mulțumit că este premiant întîi al Conservatorului. Scopul vizitei sale era următorul: printre amintirile unchiului meu Adolphe, tatăl său pusese la o parte unele care crezuse că nu se cade să le trimită părinților mei, dar care, gîndea el, erau de natură să intereseze un tînăr de vîrsta mea. Erau fotografiile actrițelor vestite, ale cocotelor mari pe care unchiul meu le cunoscuse, ultimele imagini ale acestei vieți de bătrîn chefliu pe care-o despărțea printr-o perdea de nestrăbătut, de viața lui de familie. În timp ce tînărul Morel mi le arăta, îmi dădeam seama că se silea să-mi vorbească de la egal. Spunîndu-mi „dumneavoastră“ și cît mai puțin cu putință „domnule“, încerca

plăcerea cuiva al cărui tată întrebuințase totdeauna „persoana a treia“, cînd se adresa părinților mei. Aproape toate fotografiile purtau o dedicație ca : „Celui mai bun prieten al meu“. O actriță mai ingrată îndrăznise să scrie : „Celui mai bun dintre prieteni“, ceea ce-i îngăduia, așa am fost încredințat, să afirme că unchiul meu nu era nici pe departe cel mai bun prieten al ei, ci prietenul care-i făcuse cele mai multe mici servicii, prietenul de care se sluzea, un om excelent, aproape un cîine bătrîn. Tînărul Morel căuta în zadar să scape de originea sa, se simțea că umbra unchiului Adolphe, venerabilă și peste măsură de mare în ochii bătrînului lacheu, nu încetase să planeze, aproape sfîntă, asupra copilăriei și tineretii fiului său. În timp ce priveam fotografiile, Charles Morel îmi cerceta cu de-amănuntul odaia. Și cum mă gîndeam unde le-aș putea închide : „Dar cum se face, îmi spuse el (pe un ton în care învinuirea nu se cerea exprimată, căci reieșea cu prisosință chiar din cuvintele sale), că nu văd măcar una singură a unchiului dumneavoastră în odaia aceasta ?“ Am simțit că roșeața îmi cuprinde fața și am bilbiit : „Cred că n-am nici una“ „Cum, n-aveți nici o fotografie a unchiului dumneavoastră Adolphe care vă iubea atît de mult ! Vă voi trimite una din acelea pe care le are babacul și nădăjduiesc că o veți instala la loc de cinste, deasupra acestui scrin pe care-l aveți chiar de la unchiul dumneavoastră“. Este adevărat că neavînd în odaia mea nici măcar o fotografie a tatii sau a mamei, nu găseam cu nimic supărător faptul că n-aveam vreuna a unchiului Adolphe. Dar nu era greu de ghicit că în ochii lui Morel, care-l deprinsese pe fiul său cu acest fel de a vedea, unchiul meu era personajul important al familiei care răs-

frîngea asupra părinților mei doar o strălucire mai mică. Eu eram mai bine văzut pentru că unchiul meu spunea totdeauna valetului său că voi fi un soi de Racine, de Vaulabelle¹, și Morel mă considera aproape ca pe un fiu adoptiv, ca pe un copil ales de unchiul meu. Mi-am dat numaidecît seama că Morel fiul era foarte „arivist”. Astfel, în ziua aceea m-a întrebat, fiind și puțin compozitor și în stare să pună cîteva versuri pe muzică, dacă nu cunoșteam vreun poet cu o situație importantă în lumea „aristocratică”. I-am citat unul. Nu-i cunoștea operele și nu auzise niciodată de numele său pe care și-l însemnă. Dar am aflat curînd că scrisese acestui poet ca să-i spună că este un admirator fanatic al operelor sale, că a compus o arie pe un sonet al său și ar fi fericit ca libretistul să pună la cale o auditiie la contesa x. Asta însemna că se cam grăbise și-și dezvăluise planul. Poetul, jignit, nu-i răspunse.

De altminteri, pe lîngă ambiție, Charles Morel părea să aibă o înclinare vie spre realitățile concrete. Observase în curte pe nepoata lui Jupien care tocmai lucra la o jiletică și, deși-mi spuse că tocmai avea nevoie de o jiletică „fantezie”, mi-am dat seama că tînăra fată produsese asupra-i o impresie vie. Nu se sfii să mă roage să cobor și să-l prezint, „dar nu în legătură cu familia dumneavoastră, înțelegeți, mă bizui pe discreția dumneavoastră cînd e vorba de tata, spuneți-i doar că sînt un mare artist, un prieten al dumneavoastră, înțelegeți, trebuie să faci impresie bună negustorilor”. Deși-mi insinuase că, necunoscîndu-l destul de bine ca să-i spun „scumpe prietene”, ceea ce înțelegea, aș putea totuși să-l prezint în fața

¹ Istoric și om politic francez (1799—1879).

fetei, nu cu „scumpe maestre, firește... deși, dar dacă v-ar conveni : scumpe mare artist“, cînd am ajuns în prăvălie am evitat să-l „calific“ cum ar fi spus Saint-Simon, mulțumindu-mă, să răspund la al său „dumneavoastră“, tot prin „dumneavoastră“. Printre cîteva bucăți de catifea, puse ochii pe una de roșul cel mai aprins și atît de țipător, încît, cu tot prostul său gust, nu putu să poarte niciodată mai apoi această jiletcă. Fata continuă să lucreze cu cele două „ucenice“, dar mi s-a părut că impresia fusese reciprocă și că Charles Morel, pe care-l crezuse „din lumea mea“ (dar mai elegant și mai bogat), îi plăcuse îndeosebi. Cum fusesem foarte mirat găsind printre fotografiile pe care mi le trimitea tatăl său una a portretului lui miss Sacripant (adică Odette), de Elstir, i-am spus lui Charles Morel însoțindu-l pînă la poartă : „Mă tem că nu m-ați putea lămuri : Unchiul meu o cunoștea bine pe această doamnă ? Nu văd în ce epocă din viața lui aș putea-o situa ; m-ar interesa din pricina domnului Swann...“ „Tocmai uitam să vă spun că tata mi-a recomandat să vă atrag luarea-aminte asupra acestei doamne. Într-adevăr, această demi-mondēnă a prînzit la unchiul dumneavoastră tocmai ultima oară cînd l-ați văzut. Tata nu prea știa dacă putea să vă lase să intrați. Se pare că i-ați plăcut mult acestei femei ușoare, și ea nădăjduia să vă revadă. Dar tocmai atunci unchiul dumneavoastră s-a certat cu familia sa, după cîte mi-a spus tata, și nu l-ați mai revăzut niciodată.“ Surîse în acest moment ca să-și ia rămas bun din depărtare, de la nepoata lui Jupien. Ea îl privea și-i admira, fără îndoială, fața-i slabă, dar regulată, păru-i înfioat, ochii săi veseli. Strîngîndu-i mîna, mă gîndeam la doamna Swann și-mi spuneam uimit, atît de mult

erau despărțite și se deosebeau în amintirea mea, că de acum înainte va trebui să o identific cu „doamna în roz“.

Domnul de Charlus luă îndată loc lângă doamna Swann. La toate reuniunile unde se găsea el, disprețuitor cu bărbații, lingușit de femei, se grăbea să facă trup cu cea mai elegantă, de a cărei toaletă se simțea împodobit. Redingota sau fracul baronului îl făcea să semene cu acele portrete reușite ale unui mare colorist, care înfățișau un bărbat în negru, dar care avea lângă el, pe un scaun, o manta strălucitoare cu care urma să se îmbrace ca să se ducă la vreun bal costumat. Această întrevedere în doi, de obicei cu vreo alteță, îi procura domnului de Charlus acea vază care-i plăcea. Ea avea, de pildă, drept urmare că la o serbare amfitrioanele îi ofereau numai baronului un scaun în față, într-un șir de doamne, pe când ceilalți bărbați se înghesuiau în fund. Ba mai mult, foarte preocupat pare-se, de a istorisi cu voce tare povești amuzante doamnei încântate, domnul de Charlus era scutit de a se duce să dea bună ziua celorlalte, deci de a le prezenta omagiile lui. În dosul barierei parfumate pe care i-o alcătuia frumusețea aleasă, era izolat în mijlocul unui salon ca într-o lojă dintr-o sală de spectacol, și când era salutat, ca să spun astfel pentru frumusețea însoțitoarei sale, era scuzabil că răspundea foarte scurt și fără să se întrerupă din conversația pe care o întreținea cu o femeie. Firește că doamna Swann nu era nicidecum de rangul persoanelor cu care-i plăcea astfel să se afișeze. Dar profesa admirație pentru ea, prietenie pentru Swann și el însuși era măgulit să fie compromis de cea mai frumoasă femeie care se afla acolo,

Doamna de Villeparisis nu era de altfel decît pe jumătate mulțumită de vizita domnului de Charlus, care, deși găsea că mătușa sa avea mari defecte, ținea mult la ea. Dar din cînd în cînd, sub impresia miniei, a învinuirilor imaginare, îi adresa, fără să reziste acestor îndemnuri, scrisori din cele mai violente, în care se lega de lucruri mărunt pe care pare-se pînă atunci nu le observase. Printre alte pilde, pot cita acest fapt, căci șederea mea la Balbec m-a pus la curent cu el, doamna de Villeparisis temîndu-se că nu luase cu ea destui bani ca să-și prelungească vilegiatura la Balbec și neplăcîndu-i, cum era zgîrcită și se temea de cheltuieli de prisos, să-și aducă bani de la Paris, împrumutase trei mii de franci de la Charlus. Acesta, după o lună, nemulțumit de mătușa lui dintr-un motiv fără însemnătate, i-i reclamă prin mandat telegrafic, și primi două mii nouă sute nouăzeci și cîțiva franci. Întîlnind-o, pe mătușa lui peste cîteva zile, la Paris, și stînd de vorbă prietenește, cu ea, o făcu să remarce, cu multă blîndețe, eroarea săvîrșită de banca însărcinată cu remiterea banilor. „Dar nu e nici o eroare, răspunse doamna de Villeparisis, mandatul telegrafic costă șase franci și șaptezeci și cinci.“ Ah ! din moment ce e intenționat, e în regulă, răspunse domnul de Charlus. V-am amintit numai în cazul în care l-ați fi ignorat, pentru că atunci, dacă banca ar fi procedat la fel cu persoane mai puțin intime cu dumneavoastră decît mine, poate că v-ar fi fost neplăcut“. „Nu, nu, nu e nici o eroare“. „La urma urmelor, ați avut perfectă dreptate“, încheie vesel domnul de Charlus, sărutînd drăgăstos mina mătușei sale. Într-adevăr, nu era de loc supărat pe ea, ci surîdea doar de această mică meschinărie. Dar peste cîtva timp, bănuind

că într-o chestiune familiară mătuşa lui voise să-şi bată joc de el şi „să pună la cale un complot împotriva-i“, cum ea se ascundea destul de prosteste după nişte oameni de afaceri cu care tocmai o bănuise că se aliase contra lui, îi scrisese o scrisoare plină de minie şi de obrăznicie. „Nu mă voi mulţumi numai să mă răzbun, adăugă el într-un *post-scriptum*, vă voi face de rîs. O să mă duc chiar mîine să istorisesc tuturor povestea cu mandatul telegrafic de şase franci şi şaptezeci şi cinci pe care mi i-aţi reţinut din cei trei mii de franci pe care vi-i împrumutasem, vă voi dezonora“. Dar în loc să se țină de cuvînt, se duse a doua zi să-i ceară iertare mătuşii sale Villeparisis, regretînd o scrisoare care cuprindea într-adevăr unele fraze îngrozitoare. De altminteri, cui i-ar fi putut istorisi povestea cu mandatul telegrafic? Nevrînd să se răzbune, ci dorind o împăcare sinceră, el în-suşi ar fi trecut acum sub tăcere această poveste cu mandatul. Dar mai înainte o povestise pretutîndeni, deşi era în termenii cei mai buni cu mătuşa lui, o povestise fără răutate, ca să facă haz, şi pentru că era indiscreţia personificată. O povestise, dar fără ca doamna de Villeparisis să fi avut habar. Astfel încît aflînd din scrisoarea lui că avea de gînd s-o dezonoreze, divulgînd o împrejurare în care-i declarase chiar ei cît de bine făcuse, ea crezuse că o înşelase atunci şi minţea, prefăcîndu-se că o iubeşte. Lucrurile se potoliseră, dar nici unul din doi nu ştia întocmai părerea pe care celălalt o avea despre el. Fireşte că e vorba aici de un caz de ceartă intermitentă, oarecum special. Certurile dintre Bloch şi prietenii săi erau de altă natură, după cum se va vedea că de altă natură erau şi acelea ale lui Charlus cu alte persoane decît doamna de Villeparisis. Cu toate acestea tre-

buie să amintesc că părerea pe care o avem unii despre alții, legăturile de prietenie, de familie au numai în aparență un caracter statornic, dar și ele sînt în veșnică mișcare ca marea. De aici atîtea zvonuri de divorț între soți care păreau că se înțeleg atît de bine și care, în curînd, vorbesc cu dragoste unul de altul, atîtea infamii spuse de un prieten despre altul, de care-l credeam nedespărțit și cu care-l găsim împăcat înainte să fi avut timpul să ne trezim din surprinderea noastră ; atîtea răsturnări de alianțe între popoare într-un timp atît de scurt.

— Doamne, se îngroașe gluma între unchiul meu și doamna Swann, îmi spuse Saint-Loup. Și mama care, în nevinovăția ei, îi deranjează. Celor fără prihană orice lucru li se pare curat.

L-am examinat pe Charlus. Moțul său încărunțit, ochiul său a cărui sprînceană era ridicată de monoclu și surîdea, butoniera cu flori roșii, parcă alcătuiau trei vîrfuri mișcătoare ale unui triumghi convulsiv și izbitor. Nu îndrăznisem să-l salut, căci nu-mi făcuse nici un semn. Dar deși nu privise în direcția mea, eram convins că mă văzuse ; în timp ce debita vreo poveste doamnei Swann, al cărei frumos mantou de culoarea panselei flutura pînă la genunchii baronului, ochii răătăcitori ai lui Charlus, asemenea celor ai unui negustor ambulant care se teme de sosirea poliției, cercetaseră cu siguranță fiecare colț al salonului și descoperiseră toți mușafirii care se aflau aici. Domnul de Châtellerault se duse să-i spună bună ziua fără ca nimic pe fața baronului să fi trădat că-l zărise pe tînărul duce, înainte ca acesta să fi ajuns în față-i. Așa încît, în reuniunile mai mari ca aceasta, Charlus avea într-un chip aproape statornic un surîs fără direcție hotărîtă nici destina-

ție specială, și care preexistind astfel saluturilor musafirilor ce soseau, cînd aceștia intrau în zona lui, era despuiat de orice semnificație amabilă pentru ei. Trebuia totuși să mă duc să-i dau bună ziua doamnei Swann. Dar cum ea nu știa dacă o cunoșteam pe doamna Marsantes și pe Charlus, fu destul de rece, temîndu-se, fără îndoială, că aş ruga-o să mă prezinte. M-am îndreptat atunci spre domnul de Charlus și am regretat în curînd acest gest, căci deși trebuise să mă vadă, nu arăta cîtuși de puțin că mă văzuse. În clipa în care m-am înclinat în fața lui, am găsit departe de trupul său de care mă împiedica să mă apropii cu toată lungimea brațului său, un deget vădov, ai fi spus, de un inel episcopal cu care avea aerul că oferă să i se sărute locul consacrat, și pesemne că am făcut impresia că pătrunsesem fără voia baronului și printr-o spargere a cărei răspundere mi-o lăsa necondiționat, în împrăștierea anonimă și vacantă a surîsului său. Această răceală nu prea o încurajă pe doamna Swann să renunțe la a ei.

— Ce aer obosit și agitat ai, spuse doamna de Marsantes fiului ei, care venise să-i dea bună ziua lui Charlus.

Într-adevăr, privirile lui Robert parcă atingeau uneori niște adîncimi pe care le părăseau îndată, ca un înotător care a dat de fund. Acest fund, care-i făcea atît de rău lui Robert cînd îl atingea și-l părăsea îndată ca să se reîntoarcă după o clipă, era ideea că se despărțise de amanta lui.

— Nu face nimic, adăugă mama lui, mîngîindu-i obrajii, nu face nimic, ce desfătare să-ți vezi băiețelul.

Dar această mîngiere părădind că-l plictisește pe Robert, doamna de Marsantes îl trase după sine în

fundul salonului, acolo unde într-un ungher tapetat cu mătase galbenă, câteva fotolii de Beauvais își îngrămădeau tapițeriile lor violacee ca niște stînjenei îmbujorați pe un cîmp cu boboci aurii. Doamna Swann fiind acum singură și înțelegînd că eram prieten cu Saint-Loup, îmi făcu semn să vîn lîngă ea. Cum n-o mai văzusem de atîta timp, nu știam despre ce să-i vorbesc. Nu-mi pierdeam din vedere pălăria, printre toate cele risipite pe covor, dar mă întrebam cu curiozitate cui putea aparține una care nu era a ducelui de Guermantes și în fundul căreia se deosebea un G. cu o coroană ducală. Știam cine erau toți vizitatorii și nu găseam măcar unul căruia i-ar fi putut aparține pălăria.

— Ce simpatic e domnul de Norpois, i-am spus doamnei Swann, arătîndu-i-l. E adevărat că Saint-Loup îmi spune că e o ciumă, dar...

— Are dreptate, răspunse doamna Swann.

Văzînd că privirea ei se referă la ceva ce-mi ascundea, am hărțuit-o cu tot soiul de întrebări. Fiind mulțumită că are aerul că este foarte ocupată cu cineva în acest salon unde nu cunoștea aproape pe nimeni, mă duse într-un colț.

— Iată, ceea ce cu siguranță domnul de Saint-Loup a vrut să vă spună, îmi răspunse ea, dar nu-i mai repetați, căci m-ar găsi indiscretă și țin mult la stima lui, știți că sînt „un om foarte cumsecade“. Nu de mult, Charlus a cinat la principesa de Guermantes; nu știu cum, a venit vorba de dumneavoastră. Domnul de Norpois le-ar fi spus — e stupid, n-o să vă necăjiți pentru atîta lucru, de altminteri nimeni nu i-a dat nici o importanță, se știa prea bine din ce gură ieșea, — că ați fi un lingușitor, pe jumătate isteric.

Mi-am manifestat cu mult mai înainte uimirea că un prieten al tatii ca domnul de Norpois s-ar fi putut exprima astfel, vorbind despre mine. Am încercat una și mai mare știind că principesa de Guermantes care credeam că mă ignorează, cunoștea emoția mea din acea zi depărtată, când vorbisem de doamna Swann și de Gilberte. Fiecare faptă a noastră, fiecare cuvânt, fiecare atitudine e despărțită de „lume“, de oamenii care n-au perceput-o nemiijlocit, printr-un mediu a cărui permeabilitate variază la infinit și ne rămîne necunoscut ; aflînd din experiență că cutare cuvînt important care am fi dorit nespus să fie răs-pîndit (ca acelea atît de entuziaste pe care le spunem altădată tuturor și în orice ocazie despre doamna Swann, crezînd că printre atîtea gră-unțe bune risipite, măcar una va încolți), a fost îndată ascuns sub obroc, adesea datorită chiar dorinței noastre, cu cît eram așadar mai departe de a crede că cutare cuvînt minuscul, uitat de noi, poate niciodată pronunțat, ticluit în drum de răs-frîngerea imperfectă a altuia, va fi transportat, fără să se oprească în mers, la depărtări nesfîrșite — în speță pînă la ducesa de Guermantes — și avea să desfete ospățul zeilor pe seama mea. Vecinul nostru cel mai apropiat nu știe ceea ce ne amintim de purtarea noastră ; ceea ce am uitat că am spus, sau chiar ceea ce n-am spus niciodată, va isca ilaritatea chiar pînă și în altă planelă, și imaginea pe care alții și-o fac despre faptele și gesturile noastre nu seamănă de loc cu aceea pe care ne-o facem noi despre noi înșine, după cum nu seamănă cu un desen un calc greșit în care ici și colo o trăsătură neagră ar corespunde unui loc gol, iar una albă unui contur inexplicabil. De altminteri se poate întîmpla că ceea

ce n-a fost transcris să fie vreo trăsătură nereală pe care n-o vedem decît din complezență, iar ceea ce ne pare adăugat să ne aparțină, dimpotrivă, dar atît de esențial, încît ne scapă. Astfel această probă stranie care mi se pare atît de puțin asemănătoare cuprinde uneori acel soi de adevăr, firește puțin măgulitor, al unei fotografii făcute prin mijlocirea razelor X. Nu e nici un motiv ca să ne recunoaștem în ea. Cel ce obișnuiește să suridă în oglindă capului și torsului său frumos, dacă i se arată radiografia lor, va încerca în fața acestor mătăanii osoase ce trec drept propria-i imagine, aceeași bănuială a unei erori ca și vizitatorul unei expoziții care în fața unui portret al unei tinere femei, citește în catalog : „Dromader culcat“. Mai tîrziu, de această distanță dintre imaginea noastră după cum e desenată de noi înșine sau de altcineva, aveam să-mi dau seama pentru alții decît mine, care trăiau în mijlocul unei colecții de fotografii ale lor făcute chiar de ei, în timp ce în jurul lor se schimonoseau niște imagini îngrozitoare, de obicei invizibile lor, dar care-i cufundau în uimire dacă o întîmplare le arăta, spunîndu-le : „Ești chiar dumneata“.

Cu cîțiva ani mai înainte aș fi fost foarte fericit să-i fi spus doamnei Swann „cu privire la ce subiect“ fusesem atît de delicat cu Norpois, deoarece acest „subiect“ era dorința de-a o cunoaște. Dar acest subiect nu mai exista, n-o mai iubeam pe Gilberte. Pe de altă parte nu reușeam să o identific pe doamna Swann cu doamna în roz din copilăria mea. De aceea, vorbeam despre femeia care mă preocupa în acest moment.

— Ați văzut-o adineauri pe ducesa de Guermantes ? am întrebat-o pe doamna Swann.

Dar cum ducesa n-o saluta pe doamna Swann, aceasta voia să aibă aerul că o consideră ca pe o persoană lipsită de interes și de a cărei prezență nici nu-ți dai seama.

— Nu știu, n-am *realizat*, îmi răspunse ea cu un aer posac, întrebunțind un cuvânt tradus din englezește.

Aș fi vrut totuși să fiu informat nu numai asupra doamnei de Guermantes, dar și asupra tuturor ființelor pe care le admitea în intimitatea ei, și asemenea lui Bloch, cu lipsa de tact a celor ce nu încearcă să placă altora în conversația lor, ci să deslușească niște puncte care-i interesează, ca să încerc să-mi reprezint întocmai viața doamnei de Guermantes, am întrebat-o pe doamna de Villeparisis despre doamna Leroi.

— Da, știu, răspunse ea cu un dispreț simulat, fiica acelui mare negustor de lemne. Știu că frecventează acum multă lume, dar am să vă mărturisesc că sînt prea bătrînă ca să fac cunoștințe noi. Am cunoscut oameni atît de interesanți, atît de amabili, încît cred că într-adevăr doamna Leroi n-ar adăuga nimic amintirilor mele.

Doamna de Marsantes, care făcea pe doamna de onoare a marchizei, nici nu isprăvisese să mă prezinte principelui că Norpois mă prezintă la rîndul său, în termenii cei mai călduroși. Poate găsea că e comod să-mi facă o politețe care nu-i atingea întru nimic creditul, deoarece tocmai fusesem prezentat, poate pentru că se gîndea că un străin chiar ilustru, era mai puțin la curent cu saloanele franceze și putea crede că i se prezentase un tînăr din lumea mare, poate ca să exercite una din prerogativele sale, aceea de a adăuga greutatea propriei sale recomandății de ambasador, sau din înclinarea spre arhaism de a reînvia în cîntea prin-

cipelui obiceiul măgulitor pentru această altetă, ca doi nași să fie necesari ca să-i fii prezentat.

Doamna de Villeparisis îl interpelă pe Norpois, căci încercase nevoia să-mi comunice, prin el, că nu regreta că nu o cunoștea pe doamna Leroi.

— Nu-i așa, domnule ambasador, că doamna Leroi e o persoană lipsită de interes, inferioară chiar tuturor aceloră care frecventează această casă și am avut dreptate că n-am atras-o ?

Fie din spirit de independență, fie din pricina oboselii, Norpois se mulțumi să răspundă printr-un salut plin de respect, dar gol de orice înțeles.

— Domnule, îi spuse doamna de Villeparisis rîzînd, sînt mulți oameni ridicoli. Credeți-mă, am primit astăzi vizita unui domn care a vrut să mă facă să cred că-i făcea mai mare plăcere să-mi sărute mie mîna decît unei femei tinere.

Am înțeles numaidecît că era vorba de Legrandin. Norpois surise clipind ușor din ochi, ca și cum ar fi fost vorba de o concupiscentă atît de firească încît nu puteai fi supărat pe cel ce o încerca, de un început de roman pe care era gata să-l ierte, ba chiar să-l încurajeze, cu o indulgență perversă de soiul lui Voisenon sau a lui Crébillion-fiul.

— Multe mîini de femei tinere n-ar fi în stare să facă ceea ce am văzut aici, spuse principele, arătînd acuarelele începute de doamna de Villeparisis.

El o întrebă dacă văzuse florile lui Fantin-Latour care tocmai fuseseră expuse.

— Sînt de mîna întîia, și așa cum se spune astăzi de un pictor mare, de unul din meșterii paletii, declară Norpois, găsesc totuși că nu pot

fi asemuite cu acelea ale doamnei de Villeparisis în care recunosc mai bine coloritul florii.

Presupunînd chiar că părtinirea de vechi amant, obiceiul de a măguli, părerile admise într-o coterie, ar fi dictat aceste cuvinte ale fostului ambasador, ele dovedeau totuși pe ce neant de gust autentic se întemeiază judecata artistică a oamenilor de lume, atît de arbitrară, încît o nimica toată o poate duce la cele mai mari absurdități, în a căror cale nu întîlnește nici o impresie cu adevărat simțită ca să o oprească.

— N-am nici un merit de-a cunoaște florile, am trăit totdeauna printre ele, răspunse cu modestie doamna de Villeparisis. Dar adăugă ea grațios adresîndu-se principelui, dacă am avut încă din tinerețe noțiuni ceva mai serioase decît alți copii despre viața de la țară, datoresc acest lucru unui om foarte distins al națiunii dumneavoastră, domnul de Schlegel. L-am întîlnit la Broglie, unde mă dusesse mătușa mea Cordelia (mareșala de Castellane). Îmi aduc foarte bine aminte că domnii Lebrun, de Salvandy, de Doudan îl puneau să vorbească despre flori. Eram doar o fetiță, nu puteam înțelege prea bine ce spunea. Dar îi plăcea cum mă jucam și, întorcîndu-se în țara dumneavoastră, mi-a trimis un ierbar frumos în amintirea unei plimbări pe care am făcut-o în faeton la Val Richer, unde am adormit pe genunchii lui. Am păstrat totdeauna acest ierbar și, el m-a învățat să observ bine particularitățile florilor care, altminteri, nu m-ar fi izbit. Cînd doamna de Barante a publicat unele scrisori ale doamnei de Broglie, frumoase și afectate așa cum era și ea, nădăjduisem să regăsesc în ele unele din conversațiile domnului de Schlegel. Dar era o femeie care nu căuta în natură decît argumente pentru credință.

Robert mă chemă în fundul salonului unde era cu mama lui.

— Ce drăguț ai fost, i-am spus, cum să-ți mulțumesc ? Am putea cina mâine împreună ?

— Mâine, dacă vrei, dar în acest caz în tovărășia lui Bloch ; l-am întâlnit în fața ușii ; după o clipă de răceală, pentru că fără să vreau nu-i răspunsesem la două scrisori ale lui (nu mi-a spus că lucrul acesta îl jignise, dar am înțeles), a fost atât de drăguț încît nu mă pot arăta ingrat cu un asemenea prieten. Între noi fie spus, cel puțin în ceea ce-l privește, cred că e pe vecie.

Nu cred că Robert se înșela cîtuși de puțin. Ponenegrirea furioasă era adesea la Bloch efectul unei vii simpatii pe care o credea neîmpărtășită. Cum nu era prea în stare să-și închipuiască viața altora, nu se gîdea că altul putea fi bolnav sau plecat în călătorie etc., o tăcere de opt zile i se părea numaimdeci că purcede dintr-o răceală voită. De aceea, n-am crezut niciodată că pornirile sale cele mai violente de prieten, și mai tîrziu de scriitor, fuseseră prea adînci. Ele sporeau la culme dacă i se răspundea printr-o demnitate nepăsătoare sau printr-o platitudine care-l încuraja să-și dubleze loviturile, dar ceda adesea la prima manifestare de caldă simpatie. „Pretinzi că am fost drăguț cu tine, urmă Saint-Loup, dar n-am fost de loc drăguț, mătușa mea mi-a spus că fugi de ea, că nu i-ai spus nici un cuvînt. Se întreabă dacă ai ceva împotriva-i.“

Din fericire pentru mine dacă aș fi fost victima acestor cuvinte, plecarea noastră iminentă la Balbec m-ar fi împiedicat să încerc de-a o revedea pe doamna de Guermantes, să o încredințez că n-aveam nimic împotriva-i și să o silesc astfel să-mi dovedească tocmai că ea avea ceva contra

mea. Dar n-a trebuit decît să-mi amintesc că nici nu-mi oferise măcar să mă duc să-i văd tablourile. Ceea ce nu era de altminteri o decepție; nu mă așteptasem nicidecum ca să-mi vorbească de ele; știam că nu-i plăceam, că trebuia să renunț la nădejdea de-a mă face iubit de ea; cel mult, cum nu mai aveam să o revăd înainte de a pleca din Paris, aș fi putut dori ca, grație bunătății sale, să am despre ea o impresie cu totul gingașă, pe care să o iau cu mine la Balbec, prelungită la infinit, intactă, neclintită, în locul unei amintiri îmbinate cu îngrijorări și tristețe.

Doamna de Marsantes întrerupea într-una conversația ei cu Robert, ca să-mi spună cît de des îi vorbise el despre mine, cît de mult ținea el la mine; îmi arăta o rîvnă care era cît pe-acî să mă mîhnească, pentru că o simțeam dictată de teama de a nu-și supăra fiul pe care încă nu-l văzuse astăzi, cu care era nerăbdătoare să fie singură și asupra căruia credea că stăpînirea pe care o exercita n-o egala pe a mea și trebuia să mă menajeze. Auzindu-mă cum îl întrebam mai înainte pe Bloch ce mai face Nissim Bernard, unchiul său, doamna de Marsantes se informă dacă e vorba de acela care locuise la Nice.

— În acest caz l-a cunoscut pe domnul de Marsantes înainte să se fi căsătorit cu mine, răspunse ea. Soțul meu mi-a vorbit adesea de el și spunea că e un om foarte bine, cu o inimă delicată și generoasă.

„Cînd te gîndești că măcar o dată n-a mințit, e de necrezut“, ar fi spus Bloch.

Aș fi vrut să-i spun tot timpul doamnei de Marsantes că Robert avea pentru ea nespus mai multă afecțiune decît îmi purta mie și chiar dacă ea mi-ar fi arătat vrăjmășie nu-mi era în fire să

încerc să-l ațîț împotriva-i, să-l despart de ea. Dar de cînd plecase doamna de Guermantes, eram mai slobod să-l observ pe Robert și abia atunci mi-am dat seama că un soi de minie se trezise din nou în el, înăsprită și întunecată. Mă temeam ca nu cumva la amintirea scenei de după-amiază să se simtă umilit față de mine, pentru că se lăsase tratat cu atîta asprime de amanta lui, fără să răspundă.

Se smulse brusc de lîngă mama sa care-i trecuse un braț pe după gît și, îndreptîndu-se spre mine, mă tîrî în dosul micului contoar înflorit al doamnei de Villeparisis, unde aceasta se așezase din nou, și-mi făcu semn să-l urmez în salonaș, unde m-am îndrumat destul de repede, cînd domnul de Charlus, care putuse crede că mă duceam spre ieșire, se despărți brusc de Faffenheim cu care stătea de vorbă, și se învîrți repede pînă ce ajunsese în față-mi. Am constatat, cu îngrijorare, că luase pălăria în fundul căreia era un G. și o coroană ducală. Îmi spuse, în pragul ușii salonașului, fără să-mi arunce măcar o privire :

— De vreme ce văd că vă duceți acum în lume, faceți-mi plăcerea de-a mă vizita. Dar e destul de complicat, adăugă el cu un aer distrat și calculat și ca și cum ar fi fost vorba de o plăcere pe care se temea că n-o va mai regăsi dacă ar fi lăsat să scape ocazia de-a pune, cu mine, la cale mijloacele de-a o realiza. Nu stau prea mult acasă, ar trebui să-mi scriți. Dar aș prefera să vă explic lucrul acesta mai pe îndelete. Voi pleca peste o clipă. Vreți să faceți doi pași cu mine ? N-am să vă rețin decît o clipă.

— Ați face bine să fiți atent, domnule, i-am spus. Ați luat din eroare pălăria altui vizitator.

— Vreți să mă împiedicați să-mi iau pălăria ?

Presupuneam, aventura întîmplîndu-mi-se și mie cu puțin înainte, că luîndu-i cineva pălăria, ochise una la întîmplare ca să nu se întoarcă acasă cu capul gol, și că-l puneam în încurcătură dezvăluindu-i șiretlicul. Așa încît n-am insistat. I-am spus că trebuie să-i spun mai întîi cîteva cuvinte lui Saint-Loup. „Tocmai sta de vorbă cu idiotul acela de duce de Guermantes“, am adăugat. „Constat că debitați niște lucruri foarte plăcute pe care le voi transmite fratelui meu.“ „Ah ! credeți că asta l-ar putea interesa pe domnul de Charlus ?“ (Îmi închipuiam că dacă are un frate, acesta trebuie să poarte tot numele lui, adică Charlus. Saint-Loup îmi dăduse, la Balbec, unele lămuriri în această privință, dar le uitasem.) „Cine vorbește de domnul de Charlus ? îmi spuse baronul cu un aer obraznic. Duceți-vă la Robert. Știu că ați participat azi-dimineață la unele din acele prînzuri desfrîinate cu o femeie care-l necinstește. Ar trebui să folosiți influența ce-o aveți asupra-i ca să-l faceți să înțeleagă supărarea pe care i-o pricinuieste sărmanei sale mame și nouă tuturor, tîrîndu-ne numele în noroi.“

Aș fi vrut să-i răspund că la prînzul înjositor nu se vorbise decît de Emerson, Ibsen, Tolstoi și că tînăra femeie îl dăscălise pe Robert să bea numai apă ; încercînd astfel să aduc oarecare alinare lui Robert, a cărui mîndrie o credeam jignită, am încercat să-i dezvinovățesc amanta. Nu știam că în această clipă și în ciuda miniei care-l întărita împotriva-i, își adresa sie însuși învinuiri. Chiar în certurile dintre un bărbat bun și o femeie rea, și cînd dreptatea este în întregime de o parte, se întîmplă totdeauna că un lucru de nimic poate da femeii rele aparența că nu greșește în anumită privință. Și cum ea neglijează toate celelalte, dacă

bărbatul are cît de cît nevoie de ea, dacă despărțirea îl demoralizează, slăbiciunea lui îl va face scrupulos, își va aduce aminte de învinuirile absurde care i s-au adus și se va întreba dacă nu cumva au vreun temei.

— Cred că n-am avut dreptate în chestiunea cu colierul, îmi spuse Robert. De bună seamă că n-am avut nici o intenție rea, dar știu prea bine că alții nu privesc lucrurile din același punct de vedere ca noi. A avut o copilărie foarte grea. Sînt, oricum, pentru ea, bărbatul bogat care crede că ajunge oriunde cu banii săi și împotriva căruia săracul nu poate lupta, fie că e vorba de a-l influența pe Boucheron sau de a cîștiga un proces la tribunal. Fără îndoială a fost foarte nemiloasă, iar eu am căutat totdeauna numai binele ei. Dar îmi dau seama, crede că am vrut să o fac să simtă că aș putea să o păstrez numai datorită banilor, ceea ce nu e adevărat. Ea care mă iubește atît de mult, ce trebuie să-și spună ! Sărmana de ea, dacă ai ști cît e de delicată, nu pot să-ți spun, a făcut adesea pentru mine lucruri adorabile ! Ce nenorocită trebuie să fie acum ! În orice caz, orice s-ar întîmpla, nu vreau să mă ia drept un bătăran, mă duc în grabă la Boucheron să-i iau colierul. Cine știe, poate că văzînd că mă port astfel, își va recunoaște greșelile. Vezi, nu pot îndura gîndul că suferă în clipa de față. Înțeleg, cel puțin să știi pentru ce suferi, nu-i nimic. Dar ea, să recunoști că suferă și să nu fii în stare să-ți închipuiești chinul ei, cred că aș înnebuni, aș prefera să n-o mai revăd niciodată decît să o las să sufere. Să fie fericită fără mine dacă nu se poate altfel, nu cer decît atît. Ascultă, știi în ce mă privește, tot ce e în legătură cu ea capătă proporții imense, cosmice, alerg la bijutier și după aceea mă duc să-i cer iertare. Pînă ce voi

ajunge la ea, oare ce-o fi în stare să gîndească despre mine ? Dacă ar şti numai că vîoi veni ! Ai putea să te duci la ea ca din întîmplare ; cine ştie, poate s-ar mai drege lucrurile. Poate, spuse el cu un surîs, ca şi cum n-ar fi îndrăznit să creadă în asemenea vis, ne vom duce să cinăm tustrei la ţară. Dar nu putem şti încă ; nu ştiu să o iau cu binişorul ; biata micuţă, poate că o s-o jignesc din nou. Apoi, poate că hotărîrea ei este irevocabilă.

Robert-mă tîrî brusc spre mama lui.

— La revedere, îi spuse el ; sînt nevoit să plec. Nu ştiu cînd o să mă întorc în permisie, fără îndoială nu mai de vreme de o lună. O să-ţi scriu îndată ce voi şti.

Desigur, Robert nu era nicidecum dintre acei fii care, cînd sînt în lume cu mama lor, cred că o atitudine iritată faţă de ea trebuie să cumpănească surîsurile şi saluturile pe care le adresează străinilor. Nimic nu e mai răspîndit decît această răzbunare odioasă a celor ce parcă cred că moşicia cu ai tăi completează, în chip cu totul firesc, ţinuta de ceremonie. Orice ar spune biata mamă, fiul ei, ca şi cum ar fi fost tîrît fără voie şi ar fi vrut să se plătească scump prezenţa lui, combate îndată cu o contrazicere ironică, precisă, crudă, afirmaţia riscată sfios ; mama se alătură, fără să-l dezarmeze, părerii acestei fiinţe superioare pe care ea va continua să o laude oricui în lipsa lui, ca pe o fire fermecătoare şi care nu-i cruţă totuşi nici una din trăsăturile ei cele mai tăioase. Saint-Loup era cu totul altfel, dar faptul că din diferite motive nu era mai puţin aspru cu mama lui decît sînt aceşti fii cu a lor, se datora neliniştii pe care i-o pricinaua absenţa Rachelei. După cuvintele pe care le rosti el, am văzut că aceeaşi zvîcnire ca aceea a unei aripi pe care

doamna de Marsantes n-o putuse înfrîna la sosirea fiului ei, o răscoli toată ; dar acum ațîntea asupra-i o față îngrijorată, niște ochi mîhniți.

— Cum, Robert, pleci, e serios ? Copilașul meu ! Singura zi cînd te mai puteam avea !

Și adăugă, aproape în șoaptă, cu tonul cel mai firesc, cu o voce din care se silca să alunge orice tristețe ca să nu inspire fiului ei o milă care poate ar fi fost cîmplită pentru el, sau inutilă și numai în măsură să-l ațîțe, ca un argument numai de bun-simț :

— Știi că nu e drăguț ce faci ?

Dar îmbină această simplitate cu atîta sfială, ca să-i arate că nu-i uzurpa libertatea, cu atîta dragoste ca să nu fie învinuită că stă în calea plăcerilor lui, încît Saint-Loup nu putu să nu deslușească în sinea lui măcar puțința unei înduioșări, adică o piedică de a petrece seara cu prietena lui. De aceea se mînie :

— E regretabil, dar drăguț sau nu, asta este.

Îi aduse mamei sale învinuirile pe care, fără îndoială, recunoștea că el le merită ; astfel, egoiștii au totdeauna ultimul cuvînt ; pornind din capul locului de la principiul că hotărîrea lor e nestrămutată, cu cît sentimentul în temeiul căruia îi soliciți ca să renunțe la ea este mai emoționant, cu atît găsesc că nu ei, care rezistă, sînt condamnaabili, ci cei care-i pun în situația de a rezista, astfel încît propria lor asprime poate merge pînă la o cruzime extremă, iar lucrul acesta nu face decît să agraveze cu atît mai mult, în ochii lor vina ființei destul de nedelicată ca să sufere, ca să aibă dreptate și le pricinuieste astfel durerea de-a înfrunta propria lor compătimire. Doamna de Marsantes încetă spontan de-a mai stărui, căci își dădu seama că nu-l mai putea reține.

— Te las, îmi spuse el, mamă, nu-l ținے prea mult, căci trebuie să se ducă să facă chiar acum o vizită.

Simțeam că prezența mea nu putea face nici o plăcere doamnei de Marsantes, dar n-am plecat cu Robert căci preferam să nu-și închipuie că aș fi avut vreun amestec în aceste plăceri care o des-părteau de el. Aș fi vrut să găsesc vreo cauză pur-tării fiului ei, mai puțin din dragoste pentru el, cît din milă pentru ea. Dar ea glăsui cea dintîi :

— Sărmanul de el, îmi spuse ea, sînt sigură că l-am supărat. Vedeți, domnule, mamele sînt foarte egoiste ; n-are totuși prea multe plăceri, nici el care vine atît de rar la Paris, Dumnezeu, dacă n-o fi plecat încă, aș fi vrut să-l ajung, nu ca să-l rețin, firește, dar ca să-i spun că nu sînt supărată pe el, că găsesc că a avut dreptate. Nu vă supăra dacă mi-arunc o privire pe scară ?

Ne-am dus pînă acolo :

— Robert, Robert, strigă ea. Nu, a plecat, e prea tîrziu. Acum aș fi primit, cu tot atîta plăcere, însărcinarea de a-l despărți pe Robert de amanta lui, după cum mai acum cîteva ore aș fi acceptat-o pe aceea ca să se ducă să trăiască cu ea. Într-un caz, Saint-Loup m-ar fi considerat trădător, în al-tul familia ar fi spus că sînt geniul său rău. Eram totuși același, la un interval de cîteva ore.

Ne-am întors în salon. Văzînd că Saint-Loup nu se întoarce, doamna de Villeparisis schimbă cu Nor-pois acea privire plină de îndoială, batjocoritoare și care nu denotă prea multă compătimire, care li-cărește cînd vrei să arăți o soție prea geloasă sau o mamă prea blîndă (care se dau în spectacol), și care înseamnă : „la te uită, pesemne că s-a lăsat cu furtună !”

Robert se duse la amanta lui, cu minunatul giuvaer pe care, după înțelegerea dintre ei, n-ar fi trebuit să i-l dea. Dar de altminteri tot acolo ajunseră, căci ea îl refuză și chiar mai târziu el nu reuși niciodată să o convingă să-l primească. Unii prieteni ai lui Robert credeau că aceste dovezi de dezinteresare erau un calcul ca să-l lege și mai mult de ea. Totuși, ea nu ținea la bani, afară numai poate pentru a-i cheltui în neștire. Am văzut-o făcând alandala sumedenie de acte de caritate nesocotite față de oameni pe care-i credea săraci. „În momentul de față, îi spuneau lui Robert prietenii săi ca să cumpănească prin clevetirile lor un act dezinteresat al Rachelei, în acest moment trebuie să fie pe promenoarul de la Folies-Bergeres. Rachel e o enigmă, un adevărat sfinx.“ De altminteri, câte femei interesate, de vreme ce sînt întreținute, nu pun ele însele, datorită unei gingășii care înfloreste în sinul acestei vieți, sumedenie de mici stăvile generozității amantului lor !

Robert ignora aproape toate infidelitățile amantei sale și-și frămînta mintea cu ceea ce nu erau decît niște nimicuri în comparație cu adevărata viață a Rachelei, viață care începea în fiecare zi numai cînd se despărțea de ea. Ignora aproape toate infidelitățile ei. Ai fi putut să i le înșiri, fără să-i zdruncini încrederea în Rachel ; căci există o lege fermecătoare a firii care se manifestă în sinul societății lor cele mai complexe și care îți impune să trăiești în ignoranța desăvîrșită a ceea ce iubești. Pe de o parte îndrăgostitul își spune : „E un înger, n-o să mi se dea niciodată, nu-mi rămîne decît să mor și totuși mă iubește ; mă iubește atît de mult, încît poate că... dar nu, nu va fi cu puțință !“ În exaltarea dorinței sale, în neliniștea așteptării, câte giuvaeruri pune la picioarele acestei femei, cum

aleargă să împrumute bani ca să-i evite o grijă ! Dar de cealaltă parte a peretelui de sticlă prin care aceste convorbiri nu vor trece, după cum trec acelea pe care le schimbă între ei vizitatorii în fața unui acvariu lumea va spune : „N-o cunoașteți ? Vă felicit, a furat, a ruinat nu știu cîtă lume. E o escroacă autentică. Ce șireată !“ Poate că acest din urmă epitet nu este absolut fals, căci însuși bărbatul sceptic care nu e cu adevărat îndrăgostit de această femeie și căruia ea doar îi place, spune prietenilor săi : „Dar nici pomeneală, dragul meu, nu e nicidecum o cocotă ; nu spun că n-ar fi avut vreo două, trei capricii, dar nu e o femeie pe care s-o plătești, sau, în cazul acesta, ar fi prea scumpă. Una ca ea te costă sau cincizeci de mii de franci, sau nimic.“ Dar el cheltuise cincizeci de mii de franci cu ea, o avusese o dată, iar ea, găsind un complice chiar în el, în persoana amorului său propriu, a știut să-l convingă că este dintre aceia care o avuseseră pe nimic. Astfel în societate omul cel mai deochiat, cu cea mai proastă reputație, nu va fi niciodată cunoscut de altul decît pe fundalul și sub ocrotirea unei gingașe și fermecătoare rarități naturale. La Paris trăiau doi oameni cumsecade pe care Saint-Loup nu-i mai saluta și de care nu era în stare să vorbească fără să-i tremure vocea, spunînd despre ei că sînt niște exploataatori de femei : căci fuseseră ruinați de Rachel.

— Îmi reproșez un singur lucru, îmi spuse doamna de Marsantes în șoaptă, că i-am spus că nu e drăguț. El, acest fiu adorabil, unic, cum nu mai sînt alții, singura dată cînd îl văd, să-i mai și spun că nu e drăguț ; aș prefera să fi primit o lovitură de măciucă pentru că sînt sigură că orice plăcere ar gusta astă-seară, el, care n-are atîtea. îi

va fi stricată de acest cuvînt nedrept. Dar nu vă rețin, domnule, văd că sînteți grăbit.

În tot ce-mi spusese doamna de Marsantes și-l privea pe Robert, era sinceră. Dar încetă de-a mai fi, ca să devină iar cucoană mare :

— Am fost *interesată, atît de fericită, măgulită* de-a fi stat de vorbă cu dumneavoastră. Mulțumesc, mulțumesc !

Aținti, cu un aer umil, asupra-mi niște priviri recunoscătoare, tulburi, ca și cum conversația mea ar fi fost una din cele mai mari plăceri pe care le-ar fi cunoscut în viață. Aceste priviri încîntătoare se potriveau de minune cu florile negre de pe rochia ei albă cu frunze ; erau ale unei mari doamne care-și cunoștea meseria.

— Nu pot să plec imediat, trebuie să-l aștept pe domnul de Charlus ca să mergem împreună.

Doamna de Villeparisis auzi aceste din urmă cuvinte și păru contrariată. Dacă n-ar fi fost vorba decît de un lucru care n-ar fi părut că lezează, în această clipă, pudoarea doamnei de Villeparisis se alarmase. Dar această ipoteză nici nu mi-a trecut prin minte. Eram mulțumit de doamna de Guer-mantes, de Saint-Loup, de doamna de Marsantes, de domnul de Charlus, de doamna de Villeparisis, nu mă gîndeam la nimic, eram vesel și vorbeam verzi și uscate.

— Trebuie să plecați cu nepotul meu, Palamède ? mă întrebă ea.

Gîndindu-mă la faptul că eram prieten cu un nepot pe care-l prețuia atît de mult avea să producă o impresie foarte favorabilă asupra doamnei de Villeparisis : „M-a rugat să mă întorc cu el, am răspuns voies. Sînt încîntat. Sîntem, de altminteri, doamnă, mai prieteni decît ați crede, și sînt gata la orice ca să fim și mai buni prieteni.“

Contrarietatea doamnei de Villeparisis se transformă în îngrijorare : „Nu-l mai așteptați, îmi spuse ea cu un aer preocupat, stă de vorbă cu domnul de Faffenheim. Nici nu se mai gîndește la ceea ce v-a spus. Iată, plecați, profitați de faptul că nu vă vede.”

Această îngrijorare a doamnei de Villeparisis ar fi semănat, în alte împrejurări, cu aceea prilejuită de pudoare. Dacă i-ai fi consultat numai fața, stăruința ei, opunerea ei, ar fi putut părea dictate de virtute. În ce mă privește, nu eram grăbit să mă întîlnesc cu Robert și cu amanta lui. Dar doamna de Villeparisis părea că ține atît de mult să plec, încît gîndindu-mă că poate avea de discutat afaceri importante cu nepotul ei, mi-am luat rămas bun de la ea. Lîngă ea, domnul de Guermantes, superb și olimpic, se lăsase greu într-un fotoliu. Ai fi spus că noțiunea omniprezentă în toate mădulele lui, a marilor sale averi, îi conferea o densitate deosebit de mare, ca și cum ele ar fi fost topite în creuzet într-un singur lingou omenesc, pentru a dura pe acest om care valora atît de scump. În clipa în care i-am spus la revedere, el se ridică politicos din jîțul său și am simțit masa inertă și compactă a treizeci de milioane pe care vechea educație franceză le pune în mișcare, o ridică, și care stătea în față-mi. Mi se părea că văd acea statuie a lui Iupiter Olimpicul despre care se spune că Phidias o făcuse toată din aur. Aceasta era puterea pe care bunacrestere primită la ieziuiți¹, o exercita asupra domnului de Guermantes, cel puțin asupra trupului său, căci nu domnea și asupra minții ducelui. Domnul de Guermantes făcea haz de

¹ Ordinul Iezuiților avea școli în care erau crescuți tinerii din nobilimea franceză.

cuvintele lui de spirit, dar nu se dispunea la acelea ale altora.

Pe scară am auzit o voce care-mi spunea :

— Aşa ne-am înţeles să mă aşteptaţi, domnule ?

Era domnul de Charlus.

— Vă stinghereşte dacă am face cîţiva paşi pe jos ? îmi spuse el cu răceală cînd am ajuns în curte. Vom umbla pînă ce vom găsi o birjă care să-mi convină.

— Voiăţi să-mi spuneţi ceva, domnule ?

— Da, într-adevăr, aveam să vă spun unele lucruri, dar nu prea ştiu dacă o să vi le mai spun. De bună seamă, cred că ele ar putea fi pentru dumneavoastră punctul de plecare al unor avantaje nepreţuite. Dar presimt că ele ar aduce în viaţa mea, la vîrsta mea cînd omul începe să dozească liniştea, multă pierdere de timp, multe deranjuri, dar mă întreb dacă meritaţi ca să-mi dau atîta osteneală cu dumneavoastră, şi n-am plăcerea să vă cunosc îndeajuns, ca să mă hotărăsc. V-am socotit destul de neînsemnat la Balbec, chiar dacă înlăturăm stupiditatea inseparabilă de personajul numit „vizitator“ şi de portul acelor lucruri care se cheamă espadrile. Poate că nici dumneavoastră, nu doriţi destul ceea ce aş putea face pentru dumneavoastră, ca să-mi bat atît de mult capul, căci vă repet sincer, domnule, spuse el scandînd cuvintele cu tărie, pentru mine n-ar fi decît o bătaie de cap.

Am protestat, spunîndu-i că, în acest caz, ar trebui să se lase păgubaş. Această curmare a discuţiei parcă nu era pe placul său.

— Politetea aceasta nu înseamnă nimic, îmi spuse el pe un ton dur. Nu e nimic mai plăcut decît să-ţi pricinuiеşti necazuri de dragul cuiva care le-ar merita. Pentru cei mai buni dintre noi, ştu-

diul artelor, înclinarea pentru antichități, colecții, grădini, nu sînt decît niște *Ersatzuri*, niște înlocuitoare, niște alibiuri. Ca și Diogene, în fundul butoiului nostru, căutăm omul. Cultivăm begoniile și cioplim tise, în lipsă de altceva, pentru că begoniile și tisa ne suportă capriciile. Dar am prefera să ne închinăm timpul unui arbust uman, dacă am fi siguri că el ar merita osteneala. Toată chestiunea se învîrte în jurul unei întrebări; trebuie să vă cunoașteți cît de puțin. Meritați sau nu?

— N-aș vrea, pentru nimic în lume, să fiu pentru dumneavoastră prilej de griji, domnule, i-am spus, dar în ce privește plăcerea mea, credeți-mă că tot ce-mi va veni de la dumneavoastră îmi va face una foarte mare. Sînt adînc mișcat că binevoiți să-mi dați atenție și să încercați a-mi fi de folos.

Spre marca mea mirare, îmi mulțumi aproape cu efuziune pentru cuvintele mele. Luîndu-mă de braț cu acea intimitate intermitentă care mă izbise la Balbec și care contrasta cu asprimea accentului său, îmi spuse :

— Cu nesăbuința vîrstei dumneavoastră, ați putea uneori rosti cuvinte în stare să sape o prăpastie de netrecut între noi. Dimpotrivă, acelea pe care le-ați rostit acum sînt de soiul care e tocmai în stare să mă emoționeze și să mă hotărască să fac mult pentru dumneavoastră.

În timp ce pășea la braț cu mine și-mi spunea aceste cuvinte afectuoase, deși deslușcai oarecare dispreț în ele, domnul de Charlus, cînd își ațîn-tea privirile asupra-mi cu acea statornicie intensă, cu acea asprime pătrunzătoare care mă izbise în cea dintîi dimineată cînd îl zărisem în fața cazinoului la Balbec și chiar cu cîțiva ani în urmă lîngă mărăcinișul roz, în tovărășia doamnei Swann

pe care o credeam atunci amanta lui, în parcul de la Tansonville, cînd le lăsa să rătăcească în jurul său, cercetînd birjile care treceau în număr destul de mare la această oră cînd se schimbau caii, cu atîta stăruință, încît mai multe se opriră, birjarul crezînd că voia să-l ia. Dar domnul de Charlus îi concedia îndată.

— Nici unul nu mi-e pe plac, îmi spuse el, totul e o chestiune de lanterne, de cartierul în care se întorc. Aș vrea, domnule, ca să nu vă puteți înșela asupra caracterului cu totul dezinteresat și caritabil al propunerii pe care v-o adresez.

Eram izbit cît de mult semăna dicțiunea lui cu aceea a lui Swann, mai mult încă decît la Balbec.

— Sînteți, presupun, destul de inteligent, ca să nu credeți că mă adresez dumneavoastră din „lipsă de relații“, din teamă de singurătate sau din plictiseală. Nu este nevoie să vă vorbesc despre familia mea, căci cred că un tînăr de vîrsta dumneavoastră, aparținînd micii burghezii (accentuă acest cuvînt cu satisfacție), trebuie să cunoască istoria Franței. Numai oamenii din lumea mea nu citesc nimic și sînt de o ignoranță de slugi. Odinioară, valeții regelui erau recrutați printre cei mai mari seniori, acuma, acești mari seniori nu sînt mai mult decît niște valeți. Dar tinerii burghezi ca dumneavoastră citesc, cunoașteți desigur frumoasele rînduri scrise de Michelet despre ai mei : „Îi văd foarte mari, pe acești puternici Guermanți. Ce este, pe lingă ei, bietul, micul rege al Franței, închis în palatul său de la Paris ?“ Iar ceea ce sînt eu personal, este un subiect, domnule, de care nu-mi place să vorbesc, dar, în sfîrșit, poate ați aflat, un articol destul de răsunător din *Times* a făcut aluzie la acest fapt, împăratul Austriei, care m-a onorat totdeauna cu bunăvoința sa și binevoiește să între-

țină cu mine legături de rudenie, a declarat odinioară, într-o conversație dată publicității că dacă domnul conte de Chambord ar fi avut lângă el un bărbat care să fi posedat atît de temeinic ca mine dedesubturile politicii europene, ar fi fost astăzi regele Franței. M-am gîndit adesea, domnule, că în mine zace, nu mulțumită slabelor mele însușiri, dar grație împrejurărilor pe care poate le veți afla cîndva, o comoară de experiență, un soi de dosar tainic și fără preț pe care n-am crezut că e bine să-l folosesc personal, dar care ar fi neprețuit pentru un tînăr căruia i-aș oferi în cîteva luni ceea ce m-am trudit să dobîndesc în mai bine de treizeci de ani și sînt poate singurul care-l posed. Nu vorbesc de desfătările intelectuale care de bunăseamă vă așteaptă luînd cunoștință de unele secrete pentru care vreun Guizot din zilele noastre ar fi dat ani din viața lui ca să le cunoască și grație cărora unele întîmplări ar căpăta în ochii săi un aspect cu totul diferit. Nici nu vorbesc de întîmplările ce au avut loc, dar de înlănțuirea împrejurărilor (aceasta era una din expresiile favorite ale domnului de Charlus și adesea, cînd o rostea, își împreuna miinile ca atunci cînd vrei să te închini, dar cu degetele țepene și ca și cum ar fi tălmăcit prin acest complex, acele împrejurări pe care nu le specifică și înlănțuirea lor). Vă voi da o explicație necunoscută, nu numai a trecutului, dar și a viitorului.

Domnul de Charlus se întrerupse ca să-mi pună niște întrebări cu privire la Bloch, despre care se vorbise la doamna de Villeparisis fără ca el să fi avut aerul că aude. Cu acest accent cu care știa să desprindă atît de bine ceea ce spunea, încît avea aerul că se gîndește la cu totul altceva și că vorbește mașinal ; numai din politețe mă întrebă dacă prie-

tenul meu este tînăr, frumos etc... Dacă Bloch l-ar fi auzit, i-ar fi fost și mai greu decît în fața lui Norpois, dar din motive foarte diferite, să afle dacă de Charlus era pentru sau împotriva lui Dreyfus. „Dacă vrei să vă instruiți, îmi spuse el după ce-mi puse aceste întrebări în legătură cu Bloch, nu greșiți că aveți printre prietenii dumneavoastră cîțiva străini.“ Am răspuns că Bloch e francez. „Ah! exclamă el, crezusem că este evreu.“ Sublinierea acestei incompatibilități m-a făcut să cred că domnul de Charlus era mai antidreyfusard decît orice altă persoană pe care o întîlnisem. Protestă, dimpotrivă, contra învinuirii de trădare care i se aducea lui Dreyfus, dar sub această formă : „Cred că ziarele spun că Dreyfus a săvîrșit o crimă împotriva patriei sale, cred că așa se spune, nu dau atenție ziarelor ; le citesc așa cum mă spăl pe mîini, fără să găsesc că asta ar merita să mă intereseze. În orice caz, crima sa e inexistentă, compatriotul prietenului dumneavoastră ar fi săvîrșit una împotriva patriei sale dacă ar fi trădat Iudeea, căci ce are el a face cu Franța ?“ Am răspuns că dacă ar izbucni vreun război, evreii ar fi mobilizați la fel ca și ceilalți. „Se prea poate, și nu e sigur dacă nu este o imprudență. Dar dacă se aduc senegalezi și malgași, nu cred că ei vor pune multă tragere de inimă apărînd Franța, ceea ce e foarte firesc. Dreyfus al dumneavoastră ar putea fi mai degrabă condamnat pentru infracțiune la legile ospitalității. Dar să lăsăm asta. Poate l-ați putea ruga pe prietenul dumneavoastră să-mi dea prilejul să asist la vreo serbare frumoasă la templu, la vreo circumciziune, la niște cîntece evreiești. Poate ar putea închiria o sală și să-mi ofere vreun divertisment biblic, așa cum domnișoarele de la Saint-Cyr jucau scene extrase din *Psalmi* de Racine ca să-l dis-

reze pe Ludovic al XIV-lea. Poate ați putea pune
a cale niște ședințe vesele. De pildă, o luptă între
prietenul dumneavoastră și tatăl său în care l-ar
răni așa cum l-a rănit David pe Goliath. Ar fi o
farsă foarte hazlie. Ar putea chiar să-i izbească
stîrvul cu lovituri îndoite, sau, cum ar spune bă-
trîna mea servitoare; stîrvul ei de mamă. Ar fi o
bună ispravă și nu ne-ar displace, nu-i așa, prie-
tene, căci ne plac spectacolele exotice și a izbi
această făptură extraeuropeană ar însemna să aplici
o pedeapsă meritată unei bestii bătrîne“. Rostind
aceste cuvinte îngrozitoare și aproape nesăbuite,
domnul de Charlus îmi strînse atît de tare brațul
încît m-a durut. Mi-adusei aminte de familia
sa care înșira atîtea trăsături minunate de bună-
tate ale baronului, în legătură cu această bătrînă
servitoare al cărei dialect molieresc îl amintise
și-mi spuneam că oricît de felurite ar putea fi ele,
ar fi interesant de stabilit legăturile puțin studiate
dintre bunătatea și răutăatea cuibărite în aceeași
inimă.

I-am spus că, în orice caz, doamna Bloch nu mai
trăiește, iar în ceea ce-l privește pe domnul Bloch,
mă întreb pînă la ce punct i-ar plăcea un joc de pe
urma căruia ar putea prea bine să rămînă fără ochi.
Domnul de Charlus păru supărat. „Iată, spuse el,
o femeie care a săvîrsit marea greșală că a murit.
Iar cît privește ochii scoși, tocmai sinagoga e oarbă,
ea nu vede adevărurile *Evangheliei*. În orice caz,
gîndiți-vă, în acest moment cînd toți acești neno-
rociți evrei tremură în fața furiei stupide a creș-
tinilor, ce onoare ar fi pentru ei văzînd un om ca
mine care binevoiește să se amuze de jocurile lor.“
În această clipă l-am zărit trecînd pe domnul
Bloch-tatăl, care se ducea fără îndoială în întimpi-
narea fiului său. Nu ne vedea, dar m-am oferit să

i-l prezintă lui Charlus. Eram sigur că aveam să dă
lănuiesc minia tovarășului meu : „Să mi-l preze
tați ! Dar peșemne că nu prea aveți sentimentul v
lorilor ! Nu sînt om care poate fi cunoscut atît
lesne. În cazul de față, necuviința ar fi îndoită, c
pricina tinereții celui ce m-ar prezenta și a neder
nității celui prezentat. Cel mult, dacă mi s
oferi cîndva spectacolul asiatic pe care l-am sch
tat, aş putea adresa acestui caraghios, cîteva c
vinte pline de blîndețe. Dar cu condiția să se fi
sat burdușit din belșug de fiul său. Aș mer
chiar mai departe și i-aș exprima mulțumire
mea.“

De altminteri domnul Bloch nici nu dădea aten
ție. Tocmai adresa doamnei Sazerat niște saluturi
adînci, pe care ea le întîmpina cu mare plăcere, cea
ce mă surprindea căci, odinioară la Combray, f
sesese indignată că părinții mei îl primiseră pe Bloch
atît era de antisemită. Dar dreyfusismul, ca o
goană după aer, îl făcuse mai acum cîteva zile pe
domnul Bloch să zboare pînă la ea. Tatăl prieten
lui meu găsisese că doamna Sazerat e încîntătoare și
era îndeosebi măgulit de antisemitismul acestei
doamne în care deslușea o dovadă a credinței ei sin
cere și a adevărului pe care se întemeiau părerile
ei dreyfusarde, și care dădea preț vizitei pe care-l
autorizase să i-o facă. Nici nu fusese jignit cînd
spusese, din zăpăceală, în fața lui : „Domnul Dru
mont are pretenția de-a pune pe revizionisti în
aceeași oală cu protestanții și evreii. Plăcută pro
miscuitate !“ „Bernard, spusese el mîndru cînd se
întoarse acasă domnului Nissim Bernard, știi,
doamna Sazerat are prejudecăți !“ Dar Nissim Ber
nard nu răspunsese nimic și ridicase spre cer o pri
vire îngerească. Întristat de nenorocirea evreilor,
aducîndu-și aminte de prietenii săi creștini, deve-

ind manierat și pedant pe măsură ce îmbătrînea în motive care se vor vedea mai târziu, avea acum erul unei larve preraphaelite în care niște tulle s-ar împlîntat murdar, ca niște fire de păr înecate într-un opal.

— Toată afacerea asta Dreyfus, urmă baronul are continua să mă țină de braț, are un singur leajuns : distruge societatea (nu spun societatea bună, societatea nu mai merită de mult timp acest epitet de laudă), prin aflul domnilor și doamnelor du Chameau, de la Chamellerie, de la Channellière, în sfîrșit a acestor necunoscuți pe care-întilnesc pînă și la verișoarele mele, pentru că fac parte din liga Patriei Franceze, antievreiască, mai știu eu ce, ca și cum o părere politică ar îndritui o calificare socială.

Această frivolitate a domnului de Charlus îl înrudea și mai mult cu ducesa de Guermantes. I-am subliniat înadins apropierea. Cum părea a crede că n-o cunoșteam, i-am adus aminte de seara de la Operă cînd mi se păruse că voise să se ascundă de mine. Îmi afirmă, cu atîta vigoare, că nici nu mă văzuse, încît aș fi sfîrșit prin a-l crede, dacă în curînd un mic incident nu mi-ar fi dat de gîndit că, poate prea orgolios, domnului de Charlus nu-i plăcea să fie văzut în tovărășia mea.

— Să revenim la dumneavoastră, îmi spuse domnul de Charlus, și la planurile mele în legătură cu dumneavoastră. Domnule, între unii oameni există o francmasonerie, despre care nu vă pot vorbi, dar care numără actualmente în rîndurile ei patru suverani din Europa. Or, cei din jurul unuia care este împăratul Germaniei vor să-l vindece de himera lui. Lucru foarte grav, care ne poate duce la război. Da, domnule, așa stau lucrurile. Cunoașteți povestea celui ce credea că ține într-o sticlă pe principesa Chi-

nei ? Era o nebunie, de care a fost vindecat. Dar dată ce i-a trecut nebunia, s-a prostit. Sînt boli care nu trebuie să încercăm să ne vindecăm, pentru că ne apără de altele mai rele. Unul din verii mei suferea de o boală de stomac, nu putea mistui nimic. Specialiștii cei mai savanți în boli de stomac l-au îngrijit fără rezultat. L-am dus la un medic oar care (și ăsta un om foarte ciudat, între noi fie spus și asupra căruia ar fi multe de zis). Acesta a ghicit numaidecît că boala e nervoasă, l-a convins pe bo nav, i-a prescris să mănînce fără teamă tot ce po tește și care a fost totdeauna bine suportat. Dar vărul meu suferea și de nefrită. Rinichii au sfîrșit p ri a nu mai elimina ceea ce stomacul mistuia de m nune, și vărul meu, în loc să ajungă la adînci bătr neți cu o boală de stomac imaginară care-l sile să urmeze un regim, a murit la patruzeci de an vindecat de stomac, dar cu rinichii pierduți. Avînd un avans formidabil asupra propriei dumneavoastr ă vieți, mai știi, poate că veți ajunge ceea ce ar fi pu tut fi un om eminent din trecut, dacă un geniu bin ă făcător i-ar fi dezvăluit, în sînul unei omeniri care le ignora, legile aburului și ale electricității. Nu fiți prost și nu refuzați din discreție. Înțelegeți că dacă vă fac un mare serviciu, nu socotesc că mi-ați face unul mai mărunț. Oamenii de lume au încetat de mult să mă mai intereseze, nu mai am decît o pa siune, să caut să-mi răscumpăr greșelile pe care le-am săvîrșit în viață, făcînd să profite de știința mea un suflet încă virgin și capabil să-l înflăcăreze virtutea. Am avut mari dureri, domnule, și pe care poate vi le-oi povesti cîndva, am pierdut-o pe so ția mea care era făptura cea mai frumoasă, cea mai nobilă, cea mai desăvîrșită pe care ai fi putut-o visa vreodată. Am rude tinere care nu sînt, nu voi spune demne, dar capabile să primească moș-

tenirea morală despre care vă vorbesc. Cine știe dacă nu sînteți acela în ale cărui mîini ea s-ar putea duce, acela a cărui viață aș putea-o îndruma și ridica atît de sus. A mea ar cîștiga nespus. Poate că împărtășindu-vă tainele marii diplomații, voi redobîndi, din senin, gustul ei la care ați fi părtaș. Dar înainte de a ști, ar trebui să vă văd des, foarte des, în fiecare zi.

Voiam să profit de aceste bune dispozițiuni, la care nu mă așteptam, ale domnului de Charlus, ca să-l rog dacă nu-mi putea prilejui o întîlnire cu cumnata sa, dar în acest moment brațul meu luă altă direcție, din cauza unei comoții parcă electrice. Domnul de Charlus își trăsese în grabă brațul de sub brațul meu, pentru vreun motiv care se ivise și zădărniciise legile „cosmice“ pentru care era cu o secundă înainte un profet inspirat. Deși în timp ce vorbea își rotea privirile în toate direcțiile, îl zărise de-abia acum pe domnul d'Argencourt care ieșea dintr-o stradă transversală. Văzîndu-ne, ministrul Belgiei păru contrariat, aruncă asupra-mi o privire neîncrezătoare, aproape acea privire destinată unei făpturi de altă rasă pe care doamna de Guermantes i-o aruncase lui Bloch, și încercă să ne evite. Dar s-ar fi spus că domnul de Charlus ținea să-i arate că nu încerca cîtuși de puțin să nu fie văzut de el, căci îl chemă ca să-i spună un lucru lipsit de orice însemnătate. Temîndu-se poate că domnul d'Argencourt nu mă va recunoaște, domnul de Charlus îi spuse că eram bun prieten cu doamna de Villeparisis, cu ducesa de Guermantes, cu Robert de Saint-Loup, că el însuși, Charlus, era un vechi prieten al bunicii mele, fericit să acorde nepotului o parte din simpatia pe

care o avea pentru ea. Am băgat totuși, de seamă că domnul d'Argencourt, căruia abia îi fusesem prezentat la doamna de Villeparisis și căruia domnul de Charlus îi vorbise atît de mult despre familia mea, fu mai rece cu mine decît acum o oră, și păstră timp îndelungat această răceală, ori de cîte ori mă întîlnea. Mă observă în seara aceea cu o curiozitate care n-avea nimic simpatice și parcă avea de învins o rezistență cînd, despărțindu-se de noi, după o clipă de șovăire, îmi întinse mîna pe care o trase îndată înapoi.

— Regret această întîlnire, îmi spuse domnul de Charlus. Acest Argencourt, de neam mare dar prost crescut, diplomat mai mult decît mediocru, soț nesuferit și muieratic, mișel cum întîlnești doar în piesele de teatru, e unul din oamenii incapabili să înțeleagă, dar în stare să distrugă lucrurile cu adevărat mari. Nădăjduiesc că prietenia noastră va fi un lucru într-adevăr mare, dacă va trebui să se întemeieze oîndva, și sper că-mi veți face onoarea să o țineți ca și mine la adăpost de toate loviturile de copită ale unuia din acești măgari care, din lipsă de ocupație, din stîngăcie, din răutate, strivesc ceea ce parcă e făcut să dureze. Din păcate, cei mai mulți oameni din lume sînt croiți după acest calapod.

— Ducesa de Guermantes pare foarte inteligentă. Spunea adineauri că un război ar fi posibil. Se pare că are în această privință anumite păreri.

— N-are nici una, îmi răspunse aspru domnul de Charlus. Femeile și mulți bărbați de altfel, habar n-au de lucrurile despre care vă vorbeam.

Cumnata mea e o femeie plăcută care-și închipuie că trăiește încă în epoca romanelor lui Balzac, când femeile influențau politica. Frecventarea ei n-ar putea exercita actualmente asupra dumneavoastră decît o acțiune supărătoare, ca de altminteri orice frecventare mondenă. E tocmai unul din cele dinții lucruri pe care aveam de gînd să vi le spun, cînd m-a întrerupt acest prost. Cel dintîi sacrificiu pe care trebuie să mi-l faceți — și vă voi cere tot atîtea cîte daruri vă voi face — este să nu mai ieșiți în lume. Am suferit mai adineauri pentru dumneavoastră văzîndu-vă la acea reuniune ridicolă. Îmi veți obiecta că și eu mă aflam acolo, dar pentru mine nu era o reuniune mondenă, ci o vizită în familie. Mai tîrziu, cînd veți fi un om, ajuns, dacă vă amuză să coborîți o clipă în lume, poate nu vor mai fi neajunsuri. Atunci nu mai e nevoie să vă spun de ce folos v-aș putea fi. Eu dețin „sesamul“ casei Guermantes și a tuturor acelor care merită ca ușa lor să se deschidă larg în fața dumneavoastră. Eu voi judeca, eu voi aprecia, și înțeleg să hotărăsc clipa. Pentru moment, sînteți un catecumen. Prezența dumneavoastră acolo avea ceva scandalos. Înainte de toate, trebuie evitată indecența.

Am vrut să profit de faptul că domnul de Charlus vorbea de această vizită la doamna de Villeparisis ca să-l întreb exact ce fel de rude sînt, cum este născut, dar întrebarea mi-a ieșit altfel de pe buze decît aș fi vrut, și am întrebat ce era familia Villeparisis.

— Doamne, răspunsul nu este ușor, îmi spuse domnul de Charlus cu o voce care parcă aluneca

peste cuvinte. Este întocmai ca și cum m-ați întreba cine e familia „nimic“. Mătușa mea care poate să-și permită orice, a avut chef să se recăsătorească cu un oarecare domn Thirion de nimic, și astfel a dat de pământ cu unul din cele mai mari nume ale Franței. Acest Thirion a crezut că poate, fără să jefuiască pe nimeni, să-și ia numele aristocratic al unei familii stinse, ca în romane. Istoria nu ne spune dacă a fost ispitit de La Tour d'Auvergne, dacă a șovăit între Toulouse și Montmorency. În tot cazul, a ales altceva și a devenit domnul de Villeparisis. Cum familia nu mai există din 1702, am socotit că voia numai să arate că el este un domn originar din Villeparisis, o mică localitate lângă Paris, că are un mic birou de notar sau o frizerie la Villeparisis. Dar mătușa mea n-a înțeles lucrurile astfel — de altminteri a ajuns la vîrsta cînd nu mai înțelegi nimic. Ea a pretins că acest marchizat există în familie, ne-a scris la toți, a vrut să legalizeze lucrurile, nu știu de ce. De vreme ce iei un nume la care nu ai dreptul, este mai bine să nu faci atîta larmă, ca buna noastră prietenă, care se pretinde contesă de M. și care, cu toate sfaturile doamnei Alphonse de Rotschild, a refuzat să îngroașe punga Sfîntului Petru pentru un titlu care nu avea să devină mai adevărat prin aceasta. Ceea ce este mai nostim e că de atunci mătușa mea a făcut un trust al tuturor portretelor adevăraților Villeparisis cu care răposatul Thirion n-avea nici o legătură de rudenie. Castelul mătușii mele a devenit un fel de lăcaș de acaparare a acestor portrete, autentice sau nu, fluxul lor crescînd acoperă unii Guermanți și unii Condé care

totuși nu sînt de lepădat. Negustorii de tablouri îi fabrică astfel de portrete în fiecare an. Ea are chiar în sufrageria ei de la țară un portret al lui Saint-Simon din cauza primei căsătorii a nepoatei acestuia cu un domn de Villeparisis, deși autorul *Memoriilor* poate trezi interesul musafirilor prin alte titluri decît acela de a fi fost străbunicul domnului Thirion.

Doamna de Villeparisis fiind numai doamna Thirion, completă căderea pe care o începuse în mintea mea, cînd văzusem alcătuirea împestrită a salonului ei. Găseam nedrept ca o femeie ale cărei titlu și nume erau foarte recente să poată da iluzii contemporanilor și să trebuie să dea iluzii posterității, grație prietenilor ei regale. Doamna de Villeparisis redevenind ceea ce mi se păruse că este în copilăria mea, o doamnă care n-are nimic aristocratic, mi s-a părut că acele rubedenii mari care o înconjurau rămîneau străine de ea. Nu încetă niciodată să fie drăgugă cu noi. Mă duceam uneori să o văd și-mi trimitea adesea cîte-o amintire. Dar n-aveam de loc impresia că ea ar fi făcut parte din foburgul Saint-Germain și dacă ar fi trebuit să-i cer vreo informație, ar fi fost una din cele din urmă persoane căreia m-aș fi adresat.

— Ducîndu-vă actualmente în lume, urmă domnul de Charlus, n-ați face decît să vă compromiteți situația, deformîndu-vă inteligența și caracterul. Ar trebui să vă supravegheați mai cu seamă prietenii dumneavoastră. Puteți avea amante, dacă familia dumneavoastră nu vede vreun neajuns, nici nu mă privește și nici nu pot decît să vă încurajez, tînăr ștrengar, tînăr ștrengar care o să trebuiască în

curînd să-și radă barba, îmi spuse el, atingîndu-mi bărbia. Dar alegerea prietenilor masculine are altă însemnătate. Opt din zece sînt niște ticăloși, niște mizerabili în stare să vă facă un rău pe care nu-l veți putea drege niciodată. Iată, nepotul meu Saint-Loup este, la rigoare, un bun camarad pentru dumneavoastră. Din punct de vedere al viitorului dumneavoastră, nu v-ar putea fi întru nimic de folos, dar eu sînt de ajuns în această privință. Și la urma urmei, după cîte cred, mi se pare că el nu prezintă nici un neajuns dacă ar fi vorba să iasă cu dumneavoastră, cînd veți fi sătul de mine. Cel puțin, e un bărbat, nu e unul din acei efeminați cum înțilnești atîția astăzi, care par a fi niște tineri șarlatani în stare să-și conducă mîine victimele nevinovate la eșafod. Nu cunoșteam înțelesul acestei expresii de „argot“ : „șarlatan“. Oricine ar fi cunoscut-o ar fi fost tot atît de surprins ca mine. Oamenilor de lume le place adesea să vorbească în „argot“ și celor ce pot fi învinuți de anumite lucruri le place să arate că nu se tem de loc să vorbească de ele. Dovadă de nevinovăție în ochii lor. Dar au pierdut măsura, nu-și mai dau seamă de nivelul de la care o anumită glumă ar deveni prea specială, prea jignitoare, și va fi mai degrabă dovada corupției decît a naivității. Nu e ca ceilalți, e drăguț, e foarte serios.

Nu m-am putut abține să nu surîd de acest epitet „serios“ căruia intonația pe care i-o dădea domnul de Charlus parcă-i conferea înțelesul de „virtuos“, de „rînduit“, așa cum se spune despre o tînră lucrătoare că e serioasă. În acest moment trecu un birjar care mîna din fundul trăsorii unde luase

loc pe perini, cu aerul pe jumătate beat. Domnul de Charlus îl opri repede. Birjarul parlamentă o clipă.

— În ce direcție mergi ?

— În direcția dumneavoastră (ceea ce m-a mirat, căci domnul de Charlus refuzase mai mulți birjari cu lanterne de aceeași culoare).

— Dar nu vreau să mă mai urc pe capră. Vă supără dacă rămân în trăsură ?

— Nu, dar dă jos coșul. În sfârșit, gândiți-vă la propunerea mea, îmi spuse domnul de Charlus înainte de a ne despărți, vă las câteva zile de gândire, scrieți-mi. Repet, va trebui să vă văd în fiecare zi și să primesc garanții de lealitate, de discreție pe care, de altminteri mărturisesc, mi se pare că le oferiți. Dar am fost atât de mult înșelat în viață de aparențe, încît nu mai vreau să mă mai încred în ele. Ce drăcu, cel puțin am dreptul ca înainte de a mă despărți de o comoară să știu în mîinile cui o încredințez. În sfârșit, aduceți-vă bine aminte de ceea ce vă ofer, sînteți ca Hercule — a cărui musculatură puternică, din păcate pentru dumneavoastră, nu mi se pare că o posedați — la răscrucea a două drumuri. Încercați să nu regretați toată viața că nu l-ați ales pe acela care ducea la virtute. Cum, spuse el birjarului, încă n-ai coborît coșul ? Voi strînge chiar eu arcurile. Cred de altfel că ar trebui să mîn caii, dat fiind halul în care mi se pare că ești.

Și sări lîngă birjar, în fundul trăsurii, care porni în trap întins.

În ce mă privește, cum am ajuns acasă am dat de o conversație identică cu aceea care avusese loc

puțin mai înainte între Bloch și Norpois, dar sub o formă mai scurtă, intervertită și cumplită : era o ceartă între *maître*-ul nostru *d'hotel*, dreyfusard, și acela al Guermanților care era antidreyfusard. Adevărurile și contra-adevărurile care se ciocneau sus, la intelectualii din Liga Patriei franceze și din aceea a Drepturilor omului, se răspîndeau într-adevăr pînă în straturile adînci ale poporului. Domnul Reinacht manevra, prin sentimente, oameni pe care nu-i văzuse niciodată, cîtă vreme pentru el afacerea Dreyfus se punea numai în mintea lui ca o teoremă irefutabilă și pe care o „demonstră”, în adevăr, prin cel mai uimitor succes a politicii raționale (succes împotriva Franței, spuneau unii) care s-a văzut vreodată. În doi ani înlocui un guvern Billot printr-unul Clémenceau, schimbă pînă în temelie opinia publică, îl scoase din închisoare pe Picquart ca să-l pună, ingrat, în fruntea Ministerului de Război. Poate că acest raționalist care manevra mulțimile era la rîndul său manevrat de ascendența sa. Cînd sistemele filozofice care conțin cel mai mult adevărul sînt dictate autorilor lor, în ultimă analiză, de un motiv sentimental, cum să presupui că într-o simplă afacere politică așa cum era afacerea Dreyfus niște motive de acest soi nu ar putea conduce judecata celui ce raționează fără știrea lui ? Bloch credea că și-a ales dreyfusismul pe căi logice, dar știa totuși că nasul, pielea și părul îi fuseseră impuse de rasa lui. Fără îndoială, judecata e mai liberă ; cu toate acestea ea ascultă de anumite legi pe care totuși nu și le-a dat. Cazul celor doi *maître d'hotel*, al Guermanților și al nostru era deosebit. Valu-

rile celor două curente, dreyfusist și antidreyfusist, care divizau Franța de sus în jos erau destul de liniștite, dar rarele ecouri pe care le stîrneau erau sincere. Cînd auzai în toiul unei discuții pe cineva care se depărta de bună voie de Afacere vestind pe ascuns o politică nouă, îndeobște falsă, dar totdeauna dorită, puteai induce orientarea dorințelor sale după obiectul predilecțiilor lui. Astfel se înfruntau, în unele privinți, de o parte un apostolat sfios, de alta o sfîntă indignare. Cei doi *maître*-ii *d'hotel* pe care i-am auzit cînd m-am întors acasă făceau excepție de la regulă. Al nostru dădea să se înțeleagă că Dreyfus era vinovat, al Guermanților că era nevinovat, nu ca să-și ascundă convingerile, ci din răutate și din strășnicia jocului. *Maître*-ul nostru *d'hotel*, nefiind sigur că revizuirea va avea loc, voia să-i răpească *maître*-ului *d'hotel* al Guermanților bucuria de a crede că o cauză dreaptă fusese înfrîntă. *Maître*-ul *d'hotel* al Guermanților credea că în cazul cînd s-ar respinge revizuirea, al nostru va fi și mai necăjit, văzînd că nevinovatul este menținut pe Insula Dracului.

M-am urcat la mine și am găsit-o pe bunica încă și mai suferindă. De cîtva timp, fără să prea știe ce are, se plîngea că e bolnavă. Numai cînd sîntem bolnavi ne dăm seama că nu trăim singuri, ci înlănțuiți de o ființă dintr-un regn deosebit, de care ne desparte o prăpastie, care nu ne cunoaște și de care e cu neputință să ne facem înțeleși: trupul nostru. Orice tîlhar am întîlni în cale, poate am reuși să-l facem sensibil la interesul său personal dacă nu la nenorocirea noastră. Dar a cere milă trupului înseamnă să ne adresăm

unei caracatițe, pentru care cuvintele noastre nu pot avea mai mult înțeles decît zgomotul apei și cu care ne-am îngrozi dacă am fi condamnați să trăim împreună. Indispozițiile bunicii treceau adesea nebăgate în seamă de atenția ei îndreptată totdeauna spre noi. Cînd suferea prea mult de pe urma lor, se străduia în zadar să le înțeleagă, ca să reușească să le învingă. Dacă fenomenele bolnăvicioase al cărui teatru era trupul ei rămîneau obscure și nu puteau fi înțelese de mintea bunicii, ele erau limpezi și inteligibile făpturilor care făceau parte din același regn fizic cu ele, acelora cărora spiritul omenesc a sfîrșit prin a li se adresa, ca să înțeleagă ceea ce-i spune trupul, după cum în fața răspunsurilor unui străin cauți un compatriot care va sluji drept tîlmaci. Ele pot sta de vorbă cu trupul nostru, spunîndu-ne dacă mînia lui e mare sau se va potoli în curînd. Cottard, care fusese chemat să o vadă pe bunica și ne plictisise întrebîndu-ne cu un suris isteț, încă din prima clipă în care-i spusese că bunica era bolnavă : „Bolnavă ? Cel puțin nu e o boală diplomatică ?” Ca să potolească agitația bolnavei, Cottard încercă regimul lactat. Dar veșnicele supe cu lapte nu-i făcură nici un bine, bunica punînd prea multă sare în ele (Widal nu-și făcuse încă descoperirile, ale cărei neajunsuri nu se cunoșteau pe atunci). Căci medicina fiind un compendiu de erori succesive și contradictorii ale medicilor, recurgînd la cei mai buni ai marele noroc de-a implora un adevăr care va fi recunoscut fals peste cîtiva ani. Astfel încît a crede în medicină ar fi suprema nebunie, dacă a nu crede în ea nu

ar fi una și mai mare, căci din această suprapunere de erori s-au desprins, cu timpul, unele adevăruri. Cottard recomandase să i se ia temperatura. Am căutat un termometru. Tot tubul era aproape golit de mercur. Abia deosebeai, ascunsă în fundul micului rezervor, salamandra de argint care părea moartă. Am introdus tubul de sticlă în gura bunicii, unde n-a trebuit să-l lăsăm mult timp; mica vrăjitoare nu întârziase să-și tragă oroscopul. Am găsit-o nemișcată, cocoțată la jumătatea înălțimii turnului ei, de unde nu se mai urnea, arătându-ne cu precizie cifra pe care i-o solicitasem și pe care toate socotelile pe care i le-ar fi putut face sufletul bunicii în legătură cu ea ar fi fost incapabile să i-o furnizeze : $38,3^{\circ}$. Am încercat întâia dată oarecare îngrijorare. Am scuturat cu putere termometrul ca să ștergem semnul prevestitor, ca și cum am fi putut scădea astfel în același timp temperatura pe care o arăta. Dar din păcate, era vădit că mica sibilă lipsită de judecată, nu dăduse în mod arbitrar acest răspuns, căci a doua zi, abia am introdus din nou termometrul în gura bunicii, și aproape instantaneu, ca dintr-un singur salt, avînd siguranța și intuiția unui fapt pe care noi nu-l puteam desluși, mica profetă se opri în același punct, într-o nemișcare neînduplecată, și ne arătă iarăși aceeași cifră $38,3$ pe lujerul ei scînteietor. Nu spunea decît atît, dăr orice dorință, orice voință, orice rugămintă, ar fi fost zadarnice, parcă era surdă; acesta era ultimul ei cuvînt prevestitor și amenințător.

Atunci, ca să o silim să-și schimbe răspunsul, ne-am adresat altei făpturi din același regn, dar

mai puternică, ce nu se mulțumește să întrebe trupul, ci poate să-i poruncească, un antipiretic de același soi ca și aspirina, care nu se întrebuintă încă pe atunci. N-am reușit să coborîm termometrul sub 37,5, în nădejdea că nu va mai urca. Am silit-o pe bunica să ia acest antipiretic și am pus din nou termometrul. După cum un paznic neînduplecat căruia îi arăți porunca unei autorități superioare pe lingă care ai pus o vorbă bună și care găsind-o în ordine, răspunde : „În regulă, n-am nimic de spus, de vreme ce așa stau lucrurile, puteți trece“, de data aceasta pașnica vigilență nu se urni din loc. Parcă spunea morocănoasă : „La ce v-ar sluji ? De vreme ce cunoașteți chinina, ea îmi va porunci să nu mă urnesc, o dată, de zece ori, de douăzeci de ori. Apoi, va osteni, o cunosc, vedeți-vă de treabă. N-o să dureze totdeauna. Nu veți fi ajuns la nici un rezultat.“

Atunci bunica încercă în ea prezența unei ființe care cunoștea mai bine trupul omenesc decât bunica ; prezența unei contemporane a raselor dispărute, prezența celui dintâi ocupant — cu mult anterior zămislirii omului gînditor ; simți acest aliat milenar care o pipăia, chiar destul de tare, la cap, la inimă, la cot, recunoștea locurile, organizînd totul pentru lupta preistorică ce avu loc îndată. După ce Python fu nimicit, febra fu învinsă de elementul chimic puternic, căruia bunica ar fi vrut să-i mulțumească, de-a lungul regnurilor, trecînd peste toate animalele și vegetalele. Era emoționată de această întrevvedere pe care o avusesese în pofida atîtor veacuri, cu un element anterior însuși creării plantelor. La rîndul său termo-

metrul, ca o Parcă pentru moment învinsă de un zeu mai vechi, își ținea nemișcat fusul său de argint. Dar din păcate, alte fapte inferioare pe care omul le-a dresat să gonească aceste vînături misterioase pe care nu le poate urmări în adîncul său, ne aduceau, nemiloase, zilnic o cifră slabă de albumină, dar destul de staționară, ca să pară că era în legătură cu o stare persistentă pe care nu o deslușeam. Bergotte jignise în mine instinctul scrupulos care-mi subordona inteligența, cînd îmi vorbise de doctorul du Boulbon ca de un medic care nu mă va plictisi, care va găsi tratamente, în aparență ciudate, dar care s-ar adapta cu ciudățeniile inteligenței mele. Dar ideile se transformă în noi, ele înving rezistențele pe care i le opunem la început și se hrănesc cu bogate rezerve intelectuale gata pregătite, care nu știm că sînt făcute pentru ele. Cum se întîmplă că de fiecare dată cuvintele, în legătură cu cineva pe care nu-l cunoaștem, au virtutea de a trezi în noi ideea unui mare talent, unui soi de geniu, în adîncul minții mele îl făceam pe doctorul du Boulbon să beneficieze de această încredere pe care ne-o inspiră acel ce percepe adevărul cu un ochi mai pătrunzător decît al altcuiva. Firește, știam că era mai degrabă specialist în boli nervoase, cel căruia, înainte de a muri, Charcot îi prevestise că va domni asupra neurologiei și psihiatriei. „Ah! nu știu, se prea poate“, spuse Françoise care era de față și auzea întîia oară numele lui Charcot ca și pe acela al lui du Boulbon. Ceea ce n-o împiedica de loc să spună: „Se prea poate“. În asemenea cazuri, expresiile ei: „se prea poate“, „poate că“,

„nu știu“, te scoteau din minți. Parcă-ți venea să-i răspunzi : „Firește că nu știi, căci habar n-ai de lucrul despre care e vorba ; cum se poate să spui că se prea poate sau nu, atât timp cît nu știi nimic ? În orice caz, acum nu mai poți spune că nu știi ce i-a spus Charcot lui du Boulbon etc., acum știi, de vreme ce ți-am spus, și expresiile dumitale «poate că», «se prea poate», sînt nelalocul lor, de vreme ce e lucru sigur.“

În ciuda acestei competențe mai osebite în materie cerebrală și nervoasă, cum știam că du Boulbon era un mare medic, un om superior, de o inteligență inventivă și pătrunzătoare, am rîgut-o pe mama să-l cheme, și nădejdea că, dîndu-și bine seamă de boală, poate o va vindeca, sfîrșî prin a învinge teama că am speria-o pe bunica dacă am aduce un consultant. Mama se hotărî mai ales pentru că, încurajată inconștient de Cottard, bunica nu mai ieșea din casă, nici nu se mai dădea jos din pat. În zadar ne răspundea citînd scrisoarea doamnei de Sévigné despre doamna de La Fayette: „Se spunea că era nebună pentru că nu mai voia să iasă“. Spuneam celor prea grăbiți în judecata lor ; „Doamna de La Fayette nu e nebună, și mă mulțumesc cu atât ! A trebuit să moară ca să arate că avea dreptate cînd nu mai ieșea.“ Du Boulbon, care fu chemat, dacă nu se înscrisese în fals împotriva doamnei de Sévigné pe care n-o cunoștea, nu-i dădu dreptate bunicii. În loc s-o asculte, deși aținti spre ea privirile sale minunate în care poate se ascundea iluzia de a cerceta amănunțit pe bolnavă sau dorința de a-i da această iluzie, care părea spontană dar care devenise mașinală, sau ca

să nu o lase să vadă că se gîndea la cu totul altceva, sau ca să pună stăpînire pe ea, — începu să vorbească de Bergotte.

— Ah ! cred și eu, doamnă, e minunat, aveți dreptate să vă placă. Dar care carte a lui o preferați ? Ah ! Adevărat ! Doamne, poate că e într-adevăr cea mai bună. E în orice caz romanul său cel mai bine compus : Clara e foarte drăguță ; iar dintre personajele bărbătești care vă e cel mai simpatic ?

Am crezut la început că discuta cu ea literatură pentru că-l plictisea medicina, poate ca să dovedească un orizont larg, ba chiar, într-un scop mai terapeutic, ca să dea încredere bolnavei, să-i arate că nu e îngrijorat, să o distreze. Dar mai tîrziu am înțeles că fiind îndeosebi remarcabil ca alienist și în vederea viitoarelor sale studii asupra creierului, prin întrebările sale vruse să-și dea seama dacă memoria bunicii era neatinsă. Apoi îi puse în silă niște întrebări în legătură cu viața ei, cu ochiul întunecat și fix. Apoi, ca și cum și-ar fi dat deodată seama de adevăr și hotărît să-l descopere cu orice preț, cu un gest prealabil care parcă abia se limpezea, depărtîndu-se de valul ultimelor șovăiri pe care le putuse avea și a tuturor obiecțiunilor pe care le-am fi putut face, privind-o pe bunică cu un ochi lucid, nestîngenit și parcă în sfîrșit pe un teren solid, punctînd cuvintele cu un sunet blînd și atrăgător căruia inteligența îi nuanța toate inflexiunile, (în tot timpul vizitei vocea lui stăruia de altminteri așa cum era totdeauna, mîngîietoare, iar sub sprîncenele sale foarte stufoase ochii săi ironici sclipeau de bunătate) :

— Vă veți vindeca, doamnă, spuse el mai curînd sau mai tîrziu, și depinde numai de dumneavoastră ca să vă vindecați chiar astăzi, cînd veți înțelege că n-aveți nimic și cînd vă veți fi reluat viața obișnuită. Mi-ați spus că nu mîncăți și nu ieșiți.

— Bine, domnule, dar am puțină febră.

— Îi pipăi pulsul.

— Nu acum, în orice caz. Apoi, ce scuză minunată ! Nu știți că ținem la aer, că supraalimentăm tuberculoșii care au pînă la 39°.

— Dar am puțină albumină.

— N-ar trebui să știți. Aveți ceea ce am descris sub numele de albumină mintală. Cu toții am avut, în cursul unei indispoziții, mica noastră criză de albumină pe care medicul nostru, semnalîndu-ne-o, s-a grăbit să o facă durabilă. Paralel cu boala pe care medicii o vindecă cu doctorii (se spune cel puțin că lucrul acesta s-a întîmplat uneori), ei produc zeci de boli unor oameni sănătoși, inoculîndu-le acel agent patogen de o mie de ori mai virulent decît toți microbii, ideea că este bolnav. Asemenea credință, care acționează puternic asupra temperamentului oricui, are o deosebită eficacitate la nervoși. Spuneți-le că o fereastră închisă s-a deschis în spatele lor, încep să strănute, dacă-i lăsați să creadă că le-ați pus magnezie în supă, îi vor apuca colicele, dacă le spuneți că le-ați făcut o cafea mai tare ca de obicei, nu vor închide ochii toată noaptea. Credeți-mă, doamnă, nu m-am mulțumit numai să vă examinez ochii, să aud felul în care vă exprimați, ce spun, dar mi-a fost deajuns să văd pe fiica și

pe nepotul dumneavoastră care vă seamănă atât de mult, ca să văd cu cine am aface.

— Dacă doctorul îi îngăduie, bunica s-ar putea duce să ia loc pe o alee liniștită pe Champs-Élysées, lângă masivul în fața căruia te jucai altădată, îmi spuse mama consultându-l astfel indirect pe du Boulbon și a cărei voce luă din această pricină o inflexiune atât de sfioasă și de respectuoasă pe care n-ar fi avut-o dacă nu mi s-ar fi adresat numai mie. Doctorul se întoarse spre bunică-mea ca și cum nu era mai puțin cult decât savant :

— Duceți-vă la Champs-Élysées, doamnă, lângă masivul de dafin care-i place nepotului dumneavoastră. Dafinul vă va fi prielnic, purifică. După ce a exterminat pe șarpele Python, Apollon și-a făcut intrarea la Delphi cu o ramură de dafin în mână. Voia să se ferească astfel de germenii mortali ai animalului veninos. Vedeți că dafinul e cel mai vechi, cel mai venerabil și așa adăuga — ceea ce e de mare preț atât în terapeutică precum și în profilaxie — cel mai frumos antiseptic.

Cum medicii învață o bună parte din știința lor de la bolnavi, ei sînt de multe ori îndemnați a crede că această știință a „pacienților“ este aceeași la toți, și le place să uimească pe bolnavul la al cărui căpătii se află, cu vreo observație pe care au învățat-o de la cei pe care i-au îngrijit în trecut. De aceea, doctorul du Boulbon spuse bunicii, cu acel surîs fin de parizian, care stînd de vorbă cu un țaran, nădăjduiește să-l uimească întrebuintînd o expresie dialectală : „Pesemne că vîntoasele reușesc să vă adoarmă, pe cînd cele mai puternice hipnotice dau greș“. „Dimpotrivă,

domnule, vîntul mă împiedică de-a binelea să dorm. Dar medicii sînt susceptibili.“ „Ah !“ murmură du Boulbon, încruntîndu-și sprîncenele ca și cum l-ai fi călcat pe bătătură, iar insomniile bunicii pe timp de furtună ar fi fost pentru el o injurie personală. Orișicum, nu avea prea mult amor-propriu și dat fiind că era și o „minte superioară“, credea de datoria sa să nu aibă prea multă încredere în medicină și-și redobîndi seninătatea filozofică.

În dorința ei pasionată de a fi liniștită de prietenul lui Bergotte, mama adăugă, în sprijinul spuselor lui, că o vară primară a bunicii care suferise de o afecțiune nervoasă, stătuse șapte ani închisă în dormitorul ei de la Combray, dîndu-se jos din pat o dată sau de două ori pe săptămînă.

— Vedeți, doamnă, un amănunt pe care nu-l cunoșteam, dar pe care vi l-aș fi putut spune.

— Dar, domnule, nu sînt nici pe departe ca ea, dimpotrivă, medicul meu nu mă poate convinge să stau culcată, spuse bunica, fie că teoriile doctorului o cam plictisiseră sau din dorința de a-i su-pune obiectiile care s-ar fi putut aduce, în nădejdea că el le-ar combate, și după ce va fi plecat, n-ar mai avea nici o îndoială în legătură cu fericitul său diagnostic.

— De bună seamă, doamnă, iertați-mi expresia, omul nu poate avea toate țicnelile, dumneavoastră aveți altele, n-o aveți pe aceasta. Ieri am vizitat o casă de sănătate pentru neurastenici. În grădină, un bărbat stătea în picioare pe o bancă, nemîșcat ca un fakir, cu gîtul aplecat într-o poziție care trebuie să fi fost foarte neplăcută. Cum îl

întrebam ce face, mi-a răspuns, fără să se miște, nici să întoarcă vreun pic capul : „Doctore, sufăr de reumatism și sînt expus guturaiului, m-am mișcat prea mult și în timp ce mă încălzeam astfel proteste, gîtul meu era în contact cu flanelele mele... Dacă l-aș depărta acum de flanele înaintea de a mă răcori, sînt sigur că mă aleg cu o înțepe-neală și poate chiar cu o bronșită.“ Într-adevăr, s-ar fi ales cu ele. „Sînteți un tip de neurastenic“, i-am spus. Știți ce motiv mi-a invocat ca să-mi dovedească contrariul ? În timp ce toți bolnavii casei de sănătate aveau mania să se cîntărească, astfel încît direcția fu nevoită să pună un lacăt cîntarului ca ei să nu-și petreacă toată ziua cîntărindu-se, el trebuia silit să se urce pe basculă, căci nu voia nici în ruptul capului să se cîntărească. Era foarte bucuros că n-avea mania celorlalți, fără să-și dea seama că avea mania lui, care-l ferea de alta. Vă rog să nu vă simțiți jignită de comparație, doamnă, căci acest bărbat care nu îndrăznea să-și întoarcă gîtul de frică să nu ia un guturai este cel mai mare poet al timpului. E cea mai mare inteligență pe care o cunosc. Vă rog să îngăduiți de-a trece drept nervoasă. Aparțineți acestei familii magnifice și lamentabile care este sarea pămîntului. Toate lucrurile mari se datoresc nervoșilor. Ei, și nu alții, au întemeiat religiile și au compus capodoperele. Omenirea n-o să știe niciodată ce le datorează și mai cu seamă ce și cît au suferit ei să ne dea acest patrimoniu. Gustăm o muzică fină, tablouri frumoase, mii de gingășii, dar nu știm cît i-au costat pe aceia care le-au inventat, cîte insomnii, plîsete, rîsuri spas-

modice, urticarii, crize de astm, epilepsie, teamă de moarte care e cea mai rea decît toate astea, și pe care poate că o cunoașteți, doamnă, adăugă el surîzînd bunicii, căci trebuie să mărturisiți că la venirea mea nu prea erați liniștită. Credeți că sinteți bolnavă, poate primejdios de bolnavă. Dumnezeu știe simptomele cărei boli vă închipuiți că descoperiți în dumneavoastră. Nu vă înșelați, le aveți. Nervosismul este un imitator genial. Nu există boală care să nu se imite de minune. El imită dilatarea dispepticilor, greața sarcinei, aritmia cardiacilor, febricitatea tuberculoșilor. Aceste simptome în stare să înșele pe medic, cum să nu-l înșele pe bolnav? Ah! să nu credeți că vă iau boala în glumă, nu m-aș apuca să vă îngrijesc dacă n-aș ști că vă înțeleg. Și ca dovadă, numai spovedania reciprocă e cinstită. V-am spus că nu există artist care să n-aibă o boală nervoasă, ba mai mult, adăugă el, ridicînd arătătorul, nu există savant mare. Voi adăuga că dacă el însuși nu este atins de o boală nervoasă, nu există, să nu mă faceți să spun medic bun, ci medic corect de boli nervoase. În patologia nervoasă, un medic care nu spune prea multe prostii, e un bolnav pe jumătate vindecat, după cum un critic e un poet care nu mai face versuri și un polițist un hoț care nu-și mai exercită profesiunea. Eu, doamnă, nu mă cred ca dumneavoastră albuminuric, n-am fobia nervoasă a hranei, a aerului, dar nu pot adormi fără să mă scol de mai bine de douăzeci de ori ca să văd dacă ușa e închisă. Mă duceam să rețin o cameră în casa de sănătate unde am dat ieri de poetul care nu-și putea mișca gîtul, căci între noi fie spus,

acolo îmi petrec vacanța îngrijindu-mă, cînd boala mi s-a agravat și m-am oboșit prea mult vindecînd pe alții.

— Domnule, n-ar trebui cumva să fac o cură similară ? spuse bunica înspăimîntată.

— Inutil, doamnă. Manifestările pe care le acuzați vor ceda în fața cuvintelor mele. Apoi, aveți pe lîngă dumneavoastră pe cineva foarte puternic pe care-l voi numi de acum înainte medicul dumneavoastră. E boala dumneavoastră, supra-activitatea dumneavoastră nervoasă. Știu în ce chip trebuie să vă vindec, dar mă voi feri de asemenea vindecare. Mi-e de ajuns să-i poruncesc. Zăresc pe masa dumneavoastră o carte de Bergotte. Cînd vă veți vindeca de nervozitatea dumneavoastră, nu vă va mai plăcea. Dar credeți că m-aș simți îndrituit să schimb plăcerile pe care ea vi le procură, cu o integritate nervoasă care ar fi cu totul incapabilă să vi le ofere. Însăși aceste plăceri sînt un leac puternic, poate cel mai puternic din toate. Nu, energia dumneavoastră nervoasă nu mă supără. Îi cer numai să-mi dea ascultare ; vă încredințez ei. N-are decît să dea înapoi. Puterea pe care o desfășura împiedicîndu-vă să vă plimbați, să mîncăți îndestulător, n-are decît să o folosească făcîndu-vă să mîncăți, să citiți, să ieșiți, să vă distrați, în toate chipurile. Să nu-mi spuneți că sînteți oboșită. Oboseala e realizarea organică a unei idei preconcepute. Trebuie să începeți prin a nu vă mai gîndi la ea. Dacă aveți vreo mică indispoziție, ceea ce se poate întîmpla oricui, e ca și cum n-ați avea-o, căci va fi făcut din dumneavoastră o sănătoasă imaginară, cum

spunea Talleyrand. Iată, a început să vă vindece, de o jumătate de oră mă ascultați stînd dreaptă, fără să vă fi sprijinit măcar o dată, cu privirea vioaie, cu mina bună, și nici nu v-ați dat seama de acest lucru. Doamnă, am onoarea să vă salut.

După ce l-am însoțit pînă la ușă pe doctorul du Boulbon, m-am întors în odaia în care mama era singură, durerea care mă apăsă de mai multe săptămîni se risipi, am simțit că mama va izbucni de bucurie și o va vedea și pe a mea, am încercat acea nepăsare de a îndura așteptarea clipei viitoare cînd, lîngă noi cineva va fi emoționat care, în altă ordine de idei, este ca teama pe care o încerci cînd știi că cineva va intra ca să te sperie pe o ușă încă închisă ; am vrut să-i spun mamei un cuvînt, dar vocea mi-a amuțit și m-au podidit lacrimile, am stat mult timp cu capul rezemat de umărul ei, plîngînd, gustînd, acceptînd, îndrăgind durerea, acum cînd știam că ea ieșise din viața mea, așa cum ne place să ne înflăcărăm cu proiecte virtuozități pe care împrejurările nu ne îngăduie să le punem în aplicare.

Françoise mă scotea din fire pentru că nu lua parte la bucuria noastră. Era foarte emoționată, căci izbucnise o scenă îngrozitoare între lacheu și portar care-l pîrșe pe acesta. În bunătatea ei, ducesa interveni, restabili un simulacru de pace și-l iertă pe lacheu. Căci era bună și casa ei ar fi fost un loc ideal, dacă ea n-ar fi dat ascultare „bîrfe-lilor“.

Lumea aflase de cîteva zile că bunica era bolnavă și începuse să se intereseze de starea ei. Saint-Loup îmi scrisese : „Nu vreau să profit de

aceste clipe cînd scumpa ta bunică e bolnavă ca să-ți aduc mai mult 'decît niște învinuiri, de care ea nu e de loc vinovată. Dar aș minți spunîndu-ți, fie chiar prin preterițiune, că nu voi uita nici-odată purtarea ta perfidă și nu-ți voi ierta nici-odată că m-ai înșelat și m-ai trădat." Unii prieteni fiind de părere că bunica era doar indispusă (lumea nu știa că fusese bolnavă), mă rugaseră să mă duc să-i întîlnesc a doua zi la Champs-Élysées, ca să ne ducem să facem o vizită și să luăm parte, la țară, la o cină care mă amuza. N-aveam nici un motiv să renunț la aceste două plăceri. Cînd i se spusese bunicii că, urmînd să dea ascultare sfaturilor doctorului du Boulbon, ar trebui să iasă acum mult la plimbare, a adus imediat vorba de Champs-Élysées. Mi-ar fi fost foarte ușor să o conduc acolo; în timp ce s-ar așeza să citească, aș putea stabili, cu prietenii mei, locul de întîlnire și, dacă m-aș grăbi, aș avea încă timpul să apuc trenul de Ville-d'Avray. La momentul convenit, bunica simțindu-se obosită, nu mai vru să iasă. Dar mama, instruită de du Boulbon, avu energia să se supere și să o facă să asculte. Plîngea cît pe-aci la gîndul că bunica va cădea din nou pradă acelei slăbiciuni nervoase din care nu s-ar mai smulge. Rareori timp așa frumos și cald se va nimeri atît de bine pentru plimbarea ei. Soarele schimbîndu-și locul, intercala ici și colo, în trăinicia frîntă a balconului, muselinele sale nestatornice și dădea pietrei cioplite o epidermă călduță, un halo de aur nedeslușit. Cum Françoise n-avusese timpul să trimită un „tub“ fiicei sale, ne părăsi după prînz. A fost chiar destul de frumos din parte-i că a binevoit să intre la Jupien

ca să-l roage să coase pelerina pe care bunica o punea la plimbare. Eu însumi, întorcîndu-mă de la plimbarea mea de dimineată, m-am dus cu ea la croitor. „Dumneavoastră îl aduceți aici pe tînărul dumneavoastră stăpîn sau el vă aduce pe dumneavoastră, sau vreun vînt bun și norocul vă aduce pe amîndoi?” Deși nu învățase prea multă carte, Jupien respecta, firește, sintaxa pe care, în ciuda strădaniilor sale, domnul de Guermantes o viola. După ce Françoise plecase și pelerina fusese reparată, bunica trebui să se îmbrace. Refuzînd, cu încăpăținare, ajutorul mamei, îi trebui mult timp să-și facă toaleta, și acum, cînd știam că era sănătoasă, și cu acea ciudată indiferență față de părinții noștri atît timp cît trăiesc, datorită căreia ei trec pe ultimul plan, am găsit că e foarte egoistă pentru că nu se grăbește și riscam să întîrzii, deși știa că am întîlnire cu prietenii mei și urmează să cinez la Ville-d'Avray. Nerăbdător, am coborît înaintea ei, după ce mi se spusese de două ori că era gata. În sfîrșit, m-a ajuns, fără să se scuze de întîrziere cum se scuza de obicei în asemenea caz, roșie și distrată ca omul grăbit care a uitat jumătate din lucrurile sale, tocmai cînd am ajuns la ușa cu geamlîc întredeschisă care, fără să le încălzească cîtuși de puțin, lăsa să intre aerul lichid, zuzăind și călduț din afară ca și cum cineva ar fi deschis un rezervor între zidurile înghețate ale palatului.

— Dumnezeule, am uitat că ai întîlnire cu prietenii tăi, aș fi putut să pun altă pelerină. Am un aer atît de nenoricit cu asta.

Am fost izbit că era atît de congestionată și am înțeles că, întîrziînd, pesemne se grăbise. Cum co-

boram din birjă la intrarea aleii Gabriel, la Champs-Élysées, am văzut-o pe bunica care se întorsese fără să-mi vorbească și se îndrepta spre micul și vechiul pavilion cu zăbrele verzi, unde o așteptasem cîndva pe Françoise. Același paznic de atunci era și acum lîngă „marchiză“, cînd, urmînd-o pe bunica care, probabil pentru că-i era greață, dusesese mîna la gură, am urcat repede treptele micului teatru rustic, clădit în mijlocul grădini. La control, ca în acele circuri de bîlci unde clownul, gata să intre în scenă și plin cu făină încasează el însuși la ușă prețul locurilor, „marchiza“ percepînd intrările era tot acolo, cu botul ei enorm și neregulat, dat cu ipsos ordinar, cu o bonetă cu flori roșii și dantele negre peste peruca ei roșie. Dar nu cred să mă fi recunoscut. Paznicul, renunțînd de-a mai supraveghea verdeața cu a cărei culoare se asorta uniforma lui, stătea de vorbă cu ea.

— Va să zică, sînteți tot aici. N-aveți de gînd să ieșiți, la pensie ? spunea el.

— De ce să ies la pensie, domnule ? Vreți să fiți atît de bun și să-mi spuneți unde m-aș simți mai bine decît aici, unde aș putea fi mai mulțumită și avea tot „confortul“ ? Apoi, mereu acest du-te-vino, nu e și el o distracție ? E ceea ce numesc eu micul meu Paris ; clienții mei mă țin la curent cu tot ce se petrece. Iată de pildă, unul care a ieșit din cabină mai acum cinci minute, un magistrat, tot ce poate fi mai suspus. Ei bine ! Domnule, exclamă ea ca și cum ar fi fost gata să susțină această afirmație prin violență — dacă agentul autorității ar fi încercat să-i conteste exactitatea — de opt ani, auziți, în fiecare zi de la Dumnezeu, cum a sunat ora 3 e aici,

totdeauna politicos, niciodată un cuvînt mai tare decît altul, fără să murdărească vreodată ceva, stă mai bine de o jumătate de oră să-și citească ziarele și să-și facă micile nevoi. Într-o singură zi n-a venit. La început, nu mi-am dat seama, dar seara mi-am spus deodată : „Ia te uită, domnul de la ora 3 n-a venit, poate o fi murit“. M-a durut, pentru că mă simt legată, mai ales cînd e vorba de lume bună. Dar am fost foarte mulțumită cînd l-am revăzut a doua zi, și i-am spus : „Domnule, nu vi s-a întîmplat nimic ieri ?“ Atunci mi-a spus că lui nu i se întîmplase nimic, dar că soția lui murise și fusese atît de „întors“ încît nu putuse să vină. Avea, firește, aerul foarte trist, vă dați seama, erau căsătoriți de douăzeci și cinci de ani, dar oricum avea aerul mulțumit că se întorsese aici. Se simțea că de bunăseamă fusese tulburat în micile sale tabieturi. Am încercat să-l îmbărbătez, i-am spus : „Nu trebuie să vă lăsați. Veniți ca mai înainte, veți avea o mică distracție în durerea dumneavoastră.“

„Marchiza“ urmă pe un ton mai blînd, căci își dăduse seama că protectorul masivelor și al peluzelor o asculta cu bunăvoință, fără să se gîndească să o contrazică, păstrînd inofensivă, în teacă, o sabie care avea mai degrabă aerul unui instrument de grădinărie sau al unui atribut horticol.

— Apoi, spuse ea, îmi aleg clienții, nu primesc pe fitecine în ceea ce numesc eu saloanele mele. N-au ele oare aerul de saloane, cu florile mele ? Cum am clienți foarte amabili, nu știu cum se întîmplă, dar totdeauna unul sau altul vrea să-mi aducă o ramură de liliac frumos, de iasomie sau de trandafiri, florile mele preferate.

Ideea că poate această doamnă nu va avea o părere bună despre noi pentru că nu-i aduceam niciodată nici liliac, nici trandafiri frumoși, m-a făcut să roșesc și, încercînd să scap fizicește — sau să mă judece numai în contumacie — cu o părere proastă, m-am îndreptat spre ieșire. Dar în viață nu ești totdeauna mai amabil cu cei ce aduc trandafirii frumoși, căci crezînd că mă plictisesc, „marchiza“ mi se adresa :

— Nu vreți să vă deschid o cabină ?

Și fiindcă refuzam :

— Nu vreți ? adăugă ea surîzînd ; surîdea din toată inima, dar știu că sînt nevoi pe care nu e de ajuns să nu le plătești ca să le încerci.

În acest moment intră grăbită o femeie prost îmbrăcată care parcă tocmai le încerca. Dar nu făcea parte din lumea „marchizei“, căci aceasta îi spuse brusc, cu o'ferocitate de snob :

— N-am nimic liber, doamnă.

— O să trebuiască să aștept mult ? întrebă nefericita doamnă, roșie sub florile ei galbene.

— Ah ! Doamnă, îmi îngădui să vă sfătuiesc să vă duceți în altă parte, căci, vedeți, mai așteaptă doi domni, spuse ea, arătîndu-mă pe mine și pe paznic, și n-am decît un cabinet, celelalte sînt în reparație.

„Are un cap de om care plătește prost, spuse «marchiza». Nu e genul clienților mei, nu e curată, n-are respect, mi-ar fi trebuit o oră ca să curăț după doamna. Nu regret cei zece bani ai ei.“

În sfîrșit după o jumătate de ceas bunica ieși și gîndindu-mă că nu va încerca să șteargă, printr-un bacșiș, indiscreția pe care o manifestase stînd

atîta timp, am bătut în retragere ca să nu lau o parte din dispreţul pe care fără îndoială i l-ar manifesta „marchiza“ şi am intrat pe o alee, dar încet, pentru ca bunica să mă poată ajunge cu uşurinţă şi să-şi continue drumul cu mine. Ceea ce se şi întîmplă numaidecît. Mă gîndeam că bunica avea să-mi spună : „Te-am făcut să aştepţi cam mult, nădăjduiesc că nu-ţi vei scăpa prietenii“, dar nu rosti nici un cuvînt, astfel încît, fiind cam decepţionat, n-am vrut să-i vorbesc eu cel dintîi : în sfîrşit, ridicînd ochii spre ea, am văzut că în timp ce păsea lingă mine, întorcea capul în partea cealaltă. Mă temeam că îi este încă greaţă, m-am uitat mai bine la ea şi m-a izbit mersul ei sacadat. Pălăria ei era într-o parte, avea înfăţişarea dezordonată şi nemulţumită, faţa congestionată şi preocupată a unui personaj care a fost răsturnat de o trăsură sau pe care l-ai scos dintr-un şanţ.

— M-am temut ca nu cumva să-ţi fi fost greaţă, bunico ; te simţi mai bine ? am întrebato.

Fără îndoială că se gîndi că nu se putea să nu-mi răspundă fără să nu-mi trezească îngrijorarea :

— Am auzit toată conversaţia dintre „marchiză“ şi paznic, spuse ea. Era cum nu se poate mai „Guermantes“ şi „mic nucleu Verdurin“. Doamne ! în ce termeni galanţi erau înveşmîntate aceste lucruri. Şi adăugă cu sîrguinţă, invocînd de data aceasta pe marchiza ei, pe doamna de Sévigné : „Ascultîndu-i, credeam că-mi pregătesc desfătările unei despărţiri“.

Iată cuvintele pe care mi le-a spus şi în care-şi pusese toată fineţea, toată înclinarea ei pentru citaţii, memoria clasicilor, chiar mai mult decît ar

fi spus de obicei și ca și cum ar fi vrut să-mi arate că le stăpînea bine. Dar ghiceam mai degrabă, decît auzeam aceste fraze, căci le mormăise strîngînd din dinți cu mai multă putere decît ar fi putut explica teama de a vărsa.

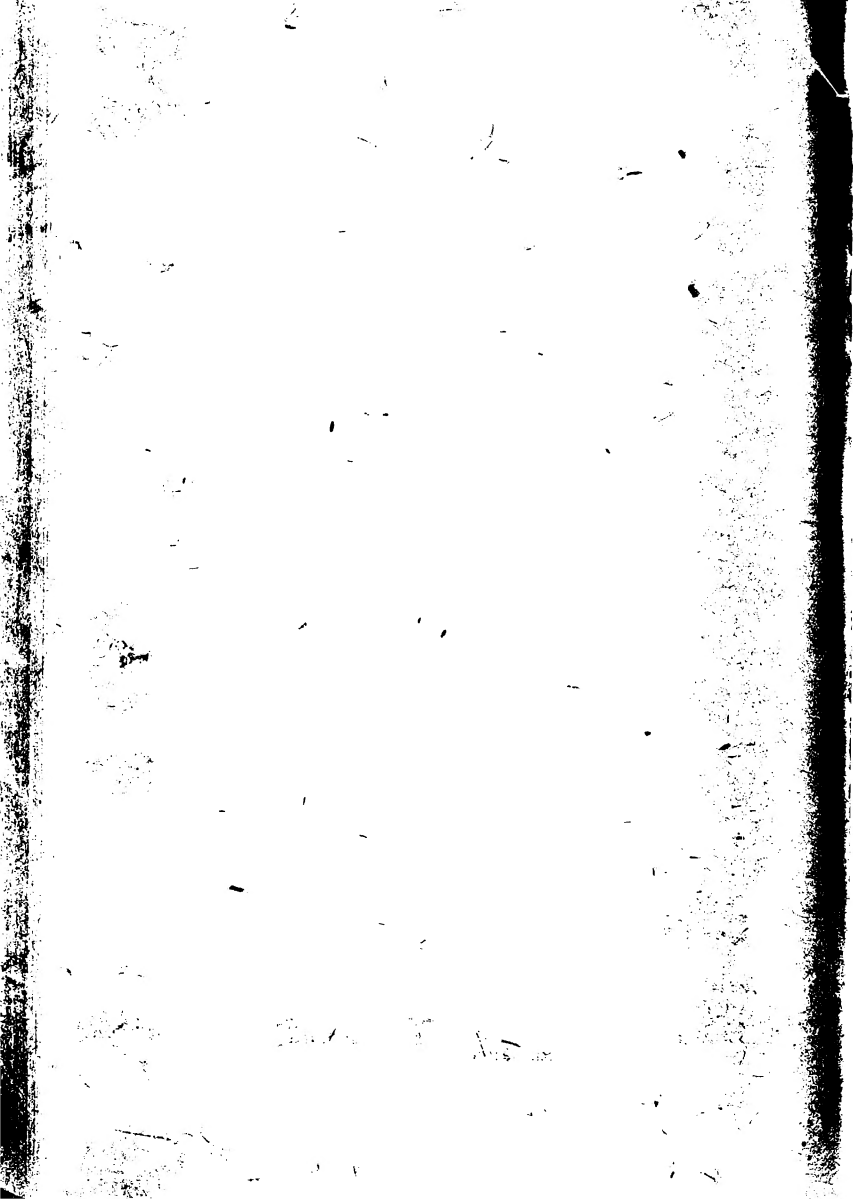
— Haide, i-am spus destul de liniștit, ca să n-am aerul că-i iau indispoziția prea în serios, de vreme ce ți-e puțin greață, dacă vrei ne vom întoarce, nu vreau să plimb pe Champs-Élysées o bunică care suferă de indigestie.

— Nu îndrăzneam să-ți propun acest lucru din pricina prietenilor tăi, îmi răspunse ea. Biet copil ! Dar de vreme ce ești dispus, e mai cuminte.

M-am temut ca nu cumva să fi observat chipul în care rostise aceste cuvinte.

— Haide, i-am spus brusc, nu te obosi vorbind, de vreme ce ți-e greață, e absurd, așteaptă cel puțin să ajungem acasă.

Îmi surise trist și-mi strînse mîna. Înțelesese că nu mai trebuia să-mi ascundă ceea ce ghicisem în-
dată, anume că avusese un mic atac.

Redactor : TEODORA POPA
Tehnoredactor : ION TUDOR

*Dat la cules 05.12.1968. Bun de tipar 21.04.1969.
Apărut 1969. Tiraj 80 175 ex. broșate. Hirtie ziar
de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 18,23. Coli
tipar 12,50. A. nr. 20 575/1968. C.Z. pentru biblio-
tecile mari și mici 84—31=59.*

Scintei", Piața Scintei nr. 1, București — Re-
Tiparul executat sub comanda nr. 90 032 la
Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”, Piața
Scintei nr. 1, București — Republica Socialistă
România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

